UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
CZU 342.733 (478)

NICHITA Rodica

DREPTUL FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA

SPECIALITATEA:
552.01. DREPT CONSTITUȚIONAL

Teză de doctor în drept

Conducător științific — **CÂRNAȚ Teodor, doctor habilitat în drept, profesor universitar**

Autorul — **NICHITA Rodica**

CHIȘINĂU, 2017

© Rodica Nichita, 2017

CUPRINS

ADNOTARE 4
LISTA ABREVIERILOR 5
INTRODUCERE 8
1. CONOTAȚII TEORETICE ȘI NORMATIVE ALE DREPTULUI FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ 15
1.1. Valorificarea științifică a cadrului doctrinar privind dreptul fundamental la învățătură 15
1.2. Analiza surselor juridice de consacrare a dreptului fundamental la învățătură la nivel național, regional și internațional. 24
1.3. Evoluția istorică a dreptului fundamental la învățătură 45
1.4. Concluzii la capitolul 1 63
2. ABORDĂRI TEORETICE ȘI PRACTICE PRIVIND DREPTUL FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ 65
2.1. Noțiunea și conținutul dreptului fundamental la învățătură 65
2.2. Principiile aplicabile dreptului fundamental la învățătură 77
2.3. Dreptul fundamental la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului 103
2.3.1 Dreptul fundamental la învățătură în coraport cu demintatea și libera dezvoltare a ființei umane 105
2.3.2. Dreptul fundamental la învățătură și dreptul la identitate 108
2.3.3. Dreptul fundamental la învățătură și libertatea conștiinței 121
2.4. Concluzii la capitolul 2 124
3. REALIZAREA DREPTULUI FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ ÎN CONTEXTUL INTEGRĂRII REPUBLCII MOLDOVA ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ 127
3.1. Particularitățile raporturilor juridice ce apar în realizarea dreptului fundamental la învățătură 127
3.1.1. Realizarea dreptului fundamental la învățătură în unele țări ale Uniunii Europene ..140
3.2. Obligații pozitive a statului privind dreptul fundamental la învățătură 145
3.3. Obligații negative a statului privind dreptul fundamental la învățătură 151
3.4. Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova în perspectiva europeană 163
3.5. Concluzii la capitolul 3 174
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI 178
BIBLIOGRAFIE 183
ANEXE 200
Anexa 1. Obligațiile statului în materia dreptului fundamental la învățătură 200
Anexa 2. Copilul este o problemă (apud Making Schools) 202
Anexa 3. Educaţia pentru toţi (apud Making Schools Inclusive) 203
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII 204
CURRICULUM VITAE 205

ADNOTARE

Nichita Rodica, „Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova”, teză de doctor în drept,Chișinău, 2017.

Structura lucrării. Teza cuprinde: introducere, 3 capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 325 de surse, 3 anexe, 182 de pagini text de bază. Rezultatele obținute sunt publicate în 11 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: Cuvinte-cheie: dreptul fundamental la învățătură, educație, sistem educațional, proces educațional, libertate educațională, instruire, sistem de învățământ, libertatea academică, obligații pozitive, obligații negative, integrare europeană.

Domeniul de studiu: Specialitatea 552.01. Drept constituțional.

Scopul lucrării și obiectivele: Scopul lucrării constă în elaborarea unui studiu complex privind dreptul fundamental la învățătură, prin prisma conținutului și naturii juridice ce reies din obligațiile pozitive și negative ale statului în procesul realizării dreptului fundamental la învățătură. Principalele obiective ale lucrării: cercetarea fenomenului recunoașterii dreptului fundamental la învățătură la nivel național, regional și internațional, sub aspect evolutiv; studierea concepțiilor cu privire la natura juridică a dreptului fundamental la învățătură în raport cu alte drepturi; determinarea conținutului multidimensional al dreptului fundamental la învățătură; motivarea naturii sociale a dreptului fundamental la învățătură; investigarea impactului dreptului fundamental la învățătură asupra altor drepturi; identificarea raporturilor juridice de realizare a dreptului fundamental la învățătură; investigarea cazurilor practice de aplicare a garanțiilor juridice speciale în scopul exercitării obligațiilor pozitive și negative ale statului; formularea unor recomandări privind garantarea dreptului fundamental la învățătură.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute rezidă în faptul că, pornind de la necesitățile actuale de aplicare a legislației de către instituțiile de învățământ ale Republicii Moldova și de la abordările teoretice ale relațiilor de drept în domeniul învățământului a fost realizată o cercetare multidimensională a dreptului fundamental la învățătură, etapizarea dreptului fundamental la învățătură, determinarea naturii juridice și a conținutului dreptului fundamental la învățătură cât și a modalităților de realizare a acestuia în Republica Moldova, ceea ce a permis obținerea unui șir de rezultate științifice noi.

Problema științifică importantă soluționată în domeniu constă în argumentarea științifică a dreptului fundamental la învățătură în vederea determinării conceptului de drept fundamental la învățătură, a naturii juridice și descrierii detaliate, în baza reglementărilor naționale și internaționale prin prisma garanțiilor juridice, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticieni și practicieni a unor aspecte problematice în domeniu.

Semnificația teoretică a lucrării rezultă din studiul complex al eficacității garantării dreptului fundamental la învățătură într-un context de analiză comparată a dreptului și jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului în domeniu.

Valoarea aplicativă a lucrării este determinată de faptul că rezultatele cercetărilor sunt orientate spre optimizarea normelor juridice ce vizează dreptul fundamental la învățătură, precum și spre dezvoltarea întregului sistem de învățământ, inclusiv și a formelor de realizare a dreptului fundamental la învățătură. Propunerile și recomandările teoretico-practice expuse în lucrare pot fi utilizate la elaborarea metodelor, recomandărilor metodico-didactice la predarea cursurilor speciale în instituțiile de învățământ superior la disciplina „drept educațional”, precum și în cele care pregătesc funcționari publici în domeniul învățământului. Unele concluzii și recomandări formulate în lucrare pot fi implementate în activitatea practică a Ministerului Educației al Republicii Moldova. Propunerile de lege ferenda înaintate pot fi utile pentru dezvoltarea legislației educaționale naționale, în general, și a prevederilor ce determină realizarea dreptului fundamental la învățătură, în special.

Implementarea rezultatelor științifice a fost realizată prin publicarea concluziilor teoretice și a recomandărilor practice în articole științifice apărute în reviste de specialitate și prin prezentarea acestora în cadrul conferințelor științifice de profil naționale și internaționale.

ANNOTATION

Nichita Rodica „The fundamental right to education in the Republic of Moldova", thesis of doctor of law, Chisinau, 2017 year.

The structure of the paper. The thesis includes: introduction, 3 chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 325 sources, 3 annexes, and 182 pages of basic text. The results obtained are published in 11 scientific papers.

Key words: fundamental right to education, education, educational system, educational process, educational freedom, academic freedom, training, positive obligations, negative obligations, EU integration.

Field of study: Specialty 552.01. Constitutional Law.

The purpose of the work and objectives: the aim of the paper consists in the elaboration of a complex study on the fundamental right to education, in terms of the content and legal nature arising from the positive and negative obligations of the state in the process of achievement of the fundamental right to education. The main objectives of the work include: the research on the phenomenon of the recognition of the fundamental right to education at the national, regional and international level, in the evolutionary framework; the study of conceptions about the legal nature of the fundamental right to education in relation to other rights; the determination of the multidimensional content of the fundamental right to education; the substantiation of the social nature of the fundamental right to education; investigating the impact of the fundamental right to education on other rights; the identification of legal relations for the realization of the fundamental right to education; the investigation of practical cases of application of special legal guarantees in the process of performing of the positive and negative obligations of the state; formulating recommendations on guaranteeing the fundamental right to education.

The scientific originality and novelty of the obtained results lies in the fact that, on the basis of the current needs of application of the legislation by the educational institutions of the Republic of Moldova and of the theoretical approaches of the relations of law, one has carried out a multidimensional investigation of the fundamental right to education in the field of education, the phasing of the fundamental right to education, the determination of the legal nature and content of the fundamental right to education as well as the ways of its implementation in the Republic of Moldova, which allowed us to obtain a series of new scientific results.

The important scientific problem solved in the field consists in a scientific substantiation of the fundamental right to education in order to determine the concept of fundamental right to education, the legal nature and detailed description, on the basis of national and international regulations in the context of legal guarantees, a fact which led to the clarification of some problematic issues in the field for theorists and practitioners.

The theoretical significance of the work results from a complex study of the effectiveness of the guarantee of the fundamental right to education in a context of comparative analysis of law and jurisprudence of the European Court of Human Rights in the field.

The practical significance of the paper is determined by the fact that the results of the research are oriented to the optimization of legal rules with regard to the fundamental right to education, as well as to the development of the whole education system, including forms of realization of the fundamental right to education. The theoretical and practical proposals and recommendations exposed in the paper can be used to develop methods, methodological-didactic recommendations in teaching special courses in institutions of higher education at the object of study „educational law", as well as in those which prepare civil servants in the field of education. Some of the conclusions and recommendations formulated in the paper can be implemented in the practical activity of the Ministry of Education of the Republic of Moldova. The prospective proposals can be helpful for the development of the national education legislation in general, and of the provisions that determine the realization of the fundamental right to education, in particular.

The implementation of scientific results was carried out through the publication of theoretical conclusions and practical recommendations in scientific articles published in specialty journals and by presenting them in the scientific conferences in the field at the national and international level.

АННОТАЦИЯ

Никита Родика, „Фундаментальное право на образование в Республике Молдова", диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Кишинэу, 2017.

Структура диссертации. Диссертация содержит: введение, 3 главы, общие выводы и рекомендации, библиография из 325 источников, 3 приложения, 182 страниц основного текста. Полученные результаты опубликованы в 11 научных работах.

Ключевые слова: фундаментальное право на образование, образование, система образования, образовательный процесс, свобода образования, академическая свобода, система просвещения, позитивные и негативные обязательства, Европейская интеграция.

Область исследования: Специальность 552.01. Конституционное право.

Цель диссертации и задачи: Целью диссертации является всестороннее исследование фундаментального права на образование, через содержания и правовой природы, вытекающих из положительных и отрицательных обязательств государства в процессе реализации фундаментального права на образование. Основными задачами диссертации являются: исследование феномена признания фундаментального права на образование на национальном, региональном и международном уровнях, в своей эволюции; изучение концепций о правовой природе фундаментального права на образование по сравнению с другими правами; определение универсального содержания фундаментального права на образование; обоснование социальной природы фундаментального права на образование; исследование влияния фундаментального права на образование на других правах; выявление правовых отношений в реализации фундаментального права на образование; расследование случаев практического применения специальных правовых гарантий, в процессе выполнения положительных и отрицательных обязанностей государства; разработка рекомендаций по обеспечению фундаментального права на образование.

Научная новизна и оригинальность полученных результатов состоит в том, что, следуя текущим потребностям применения законодательства в учебных заведениях Республики Молдова и теоретическим подходам к правоотношениям, было проведено многомерное исследование фундаментального права на образование в области образования, поэтапного осуществления фундаментального права на образование, определение правовой природы и содержания фундаментального права на образование, а также способов его реализации в Республике Молдова, то, что позволило соискателю получить ряд новых научных результатов.

Решение важной научной проблемы состоит в научном обосновании фундаментального права на образование в целях определения концепции фундаментального права на образование, правовой природы и в подробном описании, на основе национальных и международных положений закона, с учетом юридических гарантий, что позволило теоретикам и практикам прояснить для себя некоторые проблемные вопросы в данной области.

Теоретическая значимость диссертации состоит в комплексном исследовании эффективности гарантирования фундаментального права на образование в контексте сравнительного анализа права и юриспруденции Европейского Суда по Правам Человека в этой области.

Практическая значимость диссертации определяется тем, что результаты исследования направлены на оптимизацию правовых норм, касающихся фундаментального права на образование, а также на развитие всей системы образования, в том числе и форм реализации фундаментального права на образование. Теоретико-практические предложения и рекомендации, изложенные в исследовании, могут быть использованы при разработке методов, учебно-методических рекомендаций для преподавателей специальных курсов в высших учебных заведениях по дисциплине „Право на образование", а также при подготовке государственных служащих в области образования. Некоторые выводы и рекомендации, сформулированные в диссертации, могут быть внедрены в практическую деятельность Министерства Просвещения Республики Молдова. Предложения по будущему изменению законодательства могут быть полезны для развития национального законодательства в области образования, в целом, и положений, определяющих реализацию фундаментального права на образование, в частности.

Внедрение результатов научных исследований осуществлялось путем публикации теоретических выводов и практических рекомендаций в научных статьях, опубликованных в научных журналах и путем их представления на научных конференциях национальных и международных уровнях.

LISTA ABREVIERILOR

Alin.	alineat
ANACIP	Agenția Națională de Asigurare a Calității în Învățământul Profesional
art.	articol
CADO	Carta Americană a Drepturilor Omului
cet.	cetățean
CC	Curtea Constituțională
CE	Consiliul Europei
CEDO	Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale
CtEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
Comisia	Comisia Europeană a Drepturilor Omului
CSI	Comunitatea Statelor Independente
DUDO	Declarația Universală a Drepturilor Omului
lit.	litera
n.a	nota autorului
nr.	numărul
OIM	Organizația Internațională a Muncii
ONG	Organizație nonguvernamentală
ONU	Organizația Națiunilor Unite
p.	pagină
pct.	punct
PIDCP	Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice
PIDESC	Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale
Prot.	Protocol la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale
RM	Republica Moldova
RMN	Republica Moldovenească Nistreană
UE	Uniunea Europeană

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei abordate. Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova capătă o importanță deosebită în contextul reformării sistemului economic și politic, modernizării tuturor sferelor vieții sociale moderne. Pentru a face față provocărilor care stau în fața țării noastre, sunt necesare noi abordări privind conținutul dreptului fundamental la învățătură și nivelul de instruire și de investiții în „capitalul uman". Aceasta va contribui la dezvoltarea proceselor inovaționale din Republica Moldova.

Conștientizarea importanței dreptului fundamental la învățătură a determinat necesitatea unei reforme largi a procesului educațional, al cărei început a fost pus prin adoptarea Codului educației [49], iar reforma sistemului de învățământ se află în centrul atenției politicilor publice, implementate de stat.

Devine evident faptul că o prioritate incontestabilă a procesului de modernizare a țării constă în formarea unui nou sistem de relații în domeniul învățământului. Un astfel de proiect complex presupune investirea în comun a resurselor financiare și consolidarea efortului uman, al asociațiilor obștești și al statului, în scopul obținerii educației necesare pentru formarea unei personalități integre libere și pregătirea acesteia pentru viața socială. Nucleul noului sistem de învățământ ar trebui să fie dreptul fundamental la învățătură, stabilit în art. 35 din Constituția Republicii Moldova [64], care necesită să fie supus unui studiu multidimensional, în strânsă legătură cu alte drepturi fundamentale ale omului.

Studierea literaturii juridice la tema dată arată că cele mai temeinice investigații ale autorilor se referă la unele aspecte separate ale reglementării juridice a dreptului fundamental la învățătură: normele constituționale, legislația în vigoare referitoare la procesul de învățământ, statutul juridic al subiecților relațiilor din această sferă, specificul statutului juridic al persoanelor care au nevoie de protecție specială în domeniul învățământului, reglementarea contractuală a serviciilor educaționale, activitatea statului în sfera educației, garantarea internațională a dreptului fundamental la învățătură și alte aspecte ce derivă din acestea. Studiile precedente au fost de o mare importanță, însă ele nu au cuprins întregul spectru de probleme necesare pentru crearea bazei științifice a reformei educaționale. Cerințele înaintate în condițiile actuale față de educație, reforma sistemului de învățământ, impun noi provocări în studiul dreptului fundamental la învățătură. Acestea trebuie să vizeze nu doar analiza juridică a problemei, ci să-i confere, de asemenea, „o dimensiune umană", să examineze dreptul fundamental la învățătură în strânsă legătură cu statul și autoritățile sale, cu asociațiile obștești.

O asemenea abordare ne permite să extindem metodele de cercetare, să studiem experiența țărilor străine, să evaluăm în mod obiectiv sistemul de învățământ care se aplică în țara noastră. Toate acestea ne oferă temeiuri pentru a prezenta propuneri de îmbunătățire a reformei sistemului de

învățământ din Republica Moldova. Studiind aspectele teoretice ale dreptului fundamental la învăţătură, este necesar să se acorde atenţie esenţei, conceptului, conţinutului şi caracteristicilor dreptului fundamental la învățătură. Acest lucru va contribui la realizarea unui studiu teoretic complex cu privire la apariţia, evoluţia şi dezvoltarea dreptului fundamental la învățătură şi va înlesni punerea în aplicare a reformei învățământului în Republica Moldova.

Actualmente în ştiinţa juridică naţională nu există un concept unificat privind dreptul fundamental la învățătură. Se extind tot mai mult discuţiile, opiniile contradictorii, controversele cu privire la inovaţiile din domeniul învățământului. Această situaţie determină necesitatea realizării unor studii teoretice ale dreptului fundamental la învățătură, unei analize a stării de lucruri privind reglementarea sa juridică naţională şi internaţională, tendinţele de dezvoltare, precum şi a unor prognoze ale rezultatelor reformei educaţionale realizate în Republica Moldova.

Problemele teoretice, legate de dreptul fundamental la învățătură, nu au constituit până acum obiectul unei cercetări multidimensionale în ştiinţa modernă a dreptului din ţara noastră. Studierea dreptului fundamental la învățătură presupune, de regulă, examinarea chestiunilor legate de punerea sa în aplicare în calitate de serviciu public în instituţiile de învățământ de diferite tipuri şi de protecţia sa de către organele puterii de stat ale Republicii Moldova.

Dreptul constituţional acordă o atenţie maximă problemelor legate de interpretarea prevederilor Constituţiei Republicii Moldova şi legislaţiei care dezvoltă aceste prevederi, specialiştii în dreptul administrativ studiază distribuirea competenţelor între autorităţile statului în procesul de aplicare a dreptului fundamental la învățătură. Până la ora actuală, în literatura juridică de specialitate din Republica Moldova dreptul fundamental la învățătură nu a fost studiat în aspectul teoriei instituţiei drepturilor omului, acesta făcând obiectul de studiu al ştiinţelor pedagogiei, psihologiei şi sociologiei.

Actualmente, având un fundament ştiinţific şi unul social bine determinat, dreptul fundamental la învățătură, reprezintă o realitate care a dobândit de-a lungul anilor, atât o vocaţie universală, cât şi o legitimitate politică, astfel încât a fost consacrat în cele mai înalte reglementări din ierarhia legilor ca un drept fundamental, fiindu-i atribuite anumite garanţii procedurale, precum şi asigurat prin recunoaşterea îndatoririi părinţilor de a asigura creşterea, educaţia şi instruirea copiilor [64].

Dreptul fundamental la învățătură implică necesarmente un drept de acces al persoanelor la toate formele de instruire posibile, acestui drept fiindu-i corelativ mai multe obligaţii pe care statul şi le asumă în realizarea funcţiei sale educative. Astfel, statul trebuie să fi creat deja un sistem educaţional generalizat, pe care în mod continuu să-l dezvolte şi să-l susţină. Dreptul de acces al persoanelor la învățătură impune statului obligaţia de a furniza cu caracter gratuit acest serviciu, în anumite limite şi cu anumite standarde prescrise distinct pentru fiecare nivel de educaţie. Izvoarele

juridice ale dreptului fundamental la învățătură fac în mod constant referirea la caracterul obligatoriu al învățământului pentru realizarea dezideratului unui nivel minim de instruire pentru toate persoanele. Nu în ultimul rând, atunci când analizăm obligațiile statului în domeniul învățământului, nu trebuie să omitem faptul că statul este o entitate juridică abstractă, iar o parte dintre aceste obligații ale sale sunt aduse la îndeplinire prin entitățile administrative locale, în spiritul descentralizării și partajării funcțiilor publice între autoritatea centrală și comunitățile locale.

O instruire furnizată generalizat, la inițiativa și sub coordonarea unei voințe unice la nivel național are tendința de a uniformiza procesul educativ, în detrimentul identității particulare a persoanelor care sunt destinatarii acestei instruiri. Pentru a evita un astfel de rezultat, contrar scopurilor instruirii într-un sistem politico-juridic pluralist, în sfera dreptului fundamental la învățătură se include anumite aspecte menite să concilieze dreptul la identitate al persoanelor cu obligațiile pe care statul și le va asuma în acest domeniu. Pe de o parte, statul impune limba de comunicare a procesului educativ, însă în virtutea dimensiunii liberale a dreptului fundamental la învățătură, persoanele cu o identitate lingvistică distinctă au prerogativa de a solicita statului realizarea dreptului acestora la învățătură respectându-li-se dreptul la diferență, în anumite limite. Educația trebuie să fie de asemenea manieră încât să garanteze, să păstreze și să transmită identitatea culturală a persoanelor aparținând unei minorități. Corelativ, statul are și obligația de a se abține de la asimilarea forțată a acestor persoane prin impunerea unei culturi naționale unice și lipsite de opțiunea pluralismului, obiectiv care nu este suficient garantat doar prin asigurarea drepturilor lingvistice.

Actualitatea și importanța temei studiate este atestată atât în context internațional, precum și pe plan național ori eficacitatea garantării dreptului fundamental la învățătură are un impact direct asupra dezvoltării ființei umane, societății și a statului de drept. Dezvoltarea doctrinară privind garantarea dreptului fundamental la învățătură constă, în principal, din tratările doctrinarilor occidentali care tratează izvoarele normative și jurisprudența Curții Europene privind realizarea dreptului fundamental la învățătură. Însă aceste cercetări nu răspund pe deplin obiectivului de a formula un ansamblu de reguli și principii pentru aplicarea cadrului normativ existent național și internațional al dreptului fundamental la învățătură. În context național până în prezent se resimte un deficit de cercetare în această materie, nefiind publicate monografii și lipsind cercetările științifice la tema propusă.

Abordarea unui subiect atât de complex cu o însemnătate atât de mare unde științei dreptului îi revine un aport semnificativ la organizarea și funcționarea statului de drept precum și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului este de actualitate stringentă.

Teza, după părerea noastră, contribuie, în măsura în care ne permit rigorile formale ale unei asemenea lucrări, la o suplinire parțială a acestui spațiu liber prin elaborarea unei lucrări teoretice

privind dreptul fundamental la învățătură, așa cum aceasta este reglementată în instrumentele internaționale privind drepturile omului, în legislația actuală a Republicii Moldova și în dreptul comparat.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul tezei constă în elaborarea unui studiu complex privind dreptul fundamental la învățătură, prin prisma conținutului și naturii juridice ce reies din obligațiile pozitive și negative ale statului în procesul realizării dreptului fundamental la învățătură. În acest context se vor evalua soluțiile generate în procesul garantării dreptului fundamental la învățătură atât în societatea națională cât și în dreptul comparat. Dreptul fundamental la învățătură ca un drept inalienabil al fiecărei persoane și ca element inerent al instituției drepturilor fundamentale ale omului în ansamblul său necesită garanții normative favorabile ce reies din obligațiile pozitive și negative a statului.

În vederea atingerii scopului propus, inițiem următoarele obiective de cercetare pentru soluționarea problemei științifice:

a) cercetarea fenomenului recunoașterii dreptului fundamental la învățătură la nivel național, regional și internațional, sub aspect evolutiv;

b) studierea concepțiilor cu privire la natura juridică a dreptului fundamental la învățătură în raport cu alte drepturi;

c) determinarea conținutului multidimensional al dreptului fundamental la învățătură;

d) motivarea naturii sociale a dreptului fundamental la învățătură;

e) investigarea impactului dreptului fundamental la învățătură asupra altor drepturi;

f) identificarea raporturilor juridice de realizare a dreptului fundamental la învățătură;

g) investigarea cazurilor practice de aplicare a garanțiilor juridice speciale în scopul exercitării obligațiilor pozitive și negative ale statului;

h) formularea unor recomandări privind garantarea dreptului fundamental la învățătură.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute rezidă în faptul că, pornind de la necesitățile actuale de aplicare a legislației de către instituțiile de învățământ ale Republicii Moldova și de la abordările teoretice ale relațiilor de drept în domeniul învățământului a fost realizată o cercetare multidimensională a dreptului fundamental la învățătură, etapizarea dreptului fundamental la învățătură, determinarea naturii juridice și a conținutului dreptului fundamental la învățătură cât și a modalităților de realizare a acestuia în Republica Moldova, ceea ce a permis obținerea unui șir de rezultate științifice noi.

Gradul de profunzime a tratărilor realizate conduce la elaborarea unor propuneri de perfecționare a legislației Republicii Moldova în scopul alinierii acesteia la standardele europene în domeniul drepturilor omului. Prin urmare, originalitatea științifică a lucrării constă în combinarea elementului analitic și a celui comparativ, astfel încât se reușește o tratare multidimensională a

dreptului fundamental la învățătură. De asemenea, prezentarea diverselor teze, deseori contradictorii, precum generalizarea unor soluții din o masă de premise eterogene demonstrează caracterul amplu și original al studiului efectuat.

O altă particularitate a cercetării constă în cercetarea logică a conținutului normativ al instrumentelor internaționale în domeniul drepturilor omului în raport cu specificul dreptului fundamental la învățătură prin prisma căutării unui echilibru funcțional între garantarea, realizarea și exercitarea dreptului fundamental la învățătură ce permite dezvoltarea personalității umane, societății și a statului de drept.

Problema științifică importantă soluționată în domeniu constă în argumentarea științifică a dreptului fundamental la învățătură în vederea determinării conceptului de drept fundamental la învățătură, a naturii juridice și descrierii detaliate, în baza reglementărilor naționale și internaționale prin prisma garanțiilor juridice, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticieni și practicieni a unor aspecte problematice în domeniu.

Importanța teoretică a lucrării este asigurată de cercetarea multidimensională a dreptului fundamental la învățătură într-un context de analiză comparată a cadrului normativ național și internațional cu proiectarea unor soluții uniforme de garantare realizare și exercitare a dreptului fundamental la învățătură.

Valoarea aplicativă a lucrării este determinată de faptul că rezultatele cercetărilor sunt orientate spre optimizarea normelor juridice ce vizează dreptul fundamental la învățătură, precum și spre dezvoltarea întregului sistem de învățământ, inclusiv și a formelor de realizare a dreptului fundamental la învățătură. Propunerile și recomandările teoretico-practice, expuse în lucrare pot fi utilizate la elaborarea metodelor, recomandărilor metodico-didactice la predarea cursurilor speciale în instituțiile de învățământ superior la disciplina „drept educațional", precum și în cele care pregătesc funcționari publici în domeniul învățământului. Unele concluzii și recomandări formulate în lucrare pot fi implementate în activitatea practică a Ministerului Educației al Republicii Moldova. Propunerile de lege ferenda înaintate pot fi utile pentru dezvoltarea legislației educaționale naționale, în general, și a prevederilor ce determină realizarea dreptului fundamental la învățătură, în special.

În final concluziile generate și tratarea analitică pot fi utile procesului de învățământ în Republica Moldova, dar și pentru perfecționarea cadrului normativ național privind garantarea și realizarea dreptului fundamental la învățătură.

Aprobarea rezultatelor științifice. Teza a fost elaborată la Departamentul Drept Public al Facultății Drept a Universității de Stat din Moldova, în cadrul căruia au fost expuse și validate opiniile și sintezele științifice ale cercetării. Lucrarea a fost discutată și recomandată spre susținere

de Seminarul Științific de Profil din cadrul Universității de Stat din Moldova, la specialitatea 552.01. Drept constituțional.

Rezultatele cercetării realizate în domeniul tezei de doctor sunt reflectate în articole științifice ale autorului, în reviste de specialitate, dar și în diverse comunicări în cadrul conferințelor naționale și internaționale.

Sumarul compartimentelor tezei. Structura tezei de doctor a fost stabilită în funcție de scopul și obiectivele cercetării. Teza se compune din adnotare în trei limbi, lista abrevierilor, introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie, trei anexe și CV-ul autorului.

Introducerea reflectă actualitatea și importanța temei, a obiectului de cercetare, determină scopul și obiectivele principale, noutatea științifică, problema științifică importantă soluționată în domeniu, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor științifice și sumarul compartimentelor tezei.

Capitolul 1 „Conotații teoretice și normative ale dreptului fundamental la învățătură” are caracter mai mult teoretic, prezintă rezultatele investigației științifice a platformei teoretice existente în literatura de domeniu, care au servit ca fundament juridic pentru conceperea lucrării și scoate în evidență conținutul dreptului fundamental la învățătură. Cercetările doctrinarilor autohtoni (Guceac I., Arseni A., Cârnaț T., Grecu R., Avornic Gh., Popa V.,), români (Muraru I., Dogaru I., Iancu Gh.), francezi (Sudre F., Reid K.), englezi și anglofoni (Beiter K. D., Nowak M., Coomans S. F., Karmel J., Duncan W.), ruși (Новгородцев П. И., Сырых В.М., Слесарева Е. В.) constituie baza teoretică a cercetării. Dreptul fundamental la învățătură a fost tratat din punctul de vedere al garantării și exercitării precum și prin raportarea la etapele istorice ale cadrului normativ.

Capitolul 2 „Abordări teoretice și practice privind dreptul fundamental la învățătură” constituie o examinare a noțiunii dreptului fundamental la învățătură, conținutul, clasificarea dreptului fundamental la învățătură, principiile aplicabile cât și locul și rolul dreptului fundamental la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului. Natura juridică a dreptului fundamental la învățătură este exemplificată prin noțiunile, trăsăturile sociale, economice, culturale ale dreptului fundamental la învățătură, precum și principiile aplicabile dreptului fundamental la învățătură. Dreptul fundamental la învățătură, prin conținutul său, se realizează în toate sferele vieții-politică, economică, socială, dar însuși procesul de dobândire a cunoștințelor face parte din sfera culturală și, prin urmare, dreptul fundamental la învățătură poate fi numit nucleul segmentului cultural al drepturilor omului. Dreptul fundamental la învățătură se află într-o strânsă interdependență cu demnitatea și libera dezvoltare a ființei umane, dreptul la identitate și libertatea conștiinței.

Capitolul 3 „Realizarea dreptului fundamental la învățătură în contextul integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană”reprezintă un studiu al particularităților raporturilor juridice ce apar în realizarea dreptului fundamental la învățătură. Obligațiile pozitiv și negative ale statului privind dreptul fundamental la învățătură sunt formulate și analizate ca standard european pe care dreptul național urmează să îl implementeze. Ulterior, se va supune cercetării cadrul normativ național privind realizarea dreptului fundamental la învățătură și evaluarea compatibilității acestuia cu acquis-ului european în domeniul educației.

Concluziile prezentate în lucrare dezvăluie gradul evoluat al dreptului fundamental la învățătură și tendința de individualizare în cercetările teoretice de acest sens cât și de formare a unor piloni utili pentru specialiștii practicieni.

Analizând și sintetizând doctrina, actele normative naționale și internaționale, dreptul comparat și jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului privind dreptul fundamental la învățătură, am elaborat principii directorii privind garantarea dreptului fundamental la învățătură în vederea realizării și exercitării acestuia în coraport cu necesitățile societății și statului de drept.

1. CONOTAȚII TEORETICE ȘI NORMATIVE ALE DREPTULUI FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ

1.1. Valorificarea științifică a cadrului doctrinar privind dreptul fundamental la învățătură

Dintotdeauna politica educațională a statului a determinat știința dreptului de a contura treptat dreptul fundamental la învățătură indiferent de statutul social și politic al individului și care au făcut obiectul de studiu a diferitor gânditori din diferite epoci istorice. Ținând cont de faptul că problematica drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cetățeanului este reglementată de dreptul constituțional în plan intern și este, în același timp, obiect al reglementărilor de drept internațional public, vom oscila între aceste două repere în prezentarea opiniilor savanților.

Doctrina și cercetările în domeniu dețin un rol primordial pentru evoluția și dezvoltarea dreptului fundamental la învățătură, deoarece acestea promovează accepțiuni și tratări științifice inovatoare, soluții practice și o perspectivă evolutivă care modelează și educă tendințele de realizare, exercitare și de garantare a dreptului fundamental la învățătură și, desigur a eficacității acestuia într-un stat de drept. Această pondere a doctrinei este marcată de faptul că o mare parte din doctrinari emblematici din domeniu participă în mod direct în procesul educațional în calitate de titulari de drepturi sau ca reprezentanți ai autorităților publice împuternicite de a presta servicii educaționale, având astfel oportunitatea de a aplica în practică soluțiile teoretico-științifice, care influențează cursul de evoluție a dreptului fundamental la învățătură. În acest sens prof. Șt. Deaconu [93, p.34] constată că cercetarea naturii juridice a dreptului fundamental la învățătură este opera practicienilor și cercetătorilor.

Dreptul fundamental al fiecărei persoane la învățătură ocupă un loc central în sistemul drepturilor omului, el constituie o condiție ***sine qua non*** pentru exercitarea celorlalte drepturi și libertăți fundamentale, pentru împlinirea efectivă a personalității. Principala sa componentă o constituie dreptul fundamental la învățătură, enunțată într-o serie de instrumente naționale și internaționale.

O analiză ***per ansamblu*** a materialelor științifice la tema tezei ne permite să susținem că patrimoniul doctrinar în materia dreptului fundamental la învățătură este redus ca volum. În special, remarca respectivă caracterizează doctrina autohtonă. Aceasta însă nu este cea mai relevantă obiecție pe care o putem desprinde. Considerăm că mult mai semnificativ este faptul că sursele doctrinare, destinate exclusiv sau tangențial dreptului fundamental la învățătură sunt de natură socială, culturală și psiho-pedagogică.

Diversitatea autorilor și interesul pentru subiectele din domeniul sistemului educațional, inclusiv pentru eficacitatea garantării dreptului fundamental la învățătură, este direct proporțională cu gradul de evoluție a acestui drept în statele lor de origine. Astfel, este notabil că cei mai redutabili specialiști și doctrinari în domeniu sunt reprezentanții școlilor din statele unde sistemul de învățământ

este dezvoltat, precum: Olanda: Donna Gomien; Franța: Frédéric Sudre; Italia: Conforte Benedetto; Statele Unite ale Americii: Luke Clements, Alan Simmons, Eleonor Roosevelt, Klaus Dieter Beiter; Rusia: Лукашова К., Нерсесянц В.С., Сырых В.М.; România: Gheorghe Iancu, Ionel Cloșcă și Ion Suceavă, Bianca Selejan-Guțan, Ioan Muraru și Elena Simina Tănăsescu și Republica Moldova: Ion Guceac, Teodor Cârnaț, Alexandru Arseni, Raisa Grecu.

În Republica Moldova dreptul fundamental la învățătură a devenit un subiect de preocupare pentru cercetători la începutul anilor 2000, fiind publicate o serie de articole și tratări doctrinare de autorii: Ion Guceac, Alexandru Arseni, Teodor Cârnaț, Raisa Grecu. Cu toate că problematica garantării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului a preocupat numeroși doctrinari, puțini au dedicat special acestui subiect monografii integrale, tematica fiind tratată în monografii și tratate specifice instituției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, fie în cadrul cercetărilor de drept constituțional, așa cum este în doctrina României, Federației Ruse și a Republicii Moldova.

Ab initio, semnalăm că interesul științific față de dreptul fundamental la învățătură a apărut odată cu reglementarea juridică a acestui drept. Bunăoară, ***Eleonor Roosevelt***, președintele Comisiei care a elaborat Declarația Universală a Drepturilor Omului, arată că „Drepturile Omului trebuie înțelese prin lumea individului, prin cadrul imediat al vieții lui (locul unde trăiește, locul unde muncește sau învață etc.) Dacă asemenea drepturi sunt golite de sens în aceste locuri, ele nu au nici o valoare oriunde. Fără o acțiune concentrată a cetățenilor pentru a asigura aceste drepturi în cadrul imediat al vieții lor în zadar vom căuta semne de progres în universul în care trăiesc" [272, p.375].

Fără doar și poate doctrina occidentală a propus mai multe definiții ale conceptului de drept fundamental la învățătură. De exemplu, într-o opinie larg răspândită a lui ***Benedetto Conforti,*** dreptul fundamental la învățătură a reprezentat prin urmare o sinteză a tot ce gândirea umană a avut mai bun, ridicându-se trepte noi umaniste, reluând elemente din gândirea religioasă și din năzuințele generale de libertate care se făcuseră recunoscute cu atâta vigoare în secolele XVII-XVIII [283, p.54].

În acest context, ***Donna Gomien,*** profesor de la Institutul de Studii Sociale de la Haga, Olanda, susține că dreptul la instruire, garantat de prima frază a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale, implică, prin însăși natura sa, o reglementare din partea statului. O astfel de reglementare nu trebuie niciodată să aducă atingere substanței acestui drept, și niciodată să nu contravină altor drepturi consacrate de Constituție. Cea de-a doua frază a art. 2 presupune în schimb că statul, achitându-și obligațiile asumate în materia educației și de învățământ, veghează asupra faptului ca informațiile și cunoștințele cuprinse în program să fie difuzate într-o manieră obiectivă, critică și pluralistă. Statului îi este interzis să urmărească un scop de îndoctrinare care să poată fi considerat ca nerespectând convingerile religioase și filozofice ale părinților. Acolo se situează limita ce nu trebuie depășită [232, p.142].

În această ordine de idei ***Luke Clements, Nuala Mole, Alan Simmons*** [45, p.349] afirmă că statul nu trebuie prin nici o acțiune asupra sistemului educațional să-i împiedice pe părinți să-și exercite dreptul copiilor să fie instruiți în conformitate cu convingerile lor religioase și filozofice. Cu toate acestea, nu se restrânge dreptul statului de a impune ca instruirea primară pentru copii să fie obligatorie [35].

În această privință conform jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, s-a explicat că dreptul la instruire implică o anumită reglementare din partea statului, care poate varia în timp, potrivit necesităților și resurselor colectivității și indivizilor [40]. Deși art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale garantează dreptul de a întemeia și de a conduce o școală privată, aceasta nu însemnă că dreptul dat este lipsit de exigențe, mai ales în privința calității minime a învățământului asigurat. Deși statul se bucură de o largă marjă de apreciere în reglementarea educației publice, statului, totuși, i se cere să se abțină de la orice formă de îndoctrinare care ar putea ofensa convingerile religioase sau filozofice ale părinților [37].

Frédéric Sudre [281, p.351] menționează în această ordine de idei că libertatea educativă a părinților își găsește limita în definiția restrictivă a „pluralismului educativ", care, potrivit Curții, „interzice urmărirea unui scop de îndoctrinare despre care se poate considera că nu respectă convingerile religioase şi filosofice ale părinților". Serviciul public de învățământ nu trebuie să propage o doctrină proprie, ci „să vegheze ca informațiile și cunoștințele prevăzute în programa școlară să fie transmise într-o manieră obiectivă, critică și pluralistă" [198, p.35-36], Această distincție, dificil de aplicat, între „doctrina" și simple „informații" determină Curtea să considere că educația sexuală reprezintă o pură informație biologică ce nu poate aduce atingere convingerilor religioase și filosofice ale părinților; în schimb, judecătorul european apreciază că o reglementare care subordonează înscrierea unui copil la o școală coranică pentru a dobândi o educație religioasă, cu condiția ca aceasta să posede o diplomă de învățământ primar vizează protecția minorilor împotriva unei eventuale îndoctrinări și nu constituie o atingere a dreptului la instruire [32]. În plus, dreptul părților de a li se respecta convingerile trece pe planul doi în raport cu dreptul fundamental al copilului la instruire: „În cazul în care, în loc să îl complinească, drepturile părinților intră în conflict cu dreptul copilului la instruire, interesele copilului primează" [25].

Potrivit opiniei lui ***Karen Reid*** [189, p.313] instruirea reprezintă un concept larg, care trebuie privit ca un spectru de formare, tehnică, vocațională și profesională, care poate fi urmărit până la sfârșitul vieții. Consideră că ar fi un exercițiu costisitor ca un stat să garanteze asemenea studii și pregătiri ulterioare, la o scară nelimitată, în sensul că dreptul fundamental la învățătură se referă, în primul rând, la instruirea elementară și nu neapărat la studiile avansate de felul celor tehnologice. Totodată se referă și la faptul că nu există o obligație aflată în sarcina statului conform căreia acesta

trebuie să pună la dispoziție un anumit sistem educațional. Prevederea garantează totuși că persoanele supuse jurisdicției unui stat trebuie să aibă dreptul de a beneficia de instituțiile educaționale existențe la un moment dat. În același timp, recunoaște faptul că dreptul fundamental la învățătură impune o reglementare din partea statului, reglementare care poate varia în același timp și spațiu, potrivit necesităților și resurselor comunității și indivizilor. Chiar dacă există dreptul de a înființa și a conduce o școală privată, acesta trebuie supus unor anumite condiții, adică reglementări de către stat în scopul de a asigura realizarea responsabilității sale de a oferi un sistem educațional potrivit, chiar și în sectorul privat. Această opinie este astăzi împărtășită de integralitatea doctrinarilor din domeniu, ceea ce atestă semnificația sistemului internațional de eficacitate internațională a dreptului fundamental la învățătură consfințit în diversele instrumente universale internaționale ale drepturilor omului.

Constantin Stere s-a arătat mereu preocupat de problemele învățământului, în special, ale celui universitar. Deja în primele rânduri din Prefața la teza sa de licență *Evoluția individualității şi noțiunea de persoană în drept* viitorul licențiat s-a pronunțat asupra unor aspecte ale organizării învățământului universitar, considerând că vârsta şi experiența de viață, care-l deosebeau de ceilalți absolvenți, îi impun anumite îndatoriri în sensul dat. Proaspătul absolvent considera că universitățile de atunci aveau o *direcție prea practică* de dezvoltare, luând înfățișarea unor şcoli profesionale superioare. Iar universitatea trebuie să rămână în conformitate chiar cu numele ei (*Universitas*) numai un focar de cultură generală științifică, care să poată servi drept bază solidă pentru activitatea ulterioară a unui cetățean luminat şi profesionalist conştiincios", susține Constantin Stere. Dreptul fundamental la învățătură era stipulat în art. 24 din Constituție, care susținea că învățământul este liber. Libertatea învățământului este garantată întrucât exercițiul ei nu atinge bunele moravuri sau ordinea publică. Represiunea delictelor este reglată numai prin lege. Se vor înființa treptat scoli primare în toate comunele României, învățătura în şcolile statului se dă fără plată. Învățătura primară va fi obligatorie pentru tinerii români, pretutindeni, unde se vor afla instituite scoli primare. O lege specială va regla tot ce privește învățământul public. Profesorul menționează că norma a fost inspirată din Constituția Belgiei [112, p.110].

În ultimii 5 ani, în doctrina specializată s-au tratat în mod special particularitățile actuale ale dreptului fundamental la învățătură, precum și oportunitățile sale de evoluție. În opinia lui ***Ioan Muraru şi Elena Simina Tănăsescu*** dreptul fundamental la învățătură, mai mult decât alte drepturi și libertăți implică obligații și prestații materiale din partea statului. În afara obligațiunilor ce rezultă din reglementările care stabilesc asigurarea dreptului fundamental la învățătură, în mod distinct se garantează gratuitatea învățământului de stat, în condițiile legii, precum și posibilitatea de a beneficia de burse sociale de studii acordate copiilor și tinerilor care provin din familii defavorizate și celor instituționalizați. Este neîndoielnic că învățământul obligatoriu trebuie să fie gratuit și acesta, am spune, fără deosebire de realizarea sa în forme statale sau particulare [162, p.172].

Majoritatea doctrinarilor naționali, regionali, cât și occidentali susțin că obligația de furnizare a educației în mod gratuit, fără nici un cost, direct sau indirect, pentru copii sau părinți se extinde în accepțiunea asupra dreptului fundamental recunoscut de tratatele internaționale doar la nivelul învățământului primar în mod neechivoc în ceea ce privește nivelurile superioare de învățământ, principiul gratuității este mult mai nuanțat și, în orice caz nu constituie obligația imediată și generală a statelor.

Ion Dogaru [106, p.205] în lucrarea sa *Drepturile omului şi libertăţile publice* abordează importanța pe care educația o are în același timp pentru individ, pentru familie și pentru societate, face ca dreptul fundamental la învățătură să fie unul extrem de complex. El implică, în primul rând, libertatea opiniei și credințelor religioase, căci educația efectuează în mod esențial aceste valori a căror apărare este o trăsătură esențială a statului democratic, ceea ce impune ca dreptul fundamental la învățătură să presupună libertatea persoanei de a-și alege școala. Educația începe însă foarte devreme; copiii nu au încă formată o opinie pentru ca să poată fi vorba ca ei să aleagă liber genul de educație pe care-l vor primi. De aceea familia intervine în alegerea școlii, părinții având, potrivit art. 35 alin. (9) din Constituția Republicii Moldova, dreptul de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine. Pe de altă parte, societatea și statul nu pot rămâne indiferente față de genul de educație pe care cetățenii îl primesc și nici față de lipsa unei educații minimale. De aceea statul impune un învățământ obligatoriu și intervine pentru a exercita un oarecare control asupra învățământului prestat în afara sectorului public.

Marin Voicu [201, p.280] în lucrarea sa *Protecţia Europeană a Drepturilor Omului* susține că prima frază a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale oferă o interpretare generală și consacră un veritabil drept fundamental la învățătură. Convenția Europeană a Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului constată că toate statele membre ale Consiliului Europei aveau, în perioada de deschidere a protocolului pentru semnarea de către ele, și au încă și la ora actuală, un sistem de învățământ general și oficial. De aici rezultă că nu putea fi vorba de a obliga fiecare stat să creeze un asemenea sistem, ci numai să garanteze persoanelor aflate sub jurisdicția statelor contractante dreptul de a se folosi de mijloacele de instruire disponibile la un moment dat. Aceasta implică un drept de acces la instituțiile școlare existente, precum și dreptul de a obține, conform regulilor în vigoare din fiecare și sub o formă sau alta, recunoașterea oficială a studiilor terminate. Curtea Europeană a Drepturilor Omului relevă că astfel Convenția Europeană a Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului nu impune obligații hotărâte și, în special, nu specifică limba în care învățământul trebuie desfășurat, recunoscând, în final, că dreptul fundamental la învățătură necesită, prin însăși natura sa, o reglementare din partea statului, care însă nu trebuie niciodată să aducă atingere esenței acestui drept

și nici să lovească în alte drepturi consacrate prin Convenția Europeană a Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului.

Ionel Cloșcă și Ion Suceavă [46, p.47-48**]** au subliniat că educația, învățământul și instruirea reprezintă o activitate distinctă, în primul rând, a puterilor publice și a instituțiilor statale, dar și a organizațiilor neguvernamentale și marelui public, care trebuie să înțeleagă și să accepte principiul conceptului de drepturi ale omului și să i se conformeze. Educarea în spiritul cunoașterii și respectării drepturilor omului, joacă un rol capital în instituirea unui mediu propice al acțiunii statului în acest domeniu. Trebuie ca, fiecare individ să dobândească cunoștințele necesare înțelegerii acestei probleme în dimensiunea sa națională și internațională, pentru a putea promova toleranța, respectul și solidaritatea între toți membrii societății. Fiecare trebuie să aibă conștiința propriilor sale drepturi și să învețe să respecte drepturile celuilalt. Acest proces trebuie să înceapă din primii ani de viață ai copilului în familie și să continue în toate treptele de școlarizare și după aceea. Un rol important în acest sens îl au editurile care trebuie să scoată cărți de un înalt nivel educațional, mass-media.

Împărtășim în totalitate și susținem aplicarea acestui deziderat fundamental lansat de ***Gheorghe Iancu*** [143, p.165] că învățământul poate fi de două feluri – public și particular ceea ce constituie o noutate al cadrului legislativ constituțional atât din Republica Moldova, cât și din alte țări. Această noutate a fost formulată pentru prima dată în art. 13 pct. 14 din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, politice și sociale. Potrivit dispozițiilor naționale și internaționale, nu se poate aduce atingere indivizilor și persoanelor juridice de a înființa și a conduce instituții de învățământ, cu condiția respectării finalității educației, iar educația dată în cadrul lor să fie conformă cu normele minimale, pe care le poate prescrie statul.

Dreptul fundamental la învățătură, așa cum afirma ***I. Diaconu,*** conform Convenției Internaționale cu privire la drepturile copilului din 20.11.1989 [77], trebuie să țină obligatoriu spre dezvoltarea personalității copilului, a talentelor și a capacităților lui mentale și fizice către un potențial deplin, să pregătească copilul în dependență de condițiile de dezvoltare a societății, și nemijlocit în spiritul păcii, egalității sexelor. Toate aceste dispoziții sunt promovate, urmărindu-se creșterea respectului copiilor față de părinții lor, față de țară și valorile sociale, precum și față de drepturile și libertățile fundamentale ale omului [103, p.201]. Deci, principalul element al dreptului fundamental la învățătură este dreptul oricărei persoane, în special a copiilor, de a beneficia de educație, instruire, învățare. Acest drept este privit ca o obligație a statelor ce constă în asigurarea educației elementare gratuite și obligatorie tuturor [104, p.362], a unei educații secundare disponibile tuturor, inclusiv și a celei superioare, fiind accesibilă în dependență de capacitatea persoanelor. Alte obligații ale statelor ce vizează acest drept se desprind din principiul nediscriminării [84]. Suntem de acord cu această viziune a dreptului fundamental la învățătură unde accentul este pus pe obligația statului de a asigura educația elementară și obligatorie tuturor persoanelor, indiferent de rasă, religie, apartenență politică, socială.

Mihai Bădescu, Cătălina Andruș și Cătălina Năstase au formulat ideea precum că dreptul fundamental la învățătură se fundamentează pe dreptul egal de acces la toate nivelurile și formele de învățământ precum și la „învățarea pe tot parcursul vieții, fără nici o formă de discriminare" [12, p.127]. Învățământul urmărește realizarea idealului educațional ce constă în dezvoltarea liberă, integrală și armonioasă a individualității umane, în formarea personalității autonome și creative și care este întemeiat pe tradițiile umaniste, pe valorile democrației și pe aspirațiile societății.

Într-o altă opinie ***Bianca Selejan-Guțan*** susține că dreptul fundamental la învățătură constă, așadar, dintr-o diversitate de drepturi și libertăți ale părinților și copiilor, cărora le corespund o serie de obligații ale statului. Dreptul fundamental la învățătură este considerat atât un drept economic, social și cultural, cât și de natură civilă și politică. În respectarea acestui drept, „statul se poate afla în poziția paradoxală de a fi atât principalul „furnizor" al învățământului, cât și de a avea obligația de a nu își folosi poziția privilegiată în vederea impunerii unui set de opinii sau perspective cu excluderea totală a altora: el trebuie să educe, dar nu să îndoctrineze" [196, p.195]. Statul are datoria de a asigura pluralismul în educație, dar poate impune unele obligații în sarcina instituțiilor de învățământ sau chiar a indivizilor. În această ordine de idei statul își asumă obligații pozitive în realizarea dreptului fundamental la învățătură de a satisface cerințele educaționale ale individului și societății în scopul dezvoltării potențialului uman pentru a asigura calitatea vieții, creșterea durabilă a economiei, bunăstarea poporului și dezvoltarea culturii naționale.

În viziunea lui ***Ion Guceac,*** în Republica Moldova dreptul fundamental la învățătură este asigurat prin învățământul general obligatoriu, învățământul liceal și cel profesional, prin învățământul superior și prin alte forme de instruire și de perfecționare (cursuri postuniversitare; programe de specializare și doctoratul), prin garanțiile materiale necesare desfășurării unui proces de învățământ eficient și modern (cadre didactice, blocuri, laboratoare, biblioteci și materiale didactice), stabilirea burselor și asigurarea cu cămin. Dreptul fundamental la învățătură este garantat prin caracterul deschis al sistemului de învățământ și îndeosebi prin asigurarea de șanse egale, care permit accesul la învățământul superior numai pe criteriul competenței profesionale a candidaților [115, p.113-114]. Conform Codului educației al Republicii Moldova în art. 9 cetățenii Republicii Moldova au drepturi egale de acces la educație și formare profesională, inițială și continuă prin sistemul național de învățământ [49]. Statul asigură finanțarea pachetului standard de servicii educaționale pentru învățământul preșcolar, primar, gimnazial și liceal indiferent de tipul de proprietate a instituției de învățământ promovând învățarea pe tot parcursul vieții ce asigură dezvoltarea competențelor și participarea activă a individului la viața socială și economică.

Teodor Cârnaț și Marina Cârnaț menționează în același context, că dreptul fundamental la învățătură este cea mai importantă parte a educației fiecărui om, precum și calea principală de formare și perfecționare a forței de muncă. Școala, ca important factor de cultură și civilizație, este o prezență

incontestabilă, utilă și eficientă în cadrul structurilor sociale. Școala este locul unde se realizează dreptul fundamental la învățătură, ca drept fundamental al omului, strâns legat prin conținutul și consecințe atât cu drepturile social-economice, cât și cu drepturile și libertățile social-politice [44, p.111]. De această părere sunt și alți doctrinari, ***Mazilu D., C. Jofa, Moroianu Zlătescu I.,*** care susțin că realizarea dreptului fundamental la învățătură impune în mod obligatoriu condiții cu caracter economic, social, cultural, politic, garantate și asigurate de către stat la o anumită perioadă de dezvoltare a societății.

Dreptul fundamental la învățătură se află într-o strânsă interdependență cu principiul non discriminării, școala este instituția socială fundamentală care poate favoriza începutul schimbării ideologiei punând accent pe educația în spiritul egalității de șanse și de tratament pentru toți oamenii în toate sferele activității sociale. Școala este o instituție socială profund marcată de norme, stereotipuri și ideologii de gen, ceea ce face ca modelele de gen transmise de ea să fie foarte importante pentru plasarea și integrarea individului în societate [44, p.111]. În acest context sistemul de învățământ din RM este discriminatoriu față de persoanele private de libertate cărora le este limitat accesul la studii, inclusiv la studii superioare. Conform art. 35 al Constituției Republicii Moldova suntem de părerea că statul este obligat să asigure dreptul la învățătură și persoanelor private de libertate, deoarece ele trebuie să fie limitate numai în dreptul la libera circulație, nu și în alte drepturi.

Alexandru Arseni [7, p.40] încadrează dreptul fundamental la învățătură în categoria drepturilor social-economice și culturale care au ca obiectiv exclusiv asigurarea dezvoltării materiale sau culturale a cetățenilor, precum cât și impactul pe care dreptul fundamental la învățătură îl are din punct de vedere economic, social și cultural atât pentru individ, societate cât și pentru stat. Nivelul de educație influențează în mod direct nivelul de dezvoltare economic, social și cultural al statului.

În același context ***Alexandru Arseni și Constantin Olteanu*** susțin ideea că dreptul fundamental la învățătură are un impact direct față de educația efectuată în mediul penitenciar și care trebuie să deschidă celui ce învață perspectiva acestei conexiuni sociale generale, drumul spre lumea corectă și civilizată. Putem nota următoarele particularități ale procesului educativ desfășurat cu condamnații, de regulă, în condițiile aflării persoanei într-un mediu social negativ, deseori criminogen – durata aflării în acest mediu este strict limitat de sentința instanței prin termenul de executare a pedepsei o parte din problemele realizării termenului de detenție sunt reglementate de normele legislației execuțional-penale. Consideră că educația înglobează în domeniul său și recuperarea indivizilor cu grad de conștiință redus și, în ultimă instanță, cu comportament deviant. Această parte componentă a educației se numește reeducare deoarece cea mai flagrantă formă de manifestare a deprinderilor antisociale o constituie infracțiunea, reeducarea se adresează, în primul rând, condamnaților la privațiune de libertate. Un rol aparte în educația deținutului îl joacă bibliotecile prin fondul lor de cărți. Prezintă interes și eventual necesită aplicarea în sistemul penitenciar din Republica

Moldova a experienței braziliene de implementare a programului „Răscumpărarea vinei prin lectură". Astfel, pentru fiecare carte citită termenul de închisoare va fi redus cu 4 zile, într-un an luându-se în considerare 12 cărți. În acest fel, deținuții își vor putea reduce termenul de detenție cu 48 de zile în fiecare an. Deținuții vor avea posibilitatea să aleagă între cărți de artă, de filozofie și lucrări de popularizare a științei din biblioteca închisorii [9, p.175-177]. Indiferent de statutul juridic pe care îl are persoana la o anumită etapă de dezvoltare a sa (bănuit, învinuit, condamnat), libertatea învățării nu poate fi restrânsă, iar acestor categorii de persoanele sunt utile programe de predarea a unor cursuri umaniste intensive care să favorizeze dialogul moral şi asumarea de roluri şi stabilirea unor relaţii speciale între educatori şi deţinuţi [297], care să le confere acestora din urmă puteri decizionale în probleme de interes pentru ei. La adolescenţii care au parcurs asemenea programe s-au constatat ameliorări importante în rezultatele şcolare, în relaţiile cu profesorii şi chiar cu poliţia.

Ion Creangă susține că atât literatura de specialitate cât şi legislația în vigoare, afirmă că dreptul fundamental la învățătură este unul dintre cele mai importante drepturi ale omului, a cărui parte principală constă în dreptul omului de a fi instruit, de a învăța [88, p 218]. Deci, de nivelul educației depinde direct progresul social şi, în mare măsură, statutul social al societății. Cu cât mai instruită este societatea, cu cât mai mari sunt realizările înregistrate în toate domeniile de activitate, cu atât mai înalt este nivelul de trai al fiecărui om, fapt ce stimulează în continuare, dorința persoanelor de a-şi continua studiile. Nu întâmplător în ţările cele mai dezvoltate din punct de vedere economic, învățământul este atributul categoriei prioritare de investire a banilor publici, deoarece statul este condus de cele mai deștepte persoane, de aceea este important ca sistemul de învățământ să fie unul de calitate.

Corneliu Gurin consideră că dreptul fundamental la învățătură reprezintă unul dintre cele mai importante drepturi ale omului, ale căror elemente principale este dreptul de a fi instruit, şi de a învăța. De asemenea, el afirmă că „fiecare om are vocație la instruire şi educare, iar dreptul care configurează această vocație nu poate lipsi din categoria drepturilor fundamentale enunțate de actele internaționale şi preluate expres în Constituție" [52, p.151]. Dreptul fundamental la învățătură, cu toate că este inclus în categoria drepturilor fundamentale, el nu poate fi privit ca un drept unilateral deoarece îmbină în sine libertatea şi obligația persoanei, dat fiind că dreptul fundamental la învățătură este în acelaşi timp şi o îndatorire. După cum am mai menționat anterior, dreptul fundamental la învățătură implică o serie de obligații din partea statului, fiind incluse şi prestațiile materiale. În afară de obligația asigurării dreptului fundamental la învățătură în diverse forme şi niveluri, prin textul de la art. 35 alin. (4) din Constituția Republicii Moldova se garantează gratuitatea învățământului, adică asumarea cheltuielilor ocazionale de efectuare a lui de către stat.

Raisa Grecu, Gheorghe Avornic susțin că dreptul fundamental la învățătură se confruntă cu probleme politice, economice, iar problema educației şi învățământului este una deosebit de actuală,

deoarece de calitatea învățământului, orientarea corectă profesională și educația civică a viitorilor specialiști depind în mod decisiv atât viitorul social, economic, politic al societății și al statului [113, p.7]. În dreptul contemporan copilul nu mai este proprietatea părinților și din punct de vedere strict al dreptului, copilul are personalitatea sa juridică distinctă, are drepturi date de lege, indiferent de voința părinților. Conform dreptului fundamental la învățătură, copilul aparține tot atât de mult părintelui cât și statului și societății, iar învățământul și educația nu privesc doar pe individ și familia lui, dar și întreaga societate, astfel, în lipsa unui mediu adecvat cultural, intelectual, științific, economic se poate rătăci și omul cu cel mai înalt nivel de cultură individuală, aceasta fiind tragedia țărilor slab dezvoltate.

Gheorghe Avornic susține că învățământul superior reprezintă o poziție strategică pentru dezvoltarea statului de drept. Universitățile reprezintă cea mai importantă componentă a societății bazată pe cunoaștere prin misiunea de creare de noi cunoștințe prin cercetare, transmiterea cunoștințelor cât și utilizarea acestora în inovarea tehnologică [10, p.20]. Astfel, calitatea învățământului universitar implică autoevaluarea instituțiilor, evaluarea externă și acreditarea, care vizează dezvoltarea societății bazată pe cunoaștere, asigurând creșterea continuă a calității predării, învățării și cercetării pentru creșterea competitivității fiecărei universități și a învățământului superior în cadrul statului care asigură absolvenților oportunitatea să fie competitivi pe piața muncii naționale și internaționale, oferindu-le cele mai bune șanse de dezvoltare personală în scopul asigurării creșterii economiei și culturii naționale.

Sintetizând conceptele doctrinare, putem identifica prezența a trei factori ce determină garantarea și exercitarea dreptului fundamental la învățătură: individul, societatea și statul. Toate acestea implică obligații corelative și ferme din partea statului pentru dezvoltarea ființei umane prin intermediul sistemului de învățământ și asigurării unei societăți dezvoltate din punct de vedere cultural, intelectual și științific. Progresul tehnico-științific este într-o strânsă interdependență cu dreptul fundamental la învățătură garantat de actele normative naționale favorizând evoluția și dezvoltarea tuturor sistemelor vieții sociale, economice, culturale.

1.2. Analiza surselor juridice de consacrare a dreptului fundamental la învățătură la nivel național, regional și internațional.

Structura teoretică a dreptului fundamental la învățătură este reflectată într-un număr mare de acte internaționale și constituții în vigoare. Istoria ne arată că, inițial, acest drept a fost inclus, într-un mod oarecare, în legislațiile naționale și, doar mai târziu la mijlocul sec. al XX-lea principiile și normele acestui drept au fost incluse în acte juridice internaționale. Formarea normelor dreptului internațional al dreptului omului, având la bază normele dreptului național (și, în primul rând, celui constituțional), corelația și interacțiunea lor sunt pe larg descrise în literatură. Ca rezultat al acestei interacțiuni conținutul dreptului fundamental la învățătură este în continuă dezvoltare, statele își asumă tot mai multe obligațiuni în domeniul învățământului, apar noi forme de apărare și noi forme de

garantare. Dreptul fundamental la învățătură, unul dintre cele mai importante drepturi sociale ale omului, creează premisele necesare afirmării plenare a personalităţii și a demnităţii umane. De potenţialul intelectual al persoanei depinde nu numai promovarea pe scara socială și statutul ei social, dar și progresul societăţii în ansamblu, evoluţia vieţii economice, sociale și culturale [121].

Dreptul fundamental la învățătură este asigurat de stat prin organizarea învăţământului conform art. 35 alin. (1) din Constituția Republicii Moldova, care determină principalele forme ale instruirii: a) învăţământul general obligatoriu (grupa pregătitoare din învățământul preșcolar) și se finalizează cu învățământul liceal sau învățământul profesional tehnic, secundar și postsecundar, (art. 13 Codul educației al Republicii Moldova) este obligatoriu și trebuie să asigure tuturor copiilor standardul educaţional european, formarea aptitudinilor educaţionale fundamentale [53].

Învățământul liceal asigură o pregătire teoretică fundamentală și formarea unei ample culturi generale necesare pentru continuarea studiilor în învățământul superior sau învățământul secundar profesional. Durata învățământului liceal este de trei ani și se încheie cu susținerea unui examen de bacalaureat, la a cărui promovare se eliberează diploma de bacalaureat. *Învăţământul profesional* asigură pregătirea într-o meserie, precum și perfecţionarea și recalificarea muncitorilor calificaţi și a persoanelor disponibilizate. *Învăţământul superior* are drept scop formarea unei personalităţi multilateral dezvoltate și creative, pregătirea, perfecţionarea și recalificarea la nivel superior a specialiștilor și a cadrelor ştiinţifice în diverse domenii. Această formă de instruire se realizează în instituţii de învăţământ superior (ciclul I – învățământ superior de licență [94]; Ciclul II – învățământ superior de master; ciclul superior – de doctorat, art. 12 Codul Educației al Republicii Moldova).

Curtea Constituțională a Republicii Moldova prin Hotărîrea [126] nr.15 din 13.09.2011 în baza sesizării nr. 21a/2011 din 1 septembrie 2011 s-a pronunțat asupra constituționalității termenului de 3 ani din momentul absolvirii Institutului Național al Justiției față de absolvenții ce urmează a candida la concursul pentru suplinirea funcției de judecător sau procuror. Curtea susține că Institutul Național al Justiției are un regim special, deosebit de instruire medie sau universitară unde conform art. 2 alin. (4) din Legea nr. 152-XVI din 08 iunie 2006 privind Institutul Național al Justiției, este expres exclus din sistemul de învățământ și educație. Conform jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăţilor Fundamentale vizează învățământul elementar, și nu studiile superioare. Curtea Constituțională consideră că norma contestată este compatibilă cu dreptul fundamental la învățătură garantat de art.35 din Constituția Republicii Moldova.

Hotărârea Curții Constituționale din 19 septembrie 2013 – sesizarea nr. 25a/2013 [128] privind limita de vârstă la studiile de masterat și doctorat. Hotărârea Curții exemplifică că dreptul fundamental la învățătură este un drept complex, ce reiese dintr-un număr mare de subiecți implicați în realizarea lui iar unul din componentele dreptului fundamental la învățătură este dreptul de acces la instituțiile de

învățământ (art.35 alin.(7) Constituția Republicii Moldova și art. 9 Codul Educației al Republicii Moldova) care este garantat indiferent de naționalitate, sex, vârstă, origine, stare socială, apartenență politică sau religioasă, antecedente penale iar punctul 16 din Regulamentul privind organizarea și desfășurarea doctoratului și postdoctoralului aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 173 din 18 februarie 2008 și „învățământul de zi cu finanțare de la buget pentru studiile de doctorat limita de vârstă pentru admiterea candidaților este de 35 ani" cât și sintagma „în vârstă, de regulă până la 45 ani" din punctul 4 din Hotărârea Guvernului nr. 962 din 05 august 2003 sunt declarate neconstituționale. Din cele menționate reiese că dreptul de acces la instituțiile de învățământ trebuie să ofere șanse egale oricărei persoane de a accede la diverse tipuri sau grade de învățământ pe bază de merit iar restrângerea contravine prevederilor art. art. 35, 16, 54 din Constituția Republicii Moldova. Alte forme de instruire și de perfecţionare privesc învăţământul artistic și sportiv.

Conform art. 35 alin. (2) al Constituției Republicii Moldova, statul asigură, în condiţiile legii, dreptul de a alege limba de educare și de instruire a persoanelor, stipularea respectivă având o semnificaţie dublă: (a) Constituţia ia în consideraţie drepturile cetăţenilor de alte naţionalităţi; (b) se ia în consideraţie realizarea perspectivelor liberei circulaţii și colaborări internaţionale a oamenilor, ideilor și informaţiilor.

Alin. (3) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova prevede că studierea limbii de stat se asigură în instituţiile de învăţământ de toate gradele, textul respectiv asigurând transpunerea în sfera învăţământului a regulii ca limba de stat (limba oficială) trebuie învăţată și cunoscută în mod obligatoriu de toţi cetăţenii Republicii Moldova, fără excepţie.

Alin. (4) art. 35 al Constituției Republicii Moldova garantează gratuitatea învăţământului, adică asumarea cheltuielilor ocazionate de efectuarea lui de către stat, stipularea respectivă fiind necesară și în virtutea faptului că obligaţia individului de a învăţa nu poate fi însoţită și de obligaţia de a plăti. Totuși gratuitatea învăţământului de stat nu este absolută, după cum nu este absolută nici obligaţia de a parcurge toate etapele învăţământului. În consecinţă, poate fi vorba doar de gratuitatea studiilor considerate obligatorii.

Alin. (5) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova stipulează modalitatea și formele de organizare a învăţământului, stabilind că instituţiile de învăţământ, inclusiv cele nestatale, sunt înfiinţate și își desfășoară activitatea în condiţiile legii. În jurisprudenţa Curţii Constituţionale [124] s-a reţinut că dreptul fundamental la învăţătură poate fi realizat atât prin instituţiile de învăţământ statale, cât și prin cele nestatale (private), care sunt înfiinţate și își desfășoară activitatea în condiţiile legii. Astfel, dispoziţiile constituţionale și normele legale garantează dreptul cetăţeanului la învăţătură, inclusiv în instituţiile de învăţământ privat, întrunind condiţia obligatorie a oricărui act legislativ de a apăra drepturile, libertăţile și interesele legitime ale cetăţenilor. Decizia Curții Constituționale la sesizarea nr. 20a/2013 din 04 iulie 2013 [95], exemplifică că în funcție de realitățile stabilite la etapele

de dezvoltare a societății autoritățile dispun de dreptul de a se implica în procesul de învățământ în scopul asigurării calității de formare a specialiştilor conform alin. (5) al art. 35 din Constituţia Republicii Moldova instituțiile de învățământ, inclusiv cele nestatale, se înființează și își desfășoară activitatea în condițiile legii. În jurisprudența sa anterioară [127], Curtea a subliniat că marja de apreciere și dreptul statului de intervenție în procesul de învățământ este mai mare decât în alte domenii, inclusiv studiile realizate în instituțiile în afara Republicii Moldova sunt recunoscute [122]. Învățământul superior joacă un rol extrem de important în dobândirea și consolidarea cunoștințelor [125], deoarece are drept scop formarea unei personalități multilateral dezvoltate și creative, pregătirea, perfecționarea și recalificarea la nivel superior a specialiștilor și a cadrelor științifice în diferite domenii.

Statul are dreptul și obligația de a stabili căile, conținutul și standardele necesare pentru a asigura realizarea optimă a dreptului fundamental la învăţătură, iar cadrul organizatoric juridic al instituțiilor de învățământ superior de stat și privat reprezintă prerogativa legiuitorului.

Art. 35 alin. (6) al Constituției Republicii Moldova stipulează că instituţiile de învăţământ superior beneficiază de dreptul la autonomie, principiul respectiv constituind o garanţie a libertăţii organizării învăţământului superior și o excepţie de la prevederile alin. (5) ale aceluiași articol constituţional. Autonomia privește instituţiile de învăţământ superior de stat, deoarece învăţământul privat este autonom. Astfel, Constituţia RM permite instituţiilor de învăţământ superior să aprobe și să aplice norme proprii, să-și aleagă conducerea, să-și stabilească programele de învăţământ și să se bucure de o autonomie financiară destul de vastă. Deşi le oferă o autonomie largă, statul se poate implica totuși în organizarea și activitatea instituţiilor de învăţământ, obligându-le să respecte și să realizeze plenar principiile învăţământului (accesibilitate, adaptivitate, creativitate, diversitate, democratizare, deschidere și flexibilitate) și standardele educaţionale de stat [123].

În jurisprudența Curții Constituționale [130] dreptul la autonomie a instituțiilor de învățământ superior reprezintă principiul și componentul dreptului fundamental la învățătură. Statul urmează să respecte libertatea indispensabilă cercetării științifice și activităților creatoare în conformitate cu prevederile art. 15 alin. (3) Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, art. 79 alin. (3) Codul educației al Republicii Moldova, Hotărârea CC RM nr. 6 din 03 mai 2012 și Hotărârea CC RM nr. 19 din 03.06.2014, Declarația de la Lisabona din 13 aprilie 2007, iar școlile doctorale beneficiază de dreptul la autonomie, deoarece sunt parte integrantă a instituțiilor universitare în cadrul cărora au fost organizate art. 94 Codul educației al Republicii Moldova. Prin urmare, stabilirea limitei de vârstă în privința conducătorilor de doctorat diminuează considerabil aportul specialiștilor cu experiență vastă, acumulată pe parcursul carierei științifice la dezvoltarea cercetării în diverse domenii. Art. 16 din Constituția Republicii Moldova și art. 9 din Legea nr. 121 din 25 mai

2012 privind asigurarea egalității prevede respectarea principiului nediscriminării în activitatea științifico-didactică pe criteriu de vârstă.

Prin textul din art. 35 alin. (7) al Constituției Republicii Moldova, statul garantează că persoana va putea beneficia de dreptul fundamental la învăţătură în aceleaşi condiţii ca alte persoane. Totuși textul constituțional precizează că, în condiții de egalitate, doar învățământul de stat este accesibil tuturor și există dependența dintre criteriul egalității și criteriul meritelor. Conform art. 9 Codul educației al Republicii Moldova cetățenii Republicii Moldova au drepturi egale de acces la educație și formare profesională inițială și continuă prin sistemul național de învățământ. Ministerul Educației, conform art. 14 Codul educației, proiectează și aplică strategiile naționale de dezvoltare a sistemului educațional indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare a instituției de învățământ. Așadar, Ministerul Educației prin instituirea cotelor de înmatriculare nu limitează dreptul fundamental la învățătură deoarece accesul la studii în instituțiile de învățământ superior se face în baza aptitudinilor și capacităților candidaților [125]. Pentru a asigura necesitățile economiei naționale, Guvernul poate solicita instituțiilor de învățământ să pregătească anumite categorii de specialiști, însă nu poate îngrădi înmatricularea în instituțiile de învățământ, fie private, fie de stat, care dispun de autonomie universitară. Cu câți mai mulți oameni instruiți are o societate, cu atât mai mari sunt beneficiile ei și cu atât mai valoroasă este investiția în viitorul societății și al statului.

În realizarea libertății de conștiință, statul trebuie să păstreze o poziție de neutralitate față de religii, iar alin. (8) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova prevede libertatea învățământului religios, dar și principiul caracterului laic al învăţământul de stat. Astfel, statul asigură libertatea învăţământului moral-religios și teologic în interiorul cultelor [155] și asigură posibilitatea desfășurării în cadrul instituţiilor de stat a învăţământului religios, doar dacă acesta este facultativ, condiție obligatorie generată de necesitatea respectării credinţei și dreptului părinţilor și tutorilor de a asigura educaţia copiilor minori potrivit propriilor convingeri. Ultimul alineat al art. 35 preia principiul stabilit în actele internaţionale referitoare la drepturile fundamentale ale omului, conform căruia părinţii și, atunci când este cazul, tutorii legali au libertatea de a alege pentru copiii lor instituţii de învăţământ, altele decât cele ale autorităţilor publice, dar conforme cu normele minime pe care le poate prescrie sau aproba statul în materie de educaţie. Dezvoltarea prevederilor în cauză se realizează prin norme din Legea nr.338-XIII din 15.12.1994 privind drepturile copilului și dispoziţiile Codului educației al Republicii Moldova, care prevede dreptul părinţilor sau al tutorilor de a alege pentru copii instituţiile de învăţământ, dreptul de a lua cunoştinţă de mersul și conţinutul procesului de învăţământ și dreptul de a fi aleși în componenţa unor organe administrative ale instituţiei de învăţământ.

Curtea Constituțională a Republicii Moldova în Hotărârea nr. 8 din 11 mai 2015 [129] s-a pronunțat asupra constituționalității art. 153 din Codul educației al Republicii Moldova care conține o justificare obiectivă, rezonabilă și urmărește scopul legitim de a crea un corp managerial bine

pregătit, eficient în luarea deciziilor şi promovarea reformelor în sistemul educaţional bazându-se pe jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului [38; 31].

Art. 60 alin. (1) din Codul familiei [50] al Republicii Moldova părinţii au dreptul şi sunt obligaţi să-şi educe copiii conform propriilor convingeri, indiferent de faptul dacă locuiesc împreună sau separat. În acest sens, putem spune că drepturile părinților sunt în același timp și obligațiile lor. Codul familiei nu prevede expres formele concrete ale educației, iar dezvoltarea fizică morală și instruirea conform alin. (9) al art. 35 Constituția Republicii Moldova sunt lăsate la alegerea părinților, ei sunt cei care aleg forma de instruire a copilului și instituția de învățământ. Dreptul și obligația de a-și instrui și educa copilul aparține ambilor părinți chiar și atunci când părinții locuiesc separat.

Conform alin. (1) art. 63 Codul contravențional al Republicii Moldova neîndeplinirea sau îndeplinirea necorespunzătoare de către părinţi sau de către persoanele care îi înlocuiesc, a obligaţiilor de întreţinere, de educare şi de instruire a copilului se sancţionează cu amendă de la 5 la 20 de unităţi convenţionale [303]. Principalul însă nu este răspunderea părinților dar preîntâmpinarea indiferenței, neglijenței, abuz față de creșterea și educarea copiilor. De aceea statul prin diferite metode, monitorizează cum se efectuează creșterea și educația copiilor în familie prin autoritățile tutelare folosind informațiile grădinițelor, școlilor, liceelor, instituțiilor curative etc. Controlul din partea statului are ca scop nu numai tragerea la răspundere a părinților dar și ajutorul în problemele dificile privind educația copiilor.

Conform art. 65^1 din Codul contravențional orice deosebire, excludere, restricţie sau preferinţă, bazată pe criteriul de rasă, naţionalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vârstă, dizabilitate, opinie, apartenenţă politică sau pe orice alt criteriu, manifestată: a) la oferirea accesului la instituţiile de învăţământ de orice tip şi nivel; b) prin stabilirea de principii de admitere la studii, bazate pe anumite restricţii, cu încălcarea prevederilor legislaţiei în vigoare; c) în procesul educaţional, inclusiv la evaluarea cunoştinţelor acumulate; d) în activitatea ştiinţifico-didactică, se sancţionează. Prin intermediul Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității, statul protejează copiii, elevii, studenții, profesorii și părinții. Aceasta rezultă și din alineatul (9) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova, care prevede dreptul părinților de a alege sfera de instruire a copiilor. Conform legii cu privire la asigurarea egalităţii nr. 121 din 25.05.2012 se consideră discriminare directă atunci când o persoană în baza oricăruia dintre criteriile prohibitive este tratată în manieră mai puţin favorabilă decât altă persoană într-o situaţie comparabilă, iar discriminarea indirectă prevede orice acţiune, criteriu sau practică aparent neutră, care are drept efect dezavantajarea unei persoane faţă de o altă persoană în baza criteriilor stipulate de prezenta lege, în afară de cazul în care acea prevedere, acţiune, criteriu sau practică se justifică în mod obiectiv, printr-un scop legitim şi dacă mijloacele de atingere a acelui scop sunt proporţionale, adecvate şi necesare [149].

Pe lângă acestea, dreptul fundamental la învățătură este asigurat şi prin documente regionale. Trăsătura lor specifică este crearea şi funcționarea mecanismelor supranaționale de protecție a drepturilor omului. Putem spune că sistemul regional al drepturilor omului trebuie să corespundă următoarelor două caracteristici – să se bazeze pe convenții internaționale obligatorii şi să posede propriul mecanism de realizare, adică soluționarea cauzelor concrete de încălcare a drepturilor apărate. La ora actuală funcționează trei sisteme regionale: European, Interamerican şi cel African. Procedurile concrete de protecție a drepturilor subiective nu sunt tema studiului nostru, însă este necesar a înțelege care anume aspecte sunt apărate de către curțile internaționale de justiție din cadrul dreptului fundamental la învățătură. Ne vom referi la normele Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăților Fundamentale din 1950 [81], care a dedicat art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție [183] garantării dreptului fundamental la învățătură: *„Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care şi le va asuma în domeniul educației şi al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație şi acest învățământ conform convingerilor lor religioase şi filozofice."*

Sistemul CEDO, deşi la prima vedere oferă o protecție limitată dreptului fundamental la învățătură, înscriindu-se în linia liberalistă a protecției negative oferită drepturilor fundamentale, accentuând astfel libertatea persoanei, fără a se concentra pe obligații pozitive în sarcina statelor, constituie în mod real cel mai eficient sistem de protecție a drepturilor omului, prin prisma caracterului efectiv asigurat, în principal, prin intermediul jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului.

Tot la nivel regional european se înscrie şi cel mai recent sistem juridic care şi-a îndreptat atenția către garantarea dreptului fundamental la învățătură, şi anume sistemul de drept al Comunităților Europene, devenit recent drept al Uniunii Europene. Astfel, la 7 decembrie 2000 a fost adoptată ***Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene***, în prezent adaptată şi în vigoare odată cu Tratatul de la Lisabona. Art. 14 al acestei Carte abordează în mod explicit dreptul la educație:*(1) Orice persoană are dreptul la educație, precum şi la accesul la formare profesională şi formare continuă. (2) Acest drept include posibilitatea de a urma gratuit învățământul obligatoriu. (3) Libertatea de a înființa instituții de învățământ cu respectarea principiilor democratice, precum şi dreptul părinților de a asigura educarea şi instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice şi pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora."*.

Carta Socială Europeană revizuită, adoptată la Strasbourg, 3 mai 1996 [22] art. 9 şi 10 prevede dreptul la orientare profesională care este asigurat gratuit atât tinerilor, inclusiv copiilor de vârstă şcolară, cât şi adulților, astfel încât părțile se angajează să asigure sau să favorizeze, în funcție de necesități, formarea tehnică şi profesională a tuturor persoanelor, inclusiv a celor handicapate, în concurs cu organizațiile profesionale ale lucrătorilor şi patronilor, şi să acorde mijloacele care să

permită accesul la învățământul tehnic superior şi la învățământul universitar numai în conformitate cu criteriul aptitudinii individuale; să asigure sau să favorizeze un sistem de ucenicie şi alte sisteme de formare a tinerilor (băieți şi fete) în diverse locuri de muncă, să asigure sau să favorizeze, în funcție de necesități, măsuri speciale de recalificare şi de reintegrare a şomerilor de lungă durată.

Convenția Culturală Europeană [73] prin art. 2 obligă statele contractante „să încurajeze cetățenii săi la studierea limbii, istoriei şi a civilizației altor state. Această Convenție şi-a propus ca obiectiv să dezvolte înțelegerea între popoarele Europei şi aprecierea reciprocă a diversităților culturale ale acestora, să protejeze cultura europeană, să promoveze contribuțiile naționale la moştenirea culturală comună a Europei, prin respectarea acelorași valori fundamentale, încurajând în special studierea limbilor, istoriei şi civilizației părților la Convenție. Convenția contribuie la o acțiune concentrată, încurajând activitățile culturale de interes european.

Inițial Convenția Americană a drepturilor omului din 1969 [71] nu prevedea apărarea drepturilor celei de-a doua generații de către Curtea Interamericană privind drepturile omului. Acordul adițional din 1988 la Convenție («Protocolul din San-Salvador») a completat Convenția cu încă treisprezece drepturi din domeniul economic, social şi cultural, însă doar pentru două din aceste drepturi a fost stabilită protecția judiciară inclusiv şi pentru dreptul fundamental la învățătură. Pe lângă interzicerea discriminării în domeniul învățământului şi posibilitatea liberei alegeri de către părinți a învățământului pentru copiii lor, art. 13 al Protocolului determină şi obligațiile statului în stabilirea unui sistem de învățământ primar gratuit, asigurarea funcționării învățământului mediu şi a celui superior, organizarea obținerii cunoştințelor de bază pentru persoanele ce nu au avut posibilitatea să le obțină la timp. Anumite cerințe ale individului pot fi apărate în cadrul procedurii inițiate la Curtea Interamericană privind drepturile omului. Însă, reieşind din practica Curții, sunt apărate nu tocmai cerințele individului, ci caracterul egal al pretențiilor (revendicărilor) fiecărei persoane, lipsa discriminării în domeniul învățământului, cât şi alte drepturi ale omului, prevăzute de Convenție şi aplicabile domeniului de învățământ (dreptul la cetățenie, dreptul la informare)

Este semnificativ cazul „Dilcia Yean şi Violeta Bosico vs Republica Dominicană" [314], care a fost examinat de Curtea Interamericană în 2005. Două fete, care au fost lipsite de posibilitatea de a-şi face studiile în şcoală, motivul fiind naționalitatea (tăticii lor erau haitieni, iar Republica Dominicană a refuzat să le elibereze cartele de identificare fără de care nu este posibilă înscrierea ulterioară în şcoală), au solicitat Comisiei Interamericane de apărare a drepturilor omului să le apere dreptul la tratament uman, dreptul de a-şi alege naționalitatea, dreptul la învățătură, dreptul la pretenții egale şi alte drepturi, prevăzute de Convenția Americană. Dat fiind faptul că Republica Dominicană la acel moment n-a ratificat Protocolul de la San-Salvador, bazându-se pe prevederile Convenției cu privire la drepturile copilului şi pe necesitatea de a asigura apărarea drepturilor copilului prevăzută de Convenția privind drepturile omului, Curtea a obligat Republica Dominicană să elibereze reclamanților altor

copii aflați în situaţii similare, documentele ce le confirmă naşterea, şi să le asigure accesul la învățământul primar gratuit [258]. De asemenea, Curtea a obligat Republica Dominicană să asigure tuturor posibilități egale la obținerea documentelor prin care se confirmă naşterea şi a celor necesare pentru înscrierea în şcoli a tuturor copiilor fără a ţine cont de naționalitatea lor sau de alte circumstanțe, recomandând Republicii ratificarea Protocolului de la San-Salvador.

Astfel, Convenția Americană a drepturilor omului acordă posibilitatea protecției judiciare a principiilor accesului egal la învățământ, a liberei alegeri a învățământului şi a cerințelor individului faţă de stat în domeniul învățământului şi anume a principiului participării statului la procesul de învățământ.

Carta Africană a drepturilor omului şi popoarelor din 1981 [19], comparativ cu alte documente americane şi europene de acest gen, conținea dispoziția despre dreptul fundamental la învățătură, însă aceasta era doar una: „fiecare om are dreptul la învățătură". Analizând textul Cartei şi a Protocolului privind înființarea Curții Africane de apărare a drepturilor omului şi a popoarelor din 1998, putem deduce că Curtea apără dreptul fundamental la învățătură, însă interpretarea acestei formulări generale îi revine Curţii, iar singura obligație a statului în domeniul învățământului şi anume „dezvoltarea şi apărarea valorilor morale şi de tradiție, recunoscute de societate" [322], evident că nu pot fi apărate în cadrul dezbaterilor judiciare privind încălcarea dreptului subiectiv. Prima decizie a Curţii Africane a fost luată abia în 2009, şi, cu părere de rău, lipsește practica judiciară de examinare a cauzelor ce ţin de art. 17 al Cartei. Art. 41 al Cartei Arabe privind drepturile omului din 2004 reglementează dreptul fiecărui om la învățătură şi stabileşte că lupta cu analfabetismul ţine de competența statelor-participante. De asemenea, Carta obligă statele-participante să asigure tuturor cetățenilor accesul egal şi gratuit la învățământ [211]. Pentru a monitoriza acțiunile statelor-participante, care au aderat la Cartă, a fost înființată Comisia Arabă a drepturilor omului.

La nivel regional există acorduri ce nu prevăd instanțe şi proceduri internaționale speciale în vederea apărării dreptului fundamental la învățătură, însă care determină existența acestui drept. Pe teritoriul Comunității Statelor Independente îşi au acțiunea Convenţia CSI privind drepturile şi libertățile generale ale omului din 1995 şi Comisia privind drepturile omului din spaţiul CSI. Art. 28 al Convenţiei oglindeşte normele Convenției Europene privind apărarea dreptului fundamental la învățătură, completând-o cu obligația statelor-participante de a stabili limita minimă de vârstă până la atingerea căreia învățământul este obligatoriu şi care nu poate fi mai mică de vârsta minimă de la care persoanele sunt angajate la serviciu.

Actele internaționale de ordin universal, care reglementează dreptul fundamental la învățătură necesită a fi examinate doar în comun cu legislația regională. Comparativ cu actele universale, cele regionale o atenție mai deosebită acordă componentului „negativ" al dreptului fundamental la

învățătură şi anume principiul privind accesul egal la învățătură şi a liberei alegeri a învățământului, deoarece pot fi mai uşor apărate în instanțe.

Actele internaționale prin care este reglementat dreptul fundamental la învățătură pot fi separate în: (a) cele de bază – care determină dreptul fundamental la învățătură şi standardele internaționale în domeniul exercitării acestui drept (Declarația Universală a Drepturilor Omului, Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale, Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile şi Politice); (b) cele explicative – care propun statelor mecanisme de realizare a principiilor şi a standardelor internaționale minime din domeniul învățământului, şi care stabilesc garanții suplimentare pentru individ şi standarde suplimentare pentru cei ce doresc să adere la acte internaționale (alte acte ale ONU, UNESCO, OIM); (c) cele de protecție al căror scop constituie apărarea supranațională în instanță a dreptului fundamental la învățătură (Convenţia Europeană, Americană şi Africană); şi (4) cele declarative – care exprimă importanta relațiilor educaționale a dreptului fundamental la învățătură în special pentru statele-participante şi recunoașterea lor pe plan Internațional (Convenţia CSI, Carta Arabă ş.a.)

În aparență se poate crede că dreptul fundamental la învățătură poate fi realizat doar cu ajutorul actelor internaționale de bază, fără a le implica pe cele explicative, de protecție şi cele declarative, deoarece acestea din urmă doar stabilesc garanții suplimentare. Nu putem împărtăși această părere, deoarece, după cum deja s-a menționat, dreptul fundamental la învățătură are un caracter „evolutiv", care trebuie să fie în continuă perfecționare şi care necesită extinderea bazei normative pentru asigurarea mai completă a dreptului studiat. Din acest considerent, pentru a analiza şi a realiza dreptul fundamental la învățătură, este necesar a studia toate normele internaționale în complex atât unul cu altul, cât şi cu alte norme a dreptului internațional al drepturilor omului.

Caracterul „evolutiv" al dreptului fundamental la învățătură necesită nu doar extinderea şi perfecționarea reglementării internaționale a acestuia, ci şi extinderea obligațiilor statului în acest domeniu, ceea ce are loc din a doua jumătate a sec. al XX-lea– începutul sec. al XXI-lea. Acest fapt are loc datorită dezvoltării principiilor dreptului fundamental la învățătură în legislația internațională, cărora le corespunde o mare parte a sistemelor de învățământ din lume. Formele noi de finanțare a învățământului şi majorarea cheltuielilor de stat în acest domeniu, cât precum şi stabilirea garanțiilor suplimentare pentru persoanele ce beneficiază de un statut special de drept – astfel de tendințe sunt deja inerente sistemelor de drept ale multor țări. În acest sens este foarte important a supune studiului principiile constituționale actuale, care stabilesc standarde naționale în domeniul învățământului, apărate de sistemul judiciar național.

Studierea dispozițiilor din constituțiile țărilor Europei de Vest, ce se referă la dreptul fundamental la învățătură, ne oferă posibilitatea de a urmări tendința lor socială. Formula „fiecare are dreptul la instruire (educație)" [51] din ele lipsește, ceea ce este o excepție rară. Astfel, singura normă

ce reglementează dreptul fundamental la învățătură în Franța, este stabilită în preambulul Constituției Republicii Franceze din 1946, fiind parte componentă a actualei Constituții în vigoare din 1958. Aceasta stipulează că statul garantează accesul egal al copilului şi al adultului la învățătură şi organizarea învățământului public gratuit şi laic de toate gradele – statul participă activ în procesul de învățământ garantând accesul egal la acesta.

Art. 42 al Constituției Irlandei din 1937 de asemenea nu foloseşte formula „dreptul la învățătură" [69, art.42], însă garantează părinților recunoaşterea „drepturilor inalienabile şi obligațiunea" de a oferi copiilor lor educaţia religioasă, morală, intelectuală, fizică şi socială şi oferă părinților libertatea în alegerea formei de învățământ şi a instituțiilor de învățământ. Pe lângă acestea Constituția prevede stabilirea de către stat a nivelului minim de educație, prevede obligația statului în asigurarea învăţământului primar gratuit, susținerea inițiativei sociale în domeniul învăţământului şi garantarea posibilității de a studia pentru copiii fără părinți. Statul asigură învățământul primar gratuit şi acționează în vederea suplimentării şi acordării de ajutoare rezonabile inițiativelor private şi corporatiste din domeniul educației şi, atunci când interesul public o impune, asigură alte facilităţi educaţionale sau instituţii, luând totuşi în considerare drepturile părinților, în special în ceea ce priveşte formarea religioasă şi morală. În cazuri excepţionale, atunci când părinţii, din motive fizice sau morale, nu îşi îndeplinesc îndatoririle faţă de copii, statul, în calitate de gardian al interesului comun, acţionează prin mijloace adecvate în vederea înlocuirii părinţilor, dar întotdeauna luând în considerare drepturile naturale şi imprescriptibile ale copilului.

Art. 7 al Legii fundamentale, (Constituţia Republicii Federale Germania din 1949) stabileşte mai multe garanții din partea statului în domeniul învăţământului. Conform prevederilor acestui articol „întregul învăţământ stă sub supravegherea statului" [60, art.7]. Pe lângă aceasta, statul garantează participarea copiilor la învățământul religios în cadrul instituţiilor de învăţământ (doar cu acordul părinţilor), acordă dreptul de a înfiinţa şcoli private (dar sub supravegherea continuă din partea statului, aprobarea şcolilor are loc dacă şcolile private prin scopurile lor didactice şi prin dotarea lor, prin cultivarea ştiinţifică şi capacitatea personalului didactic nu sunt inferioare şcolilor publice), iar şcolile pregătitoare sunt interzise. Constituţia RFG nu garantează expres dreptul fundamental la învățătură, ci acordă acest drept landurilor, ca de exemplu, art. 128 şi 129 din Constituţia Statului Liber Bavaria din 1946 reglementează frecventarea obligatorie a şcolilor de către copii, studiile în acestea fiind gratuite, şi „dreptul de a primi pregătirea conform capacităților şi vocaţiilor descoperite la copii" [67, art. 128].

Art. 33 al Constituţiei Republicii Italiene din 1947 prevede că Republica stabileşte normele generale ale învăţământului şi fondează instituţii statale de toate ordinele şi gradele [63, art.33], garantează activarea şcolilor private, le asigură deplina libertate, la admiterea sau absolvire a instituţiilor de învăţământ sunt prevăzute examene de stat. Art. 34 al Constituţiei stipulează că şcoala

este deschisă pentru toţi, învăţământul este obligatoriu şi gratuit pe o durată de opt ani, iar elevii cu aptitudini pot beneficia de sprijin financiar din partea statului pentru a-şi continua studiile.

În comparație cu constituţiile examinate mai sus, art. 27 al Constituţiei Spaniei din 1978, stabileşte că „Fiecare are dreptul la învăţătură. Învăţământul este liber" [66, art.27]. Pe lângă acestea, sunt garantate drepturile părinţilor de a oferi copiilor lor educaţie morală şi religioasă, recunoaşte dreptul la înfiinţarea instituţiilor de învăţământ private, statul garantează susţinerea instituţiilor de învăţământ şi inspectarea, supravegherea acestora de către stat.

Art. 16 în vigoare la data de 1 martie 2000 din Constituția Finlandei, prevede că orice persoană are dreptul de a primi educaţie elementară gratuită [56, art.16]. Prevederile privind obligativitatea de a primi educaţie se stabilesc prin lege. Conform reglementărilor legale specifice, autorităţile publice garantează fiecărei persoane șanse egale în accesarea altor servicii de educaţie, potrivit capacităţilor și nevoilor specifice fiecărei persoane, precum și șansa de a se dezvolta personal fără a fi afectată de dificultăți materiale. Libertatea cercetării ştiinţifice, a artelor și a învăţământului superior este garantată.

Constituția Regatului Suediei, în vigoare la 1 ianuarie 2003 în art. 18 prevede că toți copiii incluși în învățământul obligatoriu [59, art.18] au dreptul la educaţie elementară gratuită în cadrul sistemului public de învățământ. Instituțiile publice sunt responsabile și pentru asigurarea învățământului superior. Libertatea de cercetare este protejată potrivit prevederilor legale.

Este evident că statele din Europa de Vest, în constituţiile lor au stabilit volumul minim necesar de participare a statului în procesul de învăţământ. Statele supuse studiului sunt participanţi ai Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului, a Pactului Internaţional cu privire la Drepturile Culturale, Economice, Sociale şi a Convenţiei Europene a Drepturilor și Libertăţilor Fundamentale ale Omului. Astfel se subînțelege că aceste state recunosc dreptul fundamental la învăţătură ca fiind un drept inalienabil şi consolidarea lui în constituţiile europene reprezintă exercitarea de către stat a obligaţiilor sale faţă de popor în acest domeniu. Uneori, în legislaţia internaţională, prevederile declarative despre dreptul fundamental la învăţătură sunt completate de cel constituţional orientat spre îndeplinirea de către stat a scopurilor propuse.

Constituţiile ţărilor în curs de dezvoltare acordă mai puțină atenţie dreptului fundamental la învăţătură. Constituţia Republicii Federative Brazilia din 1988 [190] descrie dreptul fundamental la învăţătură ca fiind un drept social, fără a-i desfăşura conţinutul; în Constituţia Indiei din 1950 [57] un articol corespunzător în acest sens a fost inclus abia în 2002 şi acesta stabileşte doar garantarea învăţământului obligatoriu tuturor copiilor de la şase până la paisprezece ani; Constituţia Libiei din 1984 reglementează doar egalitatea de şanse pentru toţi în învăţământ [58]. Aceasta se datorează faptului că ţările în curs de dezvoltare nu au posibilitatea să asigure oricărui locuitor al ţării un nivel de învăţământ corespunzător standardelor internaționale, iar guvernele au o atitudine precaută față de

drepturile sociale, economice şi culturale care necesită investiţii enorme. Mai mult de cât atât, puterea politică şi poporul ţărilor în curs de dezvoltare nu percep necesitatea transformării statului într-un „stat social” şi nici nu-l percep astfel.

Însă există şi excepţii, art. 6 al Constituţiei Boliviei din 1947 indică că fiecare are dreptul la învăţătură. Conform prevederilor art. 136 al Constituției, statul apără dreptul copilului la învăţătură [55, art.136], iar sistemului de învăţământ i-a fost dedicat capitolul 18 din Constituţie. În el sunt enumerate un şir de garanţii de realizare a dreptului fundamental la învăţătură: pentru copiii de la şapte până la paisprezece ani învăţământul este obligatoriu şi gratuit, pentru persoanele care nu au posibilitatea de sine stătător să-și continue studiile superioare li se acordă ajutor material, garantarea libertăţii în obţinerea educației religioase, prevede autonomia universităților în finanţare şi în recrutarea cadrelor didactice.

Constituţiile statelor islamice prevăd dreptul fundamental la învăţătură, care are tangenţă cu formularea în Coran: „Dorința de a cunoaște este datoria oricărui musulman şi a oricărei musulmane”. Art. 3 și 12 ale Constituţiei Republicii Islamice Iran din 1979 obligă statul să asigure tuturor accesul la învăţământul gratuit [62] şi a educației fizice la orice treaptă de învățământ, facilitarea accesului la învăţământul superior şi pregătirea militară generală. Art.30 al Constituţiei Iranului obligă Guvernul să acorde tuturor accesul la învăţământul gratuit până la absolvirea şcolii medii, iar art.43 stabileşte că economia Iranului urmează să se bazeze pe asigurarea necesităţilor de bază în domeniul învăţământului şi acordarea fiecărui muncitor timp pentru autoinstruire şi autoperfecţionare.

Modul de formulare şi garanţiile prevăzute de Constituţie depinde de bunăstarea economică şi situaţia politică a ţării în care a fost elaborată constituţia. În prezenta lucrare nu avem posibilitate a studia toate particularităţile reglementării constituţionale ale dreptului fundamental la învăţătură, însă extrasele studiate ne orientează spre caracterul „evolutiv” al principiului participării statelor în procesul de învăţământ, dependența acestuia de politica statului și de nivelul de dezvoltare economică, socială și culturală a societății. Acestea arată care din elementele dreptului fundamental la învăţătură sunt mai importante și necesită a fi reglementate de norma constituțională. Prevederile constituțiilor dezvoltă, completează şi materializează legislaţia internaţională în domeniul dreptului fundamental la învăţătură ţinând cont de situaţia economică şi de condițiile sociale ale fiecărui stat în particular. De aici putem deduce că standardele constituţionale ale dreptului fundamental la învăţătură reprezintă continuarea logică a celor internaţionale.

Dreptul fundamental la învățătură este reglementat într-o multitudine de documente internaționale. Practic fiecare document ONU, dedicat drepturilor omului, conține norme ce se referă la dreptul fundamental la învățătură. Putem spune că dreptul fundamental la învățătură a devenit o normă obligatorie și convențională pentru dreptul internațional. Însă, datorită deosebirilor prezente în unele state în ce privește modul de abordare a drepturilor omului de prima și cea de-a doua generație,

conținutul dreptului fundamental la învățătură uneori nu este reflectat pe deplin în acte internaționale universale. În linii generale, documentele internaționale determină garanţiile învăţământului primar gratuit deplin, asigură apărarea împotriva discriminării şi stabilesc obligaţiile statului la realizarea cerințelor corespunzătoare faţă de individ. Suntem de părere că dreptul fundamental la învățătură este reglementat mai detaliat de dreptul internațional, decât de alte drepturi atât de prima cât şi de cea de-a doua generație [171].

Este de menționat că datorită complexității dreptului fundamental la învățătură nu există un document internațional care ar reglementa toate relațiile sociale legate de realizarea acestui drept. Din acest motiv, pentru definirea conținutului dreptului analizat prin prisma dreptului internațional al drepturilor omului este necesar a studia un număr mare de declarații şi convenții. Mai mult decât atât, o parte substanțială a atribuțiilor statului sunt stabilite de dreptul internațional şi, din acest motiv, scopul studierii reglementărilor internaționale ale dreptului fundamental la învățătură va fi căutarea a celor componente ale dreptului fundamental la învățătură care au devenit standarde internaționale şi care sunt ocrotite de dreptul internațional al drepturilor omului.

Printre primele acte internaţionale de tip universal, care reglementează dreptul fundamental la învățătură este Declaraţia Universală a Drepturilor Omului din 1948 [101]. Art. 26 al Declaraţiei proclamă dreptul fiecărei persoane la învățătură, stabileşte că învăţământul trebuie să fie gratuit şi obligatoriu, cel puţin în ceea ce priveşte învăţământul elementar (primar) şi general, iar învăţământul profesional şi cel superior trebuie să fie accesibil tuturor. Acest articol prevede că învăţământul trebuie să urmărească dezvoltarea deplină a personalității umane, şi întărirea respectului faţă de drepturile omului, să promoveze înțelegerea, toleranța, prietenia între toate popoarele şi toate grupurile rasiale sau religioase, de asemenea stabileşte şi dreptul prioritar al părinţilor în alegerea felului de învăţământ pentru copiii lor minori. Şi, întrucât „catalogul drepturilor omului, proclamat în Declaraţia universală a fost prezentat drept ideal comun spre care ar trebui să tindă toate popoarele şi toate națiunile” - drepturile reglementate în Declarație şi, în special, dreptul fundamental la învățătură reprezintă, pe lângă toate, un standard internațional universal important. De aici rezultă că dispozițiile Declarației Universale a Drepturilor Omului privind dreptul fundamental la învăţătură, sunt, de fapt, standarde minime garantate ale raportului dintre personalitate şi stat, între societate şi alţi indivizi în domeniul învăţământului, care urmează a fi realizate înafara oricăror condiţii [171].

Declaraţia Universală a Drepturilor Omului reglementează într-un spectru larg atât principiile de accesibilitate a tuturor la învăţământ, cât şi participarea statului la acesta. În ce priveşte principiul liberei alegeri a tipului de învățământ, acest principiu este determinat în Declarația Universală a Drepturilor Omului prin formula: „părinţii au dreptul de prioritate în alegerea felului de învățământ pentru copiii lor minori” [101]. Prin aceasta, Declaraţia Universală a Drepturilor Omului creează elemente de bază pentru dezvoltarea ulterioară a dreptului fundamental la învățătură, creează bazele

legislaţiei naţionale şi a celei internaţionale. Acest act internațional are un caracter politic, el necreând nici o modalitate de control a încălcării drepturilor, constituind doar punctul de pornire, pentru că lui i-au urmat o serie de alte documente internaţionale în care au fost consfinţite toate drepturile fundamentale ale cetățeanului: sociale, economice, culturale, civile, politice [93, p.34]. Prin conţinutul său şi contextul epocii în care a fost elaborată şi adoptată, Declaraţia a devenit un document de referinţă, utilizat pentru a determina măsura în care sunt respectate şi aplicate normele referitoare la drepturile omului recunoscute pe plan internaţional. Declaraţia nu implică consecinţe juridice, este un act complementar, interpretativ, care a pregătit terenul pentru codificarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului. Este cert că Declaraţia, prin impactul său asupra reglementărilor ulterioare, a dobândit un incontestabil prestigiu politic şi moral, pe care niciun alt document de asemenea anvergură nu l-a avut. Dar Declaraţia rămâne totuşi încă un document programatic, orientativ, ea fiind temelia pentru codificarea unei ramuri distincte a dreptului internaţional-drept internațional al drepturilor omului.

Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale din 1966 [178] acordă o deosebită atenție dreptului fundamental la învățătură. Art. 13 proclamă că drept scop principal în domeniul învățământului este realizarea unor astfel de măsuri care ar permite ca învățământul să fie accesibil şi calitativ. În primul rând, statele-participante la prezentul Pact trebuie să tindă spre introducerea învățământului gratuit la toate etapele – de la învățământul elementar (primar) care, trebuie să fie obligatoriu şi accesibil tuturor în mod gratuit şi necondiționat şi până la învățământul superior. Statul creează baza juridică şi materială pentru dezvoltarea instituțiilor de învățământ de orice nivel şi tip, asigură îmbunătățirea continua a condițiilor de muncă ale învățătorilor şi ale burselor satisfăcătoare pentru studenți. Pactul stabileşte necesitatea garantării unui acces egal şi deschis la învățământ. Mai mult ca atât, Pactul stabileşte că statele-participante se angajează să respecte libertatea părinților de a alege pentru copiii lor instituții de învățământ conforme cu normele minimale pe care le poate prescrie sau aproba statul în materie de învățământ, educație şi de a asigura educația religioasă şi morală a copiilor lor. Aparent, Pactul Internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale examinează dreptul fundamental la învățătură ca fiind „un lucru pozitiv", stabilind obligațiile şi îndrumările pentru sistemele naționale de învățământ. Însă în acest Pact şi-au găsit reflectarea toate cele patru principii ale conținutului dreptului fundamental la învățătură. Reglementarea complexă a dreptului fundamental la învățătură (fiind cel mai voluminos articol comparativ cu celelalte articole din Pact), cerințele prescrise față de state-participante în domeniul învățământului şi sistemul de control de realizare a lor – toate acestea caracterizează Pactul ca fiind principiul de bază al oricărui sistem de învățământ din lume. Temelie pentru acest drept îl constituie art. 13 care prevede că: „Statele-participante la Pact recunosc dreptul pe care îl are oricare persoană la învățătură (educație)", de aici rezultă obligațiile ulterioare ale statelor-participante. Prin

această formulare statele nu doar garantează fiecărei persoane dreptul fundamental la învățătură prin realizarea sarcinilor ce le-au revenit, ci recunosc existența acestui drept şi în afara activității statale – adică reprezintă componentul negativ al dreptului fundamental la învățătură.

Nu putem fi de acord cu acei autori, care consideră că, Pactul nu stabileşte nemijlocit obligații legale existente, deoarece dreptul fundamental la învățătură se referă la grupul drepturilor sociale, economice şi culturale, care depinde de prezența resurselor materiale în stat. Cu toate că art. 2 al Pactului Internațional stipulează că fiecare stat-participant se angajează să garanteze „exercitarea deplină şi treptată" [178] a drepturilor recunoscute în acest Pact, statul nu poate împiedica exercitarea libertății individului în domeniul învățământului sau să admită în acest domeniu orice tip de discriminare.

Este evident că fiecare din cele patru principii ale conținutului dreptului fundamental la învățătură şi-au găsit reflectare în Pact. Dintre toate documentele internaționale prin care se reglementează dreptul fundamental la învățătură Pactul Internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale pe deplin descoperă conținutul şi particularitățile acestui drept.

Cu toate că Pactul nu prevede un anumit organ de control specializat, Consiliul Economic şi Social al Națiunilor Unite în anul 1978 a creat un Grup de lucru în scopul realizării prevederilor Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale, iar în anul 1985 acest Grup a fost reorganizat în Comisie cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale. Această structură reprezintă un organ auxiliar permanent al Consiliului în atribuțiile căruia intră examinarea permanentă a problemelor ce țin de realizarea prevederilor Pactului şi, în special, a dreptului fundamental la învățătură.

În anul 1998, cea de a nouăsprezecea Sesiune a Comisiei a fost dedicată problemelor dreptului fundamental la învățătură: problemelor de ordin teoretic, consolidărilor în plan normativ şi problemelor întru realizarea acestora. În urma acestor discuții au fost determinate patru elemente ale dreptului fundamental la învățătură: „nimeni nu poate fi lipsit de a-şi realiza dreptul fundamental la învățătură" [281] – conținutul de bază al acestui drept, caracterul obligatoriu al învățământului elementar (primar), libera alegere a formei de învățământ, respectarea drepturilor minorităților naționale şi lingvistice. Comisia a definit trei tipuri ale obligațiilor de drept ale statelor-participante: în primul rând, obligațiile generale, care trebuie să fie realizate necondiționat (potrivit terminologiei actuale - „componentul negativ" al dreptului fundamental la învățătură). În cel de-al doilea rând, acesta este un minim obligatoriu în scopul susținerii financiare a dreptului fundamental la învățătură, după cum am menționat anterior, sunt acele obligații ale statelor-participante, care sunt fundamentale şi care trebuie a fi asigurate în termen rezonabil. La aceasta trebuie de adăugat şi factorul variabil – ceea ce înseamnă necesitatea îmbunătățirii continue a sistemului de învățământ întru atingerea scopurilor propuse şi rezolvarea problemelor participanților în domeniul învățământului.

Această construcție doar confirmă acele particularități ale dreptului fundamental la învățătură, care sunt evidențiate în capitolul doi al acestei lucrări. Complexitatea combinării componentului „negativ" şi a celui „pozitiv" în domeniul dreptului fundamental la învățătură în Pact este soluționată prin evidențierea simultană a unui şir de aspecte. Acest domeniu al învățământului, fiind un domeniu în care statul nu poate să se implice din considerentul prezenței la individ a dreptului fundamental la învățătură, este un domeniu în care statul se poate implica doar în strictă conformitate cu obligațiile ce-i revin în domeniul respectiv şi, în sfârşit, este un domeniu de relații sociale în care statul se poate implica în cazul existenței resurselor materiale.

În Pact pentru prima dată a apărut formula *„prin educație orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca un rol util într-o societate liberă"* [178] care a confirmat normativ, că dreptul fundamental la învățătură trebuie să îmbine interesele tuturor participanților la procesul educațional. Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale reprezintă un document internațional de bază care reglementează dreptul fundamental la învățătură şi în el şi-au găsit reflectare, practic, toate particularitățile şi principiile lui.

Declarația Universală a Drepturilor Omului şi Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale au consolidat prin acte normative sistemul complex al relațiilor între individ, stat şi societate în domeniul învățământului, bazat pe natura juridică a dreptului fundamental la învățătură pe principiile şi particularitățile ce le unește. La aceste acte a aderat o bună parte a țărilor lumii, şi din acest considerent putem spune că aceste principii ale dreptului fundamental la învățătură, supuse studierii, au devenit standarde recunoscute, care şi-au găsit dezvoltarea şi în alte documente internaționale.

Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice [177] invocă o neintervenției a statului în sfera libertății individuale, garantând individului libertatea. Dreptul fundamental la învățătură se înscrie în categoria drepturilor civile şi politice parțial în ceea ce privește aspectul liberal al învățământului. Astfel, drepturile civile şi politice cum ar fi: libertatea de exprimare, libertatea de asociere sau dreptul de participare la viața politică pot avea substanță și conținut numai atunci când o persoană este educată. Numai cei care se pot informa, cei care își pot exprima ideile și care se pot întruni pentru a-și articula preocupările sunt apți să i-a parte la viața politică. În mod similar, doar o persoană educată poate lua o decizie în cunoştință de cauză și își poate exercita în mod corespunzător dreptul de a vota sau de a candida pentru o funcție politică [281, p.214-248]. Pentru aceste considerente, putem afirma că dreptul fundamental la învățătură este o necesitate pentru emanciparea politică. Deplina dezvoltare a personalității umane și a simțului demnității sale reprezintă valorile supreme cele mai apropiate dreptului fundamental la învățătură, fiind posibilă în acest sens o conexiune între art. 1 alin. (3) și art. 35 al Constituției Republicii Moldova [171].

Printre documentele ONU care reglementează dreptul fundamental la învățătură putem de asemenea evidenția:

a) Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială din anul 1965 [75], în art. 5 prevede obligația statelor-participante „să garanteze dreptul fiecăruia la egalitate în faţa legii fără deosebire de rasă, culoare, origine națională sau etnică" la realizarea dreptului fundamental la învățătură şi formarea profesională;

b) Declarația privind dreptul la dezvoltare, adoptată în rezoluția 41/128 din 4 decembrie 1986 a Adunării Generale a ONU, art. 1 prevede „obligația statului de a crea condiții pentru realizarea drepturilor fiecărei persoane de a participa la dezvoltarea economică, culturală şi politică" [97], fapt care este dificil de realizat în lipsa unui nivel corespunzător de dezvoltare a sistemului de învăţământ. Această Declarație stabileşte obligaţia statului de a asigura tuturor accesul egal la educație, statele au dreptul inalienabil de a dezvolta cercetarea, fără discriminare și în conformitate cu art. 1 și 2 din Declarație;

c) Convenția cu privire la drepturile copilului din anul 1989, art. 28 și 29 stipulează, pe lângă obligațiile prevăzute în Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale şi Culturale, că „statele-participante vor avea obligația de a pune la dispoziția copiilor şi de a permite accesul acestora la informarea şi orientarea şcolară şi profesională" [77] şi de a lua măsuri pentru încurajarea frecventării cu regularitate a şcolii şi pentru reducerea ratei abandonului şcolar. De asemenea Convenția stabilește că statele-participante vor lua toate măsurile corespunzătoare pentru a asigura aplicarea măsurilor de disciplină școlară într-un mod compatibil cu demnitatea copilului ca ființă umană, şi de această dată, controlul asupra acestei probleme îi revine statului [111]. Convenția cu privire la drepturile copilului reprezintă o piatră de hotar extrem de importantă în cadrul efortului istoric de realizare a unei lumi demne pentru copii. În calitate de tratat obligatoriu, parte a dreptului internațional, convenția codifică principiile cu privire la care statele membre ale Națiunilor Unite au căzut de acord că sunt universale - pentru toți copiii, în toate țările și culturile, în orice moment și fără excepție, doar pentru simplul fapt că aceștia s-au născut în cadrul familiei umane [262]. Astfel, deși Convenția cu privire la Drepturile Copilului insistă atât pe obligațiile statelor, cât și pe obiectivele educației, aceasta este lacunară în caracterul liberal pe care îl conținea Pactul, lăsând în afara dispozițiilor sale libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri;

d) Declarația privind drepturile persoanelor care fac parte din minorități naționale sau etnice, lingvistice şi religioase din anul 1992, art. 4, paragraful 3 și 4 prevede că statele vor lua măsurile necesare pentru a asigura persoanelor aparținând minorităților, exercitarea deplină și efectiva a tuturor drepturilor și libertăților fundamentale, fără nici un fel de discriminare şi în deplina egalitate în faţa legii şi să aibă posibilități adecvate pentru a învăța în limba maternă sau a se instrui în limba maternă

[98]. De asemenea, statele vor lua, atunci când este cazul, măsuri în domeniul învățământului pentru a încuraja cunoașterea istoriei, tradițiilor, limbii şi culturii minorităților existente pe teritoriul lor;

e) Convenția privind Drepturile Persoanelor cu Dizabilități din anul 2006, art. 24 al căreia prevede că statele-participante au obligația să asigure un astfel de sistem de învățământ adaptat necesităților persoanelor cu dizabilități ,,un sistem de învățământ incluziv" [82], şi să garanteze interzicerea discriminărilor în ce privește accesul la învățătură, asigurând instruirea persoanelor, în special, a copiilor orbi, surzi sau cu ambele deficiențe, oferită în limbajul corespunzător, în modalitățile şi mijloacele de comunicare individualizate;

f) Declarația cu privire la învățământ şi pregătirea în domeniul învățământului din anul 2011 în care sunt prevăzute obligațiile şi recomandările pentru state, instituții de învățământ, instituții ale societății civile, sectorul particular, persoane cu funcţii de răspundere,precum şi pentru organizații de drept național în domeniul extinderii cunoştințelor despre drepturile omului [319].

Pe lângă cele menționate, dispoziții similare privind obligațiile statului în domeniul învățământului sunt consfințite, practic, în toate documentele Organizației Națiunilor Unite, care reglementează statutul de drept al oamenilor ce au nevoie de o protecție deosebită, la fel ca interzicerea discriminării. Printre aceste documente se numără şi Convenția privind statutul apatrizilor din 1954 [79], Declarația privind dreptul persoanelor cu retard mintal din 1971 [99], Convenția internațională de apărare a drepturilor muncitorilor-migranți şi a membrelor familiei lor din 1990 [74],Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei [72].

Dr. Klaus Dieter Beiter a făcut o clasificare deplină a documentelor ce se referă la dreptul fundamental la învățătură, emise de Organizația Națiunilor Unite, şi le-a separat după adresat: (1) destinate dreptului fundamental la învăţătură al copiilor; (2) destinate apatrizilor, persoanelor cărora li s-a retras cetățenia şi persoanelor ce se află în zonele de conflict armat; (3) muncitorilor-migranţi; (4) persoanelor cu dizabilități; (5) destinate persoanelor în etate; (6) persoanelor reţinute şi celor ce se află în detenție; (7) minorităților (naționale, etnice, religioase şi altele) [209, p.87].

Normele documentelor Organizației Națiunilor Unite privind dreptul fundamental la învățătură constituie un tot întreg şi punerea lor separată în aplicare nu poate favoriza dreptul supus studiului. Aceste acte sunt suplinite şi de actele emise de alte organizații la care sunt parte un număr mare de state.

În 1946, imediat după fondarea ONU, a fost înființată şi Organizația Națiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură (UNESCO) Activitatea acestei organizații este îndreptată spre extinderea colaborării popoarelor în domeniul învățământului, științei şi culturii, în special prin promovarea principiului accesibilități tuturora la învățătură, prin dezvoltarea cooperării internaționale în domeniul învățământului, prin păstrare, majorare şi extindere a cunoştințelor.

UNESCO îi revine sarcina de reglementare normativă a dreptului fundamental la învățătură. Printre documentele emise putem evidenția Convenţia privind lupta împotriva discriminării în

domeniul învățământului din 1960. Convenţia apără principiul liberei alegeri a învățământului prin intermediul interzicerii discriminării, care este tratată drept interzicere a accesului la orice nivel al învățământului sau limitarea învățământului doar la nivel inferior, ori crearea sistemelor de învățământ separat, la fel şi menținerea condițiilor de învățământ separat pentru unele grupuri de persoane sau crearea unor condiții de învățământ inadmisibile şi incompatibile demnității personale. În sensul Convenției cuvântul „învățământ" conform art. 14 „se referă la diverse tipuri şi diferite grade de învățământ şi vizează accesul la învățătură, nivelul şi calitatea sa, precum şi condițiile în care este predat" [83]. Aceasta ne permite să spunem că principiile libertății în alegerea învățământului, accesului liber la învățământ sunt apărate prin Convenţie şi trebuie să fie realizate de către state-participante indiferent de situația economică.

Pe lângă cele menționate mai sus Convenţia stabileşte cercul de acţiuni, care se consideră drept discriminări în domeniul învățământului şi face separare strictă de celelalte acțiuni care sunt legate de realizarea altor drepturi ale omului (libertatea conştiinței, drepturile minorităților naţionale şi lingvistice) şi care nu pot fi considerate ca discriminări. Crearea sau menținerea de sisteme sau de instituții de învățământ separate pentru elevi de cele două sexe, crearea sau menținerea, din motive de ordin religios sau lingvistic, crearea sau menținerea de instituții de învățământ particulare. Convenția stabilește patru condiții obligatorii din domeniul învățământului în care acțiunile statului nu sunt considerate discriminatorii: libertatea alegerii instituției de învățământ, accesibilitatea tuturor în deplina egalitate la învățământ, participarea statului la învățământ (instituțiile particulare de învățământ pot doar suplini sistemul de învățământ de stat), egalitatea tuturora la învățământ, indiferent de tipul sistemului de învățământ pe care l-a ales. Convenția, la fel ca şi Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale şi Culturale apără principiile dreptului fundamental la învățătură şi din acest considerent reprezintă documentul de o importantă sporită în domeniul învățământului emis de UNESCO.

Convenţia privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului a servit drept bază pentru o multitudine de documente emise de UNESCO. În ele cerințele față de state sunt în continuă extindere: este reglementat statutul profesorului şi învățătorului, procedura de recunoaştere a documentelor eliberate în alte state la finisarea studiilor, conducerea diferitor tipuri de învățământ. UNESCO a emis circa 20 de documente dintre care de o deosebită importanță sunt: Recomandare privind dezvoltarea învățământului pentru maturi din 1976, Manifestul Internațional privind educația fizică şi sportul din 1989 [157]. În conformitate cu aceste acte omul are dreptul să aleagă orice formă şi direcție de învățământ; accentul se pune pe asigurarea învățământului continuu [324].

În 2002, prin decizia directorului general al UNESCO, biroul din Moscova a devenit oficiu regional pentru Republica Moldova, Armenia, Azerbaidjan, Belarus şi Federația Rusă. De atunci a fost desfăşurată o activitate intensă participând activ, practic, la toate programele în domeniile

educației, științelor umanistice, culturii etc. În Republica Moldova, Comisia Națională a desfășurat cu succes numeroase programe în domeniul educației, în mare parte, datorită partenerilor locali. O activitate deosebita are loc în cadrul programului UNESCO „Educație pentru Toți" [301]. În 2006, s-a încheiat cu succes proiectul „Sporirea calității și accesului în sistemul educației preșcolare în sate", vizând, în special, copiii din familiile defavorizate. De asemenea, Republica Moldova este una din primele țări incluse în programul UNESCO „Education", în cadrul inițiativei globale pentru prevenirea HIV-SIDA.

Un alt instrument important în promovarea dreptului fundamental la învățătură este Rezoluția Adunării Generale a ONU 45/11214 decembrie 1998 (68-a ședință plenară) care poartă denumirea de Principiile Națiunilor Unite pentru prevenirea delincvenței juvenile (principiile de la Riyadh) [184], care a stabilit că toate statele și instituțiile specializate ale ONU sunt invitate să prevadă adoptarea de măsuri corespunzătoare de ordin legislativ, administrativ, de altă natură în vederea asigurării deplinei exercitări a dreptului fundamental la învățătură, să acorde atenția necesară elaborării și definirii precise a mijloacelor de punere în aplicare a prevederilor referitoare la educație, cu UNESCO. De asemenea, aceasta specifică că sistemele de învățământ, pe lângă activitatea de pregătire academică și profesională, se vor ocupa în particular de următoarele: învățarea valorilor sociale ale țării în care copilul trăiește; promovarea și dezvoltarea personalității, înclinațiilor și abilităților mentale și fizice ale tinerilor până la maximum posibil; implicarea tinerilor în procesul de învățământ ca participanți activi și efectivi; încurajarea tinerilor pentru înțelegerea și respectarea diverselor opinii, precum și pentru înțelegerea diferențelor de ordin cultural sau din altă natură.

Convenţiile şi recomandările UNESCO nu doar suplinesc prevederile documentelor ONU ce se referă la drepturile omului, ci şi recomandă statelor-participante un şir de acţiuni şi măsuri, care trebuie să favorizeze dezvoltarea sistemelor naţionale de învăţământ, ţinând cont atât de interesele omului, cât şi de cele ale statului. Suntem de părere că actele emise de organizaţii internaţionale de specialitate au o importantă aplicativă, deoarece acordă posibilitate statelor-participante să înţeleagă care mecanisme pot fi folosite întru aducerea sistemelor lor de învăţământ în concordanţă cu standardele internaţionale ale dreptului fundamental la învăţătură.

Problemele din domeniul învăţământului sunt reglementate şi de Organizaţia Internaţională a Muncii (OIM) Preambulul Constituţiei Organizaţiei Internaţionale a Muncii (OIM) şi art. 3 al Declaraţiei de la Philadelphia (scopurile şi problemele OIM sunt parte integrantă a Statutului OIM) stabilesc că organizarea sistemului de învăţământ profesional şi tehnic este problema principală atât a Organizaţiei cât şi a statelor-participante în cadrul asigurării muncii demne şi decente [78].

Dintre documentele emise de Conferința Generală a OIM, interes deosebit prezintă Convenția privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă şi exercitării profesiei din 1958, în înțelesul prezentei convenții, termenii „ocuparea forței de muncă" şi „exercitarea profesiei" includ

„accesul la pregătirea profesională” [78]. La asigurarea accesului la învățământ profesional statelor-participante le revin toate obligațiile de interzicere a discriminării în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei. Statele se angajează să garanteze ca sistemele de învățământ în vigoare trebuie să asigure accesul egal la muncă ale fiecărui absolvent al instituțiilor de învățământ profesional.

Dreptul fundamental la învățătură este reglementat de documentele internaționale universale mult mai detaliat comparativ cu alte drepturi ale omului. Nu este de mirare că exercitarea tuturor drepturilor, legate de autorealizarea omului ce constituie o parte imensă din totalitatea drepturilor, depind de cunoștințele pe care le-a obținut. Toate particularitățile și principiile dreptului fundamental la învățătură, despre care vom relata în capitolul II, sunt consfințite în actele internaționale universale, regionale și naționale.

Toate aceste acte de drept internațional contribuie într-o măsură mai mică sau mai mare la conturarea dreptului fundamental la învățătură în cadrul familiei drepturilor fundamentale ale omului. Din câte se poate observa până în acest punct, dreptul fundamental la învățătură este unul complex, acesta conține aspecte multiple, fapt care îi conferă o unicitate aparte. Așa cum s-a afirmat în doctrina juridică, *„dreptul fundamental la învățătură este probabil singurul drept care conține aspecte ce se încadrează în toate cele trei generații de drepturi ale omului”* [250, p.252]. În acest sens, dreptul fundamental la învățătură condensează indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului.

1.3. Evoluția istorică a dreptului fundamental la învățătură

Civilizația umană a parcurs o cale istorică îndelungată, evoluând constant în baza progreselor și reformelor înregistrate de societățile lumii, care au făcut din individul uman punctul central al dezvoltării sociale, transferând preocupările pentru protecția și libera sa dezvoltare de la nivel național la cel internațional. Așadar, realizarea progresului și reformei sociale, trebuie garantată și protejată prin intermediul mijloacelor și mecanismelor statului. Astfel, dreptul apare ca o garanție a existenței și a fericirii omului, putem admite în același timp faptul că Drepturile Omului se datorează însuși faptului nașterii individului. Originile drepturilor omului sunt atât de îndepărtate și pot fi privite independent de organizarea societăților, statului, dreptului, conceput ca element de suprastructură.

Ideea că ființa umana posedă, prin natura sa anumite drepturi, independente de orice ordine juridică, s-a ivit în mintea omenească din timpuri străvechi. Ea a fost redată de stoici, de jurisprudență, de religia creștină și o găsim, deopotrivă, în sistemul naturalist grecesc și roman din antichitate [284, p.95]. Drepturile omului implică corelația dintre putere și individ [44, p.36]. În acest sens, apare pentru prima dată noțiunea de drept fundamental al omului, care este definit ca drept consfințit în Constituție, adică drept constituțional [43, p.272]. Observăm, că anumite drepturi subiective, datorită importanței lor sunt selectate pe criteriul valoric și sunt înscrise în drepturile fundamentale ale omului.

Vom reține că ele sunt drepturi esențiale pentru cetățeni, pentru viață, pentru libertate, pentru personalitatea lor [43, p.272].

Astfel, vom defini drepturile omului ca acele prerogative naturale ale fiinţei umane, în temeiul cărora omul, conform voinţei sale subiective, poate desfăşura sau refuza o acţiune, pentru exercitarea unei valori umane, în scopul coexistenţei sale în societate. Definind în acest mod drepturile omului, constatăm sinonimia acestui termen cu termenii: *drepturi naturale*, care poate fi utilizat de juriști numai pentru a remarca originea lor naturală; *drepturi subiective*, pentru a sublinia dependenţa exercitării drepturilor omului de voinţa lui subiectivă [202, p.442-448].

Luând în considerație caracteristicile drepturilor omului în literatura de specialitate, prin drepturi fundamentale ale omului înțelegem totalitatea prerogativelor inalienabile, esențiale pentru libera dezvoltare a ființei umane și subiective care datorită importanței lor sunt prevăzute în norme imperative naționale – Constituții; internaționale – Declarații, Convenții, Pacte. În această ordine de idei, pilonul de bază al progresului și reformării învăţământului constituie învățătura, care capătă caracterul esențial și fundamental după importanța valorică pe care o ocupă în societate.

Trebuie de precizat faptul, că în epocile precedente, cum ar fi cea antică sau medievală, învăţământul nu poate fi numit în sensul modern pe care îl cunoaștem astăzi, acela al învăţământului organizat de stat, dar poate fi văzut ca o prerogativă morală a fiecărui om. Din aceste considerente, Aristotel compara munca educatorului cu cea a sculptorului care cioplește blocul de marmură, deci, educația s-ar putea asemăna cu o „cioplire”. Erasmus din Rotterdam o considera ca pe o modelare, educatorul modelând sufletul copilului ca pe o pastă [284, p.17].

Este de menționat că în perioada antică, model de educație era cea spartană care cuprindea într-o măsură mai mică, aspecte intelectual-estetice (însușirea scrisului, cititului, arta vorbirii „laconice” etc.), dar se punea un mare accent pe formarea unor deprinderi practice (pregătirea așternutului pentru noapte, ruperea trestiei cu mâna).

Odată cu dinamismul raporturilor sociale și evoluției istorice, epoca medievală a avut un aport direct asupra învăţământului, chiar dacă lipseau reglementările juridice, pedagogii din acea perioadă puneau bazele conținutului dreptului pe care îl cunoaștem în zilele noastre. Așadar, Comenius, filozof, gramatician și pedagog ceh, care s-a ocupat toată viața de perfecționarea metodelor pedagogice a propus în secolul al XVII-lea un model de educație considerat, la vremea respectivă, perfect și complet („Didactica Magna”) [51, p.68]. Comenius susținea: posibilitatea și necesitatea educării tuturor copiilor; copiii de aceeași vârstă să formeze o clasă, iar mai multe clase, o școală; profesorul, pentru a avea succes, trebuie să respecte anumite principii filozofice și psihologice; anul de învățământ să înceapă toamna (1 septembrie) și să se finalizeze vara, înaintea secerișului (au apărut trimestrele-vacanțele) Cu toate criticile și ameliorările propuse, modelul de educație gândit de Comenius se

menține și astăzi în unele țări, mai ales învăţământul de stat, protejat de legislațiile din domeniul educației.

Punctul de referință în cazul dat îl prezintă două aspecte: (1) conştientizarea semnificaţiilor de natură teoretică a importanţei dreptului fundamental la învățătură ca mecanism de transmitere a experienței, cunoștințelor și principiilor morale din generație în generație, și (2) reglementarea dreptului fundamental la învățătură ca garanție juridică a continuității și calității dezvoltării sociale. Ca şi alte drepturi umane, dreptul fundamental la învățătură reprezintă un fenomen social-istoric, esența căruia s-a manifestat în timp, pe măsura dezvoltării și desăvârșirii dreptului fundamental la învățătură ca un tip special de reglementare socială, fapt care s-a reflectat atât în înțelegerea ideologică și teoretică a esenței dreptului fundamental la învăţătură, precum și în încercările de reglementare normativă a acestuia.

Deja în filosofia greacă antică găsim argumente privind necesitatea învățământului obligatoriu general și educării copiilor [89, p.268]. Socrate menţiona că „orice om, indiferent de faptul dacă este talentat sau nu, ar trebui să învețe și să practice domeniul în care ar dori să obţină succes" [289, p.57]. Platon a explicat că, în cazul unei organizări sociale dorite „va merge la şcoală nu numai cel, al căruia tată doreşte acest fapt – acel, tatăl căruia nu doreşte acest fapt, chipurile, se poate abţine de la educaţie – dar, cum se spune, fie că eşti tânăr, fie că eşti bătrân, ar trebui, pe cât posibil, să obţii educaţie, deoarece copiii aparţin mai mult statului decât părinților acestora". Astfel, Platon stabilește caracterul obligatoriu al învățământului pentru toți cetățenii liberi ai statului, indiferent de gen. În lucrările filosofilor greci pentru prima data a fost formulată ideea importanței accesului egal la educație, precum și a necesităţii participării statului în cadrul organizării educaţiei. Acest fapt era necesar pentru a atinge obiectivele educației – posibilitățile fiecărui cetățean liber de a participa „în mod util" la treburile de stat.

Aceste idei erau reflectate în practica statelor Greciei Antice, unde pentru prima dată au fost deschise instituţii de învăţământ de înaltă calitate la diferite niveluri şi învăţământul a devenit un atribut obligatoriu al educației în scopuri politice în Atena sau militare în Sparta. Anume în orașele-state din Grecia Antică au fost puse pentru prima dată bazele sistemului de învăţământ, definite prin formele sale de bază învăţământ individual sau colectiv. Aceste opinii au fost dezvoltate în lucrările filozofilor antici romani, care acordau deosebită atenție pedagogiei teoretice și practice. Seneca, Cicero, Caton, Plutarh, Quintilian au subliniat necesitatea învăţământului care are drept scop educarea unei persoane independente, cu valori morale ridicate, au introdus mai multe obiecte obligatorii, au propus noi metode și forme de învățământ. Astfel de idei au stat la baza ideilor dezvoltate în acea perioadă al dreptului natural și contractului social, și toate împreună au format temelia conceptului drepturilor omului, inclusiv dreptul fundamental la învățătură [89, p.268].

Ideile cu referire la educația și formarea cetățenilor liberi, propuse în antichitate, nu formulau esența dreptului fundamental la învățătură în sensul actual– acestea constituiau primele încercări de formulare a noţiunii de principii ale dreptului fundamental la învățătură, de proces educațional și importanța acestuia în viața fiecărui individ, stat și societate.

În Evul Mediu, caracterizat preponderent de concepţii religioase, dogmatice, abordările ce ţin de educație formulate în antichitate au căpătat anumite schimbări. Cu toate acestea, anume în societatea medievală în secolele XIII-XIV a fost proclamat principiul „oportunități educaționale pentru toți", indiferent de gen sau situaţia materială, au apărut primele universități. Astfel, la începutul epocii Renașterii a fost creată o bază socială și teoretică pentru dezvoltarea drepturilor omului, inclusiv a dreptului fundamental la învățătură.

În epoca Renașterii au început să apară instituții de învățământ separate, bazate pe principiile libertății și accesul la educație. Una dintre aceste școli a devenit „Școala bucuriei" lui Vittorino da Feltre în Mantua, al căreia principiu de bază a fost declarat principiul libertății elevului: „În cazul în care elevii studiază în libertate, acest fapt îţi oferă posibilitatea de a vedea destul de ușor, în ce domeniu are preponderent talent și înclinaţie fiecare elev" [15, p.158]. La această școală a visat și Thomas More în lucrarea sa „Utopia", dar totuşi, pentru acesta valoarea de bază nu o reprezenta libertatea, ci universalitatea: participarea obligatorie a cetățenilor de ambele genuri în munca socială, după opinia lui T. More [303], se asocia cu învățământul general obligatoriu.

Anume în perioada Renașterii problema garantării educaţiei cetățenilor a început să fie abordată ca o preocupare de stat. Necesităţile dezvoltării industriale au constrâns statele din Europa să-și asume responsabilitatea de a oferi educaţie cetățenilor acestora. După aceasta acest fapt a fost reflectat în actele normative corespunzătoare. În anul 1560, în cadrul unei reuniuni a Statelor Generale ale Franței a fost adoptat un proiect de lege privind învățământul general. În anul 1571, regina Navarrei Ioana III a adoptat un regulament privind învățământul obligatoriu, în același timp, regatul suedez a depus eforturi pentru a îndeplini o sarcină aproape de neîndeplinit pentru acea perioadă – garantarea alfabetizării universale a populaţiei.

În anul 1616, Legea cu privire la înființarea şcolilor în Scoția prevedea ca în cadrul fiecărei parohii să fie înființată o școală, finanţată de enoriași și monitorizată de biserică [213, p.261-262]. În anul 1636, în Colonia Massachusetts Bay (în prezent - Massachusetts) a fost deschisă Universitatea Harvard, iar 9 ani mai târziu, în anul 1647, [260] Curtea Supremă a acestei colonii a stabilit necesitatea învățământului obligatoriu. În conformitate cu decizia Curții, fiecare oraș era obligat să deschidă după modelul britanic o școala de gramatică, iar părinților care interzic copiilor să meargă la școală, le erau aplicate amenzi. În conformitate cu normele în vigoare din acea perioadă, dacă instanța constata faptul că părinții nu pot oferi educație copiilor lor, atunci autoritățile aveau dreptul să-i decadă din drepturi părinteşti și să-i dea în îngrijirea unei alte familii.

Termenul „educație” a început să fie utilizat pe scară largă în secolul al XVIII-lea. Filosofii din Antichitate, Evul Mediu, Renaștere și Începutul Iluminismului preferau să vorbească doar despre „educarea” sau „formarea” copiilor și adolescenților. Numai din secolul al XVIII-lea cuvântul „educație”, a început să fie aplicat la toate nivelurile de educație - primar, secundar şi superior, obiectivele prioritare ale cărora erau numite educarea morală și dezvoltarea anumitor abilități și cunoștințe. Până mai odinioară principiile dreptului fundamental la învățătură se dezvoltau preponderent prin prisma pedagogiei și nu erau considerate ca o manifestare a drepturilor subiective ale omului. Acestea s-au format din metodele de educare și formare profesională, se asociau cu anumite priorități în domeniul învăţământului. Pentru prima dată aceste principii au căpătat reglementare normativă la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, iar însuşi dreptul fundamental la învățătură a apărut în actele constituționale şi legislative în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Problema formării dreptului fundamental la învățătură este direct legată de problema apariției și stabilirii conceptului de drepturi ale omului. Unii autori consideră că formarea instituţiei de drepturi ale omului a devenit posibilă în contextul apariției unui aparat conceptual special, în primul rând, a termenului de „drept”, în sensul subiectiv. Astfel, filozoful britanic A.Macintyre constată că, până în secolele XIV-XV, în nici o limbă din lume nu exista un echivalent al termenului de „drept” existent în perioada actuală [241, p.66-67]. Acest punct de vedere nu este împărtășit de unii cercetători-juriști. E. Anners a arătat în mod convingător că „popoarele care locuiau în zona Mării Mediteraneene, și care cu multe mii de ani în urmă au pus bazele culturii, pe care astăzi noi o numim occidentală, deja aveau un sistem de norme juridice a unei comunităţi tribale, chiar înainte de epoca dezvoltării culturilor urbane mai superioare cu autoritate centrală de stat organizată în mod sigur” [89, p.268].

Opinia academicianului V.S. Nersesyanț reprezintă o justificare teoretică a cercetării originilor dreptului fundamental la învățătură în istoria doctrinelor politice și juridice, care a remarcat că „orice sistem de drept, la orice etapă istorică, a inclus și include în mod vădit sau ascuns o anumită noțiune juridică a ființei umane ca subiect de drept și o reprezentare corespunzătoare a drepturilor și responsabilităților, libertăţilor și restricţiilor acesteia. În acest sens, istoria dreptului și doctrinelor juridice este în același timp și istoria formării și evoluției conceptului de drepturi ale omului...” [289, p.57].

Schimbările majore în abordarea educației au fost legate de înțelegerea rolului statului în garantarea acesteia: în această perioadă problema educației cetățenilor a ajuns să fie privită ca o chestiune publică, asociată cu necesitatea muncitorilor calificați în cadrul unei societăți industriale în dezvoltare. Este semnificativ faptul că acest proces a fost însoțit de apariția treptată a obligațiilor de reglementare a statului, a angajatorului în formarea specialiștilor, ceea ce a dus ulterior către secolul al XX-lea la apariția dreptului de creanță valorificat față de stat cu privire la acordarea dreptului la învățătură și acordarea acestui drept tuturor subiecților de drept.

O contribuție majoră la dezvoltarea în continuare a ideii de educație egală și accesibilă a avut filozoful ceh Jan Amos Kamensky. Acesta a apărat ideile progresiste ale învățământului obligatoriu universal și accesului egal la educație, indiferent de gen, statut social și situaţie materială. Filozoful scria: „La şcoală ar trebui să meargă nu numai copiii celor bogaţi sau nobili, dar toate păturile în general: nobili și oamenii obișnuiți, bogați și săraci, băieți și fete, în toate orașele și localităţile, sate și comunităţi" [203, p.47]. Astfel, J.A. Kamensky a sugerat că educația ar trebui să fie continuă și universală.

Filosofii din epoca Iluminismului, dezvoltând teoria dreptului natural și originii contractuale a statului, considerau învăţământul ca o condiţie necesară pentru formarea unui om liber cu drepturi depline, care înțelege „legile naturale." Anume în această perioadă, termenii în sens restrâns „educare" și „instruire" au obţinut sens larg - „educație". Chiar denumirea epocii Iluminismului relevă faptul că valoarea educației și ființei umane educate multilateral a fost subliniată în lucrările filozofilor acelei perioade mult mai mult decât în alte perioade.

În epoca modernă, educaţia continua să fie privită ca o obligaţie a statului stabilită în actele normative, pe de o parte, și a cetăţeanului, pe de altă parte. De exemplu, Thomas Hobbes în lucrarea sa „Leviathan: Materia, forma şi autoritatea statului ecleziastic și civil" subliniază faptul că educația reprezintă, în primul rând, o chestiune de stat și este direct legată de bunăstarea acestuia. Acesta defineşte conceptul „educare", pe care o consideră ca o responsabilitate comună a părinților și a statului, și „învățământul universitar", pe care îl percepe ca „o băutură subțire, care le este oferită de către societatea civilă" elevilor [203, p.47]. În opinia sa, „suveranul" este obligat să aibă grijă ca oamenii să fie învățați ce este justiția. Ca oamenii să fie învăţaţi să nu ia de la vecinii săi prin violență și viclenie ceea ce nu le aparține" [203, p.47]. Este necesar ca statul să asigure un nivel minim de educație pentru fiecare persoană, iar aceasta ar trebui să fie complet subordonată voinței statului și nu poate fi prevăzută nici o libertate a educaţiei. Filozoful John Locke a contribuit în domeniul educației cu lucrarea „Gânduri privind educaţia", care mai târziu a devenit o operă clasică a pedagogiei europene. În această lucrare, filozoful englez a relevat noţiunea de educație, susținând că „nouă zecimi din oamenii pe care îi întâlnim în cale, sunt ceea ce sunt – buni sau răi, utili sau inutili – toate datorită educației lor" [103, p.201] În opinia lui toate ființele umane se nasc cu abilităţi egale, prin urmare, sunt egali în procesul de învăţământ. Locke considera că, atâta timp cât copilul nu a învățat încă să acționeze la discreția sa, în conformitate cu principiile morale", acesta nu are libertate și nu poate acționa de sine stătător" [239, p.232], anume educația este cel mai important factor în formarea omului din „tabula rasa" [239, p.232] cu drepturi depline.

Spre deosebire de Locke, Jean-Jacques Rousseau recunoştea principiul libertății ca principiu de bază în educația și formarea omului. Conceptul definit de către acesta de „educaţie naturală" presupune, în primul rând, dezvoltarea individualităţii fiecărui elev. În cartea sa „Emile sau despre educaţie" Rousseau a subliniat că individul are libertate și opinie proprie, cum și ce să studieze,

sarcina profesorului în acest caz este de a ajuta elevul" [276, p.808]. Filozoful vedea esenţa educației în „oferirea a mai multă libertate şi mai puțină autoritate copiilor, oferirea posibilităţii de a întreprinde acțiuni în mod independent şi de a solicita mai puține lucruri de la ceilalți." [212, p.450]. Evident, că Rousseau definește „libertatea care îi este oferită omului de la natură" [292, p.245] nu numai ca pe un principiu al educației, dar şi obiectivul său primar.

Problemele învățământului au fost elucidate cu preponderentă şi în lucrările altor filozofi francezi din perioada Iluminismului. D. Diderot menţiona că „educația oferă omului demnitate, dar şi sclavul începe să realizeze ca nu a fost născut pentru sclavie" [292, p.245]. „Planul universităţii sau şcolii de predare publică a tuturor ştiinţelor pentru statul rus", întocmit de Diderot, îndeplinit la ordinul împărătesei Ecaterina a II-a, propunea modalități de creare a unui sistem de învățământ modern în Imperiul Rus. Omul de ştiinţă insista asupra necesităţii învățământului obligatoriu gratuit primar pentru toate clasele, precum și asupra formării abilităților practice – „care sunt utile pentru fiecare", la școală și studierii „acelor discipline care sunt necesare pentru profesia aleasă", la universitate. Putem spune că ideile propagate de către Diderot sunt utilizate în organizarea sistemului de învățământ și în prezent.

Opiniile filosofilor din epoca Iluminismului privind educația au avut un impact extraordinar asupra Constituției Franţei din anul 1791. Anume în acest document, pentru prima dată, la nivel constituțional au fost stabilite principiile participării statului la educație și accesul egal la educație și s-a constatat că „va fi garantat şi organizat învăţământul public, universal pentru toți cetățenii, gratuit în măsura necesară pentru toată populația" [1, p.602].

În conformitate cu aceste prevederi, deja în anul 1792, Comitetul pentru Educație al Adunării Legislative din Franța, condus de către Marchizul de Condorcet, a propus un proiect de lege privind crearea unui sistem de învățământ. Proiectul prevedea egalitatea dintre bărbați și femei privind accesul la educație, învăţământul gratuit, finanțarea de către stat a sistemului de învățământ și crearea condițiilor cât mai favorabile pentru dezvoltarea acestuia [2, p.30]. Marquis a jucat un rol important în mișcarea Girondins, şi proiectul noii Constituții propus de acesta în anul 1793, în prima sa parte Declarația Drepturilor Omului şi ale Cetățeanului din 1789, prevedea că „educația - este necesitatea tuturora, iar societatea este obligată să satisfacă această necesitate tuturor membrilor săi, „întreprinzând" primul pas spre egalitatea ideală" [161, p.107].

Fondatorii teoriei drepturilor naturale ale omului din America, de asemenea, au acordat o deosebită atenție problemelor educației. De exemplu, Thomas Jefferson într-o scrisoare adresată lui George Washington a subliniat legătura dintre educație și exercitarea drepturilor și libertăților: „Pentru mine, reprezintă o axiomă faptul că libertatea noastră poate fi menținută doar în mâinile poporului, dotat cu un anumit grad de educație ... doar educația va permite cetățenilor să înțeleagă drepturile lor, să le menţină şi să-şi îndeplinească în mod rezonabil rolul său în treburile de autoguvernare" [159, p.84-85]. Jefferson considera că doar drepturile juridice egale în conexiune cu educaţia universală or

crea poporului harnic condiții pentru fericirea umană. Cu toate acestea, acesta nu considera educaţia ca un drept pe care omul îl poate solicita din partea statului, ci o considera ca pe o garanție a realizării depline a drepturilor inalienabile la viață, libertate și căutare a fericirii.

Thomas Paine, în lucrarea bine cunoscută „Drepturile Omului" descria obligația statului de a acorda sprijin familiilor tinere și sărace, precum şi „de a achita anual patru lire sterline pentru fiecare copil care nu a împlinit vârsta de 14 ani, oferind posibilitate părinților să-și trimită copiii la școală pentru a învăţa să citească, să scrie, şi elementele de bază ale aritmeticii" [253, p.338]. În aşa mod poate fi depășită ignoranţa generațiilor viitoare, sărăcia părinților și, prin urmare, sărăcia în general, deoarece educația sporește șansele de a realiza capacitatea fiecăruia. Paine subliniază, că „guvernul care îşi îndeplineşte atribuţiile în mod corespunzător nu poate permite ca cineva să rămână incult" [191, p.21].

Problemele educației au fost relevate şi în filozofia germană în operele lui Kant, Hegel, Fichte, Humboldt, Shleymaher și alţi filozofi. I. Kant în lucrarea sa „Despre pedagogie" a definit în mod larg acest domeniu de activitate ca educare – „îngrijire (grijă, întreținere), disciplină și formare împreună cu educaţie" [146, p.35]. Filozoful considera, că educaţia este un lucru în care pentru dezvoltarea abilităților naturale ale fiecărui cetățean al țării este necesară participarea din partea statului", pentru ca persoana să-şi atingă scopul", de aceea guvernatorii trebuie să faciliteze procesul de educație și formare profesională. Hegel considera educația ca o „eliberare și o activitate de eliberare supremă, punctul de trecere absolută la moralitate nu numai directă, naturală, ci și spirituală, de asemenea, universală, substanțială din punct de vedere subiectiv" [145, p.56]. Acesta a subliniat faptul că educația creează o oportunitate pentru fiecare persoană să fie originală, dar în acelaşi timp să nu încalce normele sociale și juridice existente de comportament. În opinia lui Hegel, dreptul copilului la educație valorificat de fiecare om reprezintă un drept natural la educaţie deoarece „omul, nu deţine, din punct de vedere instinctiv, calităţile pe care ar trebui să le deţină, acesta ar trebui să le obţină" [158, p.200]. Hegel considera că numai prin educarea și instruirea fiecărei persoane apare societatea civilă [166].

Astfel, în filozofia germană clasică s-au dezvoltat ideile filozofilor despre educație ca un instrument de obţinere a libertăţii, și a fost, de asemenea, susținută idea cu privire la necesitatea activității comune a instituțiilor de stat și societății civile din acest domeniu [166]. Filozofii germani au descris condițiile și obiectivele procesului de învățământ și acele rezultate pozitive care pot fi obținute în cazul în care va fi ridicat nivelul de instruire al fiecăruia. Ideile progresiste propagate de aceştia despre necesitatea învățământului primar obligatoriu egal pentru toate clasele, au fost utilizate în legislația germană cu privire la educaţie la sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XIX.

În anul 1763 în Prusia a fost adoptată o lege privind învățământul primar obligatoriu. În anul 1774, învățământul primar obligatoriu a fost introdus în Austria. În anul 1794, toate instituţiile de învăţământ germane au devenit publice, în anul 1808 a fost organizat primul organ executiv care răspundea de educație – Consiliul Superior pentru Educație.

Lucrările filozofilor ruși abordau, de asemenea, probleme ce ţin de educație. Astfel, scriitorul rus A.P. Sumarokov vedea cauza inegalităţii oamenilor în nivelul diferit de instruire [193, p.278], acesta considera că educația și egalitatea sunt interdependente și presupun o diferențiere socială. Aceste idei erau propagate și de către M.M. Speransky, care vedea o legătură directă între educație și proveniența de clasă-doar noblețea educată poate să administreze proprietatea, inclusiv şi să dispună de iobagi, care, la rândul lor, nu pot avea drepturi politice, „Cei care nu au nici un bun în proprietate, după nivelul de educație şi viață nu au abilitățile necesare pentru întocmirea legilor". Miulerson, dimpotrivă, considera că scopul dezvoltării istorice îl reprezintă crearea unui individ moral și educat [288, p.18]. În timpul prelegerilor ţinute la Universitatea din Moscova, profesorul T.N. Granovsky discuta în mod deschis despre sistemul feudal din Rusia ca fiind contrar egalităţii şi conceptului de drepturi naturale [284, 573]. M.A. Bakunin considera instruirea tineretului ca o condiție obligatorie a revoluţiei şi formării unei societăţi nepărtinitoare. B.N. Cicerin a propus „stimularea artificială" a instruirii specialiștilor necesari statului: „Atunci când guvernul are nevoie de funcționari instruiți, iar societatea nu îi oferă în cantitatea necesară, sistemul de stimulare poate fi recunoscut ca fiind binevenit. Locurile sunt gata, există cerințe; pentru îndeplinirea acestuia se stabilesc privilegii, se aprobă burse, guvernul îşi asumă cheltuiala pentru instruire" [287, p.346]. Totuşi, liberalul Cicerin nu considera că „instruirea ar trebui să fie doar publică-aceasta poate fi şi privată, inclusiv şi religioasă" [296, p.269]. Toate instituțiile de învățământ trebuie să asigure libertatea de administrare, alegerea cadrelor didactice, libertatea de predare, ceea ce presupune nu numai libertatea de exprimare în procesul de învăţământ, dar, de asemenea şi libertatea financiară a profesorilor. P.I. Novgorodtsev considera educația ca un fel de „punte" care duce de la punctul de vedere demodat cu privire la relația dintre om și stat la unul modern, deoarece „democrația este imposibilă fără educația poporului, fără a-i ridica nivelul moral" [291]. „Ideea despre unitatea perfectă a voinței generale trebuie să fie considerată ca de neatins. Acesta trebuie să fie înlocuită cu idealul unei instruiri libere și expresia voinței individuale, interacțiunea cărora reprezintă cea mai bună garanție a căutării adevărului de către aceştia. Centrul de greutate cade, deci, de pe armonia socială pe libertatea personală"- scria P.I. Novgorodtsev. Acesta considera educația ca fiind un instrument de dezvoltare în fiinţa umană a ideilor despre propria libertate și libertatea celor din jur, natura puterii și dreptului.

Prevederile care se referă la anumite principii ale dreptul fundamental la învățătură au fost stabilite în constituțiile statelor la începutul secolului trecut: în Constituția iraniană din 1906, Carta Constituțională a Republicii Cehoslovacia din 1920, Constituția Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Jugoslavia) în 1921, care proclama „libertatea predării la universitate" [8, p.296], Constituția Republicii Polone din 1921, care stabilea că „fiecare cetățean are dreptul de a preda" [8, p.296], Constituția Regatului Român în 1923 și altele. O astfel de atenție față de problemele educaţionale se explică prin necesitatea de a dezvolta sistemele naționale respective și extinderea

conexă a planificării de stat şi finanţării învăţământului. Pe lângă aceasta, necesitatea de a reglementa problemele educației din Europa erau legate de manifestaţiile minorităților naționale, solicitând ca predarea să aibă loc în limba maternă și în conformitate cu tradițiile naționale de exemplu, acest fapt este reglementat direct de art. 16 din Constituția Jugoslaviei din 1921.

Constituția URSS din 1936 în art.121 prevedea dreptul tuturor cetățenilor URSS la învățătură. Acest drept este garantat prin învățământ universal obligatoriu de opt ani, dezvoltarea extensivă a învățământului secundar politehnic, învățământului profesional, liceal şi învățământul superior, pe baza legăturii învăţământului cu viaţa de toate zilele, cu procesul de producere, dezvoltarea multilaterală a învăţământului seral şi învăţământului la distanţă, caracterul gratuit al învăţământului, sistemul de burse de stat, şcolarizarea în limba maternă, organizarea la fabrici, sovhozuri de stat și colhozuri a instruirii industriale, profesional-tehnice și agronomice gratuite pentru oamenii muncii.” În Constituția URSS din 1936 nu a fost inclus principiul libertății educației, fapt ce corespundea directivelor ideologice ale statului sovietic. Putem spune că, acest act constituțional a elaborat formula de reglementare a dreptului fundamental la învățătură, care includea dispoziții ce erau separate anterior și, cel mai important, din această prevedere rezulta că educația reprezintă nu numai responsabilitatea statului, ci şi un drept al omului. Aşa că opinia unor juriști străini, precum că „scopul asigurării dreptului fundamental la învățătură în Constituția sovietică era subordonarea tuturor locuitorilor dreptului sovietic și ideologiei în acest domeniu, iar în țările liberale, cetățenii pot alege ce fel de educație să obțină” [264, p.11] reflectă doar o abordare comparativă a studiului istoric al dreptului fundamental la învățătură.

O importanţă deosebită prezintă progresul învăţământului, respectiv al dreptului fundamental la învățătură în spațiul românesc. Aici urmează de menționat faptul că dreptul fundamental la învățătură, de asemenea nu a avut o reglementare directă până în perioada modernă, până la adoptarea constituțiilor române, acesta fiind mai mult o prerogativă pentru familia românească bazată pe principii și cutume milenare. Pregătirea pentru viața de adult a tinerilor din Dacia, aveau elemente de inițiere foarte dure, precum trăiau singuri în pădure, învățau să se comporte ca lupii, adică să fie curajoși, să nu se sperie de moarte etc., ceea ce le permitea consolidarea personalității, caracteristice acelei perioade. Așadar, la începutul sec. X-XIII, existența în spațiul carpato-dubian-pontic, a țărilor (cnezate, voievodate) locuite de români, în văi ale râurilor, câmpiilor demonstrează faptul că era necesară o organizare statală, deoarece în această perioadă are loc stabilizarea și omogenizarea poporului [3, p.36]. Pentru a confirma că la baza consolidării statale stătea și educația propriu-zisă a românilor, în cărțile religioase, în special Viețile Sfinților, fragmente din Vechiul Testament, dar și cărțile laice ca Cronica lui Manases, Povestirea despre Varlam și Ioasaf, Alexandria, au fost cunoscute în țările române cel puțin de la începutul sec. al XIV-lea, știința de carte fiind răspândită încă înainte constituirii acestora ca state. Arheologii au găsit stilouri şi o cataramă de piatră, turnată din bronz,

datată din sec. X-XIII, care dovedesc răspândirea de carte la români [3, p.36]. Pentru perioada dată este caracteristic educația în cadrul familiei și în instituțiile religioase care erau principalii piloni de răspândire a aptitudinilor de a scrie sau a citi.

La mijlocul sec. al XVII-lea a fost adoptat unul din cele mai importante izvoare de drept ale perioadei feudalismului și anume Cartea românească de învățătură (1646) care constituie prima codificare legislativă cu caracter laic din istoria dreptului nostru. Ea a fost întocmită la ordinul domnitorului Vasile Lupu și tipărită în 1646 la tipografia mănăstirii Trei Sfinți din Iași. Titlul integral al lucrării ne indică izvoarele pravilei, metoda de lucru și scopul prin adoptarea ei („Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la județe cu așa zisa și toată cheltuiala a lui Vasile Lupu voievodul și domnitorul Țării Moldovei, din multe scripturi tălmăcite din limba italienească în limba românească"). În primul rând titlul lucrării ne indică că lucrările străine au fost codificate într-o viziune proprie, ca urmare a inițiativei domnești și constituie o operă de sinteză cu trăsături originale. În al doilea rând termenul „învățătură" era foarte bine fixat în terminologia epocii, așa cum rezultă din actele prin care sunt loviți de urgia domnească toți cei care nu îndeplinesc învățăturile sale [192, p.214].

În Țările Române, în Evul Mediu, existau patru tipuri de școli: (a) mănăstirești; (b) episcopale (pentru rangurile înalte bisericești); (c) cele pentru daci (aveau un caracter particular) și (d) apoi cele străine din coloniile săsești, ungurești, polone etc. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, „obligativitatea învăţământului pentru copiii prostimii nu este indicată pe cât timp pare a fi, iar pentru copii de mazil (boier scos din slujbă și supus la dări), de negutător, și de alte bresle de cinste, obligativitatea va fi de nouă ani, adică de la 3 la 12. Pentru feciorii de preoți, obligativitatea va dura 17 ani, adică până la vârsta de 20 de ani" [70, p.168-169].

În anii Revoluției din 1848, care a avut punct de pornire pe revoluționarii francezi, dreptul fundamental la învățătură a fost cerut pentru prima oară, în sensul modern pe care-l cunoaștem astăzi, acela al învăţământului organizat de stat, în proiectul de constituție al revoluției valahe, proiect publicat și tradus în limba germană și franceză la Craiova de L. Fayenza. Ceea ce s-a numit „bases de la nouvelle constitution en Walache" decide la art. 16 că „instrucția să fie egală și întreagă pentru tot românul de amândouă sexe". În Regulamentul Școlar din 1850 se prevedea o grilă educațională specifică. Urmau astfel, să fie în lumea rurală școli elementare de trei ani. Astfel de școli sătești s-au înființat pe moșiile mănăstirești, dar și pe moșiile boierești, „cărora nu li se mai dau hrisoave de târguri sau iarmaroace decât după ce proprietarul moșiei va fi înființat școala elementară". Venea apoi treapta învățăturii secundare, bifurcată în școli reale pe 5 ani, pentru „tinerii plecați către cunoștințe practice", și apoi școli gimnaziale, cunoscutul liceu teoretic, de șapte ani. Învățăturile „înalte" erau predate în cadrul a patru facultăți: filosofică, juridică, teologică și medicală.

Profesorul Gheorghe Costa-Foru a introdus trei elemente fundamentale, în planul educațional imediat, care ar fi fost de mare necesitate în Țările Române, cele trei principii stabilite la 1860 de

Gheorghe Costa-Foru erau: (a) dreptul copilului la învățătură, „fără altă restricțiune decât aceia a fireștilor limite ale aptitudinilor individuale"; (b) pentru că „între femei și copil este o strânsă legătură" se cere imperios „eliminarea tiraniei bărbatului" căci „femeia singură știe a ceti în ochii copilului; și (c) a transforma lectura cărților în lecțiuni vii, plăcute și simpatice" [86, p.129]. Să lăsăm dar femeii rolul său de educatoare, pentru aceasta trebuie ca și ea să fie cultivată în școli speciale de toate gradele" și instrucția predată în familie trebuie completată cu instrucția școlară.

Legea nr. 1150 din 25 noiembrie 1864 „asupra instrucțiunii și a Principatelor – Unite-Române" [152] a adus sistemului școlar românesc nu numai un caracter unitar, alături de obligativitatea și gratuitatea pentru primii patru ani de școală, ci a reglementat măsuri prin care urma să se realizeze unitatea școlii elementare de la sat și oraș, deși au continuat să existe discuții cu privire la acest aspect și la începuturile secolului al XX-lea. Prin această lege „pentru prima oară în legislație se făcea loc unei depline egalități la învățătură a fetelor în raport cu băieții". Legiuitorul român a prevăzut educația, în primul rând, ca o obligație, nu ca un drept, iar cei care aveau sarcina acestei obligații erau persoanele care aveau în îngrijire un copil, deci în primul rând, părinții. Pentru a ușura îndatorirea astfel impusă, statul se obliga să organizeze și să subvenționeze școli, dar și să acorde sprijin material pentru „*copiii fără mijloace*". Pentru a controla modalitatea în care persoanele responsabile pentru copii aveau să-și respecte aceste obligații, legea prevedea și o serie de sancțiuni constând în amenzi pecuniare împotriva celor care își lăsau copiii *„a lipsi de la școală fără motiv legal"* (art. 36) De asemenea, aceeași lege sancționa și mai drastic pe cel care *„va primi în serviciul său un copil mai mic de doisprezece ani"* (art. 37) În plus, pe lângă amendă, o altă sancțiune era obligația de a *„trimite și a ține pe copil în școală până la paisprezece ani"*.

Cu toate acestea, statul nu impunea un monopol asupra educației, părinții având posibilitatea de a se ocupa de educația copiilor fie oferindu-le *„învățătură"* acasă, fie înscriindu-i într-un institut privat. Această posibilitate se înscrie în filosofia liberală asupra educației, care a caracterizat secolul al XIX-lea, în antiteză cu concepția socialistă impusă la nivel normativ prima dată prin art. 121 al Constituției Uniunii Sovietice a lui Stalin din anul 1936 [250, p.245]. Concepția liberală se concentra pe obligația părinților de a furniza educație copiilor, precum și libertatea acestora de a alege educația dorită, în anumite limite stabilite de lege, statul având doar datoria de a garanta accesul tuturor la o formă de educație și un nivel minim de studii, având o intervenție redusă la nivelul programei curriculare. Dacă dreptul de a primi educație a fost, chiar dacă nu *expressis verbis*, ci doar implicit, recunoscut și în cadrul filosofiei liberale, concepția socialistă a fost cea care a impus statul ca fiind principalul debitor al obligației de a furniza educația. Revine acesteia meritul ca, asumând în sarcina statului o serie de obligații clare, să fi făcut ca nivelul general de alfabetizare în statele unde regimurile socialiste au preluat puterea publică să crească într-un ritm accelerat. Acesta și cu ajutorul

mecanismelor specifice de impunere prin mijloacele coercitive ale statului a respectării sarcinilor trasate diferiților *„actori”* implicați în sistemul educațional: copii, părinți, profesori.

În această ordine de idei, o primă operă constituțională a românilor a constituit, Constituția din 1866, având caracter liberal, conform principiilor Revoluției Franceze din 1789, promovând libertățile fundamentale ale cetățeanului, suveranitatea națională, separare a puterilor în stat și responsabilitatea ministerială [192, p.191]. Astfel, Titlul II, art. 5 din Constituție prevede ca românii să se bucure de libertatea conștiinței, învăţământului, libertatea presei și libertatea întrunirilor [4, p.50]. Până la următorul punct legislativ de amploare privind modernizarea sistemului școlar, au existat multe încercări de modificare a legii instrucțiunii publice din 1864, și anume proiectele semnate de I. Strat (1866), Alexandru Crețescu (1869), Petre Carp (1870), Christian Tell (1872) și Titu Maiorescu (1876) Învăţământul pentru fete cunoaște însă un regres, el fiind pliat doar pe „aptitudinile și trebuințele fetelor ca viitoare mame și gospodine în familie”, și pentru simplul motiv că fetele nu sunt „destinate a suporta aceleași greutăți ca și băieții” în decursul vieții.

În urma politicii expansioniste promovată de Rusia la începutul sec. al XX-lea, în Basarabia se înregistra o profundă înrăutățire a relațiilor sociale și politice, soldată cu închiderea școlilor cu predare în limba maternă, rusificarea bisericilor, interzicerea folosirii limbii române în instituțiile publice, închiderea tipografiei naționale moldovenești, interzicerea oricăror editări în limba română, interzicerea pentru intelectualii moldoveni aflați în serviciul de stat țarist să ocupe funcții publice în Basarabia ș.a.

Condițiile vieții sociale și politice din Imperiul Rus, care a impus noua organizare de stat a Basarabiei, au fost de așa natură încât lupta pentru păstrarea elementelor de constituționalism autohton se putea duce mai mult sub forma unei rezistențe pasive a autohtonilor, precum a fost, de exemplu, planul întocmit de Alexandru Sturza (1791-1854), în care, printre altele, se prevedea că în Basarabia „drepturile și obiceiurile moldovenești să fie împreună cu Bucovina și Transilvania într-o „împărăție deosebită cu numele de Moldo-Valahia. Remarcăm și imposibilitatea autorităților ocupaționiste de a distruge limba și cultura autohtonilor. Ostilitatea reformelor de colonizare, rusificarea forțată, incultura impusă populației n-au fost în stare să șteargă din conștiința poporului ideea comunității.

După revoluția din februarie 1917 din Rusia, în Basarabia a început un val de mișcări sociale și politice. Printre primele manifestări este și Congresul general al cooperativelor săteștii, convocat la 6-7 aprilie 1917, care au solicitat autonomia administrativă și religioasă, școlară și economică a Basarabiei, precum și convocarea „unei adunări legislative, care să voteze legile”. Mitingul ostașilor, desfășurat la Odessa la 8 aprilie 1917, la care au participat peste 1000 de ostași moldoveni, a cerut autonomia Basarabiei. Convocarea unei adunări naționale a unui Înalt Sfat, înzestrat cu atribuții legislative și executive, a fost solicitată și de membrii corpului didactic, preoți și reprezentanții altor asociații obștești. Deja la 2 decembrie 1917, Sfatul Țării a adoptat o Declarație privind proclamarea Republicii Democratice Moldovenești în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse, ca „părtaș

cu aceleași drepturi". În sarcina Sfatului Țării au fost puse următoarele sarcini: să ocrotească toate drepturile și libertățile dobândite prin revoluție, precum: „slobozenia cuvântului, tiparului, credinței, cugetului, unirilor, adunărilor și grevelor" să asigure „neatingere persoanei și a locuinței și să așeze judecată dreaptă pentru tot norodul". Să asigure activitatea instituțiilor de învățământ accesibil pentru „toate noroadele" Republicii Moldovenești.

Proiectul de constituție a Republicii Democratice Moldovenești a fost elaborat de Societatea juridică moldovenească în perioada lunilor februarie-martie 1918. Partea a V-a din proiect era rezervată totalmente drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor. După anularea tuturor privilegiilor și deosebirilor de castă, cetățenii urmau să se bucure de următoarele drepturi fundamentale: libertatea conștiinței, dreptul de a fi ascultat de o instanță judecătorească; dreptul la proprietate, declarată inviolabilă; dreptul la libera exprimare, dreptul la învățătură, dreptul la adunări politice „pașnice și fără arme, atât în locurile închise, cât și sub cerul liber pentru a discuta orice fel de problemă fără a cere permisiunea prealabilă;" dreptul de asociere în obști în scopuri nepotrivite legilor penale", dreptul de petiționare; dreptul de a se uni în „asociați muncitorești și să declare greve".

La momentul Unirii Ardealului, a Bucovinei și a Basarabiei la 27 martie 1918, în România rămânea în vigoare Constituția promulgată de Carol I la 13 iulie 1866 [114, p.254]. Cu toate că statul român întregit funcționa conform acestei constituții, teritoriile proaspăt revenite s-au bucurat de o anumită autonomie timp de doi ani. După Marea Unire din 1918, primul act constituțional care a impus dreptul fundamental la învățătură la scara întregului spațiu locuit de români a fost cel din 1923. La art.24 din titlul II, „Despre drepturile românilor", aflăm că „învăţământul este liber în condiţiile stabilite prin legile speciale întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinii publice. Învăţământul primar este obligator. În școlile statului acest învățământ se va oferi gratuit. Statul, județele și comunele vor da ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace, în toate gradele de învățământ, în măsura și modalitățile prevăzute de lege" [65].

La 23 aprilie 1925, deputații Congresului I general al Sovietelor din RASS Moldovenească au adoptat în unanimitate Constituția RASS Moldovenești. Cu mare regret, Constituţia RASSM din 23 aprilie 1925 nu conținea prevederi referitoare la drepturile fundamentale ale omului și cetățeanului.

Spre deosebire de Constituția precedentă, Constituția RASSM din 1938 cuprindea un capitol separat, consacrat drepturilor și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor. Art.21 specifica: „Învăţământul este liber în condițiunile stabilite prin legi speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri, ordinii publice și intereselor de stat. Învăţământul primar este obligatoriu. În școlile statului acest învățământ va fi gratuit" [114, p.255].

RSS Moldovenească a fost formată prin Legea din 2 august 1940. Între 8 și 12 februarie 1941 își desfășoară ședințele Sesiunea întâi a Sovietului Suprem al RSSM, care adoptă, la 10 februarie, Constituția RSSM. Drepturile și libertățile cetățenești proclamate în Constituția RSSM din anul 1941

aveau, în marea lor parte, un conținut declarativ, iar în unele dintre ele, cum ar fi *„libertatea cuvântului”, „libertatea conștiinței”, „dreptul la libera circulație”, „dreptul la proprietate”, „dreptul la muncă”* alte drepturi civile au devenit doar lozinci comuniste, fiind substituite pin diverse forme de urmărire și persecutare socială, materializate sub diverse forme de răfuială și represiuni în masă. Constituția din 1941 în mod tradițional păstrează continuitatea constituțiilor URSS și RASSM. Constituția RSSM din anul 1941 în art. 99 garantează dreptul fundamental la învățătură „fără plată, învățământul realizat în limba maternă, garantând și asigurând studiile superioare tuturor cetățenilor.”.

La 15 aprilie 1978 este adoptată Constituția RSSM, însă, drepturile și libertățile fundamentale nu erau considerate inalienabile ființei umane, majoritatea dintre ele fiind naturale. Drepturile fundamentale nu reprezentau în sine o valoare socială, ele fiind destinate realizării scopurilor comuniste globale. Mai mult decât atât, unele dintre ele erau substanțial limitate iar drepturile politice trebuiau să fie folosite cu prioritate în scopurile construcției socialiste. În cadrul acestor drepturi, o prioritate deosebită era acordată nu drepturilor civile și inviolabilităților personale, dar drepturilor social-economice cu excepția dreptului de proprietate. Constituția consacra principiul legalității având în vedere însă o formă de legalitate deosebită, concentrată în noțiunea specifică de „legalitate socialistă”, care a presupus permanent prioritatea deciziilor politice adoptate de partidul comunist, decizii care în majoritatea cazurilor predominau chiar legile.

Conform art. 21, 22, 25 ale Constituției RSSM din 1978, statul are grijă de organizarea științifică de asigurarea în localitățile sătești a rețelei instituțiilor de învățământ public iar acesta asigură pregătirea de cultură generală și profesională a cetățenilor, slujește educației comuniste. În art. 43 al Constituției RSSM din 1978 dreptul fundamental la învățătură este asigurat tuturor cetățenilor RSSM gratuit, a învățământului general obligatoriu și dezvoltarea învățământului profesional tehnic, mediu de specialitate și superior, asigurarea învățământului fără frecvență, a celui seral; prin acordarea stipendiilor de stat și înlesnirile pentru elevi și studenți; prin acordarea gratuită a manualelor școlare; și posibilitatea de a învăța la școală în limba maternă; creând condiții pentru autoinstruire. Dispoziția aceasta prelua cu exactitate textul corelativ din Constituția Uniunii Sovietice de la 1936, art. 121. Cu această ocazie, inclusiv la nivel normativ, RSSM se ralia filosofiei socialiste în ceea ce privește educația, văzută acum ca o funcție primordială a statului, prin care acesta preia controlul total asupra a ceea ce tinerii săi cetățeni aveau să învețe. Se poate observa cum noțiunea de „drept fundamental la învățătură”, suprimă libertatea învățământului, iar statul înlătură orice prerogativă în procesul decizional asupra problemelor care țin de educația persoanelor care au în grijă și responsabilitate un copil.

La 29 iulie 1994 Parlamentul adoptă Constituția Republicii Moldova. Pornind de la ideea că fiecare om are vocație la instruire și educare, dreptul care configurează această vocație nu poate lipsi din numărul drepturilor fundamentale pe care le consacră Constituția Republicii Moldova. Din aceste

considerente, nici un alt act normativ sau normă juridică care contravine prevederilor constituționale nu are putere juridică. Spunem că supremația constituției apare ca ceva firesc, de notorietate, vorbindu-se, pur și simplu, de supremația sa sau folosindu-se de alte termene, precum: valoare juridică supremă, superlegalitate sau lege supremă [6, p.19].

Constituția garantează dreptul fundamental la învățătură prin intermediul art. 35 [64] fără discriminări și privilegii, prin faptul că orice om, indiferent de sex, naționalitate, origine socială și chiar aptitudini, are dreptul de a învăța. Astfel, dreptul fundamental la învățătură se realizează plenar spre deosebire de celelalte reglementări constituționale în domeniu, care pot fi atribuite doar categoriei drepturilor convenționale, care se realizează independent de condițiile materiale ale unei societăți concrete de orientare socială a legislației și de politică de guvernământ [88, p.218].

Art. 35 din Constituția Republicii Moldova statuează că dreptul fundamental la învăţătură este asigurat prin învăţământul general obligatoriu, prin învăţământul liceal şi prin cel profesional, prin învăţământul superior, precum şi prin alte forme de instruire şi de perfecţionare. Statul asigură, în condiţiile legii, dreptul de a alege limba de educare şi instruire a persoanelor. Studierea limbii de stat se asigură în instituţiile de învăţământ de toate gradele. Învăţământul de stat este gratuit. Instituţiile de învăţământ, inclusiv cele nestatale, se înfiinţează şi îşi desfăşoară activitatea în condiţiile legii. Instituţiile de învăţământ superior beneficiază de dreptul la autonomie. Învăţământul liceal, profesional şi cel superior de stat este egal accesibil tuturora, pe bază de merit. Statul asigură, în condiţiile legii, libertatea învăţământului religios. Învăţământul de stat este laic. Dreptul prioritar de a alege sfera de instruire a copiilor revine părinţilor.

Schimbările care s-au produs în Republica Moldova după proclamarea independenței sale au necesitatea elaborarea unei noi politici educaționale și a unui cadru de bază pentru justificarea și promovarea reformei: concepția dezvoltării învățământului în Republica Moldova adoptată de Parlamentul Republicii Moldova în 1994, Constituția Republicii Moldova din anul 1994. Parlamentul adoptă în anul 1995 Legea învăţământului care ar avea drept scop dezvoltarea personalităţii copilului, a capacităţilor şi a aptitudinilor lui spirituale şi fizice la nivelul potenţialului său maxim; cultivarea respectului pentru drepturile şi libertăţile omului, indiferent de apartenenţa lui etnică, de provenienţa socială şi atitudinea faţă de religie – principii consemnate în Carta Naţiunilor Unite; pregătirea copilului pentru a-şi asuma responsabilităţile vieţii într-o societate liberă, în spiritul înţelegerii, păcii, toleranţei, egalităţi între sexe şi prieteniei între toate popoarele şi grupurile etnice, naţionale şi religioase; cultivarea simţului necesităţii de a munci pentru binele propriu şi cel al societăţii, a stimei faţă de cei care produc bunuri materiale şi spirituale; educarea stimei faţă de părinţi, faţă de identitatea, limba şi valorile culturale ale poporului, precum şi faţă de valorile naţionale ale ţării în care trăieşte, ale ţării din care poate fi originar şi ale civilizaţiilor diferite de a sa; cultivarea simţului responsabilităţii faţă de mediul înconjurător formarea conştiinţei ecologice; asigurarea unei pregătiri

fizice multilaterale, cu caracter profesional aplicativ pentru tineretul studios, formarea simţului necesităţii de practicare a culturii fizice şi sportului pe parcursul întregii vieţi şi care a fost abrogată la data de 23.11.14 prin Codul Educaţii 152 din 17.07.14.

Implementare Legii învățământului a determinat legiuitorul din Republica Moldova să adopte un șir de strategii, hotărâri și programe naționale în domeniul învățământului: Programul național de dezvoltare a învățământului 1995-2000, Strategia naţională „Educaţie pentru toţi", aprobată prin Hotărîrea Guvernului nr.410 din 4 aprilie 2003 [135]; Strategiei naţionale privind protecţia copilului şi familiei, aprobată prin Hotărârea Guvernului nr.727 din 16 iunie 2003 [136], Strategiei naţionale şi a Planului de acţiuni privind reforma sistemului rezidenţial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012 [140]; Strategia pentru tineret [142]; Programul de modernizare a sistemului educaţional în Republica Moldova [132]; Strategia naţională şi Planul de acţiuni privind reforma sistemului rezidenţial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012 [141]; Planul naţional de acţiuni comunitare pentru susţinerea copiilor aflaţi în dificultate pe anii 2007-2014 [134]; Strategia naţională pentru tineret pe anii 2009-2013 [142]; Strategia consolidată şi Planul de acţiuni în sectorul educaţiei (anii 2011-2015), elaborate cu scopul realizării prevederilor documentelor de politici în domeniile ce ţin de dezvoltarea învăţământului, 2010; Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilităţi (2010-2013) [153]; Programul de dezvoltare a educaţiei incluzive în Republica Moldova pe anii 2011-2020; Strategia consolidată de dezvoltare a învăţământului pentru anii 2011 2015 [131].

Codul educației adoptat prin Legea nr. 152 din 17.07.2014 [49] stabilește cadrul juridic al raporturilor privind proiectarea, organizarea, funcţionarea şi dezvoltarea sistemului de învățământ din Republica Moldova. Este o reformă profundă şi reală a educaţiei de toate nivelurile, facilitează integrarea sistemului de învăţământ din Republica Moldova în afara ariei Europene a educației, asigură mobilitatea academică, recunoașterea calificărilor și accesul pe piața forței de muncă a cetăţenilor educaţi şi pregătiţi profesional. Are drept scop modernizarea sistemului de învăţământ în contextul procesului de integrare europeană a Republicii Moldova, în conformitate cu Procesul de la Bologna. În acest sens, Codul educaţiei va contribui şi la implementarea Strategiei Educaţiei 2020, abordând într-o manieră consecventă problemele de acces, relevanţă şi calitate a educaţie.

Problema științifică importantă soluționată constă în cercetarea naturii juridice și a conținutului multidimensional a dreptului fundamental la învățătură, având ca efect determinarea locului și rolului acestuia în cadrul sistemului de drepturi și libertăți fundamentale ale omului, fapt care a permis valorificarea gradului de eficacitate a garanțiilor de sorginte constituționale ale dreptului fundamental la învățătură.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul tezei constă în elaborarea unui studiu complex privind dreptul fundamental la învățătură, prin prisma conţinutului şi naturii juridice ce reies din obligațiile pozitive și negative ale statului în procesul realizării dreptului fundamental la învățătură. În acest

context se vor evalua soluțiile generate în procesul garantării dreptului fundamental la învățătură atât în societatea națională cât și în dreptul comparat. Dreptul fundamental la învățătură ca un drept inalienabil al fiecărei persoane și ca element inerent al instituției drepturilor fundamentale ale omului în ansamblul său necesită garanții normative favorabile ce reies din obligațiile pozitive și negative a statului. În vederea atingerii scopului propus, inițiem următoarele *obiective* de cercetare pentru soluționarea problemei științifice: (a) cercetarea fenomenului recunoașterii dreptului fundamental la învățătură la nivel național, regional și internațional, sub aspect evolutiv; (b) studierea concepțiilor cu privire la natura juridică a dreptului fundamental la învățătură în raport cu alte drepturi; (c) determinarea conținutului multidimensional al dreptului fundamental la învățătură; (d) motivarea naturii sociale a dreptului fundamental la învățătură; (e) investigarea impactului dreptului fundamental la învățătură asupra altor drepturi; (f) identificarea raporturilor juridice de realizare a dreptului fundamental la învățătură; (g) investigarea cazurilor practice de aplicare a garanțiilor juridice speciale în scopul exercitării obligațiilor pozitive și negative ale statului; (h) formularea unor recomandări privind garantarea dreptului fundamental la învățătură.

În scopul realizării obiectivelor cercetării ne propunem tratarea următoarelor **direcții de cercetare:**

1. Întru identificarea cadrului normativ național, regional și internațional al dreptului fundamental la învățătură se vor supune analizei complexe prevederile normative prevăzute în acte internaționale universale și legi fundamentale naționale.

2. Ne propunem elucidarea evoluției istorice a dreptului fundamental la învățătură în sfera ideilor juridice pentru a scoate în evidență apariția și dezvoltarea dreptului fundamental la învățătură. Dreptul fundamental la învățătură ocupă un loc central în sistemul drepturilor fundamentale ale omului și constituie o condiție *sine qua non* pentru exercitarea celorlalte drepturi și libertăți fundamentale pentru împlinirea efectivă a personalității.

3. Exemplificarea noțiunii și conținutul dreptului fundamental la învățătură în coraport cu titularii de drepturi în funcție de necesitățile pe care aceștia le manifestă la o anumită perioadă de dezvoltare (învățământul preșcolar, primar, secundar, profesional și superior) Vom elucida elementele obligatorii ale conținutului dreptului fundamental la învățătură în coraport cu legislația națională și internațională ca rezultat se vor sintetiza trăsăturile caracteristice ale conținutului dreptului fundamental la învățătură de natură socială, culturală, economică, civilă și politică.

4. Studierea reglementărilor Republicii Moldova privind dreptul fundamental la învățătură conduce la determinarea caracterului complex, deoarece, spre deosebire de alte drepturi ale omului sau libertăți publice, dreptul fundamental la învățătură nu beneficiază de o reglementare unitară, fiecare sursă de drept dedicată, oferind o recunoaștere mai extinsă sau mai restrânsă. Pentru acest motiv,

trebuie avute în vedere atât principalul izvor de drept intern care îl consacră – Constituția Republicii Moldova – cât și izvoarele de nivel internațional și regional.

5. Examinarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului în domeniul dreptului fundamental la învățătură și determinarea conformității acesteia cu standardele uniforme de aplicare a Convenției Europene pentru Apărare Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale va elucida gradul de compatibilitate a garantării dreptului fundamental la învățătură în Republica Moldova și va servi pentru elaborarea unor propuneri de lege ferenda a cadrului normativ național.

6. Subscriem la ideea că dreptul fundamental la învățătură deține atât caracteristici comune acestuia, cât și determină acea măsură a libertății umane în sistemul drepturilor fundamentale ale omului ce permite să stabilim cercul raporturilor omului cu societatea, statul și alte persoane inclusiv monitorizarea relațiilor acestuia cu alte drepturi și libertăți prin conturarea caracteristicilor sale.

7. Studiind caracterul raporturilor juridice care decurg din realizarea dreptului fundamental la învățătură, putem face o generalizare a caracteristicilor conținutului și acțiunii dreptului fundamental la învățătură în raport cu individul, societatea și statul. În știința juridică acestui aspect al raportului nu i-a fost acordată atenția necesară, ceea ce ne permite prin prezenta lucrare să contribuim la formarea conceptului general al dreptului fundamental la învățătură.

8. Sintetizarea cercetărilor teoretice, analizarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, exemplificarea practicilor uniforme, generalizarea regulilor de interpretare a normelor convenționale conduc, în final, la formularea conținutului dreptului fundamental la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului.

În final prin cercetarea efectuată se va contribui la îmbunătățirea cadrului normativ național privind dreptul fundamental la învățătură și se va stabili dacă este sau nu necesară conturarea dreptului educațional ca ramură a dreptului public.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Studiului analitic realizat, al reflecțiilor doctrinare și al cadrului normativ privind dreptul fundamental la învățătură, ne permite să concluzionăm:

(1) În literatura de specialitate din Republica Moldova tema cercetării nu a fost studiată distinct, ci doar în mod tangențial,în cadrul unor tematici dedicate atât dreptului constituțional sau de drept internațional al drepturilor omului. Doctrina de specialitate din regiune nu a tratat în mod specific dreptul fundamental la învățătură, lipsind un studiu integrat dedicat special acestui drept.

(2) Integrarea Republicii Moldova în spațiul internațional, dar și vectorul politic de orientare europeană solicită instituirea mecanismelor naționale de garantare a dreptului fundamental la învățătură conform Declarației Universale a Drepturilor Omului, Pactului Internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale și ale altor convenții ratificate de Republica Moldova.

(3) O serie de acorduri și Tratate internaționale care protejează educația, instruirea și învățarea ca drept fundamental al omului-dreptul fundamental la învățătură – au fost elaborate de către Organizații Internaționale cu valențe universale, precum Organizația Națiunilor Unite, Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură, precum și de către organizații regionale, cum este cazul Consiliului Europei sau Uniunii Europene.

(4) Analiza surselor doctrinare și legislative care au fost susținute de jurisprudență, de statistici, de sondaje de opinii și de presă au demonstrat cu prisosință necesitatea aprofundării izvoarelor juridice pe care se conturează dreptul fundamental la învățătură. Dreptul fundamental la învățătură este un drept complex cu fundamente filozofice variate, care converg însă în același scop și anume extinderea garantării acestui drept atât de necesar pentru progresul societății umane în ansamblu, dar mai ales a dezvoltării fiecărui membru al familiei omului în plenitudinea capacităților sale.

(5) Actele de drept internațional contribuie într-o măsură mai mică sau mai mare la conturarea dreptului fundamental la învățătură în cadrul familiei drepturilor fundamentale ale omului. Din câte se poate observa, dreptul fundamental la învățătură este unul complex, acesta conține aspecte multiple, fapt care îi conferă o unicitate aparte. Așa cum s-a afirmat în doctrina juridică, dreptul fundamental la învățătură este singurul drept care conține aspecte ce se încadrează în toate cele trei generații de drepturi ale omului. În acest sens dreptul fundamental la învățătură condensează indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului.

(6) Întregul ansamblu al normelor juridice privind garantarea drepturilor omului conturează cadrul normativ al dreptului fundamental la învățătură. Orice normă juridică își găsește fundamentele în prefigurarea scopurilor și obiectivelor urmărite. Obiectivele educației trebuie urmărite nu doar în procesul de implementare a unui sistem educațional, ele fiind caracteristice necesare de a se regăsi în întreaga construcție a unui stat democratic și liberal confirmat prin alin. (3) art. 1, art. 35 al Constituției Republicii Moldova, art. 26 al Declarației Universale a Drepturilor Omului, art. 13 al Pactului Internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale și art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale.

(7) Dezvoltarea deplină a personalității umane și a simțurilor demnității sale, integrarea persoanei și participarea efectivă a acesteia la dezvoltarea societății libere, întărirea respectului pentru drepturile omului și libertățile fundamentale, promovarea înțelegerii a toleranței și a prieteniei între toate națiunile și toate grupurile rasiale, etnice sau religioase dezvoltarea și transmiterea identității culturale, dezvoltarea valorilor, a simțului responsabilității morale și sociale, toate acestea reprezintă principii pe care sistemul de protecție a drepturilor omului le impune ca finalitate a sistemului educațional prin intermediul dreptului fundamental la învățătură și fără de care existența și realizarea celorlalte drepturi ar rămâne simple idealuri.

2. ABORDĂRI TEORETICE ȘI PRACTICE PRIVIND DREPTUL FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ

2.1. Noțiunea și conținutul dreptului fundamental la învățătură

În limbajul dreptului, deși e folosit din ce în ce mai frecvent conceptul de ***„educație”***, se evită formularea unei definiții a ***„educației”***, care poate fi conturată doar în funcție de context și apelând la instrumente meta-juridice. Poate că acest fapt este chiar un lucru bun, fiind cunoscut că definirea nu face altceva decât să limiteze accepțiunile pe care o noțiune le cuprinde, riscând chiar să denatureze anumite aspecte care se subscriu acelei noțiuni. Cu toate acestea, așa cum vom arăta în paragrafele subsecvente ale acestei teze, o serie de acte cu caracter juridic (izvoare juridice, în cel mai variat sens al termenului), printre care pot fi enumerate constituții, legiuiri infra-constituționale, declarații și tratate internaționale, hotărâri jurisprudențiale, fac referiri directe la ***„educație”***, fără a se preocupa de „juridicizarea” conceptului. Nu poate fi prin urmare decât o mare provocare încercarea de a contribui la acest demers.

Într-un sens larg, educația este înțeleasă drept „procesul gradual de acumulare a cunoștințelor sau procesul de pregătire prin intermediul căruia o persoană predă sau învață anumite competențe. [...] Este fără îndoială răspândirea cunoașterii și informației dar, mai mult decât atât, împărtășirea experienței, cunoașterii și înțelepciunii. Unul dintre scopurile fundamentale ale educației este transmiterea culturii între generații” [255, p.3]. Într-o formă mai abstractizată, aceasta se referă la „toate activitățile prin intermediul cărora un grup uman transmite către descendenții săi un corp de cunoștințe și aptitudini și un cod moral care îi permite acelui grup să subziste” [240, p.11].

Într-un sens restrâns, educația reprezintă „instrucția împărtășită prin intermediul unui sistem educațional național, regional sau local, fie el public sau privat” [240, p.11]. La nivel juridic, educația a fost privită până recent exclusiv avându-se în vedere acest sens. Motivul pentru care viziunea „*instituțională*” a educației a fost unica luată în calcul îl reprezintă însăși apariția preocupărilor la nivelul dreptului pozitiv asupra educației prin prisma nevoii de reglementare la nivelul puterii publice a unui cadru legal, care să permită crearea și dezvoltarea unui sistem educațional. Prin urmare, dreptul s-a concentrat pe valența formal instituțională a educației, lăsând în afara preocupărilor sale educația nonformală, precum și orice alte acțiuni de natură educațională care exced sferei prerogativelor asumate de puterea publică.

În acest context, nu s-au putut evita situațiile când, având a determina competența și aplicabilitatea normelor juridice care făceau referire la noțiunea de „educație”, fără însă a o determina în mod concret, instanțe precum Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii [26] și Curtea Europeană a Drepturilor Omului [118] au fost nevoite să facă distincția dintre cele două sensuri mai sus descrise și, în cele din urmă, să stabilească în mod concret întinderea noțiunii de „educație” pe care trebuie să se plieze reglementarea pe care fiecare o avea drept referință de judecată.

Astfel, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CtEDO) a decis că „*educaţia copiilor reprezintă suma de procedee prin care, în orice societate, adulţii tind a insufla copiilor credinţele şi cutumele lor şi alte valori, în timp ce învăţământul sau instrucţia priveşte, în special, transmisia de cunoştinţe şi formarea intelectuală*" [118]. Această distincție capătă importanță prin prisma faptului că protecția acordată dreptului fundamental la învățătură de către Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale are în vedere sensul restrâns al noțiunii de ***„educație"***, respectiv cea de-a doua teză exprimată în alineatul sus-citat. În același timp, nu poate fi neglijată nici opțiunea pentru un termen sau altul în funcție de limba în care este analizată această reglementare. Vom vedea în cadrul analizei textului art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale [183] cum traducerea în limba română a preluat într-o primă parte termenul de *„instruire"* din varianta oficială în limba franceză *„instruction"*, iar în a doua teză termenul *„educație"*, în timp ce varianta în limba engleză folosește unanim termenul *„education"*.

Înainte ca jurisprudența CtEDO să se confrunte cu această problemă a conținutului terminologic al sintagmei ***„educație"*** folosită de textul Convenției, Curtea Supremă a Statelor Unite ale Americii a soluționat în anul 1954 cauza Brown vs. Board of Education of Topeka, în care a avut de analizat reglementarea ce folosea termenul ***„educație"***, aceasta încercând să ofere o conturare a ceea ce ar trebui asociat cu acest termen. În prezent, educația este probabil cea mai importantă funcție a statului și a administrațiilor locale. Legile care reglementează frecventarea obligatorie a unui ciclu minim de clase, precum și marile cheltuieli pentru educație demonstrează recunoașterea importanței pe care o acordăm educației în societatea noastră democratică. Este necesară în performarea celor mai elementare îndatoriri publice, chiar și în serviciul armat. Este însăși fundația bunei cetățenii. În prezent este un instrument principal în stimularea copilului către valori culturale, în pregătirea lui pentru experiența profesională ulterioară și în ajutarea acestuia să se adapteze normal la mediul său de viață. În prezent, este puțin probabil ca orice copil să poată avea în mod rezonabil posibilitatea de a reuși în viață dacă i se refuză oportunitatea unei educații. O astfel de oportunitate, acolo unde statul s-a obligat să o ofere, devine un drept care trebuie să fie la dispoziția tuturor în termeni egali [26].

Chiar dacă instanța supremă americană nu a abordat în mod direct înțelesurile pe care le acordă termenului ***„educație"***, ci a încercat să reliefeze importanța acesteia și, mai ales, funcțiile pe care aceasta le satisface în societatea modernă și democratică, modul în care motivarea Curții s-a referit la ***„educație"*** a reprezentat un punct de referință pentru majoritatea doctrinei internaționale, care a avut ca obiect de analiză dreptul fundamental la învățătură [209, p.18]. Astfel, a fost unanim acceptat faptul că utilizarea în planul juridic a noțiunii de ***„educație"*** are în vedere sensul restrâns al acestui termen, sens care cuprinde ceea ce în limba română poate fi exprimat și prin sintagmele ***„învățătură"***, termen folosit de Constituția Republicii Moldova din anul 1994, art. 35) sau

„instruire”, terminologie folosită de către varianta oficială în limba română a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale. Cu alte cuvinte, nu poate fi vorba decât de educația formală, învățarea cea organizată într-un sistem coordonat sau aflat sub controlul direct sau indirect al statului ori al unor autorități ale administrației publice [170].

Interpretarea termenului „educație” în sens larg și restrâns exemplifică transmiterea cunoștințelor în instituțiile de învățământ, în scop de dezvoltare intelectuală [13]. Ceea ce ține de dreptul fundamental la învățătură considerăm că trebuie să analizăm învățarea, educația în sensul larg, ceea ce semnifică nu numai instruirea în școală sau instituția de învățământ superior, ci și în alte forme, cum ar fi educația la domiciliu și auto-instruirea, ridicarea pregătirii profesionale, învățământul la distanță, și corporativ etc. Legislația privind educația adesea este elaborată pe baza sensului restrâns al educației, prin urmare, actele internaționale, constituționale și legislația națională protejează numai dreptul fundamental la învățătură în sens restrâns. Raporturile publice legate de dobândirea cunoștințelor în afara instituţiilor de învăţământ speciale, în alte forme decât învățământul primar, secundar, superior și postuniversitar, nu sunt incluse în conținutul dreptului fundamental la învățătură [209, p.29]. Cu toate acestea, dreptul fundamental la învățătură ar trebui să cuprindă orice tip de educație, indiferent de metodele utilizate şi formele de obţinere a acesteia. În conformitate cu esența dreptului în cauză, învăţământul poate fi obținut în orice țară din lume, în orice formă pe tot parcursul vieţii.

Cu toate acestea, chiar dacă istoria Republicii Moldova înregistrează utilizarea cu precădere a unor termeni precum „*instrucţiune*”, „*instruire*” sau „*învățământ*”, nu a fost neglijat rolul sistemului în asigurarea unei educații în sensul cel mai larg al termenului. Astfel, Spiru Haret menționa: „*Scopul învățământului nu este numai instrucțiunea, ci și educațiunea tinerimii și aceasta a doua parte este mai importantă și mai greu de realizat, decât cea dintâi*” [54, p.309].

Așadar, nu numai instrucțiunea în sensul de formă publică a educației trebuie să prezinte interes pentru un stat, acesta având a-și asuma îndatorirea să stăruie pentru ca fiecare persoană să dobândească o educație în cel mai larg sens al acestei noțiuni, desigur, fără ca prin acest „*interes*” al statului să avem în vedere o incluziune a publicului în dimensiunea privată în care se exprimă libertatea individului.

Din cele expuse mai sus, conchidem că dreptul fundamental la învățătură reprezintă totalitatea prerogativelor de instruire, esențiale pentru libera dezvoltare a persoanei și pregătirea sa pentru experiența profesională ulterioară în scopul conturării demnității sale, indiferent de statutul juridic al persoanei datorită importanței este prevăzut în acte normative imperative cu caracter constituțional (Constituții, Legi Fundamentale) și internaționale (Convenții, Pacte) Din definiția dată reiese că dreptul fundamental la învățătură se caracterizează prin: esențialitate cuprinde dezvoltarea liberă a persoanei în baza libertății academice ce permite individului să se încadreze în societate asumându-și

drepturi și obligații în raport cu statul și alte persoane; subiectivitatea care presupune garantarea și exercitarea acestui drept indiferent de statutul juridic pe care îl are individul la o anumită perioadă de dezvoltare a sa (copil, elev, licean, student, tânăr, matur, persoană cu dizabilități, cetățean, cetățean străin, deținut, ș.a.); reglementarea juridică ce exemplifică conținutul dreptului fundamental la învățătură la nivelul național,- art. 35 Constituția Republicii Moldova cât și la nivel internațional – art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale ce permite conturarea onoarei și demnității sale economice, culturale, sociale, politice, profesionale.

A doua jumătate a secolului al XX-lea a reprezentat perioada afirmării depline a drepturilor omului în planul politicii și dreptului internațional, văzute ca o necesitate după al Doilea Război Mondial, în vederea preîntâmpinării derapajelor la care pot recurge statele în lipsa unui control reciproc eficient la nivel internațional. În acest context, Organizația Națiunilor Unite avea să preia modelul instituțional inițiat în perioada interbelică de Liga Națiunilor, iar protecția drepturilor omului a fost încă de la început unul dintre principalele domenii de acțiune ale acestei organizații. Anterior apariției ONU, Liga Națiunilor a adoptat în anul 1924 primul act internațional care acordă o atenție specială protecției drepturilor copilului, sub forma ***Declarației de la Geneva asupra drepturilor copilului*** [250, p.248]. Aceasta nu recunoștea în mod explicit dreptul fundamental la învățătură, însă stabilea cinci principii operaționale, dintre care trei conțineau referiri implicite aplicabile în domeniul educației: copilului trebuie să-i fie acordate mijloacele necesare pentru dezvoltarea sa normală, atât materială cât și spirituală; copilul care este înapoiat trebuie ajutat; copilul trebuie adus într-o situație care să-i permită să-și câștige mijloacele de existență și trebuie protejat împotriva oricărei forme de exploatare [209, p.25]. Această declarație, deși nu a beneficiat niciodată de statutul de act juridic cu forță obligatorie, reprezentând un act aspirațional care impunea obligații morale de diligență în sarcina statelor membre ale Ligii Națiunilor, avea să constituie fundamentul în baza căruia a fost dezvoltată Declarația Drepturilor Copilului, proclamată prin rezoluția nr. 1386 (XIV) a Adunării Generale a ONU din 20 noiembrie 1959. Aceasta dezvolta sub forma a zece principii aplicabile în materia protecției copiilor cele cinci principii afirmate pentru prima dată de către Liga Națiunilor la Geneva. Cel de-al șaptelea principiu are în vedere educația copilului, care trebuie „să beneficieze de învăţământ gratuit şi obligatoriu, cel puţin în cadrul ciclului primar.”

Primul act internațional în care avea să fie expres proclamat dreptul fundamental la învățătură îl reprezintă Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10.12.1948 în art. 26 [101]. Acest act internațional are un caracter politic, el necreând nici o modalitate de control a încălcării drepturilor, constituind doar punctul de pornire, pentru că lui i-au urmat o serie de alte documente internaționale în care au fost consfințite toate drepturile fundamentale ale cetățeanului: sociale, economice, culturale, civile, politice [93, p.34].

Sistemul internațional propus de ONU nu s-a limitat la adoptarea unor acte internaționale declarative, ci a continuat pozitivizarea protecției oferită drepturilor afirmate cu această primă ocazie prin adoptarea celor două Pacte internaționale asupra drepturilor omului, în anul 1966: Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [177] și Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale [178] Acest al doilea Pact a detaliat în mod special în art. 13 dreptul fundamental la învățătură, referindu-se explicit la mai multe principii aplicabile în domeniul învățământului public în mod particular, dar și al educației în general.

În primul rând, statele semnatare ale Pactului recunosc „dreptul pe care îl are orice persoană la învățătură". De asemenea, Pactul instituie o serie de garanții în vederea exercitării efective a acestui drept, cum ar fi: caracterul obligatoriu, general accesibil și gratuit al învățământului primar; generalizarea și accesibilitatea învățământului secundar, care în timp va căpăta și caracter gratuit; egalitatea de șanse pentru a asigura accesibilitatea la învățământul superior în funcție de capacitatea fiecăruia, în special prin introducerea treptată a gratuității; dezvoltarea unei rețele școlare la toate nivelurile și ameliorarea continuă a condițiilor materiale.

Același art. 13 instituie mai multe principii liberale în domeniul educației, prin garantarea libertății părinților ori tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru copiii lor instituții de învățământ altele decât cele ale autorităților publice, respectând totuși normele minimale pe care le poate prescrie sau aproba statul în materie de educație. În același sens, se instituie libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri, precum și interdicția de a aduce atingere libertății indivizilor și persoanelor juridice de a înființa și de a conduce instituții de învățământ, respectând totodată celelalte exigențe stabilite în paragraful 1.

Suplimentar față de reglementările în materia educației existente la nivel național anterior adoptării acestui Pact, art. 13 stabilește și scopurile pe care trebuie să le urmărească educația, astfel: „deplina dezvoltare a personalității umane și a simțului demnității sale și să întărească respectarea drepturilor omului și libertăților fundamentale. Pe lângă aceasta, statele semnatare sunt de acord că prin învățare, instruire, educație orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca un rol util într-o societate liberă, că educația trebuie să favorizeze înțelegerea, toleranța și prietenia între toate națiunile și toate grupurile rasiale, etnice sau religioase și să încurajeze dezvoltarea activităților Națiunilor Unite pentru menținerea păcii."

În 1989, Convenția ONU cu privire la drepturile copilului [77] a devenit prima convenție internațională cu forță obligatorie care a consfințit drepturile omului pentru toți copiii. Convenția ONU cu privire la drepturile copilului reprezintă o piatră de hotar extrem de importantă în cadrul efortului istoric de realizare a unei lumi demne pentru copii. În calitate de tratat obligatoriu, parte a dreptului internațional, convenția codifică principiile cu privire la Statele Membre ale Națiunilor Unite

care au căzut de acord că sunt universale - pentru toți copiii, în toate țările și culturile, în orice moment și fără excepție, doar pentru simplul fapt că aceștia s-au născut în cadrul familiei umane [304].

Art. 28 și 29 ale acestei Convenții reiau în mare măsură dispozițiile art. 13 și 14 ale Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, fără însă a constitui o replică exactă. Astfel, deși Convenția ONU insistă atât pe obligațiile statelor, cât și pe obiectivele educației, aceasta este lacunară în caracterul liberal pe care îl conținea Pactul, lăsând în afara dispozițiilor sale libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri [172].

Această libertate a fost însă accentuată în cadrul garanțiilor dreptului fundamental la învățătură oferite de sistemul regional european de protecție a drepturilor omului. Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale [81] a dedicat art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție [183] garantării dreptului fundamental la învățătură.

Tot la nivel regional european se înscrie și cel mai recent sistem juridic care și-a îndreptat atenția către garantarea dreptului fundamental la învățătură, și anume sistemul de drept al Comunităților Europene, devenit recent drept al Uniunii Europene. Astfel, la 7 decembrie 2000 a fost adoptată Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, în prezent adoptată și în vigoare odată cu Tratatul de la Lisabona. Art. 14 al acestei Carte abordează în mod explicit dreptul fundamental la învățătură: *„Orice persoană are dreptul la educație, precum și la accesul la formare profesională și formare continuă. Acest drept include posibilitatea de a urma gratuit învățământul obligatoriu. Libertatea de a înființa instituții de învățământ cu respectarea principiilor democratice, precum și dreptul părinților de a asigura educarea și instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice și pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora”* [20]. Carta Socială Europeană revizuită [22] în art. 9 și 10 prevede obligativitatea statelor să acorde mijloace care să permită accesul la învățământul tehnic superior, învățământul universitar cât și să favorizeze un sistem de ucenicie atât pentru băieți cât și pentru fete în diverse locuri de muncă. Convenția Cultural Europeană încheiată sub egida Consiliului Europei, la Paris la 19 decembrie 1954, intrată în vigoare la 5 mai 1955 [73] în art. 2 obligă părțile contractante să ofere pe teritoriul său continuarea studiilor.

Toate aceste acte de drept internațional contribuie într-o măsură mai mică sau mai mare la conturarea dreptului fundamental la învățătură în cadrul familiei drepturilor fundamentale ale omului. Din câte se poate observa până în acest punct, dreptul fundamental la învățătură este unul complex, acesta conține aspecte multiple, fapt care îi conferă o unicitate aparte. Așa cum s-a afirmat în doctrina juridică, „*dreptul fundamental la învățătură este, probabil, singurul drept care conține aspecte ce se încadrează în toate cele trei generații de drepturi ale omului*” [250, p.145-248]. În

acest sens, dreptul fundamental la învățătură condensează indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului [187].

În complexitatea sa, dreptul fundamental la învățătură conține o serie de aspecte, componente care pot fi identificate în mod plenar doar făcând o analiză globală a tuturor actelor normative care îi dau substanță, deoarece, spre deosebire de alte drepturi ale omului sau libertăți publice, nu beneficiază de o reglementare unitară, fiecare sursă de drept dedicată acestuia oferind o recunoaștere mai extinsă sau mai restrânsă. Pentru acest motiv, trebuie avute în vedere atât izvoarele de la nivel internațional, cât și principalul izvor de drept intern care îl consacră – Constituția Republicii Moldova [172, p.261].

Art. 13 al Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale se referă în mod explicit la mai multe principii aplicabile în domeniul învățământului public în mod particular, dar și al educației la modul general.

În ceea ce privește Constituția Republicii Moldova, se poate remarca preocuparea acesteia garantarea suplimentară, la nivelul dreptului național a angajamentelor asumate de Republica Moldova odată cu adoptarea Pactului internațional la care am făcut referire mai sus, în mod special prin asumarea expresă a obligațiilor instituite în sarcina statelor de art. 4, 8 alin. (1) În același timp, art. 35 al Constituției este dedicat și recunoașterii libertăților promovate de alin. (3) și (4) ale Pactului. În plus, acesta adoptă o poziție liberală și în ceea ce privește posibilitatea persoanelor aparținând minorităților naționale de a învăța limba maternă și de a fi instruite în această limbă, precum și prin recunoașterea autonomiei universitare.

Sintetizând, putem enumera componentele dreptului fundamental la învățătură: *dreptul generic de acces la învățătură*, care se realizează în mod distinct în funcție de nivelul educației și care impune o serie de obligații statului, astfel: dreptul fundamental la învățătură primară gratuită și obligatorie; accesibilitatea la învățământul secundar; dreptul fundamental la învățătură tehnică și vocațională; accesibilitatea fără discriminare la învățământul superior; dreptul fundamental la învățătură fundamentală sau de bază; dezvoltarea unui sistem școlar adecvat, care implică obligații ale statului în scopul satisfacerii principiilor nondiscriminării și egalității de șanse prin implementarea unui sistem de asistență financiară care să asigure accesul la învățătură pentru persoanele aparținând unor grupuri dezavantajate, precum și asigurarea resurselor materiale necesare personalului didactic pentru atingerea scopurilor educaționale.

Libertatea educației, care include: obligația statului de a respecta libertatea părinților de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile lor convingeri; obligația statului de a respecta libertatea părinților ori tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru copiii lor instituții de învățământ altele decât cele ale autorităților publice, care trebuie dublată de libertatea de a înființa și de a conduce instituții de învățământ; libertatea individului de a-i fi respectate opțiunile

personale, în ceea ce privește alegerea unei educații conforme propriilor convingeri, religioase ori morale, precum și în ceea ce privește alte aspecte educaționale.

Aspecte particulare, cu aplicație generală: nondiscriminarea și egalitatea de tratament; libertatea academică și autonomia universitară; disciplina în școli.

Din această sumară enumerare, putem observa că suntem în prezența a două categorii de componente ale dreptului fundamental la învățătură: o parte din acestea implică acțiuni pozitive din partea statului (cele conținute în alin. (2) al art. 13 din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale), iar cele din a doua categorie implică eminamente o atitudine negativă din partea statului, în sensul de a recunoaște o libertate subiecților de drept și de a se abține de la a le aduce atingere (alin. (3) și (4) din același act, precum și alin. (2) și (6) ale art. 35 din Constituția Republicii Moldova) Această distincție este foarte importantă în perspectiva analizării modului în care dreptul fundamental la învățătură în ansamblul său poate fi încadrat în clasificările clasice ale drepturilor omului.

a) Pentru a putea degaja o imagine cât mai clară a efectelor dreptului fundamental la învățătură, este necesară clasificarea acestuia în funcție de criteriile cunoscute în doctrina drepturilor omului. Desigur, trebuie să pornim în acest demers și de la premisa conform căreia înțelegerea deplină a implicațiilor drepturilor economice, sociale și culturale este mai puțin avansată decât în cazul drepturilor civile și politice. Principala cauză identificată pentru această diferență între cele două categorii de drepturi o reprezintă modul de reglementare la nivelul dreptului internațional, în sistemul ONU. Astfel, deși vorbim de drepturi prevăzute formal în Declarația Universală a Drepturilor Omului atât în ceea ce privește drepturile civile și politice, cât și în cazul drepturilor economice, sociale și culturale, forța juridică a acestora rezidă în cele două Pacte, unde putem constata următoarea diferență: în vreme ce art. 2 al Pactului cu privire la drepturile civile și politice prevede o obligație imediată pentru state de a respecta și garanta toate drepturile conținute în Pact, art. 2 al Pactului cu privire la drepturile economice, sociale și culturale impune statelor o realizare progresivă a acestor drepturi.

Cea mai răspândită este clasificarea drepturilor omului după criteriul sferelor de activitate în personale sau civile, politice, sociale, economice și culturale - în această ordine drepturile omului, de obicei, sunt stabilite în actele internaționale și constituționale [162, p.154]. În această clasificare drepturile omului se împart pe grupuri, pornind de la interesele individului, adică după criteriul domeniilor vieții publice în care individul are nevoie de drepturi și le realizează. Dreptul fundamental la învățătură este inclus în grupul drepturilor sociale, economice și culturale, care pot fi combinate într-o singură familie (drepturi socioeconomice și culturale) [162, p.154] sau pot fi analizate fiecare separat. Uneori este dificil de a determina cu exactitate apartenența unui drept specific la un anumit grup de drepturi în cadrul acestei clasificări, deoarece multe dintre ele se referă nu doar la una, ci la mai multe sfere ale vieții. Acest lucru poate fi văzut chiar și în actele constituționale. Astfel,

Constituția Italiei reglementează drepturile sociale și culturale în secțiunea „Raporturi etico-sociale”, iar drepturile economice – în secțiunea „Raporturi economice”, iar Constituția Greciei include drepturile sociale, economice și culturale în secțiunea „Drepturile personale și sociale”, ceea ce subliniază echivalarea acestora cu drepturile personale [266, p.47]. În ceea ce privește dreptul fundamental la învățătură, omul realizează acest drept în toate sferele vieții - politică, economică, socială, dar însuşi procesul de dobândire a cunoștințelor face parte din sfera culturală și, prin urmare, dreptul fundamental la învățătură poate fi numit nucleul segmentului cultural al drepturilor omului.

În literatura de specialitate juridică adesea se vehiculează idea precum că drepturile sociale, economice și culturale au caracter de program şi scop [266, p.47]. Acest lucru se referă doar parțial la dreptul fundamental la învățătură, deoarece în cazul dreptului fundamental la învățătură este necesară crearea obligatorie și dezvoltarea instituțiilor care asigură accesibilitatea şi nivelul necesar de calitate învățării, precum și îndeplinirea de către stat a obligațiilor pozitive corespunzătoare. Caracterul de program şi scop al dreptului fundamental la învățătură se reflectă în perfecționarea continuă a legislației în acest domeniu, în activitatea guvernamentală executivă pentru a garanta o gamă mai largă de oportunități pentru fiecare individ în acest domeniu.

O altă clasificare recunoscută la nivel universal a drepturilor omului este clasificarea drepturilor omului pe „generații”, în funcție de momentul provenienței acestora. Această clasificare propusă de K. Vasak [272, p.29] a fost cercetată în mai multe studii din perioada modernă. „Prima generație” include drepturi civile și politice, a doua-drepturi sociale, economice și culturale, iar a treia – drepturile de solidaritate, care aparțin omenirii sau națiunilor individuale – cum ar fi dreptul la libera dezvoltare, dreptul la protecția mediului, dreptul la autodeterminare [234, p.157]. Apariția drepturilor din „a doua generație” a fost determinată de intensificarea contradicțiilor de clasă și sociale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și necesitatea de a asigura „condițiile minime pentru o viață umană decentă” necesară pentru exercitarea drepturilor din „prima generație” [234, p.258]. Conform acestei clasificări, dreptul fundamental la învățătură este un drept ce aparține celei de „a doua generație” și are drept scop lichidarea inegalităților sociale prin menținerea unui nivel necesar de educație generală pentru fiecare individ în parte și acordarea oportunităților egale de obținere a învăţământului general, universitar, postuniversitar, suplimentar, precum și alte forme de învățământ. Această orientare poate fi, de asemenea, numită o caracteristică a dreptului fundamental la învățătură.

În ceea ce privește cea de a treia generație de drepturi ale omului, există încă dezbateri aprige la nivelul doctrinei care a susținut că trăsătura comună a drepturilor din a treia generație, considerate și drepturi de solidaritate, constă în faptul că acestea aparțin unui grup de persoane, mai degrabă decât unui subiect individual de drept. Inițial, acestea au apărut începând cu anul 1950, în contextul obținerii independenței fostelor colonii față de statele coloniale. În virtutea dreptului la autodeterminare, care a permis teritoriilor coloniale să respingă dominația exercitată de state străine, acestea au căpătat

independență. Raportat la subdezvoltarea în care se găseau noile state independente, acestea au invocat în fața comunității internaționale drepturi la cooperare, dezvoltare și asistență internațională [209, p.38]. Astfel, deși problema drepturilor de grup este aprig contestată în majoritatea statelor-națiune din Europa, continentul african recunoaște pe deplin astfel de drepturi, odată cu adoptarea Cartei africane a drepturilor omului și ale popoarelor [19]. Însă, nu doar drepturilor apărute în acest context le este recunoscută apartenența la categoria drepturilor din a treia generație, cu timpul fiind incluse și drepturi precum dreptul la pace sau dreptul la un mediu sănătos.

Dacă ne referim la dreptul fundamental la învățătură, clasificarea analizată este în mare măsură arbitrară, deoarece acesta este caracterizat de orientarea spre protecția aspectelor „pozitive” și „negative” ale libertăţii [16, p.5]. Combinarea acestora într-un singur drept demonstrează faptul că între drepturile „negative” și drepturile „pozitive” nu există nici o contradicție principială, cel mai important este să găseşti un echilibru optim între inviolabilitatea libertății individuale și gradul de influență a statului în sferele economice și sociale ale vieţii publice [16, p.5]. Prin urmare, este dificil să se răspundă la întrebarea dacă dreptul fundamental la învățătură este un drept „negativ” sau „pozitiv”. Acest drept face parte din „a doua generație” a drepturilor omului, deoarece calitatea acestuia depinde de capacităţile economice ale statului, situaţia materială bună a domeniului învăţământului, achitarea salariilor cadrelor didactice etc. Dar, în acelaşi timp, dreptul fundamental la învățătură include elemente ale libertăţii „negative”. În cadrul acestei interpretări, dreptul fundamental la învățătură este protejat de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului, care, ca regulă generală, nu examinează cazuri de încălcare a drepturilor socioeconomice şi culturale.

Dreptul fundamental la învățătură poate fi numit un fel de „unitate de măsură a echilibrului” diferitelor manifestări ale libertății umane, deoarece acesta include şi accesul egal la educație și libertatea educației, precum și eforturile active ale statului în crearea unui sistem de învățământ. Un exemplu elocvent de încălcare a echilibrului în direcția asigurării orientării ideologice a educației și îmbunătățirii calității acestuia îl reprezintă sistemul de învățământ din URSS.

O continuare a clasificării drepturilor în „negative” și „pozitive” este diviserea drepturilor în „drepturi care nu implică cheltuieli” și „drepturi care implică cheltuieli”, în funcție de gradul cheltuielilor financiare publice legate de realizarea acestora [206, p.159]. Cu toate acestea, putem afirma cu încredere că dreptul fundamental la învățătură „implică mari cheltuieli”, deoarece necesită o investiție mare de fonduri băneşti. Mai mult decât atât, sectorul educației este subvenționat, ceea ce înseamnă că, odată cu creșterea accesibilităţii și calității educației, cresc şi costurile.

Este evident faptul că realizarea efectivă a dreptului fundamental la învățătură reprezintă o garanție nu numai pentru toate drepturile „pozitive” ale omului, dar şi pentru activitatea statului și societății în general. În acest sens, putem să ne facem o concluzie cu privire la legătura bilaterală a dreptului fundamental la învățătură și situația economică a statului, societății şi a fiecărui individ.

O altă clasificare a drepturilor omului, care se bazează pe gradul de activitate însăși individului pentru realizarea drepturilor subiective care îi aparţin. Această clasificare răspunde la întrebarea în ce mod participă fiecare subiect la realizarea drepturilor sale. Deoarece în realizarea dreptului fundamental la învățătură pot fi implicate trei părţi – statul, organizațiile societății civile și individul, ale căror interese ar trebui să fie unidirecționale pentru realizarea cu succes a acestui drept, atunci această caracteristică, în opinia noastră, poate să completeze imaginea despre structura relațiilor existente între părți. De aici putem trage concluzia că este posibilă o clasificare a drepturilor omului în „active" - adică, care necesită de la individ întreprinderea acţiunilor active pentru realizarea unui drept subiectiv, și „pasive"- adică, care nu necesită de la individ întreprinderea unor acţiuni. Iar acţiunile solicitate de la individ pot fi complet diferite - de la mergerea la votare până la participarea la alegeri, înainte de semnarea contractului de prestare oneroasă a serviciilor educaționale și îndeplinirea planului de învăţământ. Din drepturile „pasive" fac parte drepturile personale legate de inviolabilitatea vieții, sănătății, demnităţii, conștiinței, proprietăţii, precum și libertăţile asociate. Celelalte drepturi – politice, sociale, economice și culturale – pot fi numite „active".

În ceea ce privește dreptul fundamental la învățătură, realizarea acestuia nu este posibilă fără acțiunile active ale însăși persoanei, aceasta necesită atât voință, cât și interes, precum și acțiuni de la însuşi titularul de drept și ale terților părți. Se poate spune, de asemenea, că dreptul fundamental la învățătură este bilateral, deoarece prevede anumite drepturi şi obligații reciproce atât pentru individ, cât și pentru stat.

Considerăm, că este important să subliniem caracterul „activ" al dreptului fundamental la învățătură, deoarece în literatura juridică contemporană se vehiculează poziţii care condiţionează realizarea acestora doar de obligațiile pozitive ale statului în sectorul serviciilor [169, p.77-81], cu politica socială de stat [307]. Acest punct de vedere se reflectă în construcțiile juridice „servicii sociale" și „stat care acordă servicii", care sunt prezentate ca o formă dominantă a realizării drepturilor socioeconomice și culturale. În acest caz, serviciile sociale sunt considerate ca un instrument principal al activităţii statului legat de dreptul fundamental la învățătură. Această abordare pune asigurarea acestui drept în dependență nu doar de posibilitățile economice ale statului, dar și de voința politică, potrivit căreia măsura de implicare a statului în prestarea de servicii educaționale „poate varia în funcție de circumstanțe", iar lista acestor circumstanțe poate fi completată. Mai mult decât atât, aceasta reduce exercitarea dreptului fundamental la învățătură doar la activitatea statului, reducând astfel esenţa juridică a dreptului studiat.

Potrivit logicii acestor concepte, accentul pus pe recunoașterea și asigurarea valorii superioare a dreptului fundamental la învățătură ca un drept inalienabil al omului se mută tot mai mult pe „acordarea" omului la anumite competențe, bine definite, în domeniul serviciilor educaționale. Această presupunere, în opinia noastră, se diferențiază fundamental de ideologia

drepturilor omului. Societatea în care fiecare individ este doar un consumator al serviciilor sociale oferite de către stat, în volumul și ordinea prevăzută, nu poate fi considerată cu adevărat liberă, pentru că „prestarea serviciilor este întotdeauna orientată spre client” [321], mai degrabă decât spre omul liber, care alege în mod independent strategia de viață.

În acest caz, prestarea unui serviciu este considerată comiterea acţiunilor pentru satisfacerea necesităţilor unui cerc larg de persoane din sfera socială. Statul acționează atât ca prestator de servicii, precum și ca un organizator al activităţii de prestare a serviciilor de către alte persoane. În acest caz,statul, însuși, fără îndoială, va determina ce fel de educație și forme de învăţământ sunt necesare cetățenilor săi, ce fel de instituții de învățământ ar trebui să aleagă și după ce criterii să studieze și, poate, cum și unde să pună în aplicare abilitățile și cunoștințele dobândite. Prin urmare, se pare că accentul pus pe prestarea serviciilor sociale ca bază a drepturilor omului va duce la intervenția statului nu doar în aspectul „pozitiv” al libertăţii umane, dar, de asemenea, în aspectul „negativ”. Astfel de raporturi între individ și stat provoacă menținerea și stabilirea paternalismului în societate, în cazul căruia statul își asumă „grija” pentru instruirea, educația, educarea și dezvoltarea profesională [169, p.77-81].

În opinia noastră, este necesară crearea și susținerea sistemului serviciilor sociale în domeniul educației, cu toate acestea domenii trebuie considerate doar ca una dintre activitățile statului în domeniul educației [169, p.77-81]. Serviciile sociale oferite de către organizațiile de stat au o deosebită importanţă în realizarea dreptului fundamental la învățătură Cu toate acestea, acest drept presupune, în primul rând, funcționarea sistemului educațional accesibil și de calitate. Domeniul învăţământului devine doar unul din obiectele de reglementare, precum și una dintre activitățile statului și a altor subiecte implicate în activitatea educațională. Prin urmare, fundamentul sistemului de învățământ nu ar trebui să fie îndeplinirea cerințelor minime prin prestarea serviciilor educaționale, ci orientarea spre dezvoltarea unei personalităţi libere, gata pentru o viață decentă în societate.

Construcţia așa-numitului „stat care acordă servicii” nu este una nouă. Considerăm că acest termen, în sensul său, este aproape identic cu conceptul de stat paternalist. Funcția principală a statului care oferă servicii este „satisfacerea necesităţilor sociale prin utilizarea capacităților tehnice din contul resurselor economice existente” [310]. Satisfacerea necesităţilor se realizează prin intermediul serviciilor publice, care, în acest caz, sunt privite în sensul cel mai larg – începând de la protecția frontierelor și încheind cu elaborarea legilor [310], și anume mai degrabă ca o funcție specială a statului, decât ca un instrument al activităţii sale.

Deci, în domeniul educației statul ar trebui să combine protecția libertăţii „negative” a individului cu eforturile pozitive în acest domeniu. Numai o astfel de activitate bilaterală a statului, în opinia noastră, poate asigura o protecție eficientă a dreptului fundamental la învățătură. Astfel, dreptul fundamental la învățătură presupune o poziție activă a individului în realizarea acestuia şi poate fi numit un drept „activ”. În acelaşi timp, dreptul fundamental la învățătură prevede că statul este obligat

să întreprindă unele acţiuni pozitive, şi anume poate fi numit un drept „pozitiv”. În opinia noastră, aceste caracteristici nu se contrazic reciproc, deoarece anume acțiunile comune ale individului și statului contribuie la exercitarea liberă și fără obstacole a acestui drept. Dreptul fundamental la învățătură este în interesul comun al persoanei și statului, deoarece acesta formează o persoană liberă integră, gata pentru o viață independentă în comunitate, care deţine nivelul cultural necesar şi își asumă responsabilitatea pentru acțiunile sale și conștientizează normele legale și etice fundamentale de conduită. În această activitate, de asemenea, participă și societatea în formă de organizații comerciale și necomerciale, care oferă servicii educaționale și controlează calitatea educației etc.

Putem spune că dreptul fundamental la învățătură are un sistem special de realizare, care este îndeplinit prin acțiunile comune ale celor trei părţi. În primul rând, persoana, titularul care acționează ca un inițiator, întreprinde acțiuni active pentru realizarea drepturilor egale și le poate apăra în mod independent. În al doilea rând, statul care creează condiții necesare pentru realizarea și exercitarea dreptului fundamental la învățătură. Și, în sfârșit, societatea, care prin intermediul organizațiilor comerciale și necomerciale, oferă servicii educaționale, monitorizează, oferă propuneri pentru îmbunătățirea sistemului de învățământ, chiar participă la îmbunătățirea lui.

2.2. Principiile aplicabile dreptului fundamental la învățătură

Existența unor principii constituționale pentru drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale nu poate și nu trebuie să fie confundată cu cea a unor principii generale (fundamentale) ale dreptului. Principiile generale ale dreptului sunt „ideile conducătoare (prescripțiile fundamentale) ale conținutului tuturor normelor juridice” [180, p.112], care „canalizează crearea dreptului și aplicarea sa” [180, p.119].

Principiile generale ale dreptului trebuie diferențiate de concepte, categorii, norme, axiome, maxime și aforisme juridice. Rolul acestor principii este „acela de a pune de acord sistemul juridic cu schimbările sociale, proces în cadrul căruia conceptele și categoriile juridice sau principiile conținut concret, le asigur funcționalitatea” [180, p.116]. În susținerea acestei opinii se poate invoca o alta, conform căreia „de categorii și de concepte ne servim în măsura în care ele ne sunt utile [200, p.24], dar „există pericolul ca acestea să se detașeze treptat de scopul lor firesc și să exercite un fel de tiranie asupra gândirii îndepărtându-l de realitate” [180, p.116]. În această situație, se arată în doctrină, se creează pericolul, pentru știința dreptului, ca, în loc să se opereze cu date ale realității, să se invoce concepte sau categorii ca și cum s-ar opera cu date ale realității. Știința dreptului însă, utilizează conceptele și categoriile ca instrumente care asigură apropierea de realitate și nu ca scop în sine [180, p.116].

Rolul constructiv, care ne interesează, se fundamentează pe tradiție și inovație. „Tradiția, în planul tehnicii, presupune vechile sale modele, urmare a unui respectabil proces de acumulare, iar inovația tinde să impună alte modele, adecvate necesităților momentului, în care se realizează reglementarea”[180, p.116]. Rolul lor constructiv este legat de analogia dreptului, ca metodă de

interpretare a normelor juridice și care se fundamentează pe existența unor principii generale ale dreptului (ideal de rațiune și justiție care stă la baza existenței dreptului obiectiv pozitiv) De asemenea analogia, în general,dar și cea a dreptului se bazează și pe existența unor lacune ale normelor juridice, fapt ce presupune aplicarea principiilor generale ale dreptului, pentru a nu fi lăsată situația în cauză, nesoluționată[180, p.119].

În doctrină se arată cu deplin temei că, „acțiunea principiilor dreptului are ca rezultat conferirea certitudinii dreptului-garanție acordată indivizilor contra imprevizibilității normelor coercitive-și a congruenței sistemului legislativ – adică concordanța legilor, caracterul lor social, verosimil, oportunitatea lor" [180, p.119].

În doctrină [180, p.120-130] se arată, (și susținem această opinie) că principiile generale ale dreptului sunt: principiul asigurării bazelor legale de funcționare a statului; principiul libertății și egalității; principiul responsabilității, principiul echității și justiției. Alături de principiile generale ale dreptului, pot exista și alte principii ale unor ramuri de drept, ale unor jurisdicții sau chiar ale unor instituții juridice.

Acest ultim tip de principii, ale unor instituții juridice, ne interesează în mod expres și în această categorie pot fi incluse și principiile constituționale ale drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale, denumite în continuare principii constituționale. Acestor principii le sunt aplicabile aproape toate regulile deja examinate pentru principiile generale de drept, dar cu trei deosebiri esențiale.

Adaptând această opinie la principiile constituționale ale drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale, se poate spune că importanța principiilor constituționale aplicabile drepturilor omului este determinată de: utilitatea lor practică; faptul că trasează liniile directoare pentru o foarte importantă instituție juridică, cea a drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale. Din acest punct de vedere principiile constituționale aplicabile drepturilor omului pot avea și un rol constructiv orientând activitatea legiuitorului; rolul în administrarea justiției, pentru că cei care aplică normele juridice trebuie să cunoască și „*spiritul"* legii nu numai „*litera*" sa. Principiile constituționale aplicabile drepturilor omului formează spiritul Constituției în domeniul drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale [173, p.287-291].

Mai mult, în unele situații principiile constituționale aplicabile drepturilor omului pot ține loc de normă de reglementare, atunci când legea tace. Într-o astfel de situație pot fi, spre exemplu, principiul egalității și cel al accesului liber la justiției. Constituția Republicii Moldova nu este singura, care conține astfel de principii, dar nici multe constituții nu au asemenea dispoziții. Astfel, în art.12-23 doar Constituția Portugaliei [279, p.291-293] dintre toate statele Uniunii Europene prevede, sub Titlul I, principiile generale ale drepturilor și îndatoririlor fundamentale.

Aceste principii sunt:

1) Principiul universalității (art. 12);

2) Principiul egalității (art. 13);
3) Principiul protecției portughezilor în străinătate (art. 14);
4) Principiul protecției străinilor și apatrizilor în Portugalia (art.15);
5) Principiul obligativității și sensului drepturilor fundamentale (art. 16);
6) Principiul forței juridice a normelor constituționale privitoare la drepturile, libertățile și garanțiile acestora;
7) Principiul nesuspendării exercițiului drepturilor fundamentale (art. 18);
8) Principiul accesului la drept și la tribunale (art. 20);
9) principiul dreptului la rezistență (art. 21);
10) principiul responsabilității entităților publice (art. 22);
11) principiul protecției drepturilor prin „Prevedor de Justica" (avocatul poporului)

Codul educației al Republicii Moldova stabileşte cadrul juridic al raporturilor privind proiectarea, organizarea, funcţionarea şi dezvoltarea sistemului de educaţie din Republica Moldova, precum și mecanismul de bază de formare și dezvoltare a capitalului uman pentru a asigura calitatea vieții, creșterea durabilă a economiei și bunăstării poporului, dezvoltarea culturii naţionale, promovarea dialogului intercultural, a spiritului de toleranţă, a nediscriminării şi incluziunii sociale. În art. 7 al Codul educației al Republicii Moldova sunt prevăzute principiile fundamentale ale educației pentru întregul sistem de învățământ și care sunt realizate în baza Strategiei Naționale de Dezvoltare a sistemului educațional prin intermediul autorităților administrației publice centrale și locale.

Conținutul principiilor prevăzute în art. 7 al Codului educației îl vom analiza în coraport cu prevederile art. 35 din Constituția Republicii Moldova referitoare la convențiile, tratatele, pactele la care Republica Moldova este parte [173, p.287-291].

În baza ***principiului echității*** accesul la învățare se realizează fără discriminare. Legea nr. 121 din 25.05.2012 cu privire la asigurarea egalităţii, defineşte discriminarea drept „orice deosebire, excludere, restricţie ori preferinţă în drepturi şi libertăţi ale persoanei sau ale unui grup de persoane, precum şi susţinerea comportamentului discriminatoriu bazat pe criteriile reale, stipulate de prezenta lege sau pe criterii presupuse".

Codul contravențional al Republicii Moldova, la fel, interzice orice deosebire, excludere, restricţie sau preferinţă în domeniul învățământului, bazată pe unul din criteriile: rasă; naţionalitate; origine etnică; limbă; religie; convingeri; sex; vârstă; dizabilitate; opinie; apartenenţă politică sau pe orice alt criteriu similar [149]. Prin art. 65^1 din Codul contravențional al Republicii Moldova legiuitorul a prevăzut si o anumita pedeapsa, astfel, orice deosebire, excludere, restricţie sau preferinţă, bazată pe criteriu de rasă, naţionalitate, origine etnică, limbă, religie sau convingeri, sex, vârstă, dizabilitate, opinie, apartenenţă politică sau pe orice alt criteriu, manifestată: se sancţionează cu amendă de la 100 la 140 de unităţi convenţionale, aplicată persoanei fizice, cu amendă de la 200 la 350 de unităţi convenţionale,

aplicată persoanei cu funcţie de răspundere, cu amendă de la 350 la 450 de unităţi convenţionale, aplicată persoanei juridice [47, art. 65^1].

Principiul calităţii – în baza căruia activităţile de învăţământ se raportează la standardele naţionale de referinţă şi la bunele practici naţionale şi internaţionale. Art. 18 alin. (9) din Codul educației al Republicii Moldova stipulează că Inspectoratul Şcolar Naţional este instituţia responsabilă de evaluarea învăţământului general, de acreditarea instituţiilor şi de asigurarea calităţii în învăţământul general. Art. 112 Codul educației al Republicii Moldova prevede că asigurarea calităţii în învăţământul superior este realizată printr-un ansamblu de acţiuni de dezvoltare a capacităţii instituţionale de elaborare, planificare şi implementare de programe de studii, prin care se formează şi se consolidează încrederea beneficiarilor că instituţia ofertantă de educaţie satisface şi îmbunătăţeşte standardele de calitate în conformitate cu misiunea asumată de aceasta. Managementul calităţii în învăţământul superior este asigurat, la nivel naţional, de Ministerul Educaţiei şi de Agenţia Naţională de Asigurare a Calităţii în Învăţământul Profesional (denumită în continuare ANACIP); la nivel instituţional – de structuri interne de asigurare a calităţii.

Rezultatele Programului pentru Evaluarea Internaţională a Elevilor PISA 2015, publicate astăzi de către Organizaţia pentru Cooperare Economică şi Dezvoltare (OECD), arată că Republica Moldova a înregistrat progrese semnificative comparativ cu anul 2009. La evaluarea PISA 2015 elevii din Republica Moldova au obținut un punctaj în creștere la toate cele trei domenii testate – matematică, științe, citire/lectură, ceea ce denotă sporirea calității învățământului și eficienței politicilor educaționale implementate de țara noastră [321].

La domeniul ştiinţei elevii din Republica Moldova au obţinut media de 428 de puncte (comparativ cu 413 puncte la PISA 2009), fiind similar cu nivelul elevilor din România, Cipru, Albania, Turcia. Respectiv, 57,8% dintre tinerii noştri au fost consideraţi competenţi în domeniul științei, adică au un nivel de cunoştinţe egal sau mai mare decât noţiuni elementare, ceea ce le permite să participe activ în rezolvarea situaţiilor de viaţă, adiacente acestei sfere. La PISA 2015 acest indicator a crescut cu circa 5 puncte procentuale față de testarea PISA 2009. În țările membre OECD indicele mediu este de 78,8% (față de 82% în 2009)

În domeniul matematicii, elevii din Republica Moldova au luat media de 420 de puncte, comparativ cu 397 de puncte la testarea PISA 2009+, adică actualul nivel mediu al tinerilor de la noi din țară este echivalent cu nivelul mediu estimat pentru state ca Chile, Turcia, Uruguay, Muntenegru, Tailanda, Albania. În Moldova, 49,7% dintre elevi au demonstrat că dețin noțiuni elementare de matematică suficiente pentru rezolvarea problemelor esențiale de integrare socială, comparativ cu 39,3% la PISA 2009+. Indicatorul respectiv a crescut cu circa 10 puncte procentuale față de testarea PISA 2009+. În țările membre OECD acest indice mediu este de 76,6% (față de 78% în 2009)

În învăţământul superior a fost realizată doar o reformă structurală în convergenţă cu standardele Spaţiului European al Învăţământului Superior, dar lipsa instituţiilor, procedurilor şi culturii calităţii determină calitatea scăzută, irelevanţa studiilor şi ineficienţa investiţiilor în sectorul învăţământului superior. Se constată o ineficienţă a mecanismelor de interacţiune a instituţiilor de învăţământ superior cu sfera de cercetare-dezvoltare, cu mediul de afaceri, cu piaţa muncii. Conform unui studiu cu privire la capacitățile de cercetare ale instituțiilor de învățământ superior, în condițiile în care reformele prevăzute de Procesul de la Bologna nu sunt finalizate, iar cercetarea științifică în cadrul universităților este subestimată, acestea din urmă rămân în mare măsură, doar instituții furnizoare de formare şi de absolvenţi, precum şi de reproducere a structurilor sociale. Astfel, ele nu îşi asumă rolul de generator de cunoaştere şi competenţe, printr-o investiţie financiară şi morală în ceea ce generează progresul – cercetarea științifică. În anul 2014, din suma de 302,5 mil. lei alocată pentru cheltuieli de bază în sfera ştiinţei şi inovării, universităţilor le-au revenit doar 49,4 mil. lei sau 16,4%. Subfinanţarea sistemului universitar nu este doar un factor generator de nesiguranţă (în ce privește baza materială, susţinerea dezvoltării resurselor umane şi recompensarea performanţei sau efortului) Subfinanţarea conduce la o „inovare” nefericită la nivel administrativ şi birocratic: supraîncărcarea personalului angajat în cercetare cu activități didactice.

Performanţa în cercetare în universitățile din R. Moldova este mult sub potenţialul demonstrat de Armenia şi de Georgia, ţări similare ca mărime şi putere economică. Există domenii ştiinţifice foarte slab reprezentate în cercetarea ştiinţifică universitară, deşi acestea sunt prezente în învăţământul superior, fapt care denotă o slabă preocupare a mediului academic pentru cercetarea ştiinţifică în universităţile din Republica Moldova. De exemplu, Armenia, cu o populaţie de aproximativ 2,9 milioane de locuitori şi PIB-ul de 9,9 miliarde de dolari SUA, în 2012 era pe locul 16, cu o producţie ştiinţifică de peste două ori mai mare decât a Moldovei, în timp ce Georgia, cu o populaţie de 4,5 milioane de locuitori şi un PIB de 15,8 miliarde de dolari SUA, se situa pe locul 17, cu o producţie ştiinţifică mai mare cu circa 65% decât cea a Republicii Moldova. Într-un clasament al calităţii rezultatelor de cercetare, măsurate prin numărul de citări acumulat de publicaţiile ştiinţifice cu autori afiliaţi unor instituţii din Republica Moldova şi exprimate prin indicele Hirsch, Republica Moldova se situează pe locul 19, cu valoarea indicelui 60, fiind din nou devansată de Georgia – locul 16, cu indicele 78, şi Armenia – situată pe locul 14, cu indicele Hirsch 105. Prestigiul social scăzut al posturilor didactice şi celor din cercetare, dar şi salariile neatractive, nu sunt de natură să motiveze studenţii să se implice în cercetare sau să îşi dorească o carieră academică. Ponderea cercetătorilor tineri, cu vârsta <35 de ani, angajaţi în sfera ştiinţei şi inovării din Republica Moldova, constituie 22%. În instituţiile de învăţământ superior, unde se practică pe scară largă angajarea prin cumul în proiecte de cercetare, ponderea cercetătorilor tineri este de 27%. Ambele cifre sunt inferioare nivelului din UE, unde se înregistrează o distribuție uniformă a potenţialului

ştiinţific. În cazul Republicii Moldova, situaţia este agravată şi prin faptul că fiecare al patrulea cercetător a depăşit sau va atinge în timpul apropiat vârsta de pensionare.

În sistemul de învățământ cultura calităţii este relativ joasă. Lipsa instituţiilor şi mecanismelor eficiente de evaluare, monitorizare şi raportare, precum şi competenţele insuficiente în domeniul managementului calităţii la toate nivelurile sistemului educaţional, explică calitatea scăzută şi slaba relevanţă a studiilor.

Acreditarea organizațiilor furnizoare de educație și a programelor lor de studiu este parte a asigurării calității. Acreditarea este acea modalitate de asigurare a calității prin care se certifică respectarea standardelor pentru funcționarea organizațiilor furnizoare de educație și a programelor lor de studii. Calitatea educației reprezintă o prioritate permanentă pentru orice organizație furnizoare de educație, precum și pentru angajații acesteia. Calitatea este un criteriu fundamental de finanțare din surse publice ale educației. În cadrul învățământului superior, evaluarea comparativă interinstituțională a programelor de studii universitare are drept consecință finanțarea diferențiată, în funcție de calitatea diferită a programului oferit.

Principiul relevanţei – în baza căruia educaţia răspunde nevoilor de dezvoltare personală şi social-economică, constă în formarea personalităţii cu spirit de iniţiativă, capabile de autodezvoltare, care posedă nu numai un sistem de cunoştinţe şi competenţe necesare pentru angajare pe piaţa muncii, dar şi independenţă de opinie şi acţiune, fiind deschisă pentru dialog intercultural în contextul valorilor naţionale şi universale asumate.

Pe piaţa muncii se atestă un dezechilibru substanţial între cerere şi ofertă, precum şi un deficit de forţă de muncă calificată. Analiza domeniilor de angajare şi a structurii şomajului indică faptul că sistemul educaţional nu este racordat suficient la cerinţele pieţei muncii şi nu oferă calificări relevante.

Principiul centrării educaţiei pe beneficiarii acesteia are ca finalitate principală formarea unui caracter integru şi dezvoltarea unui sistem de competenţe care include cunoştinţe, abilităţi, atitudini şi valori ce permit participarea activă a individului la viaţa socială şi economică.

Principiul urmărește dezvoltarea deplină a personalității umane, liberă, integrală și armonioasă a individualității umane, în formarea personalității autonome și în asumarea unui sistem de valori care sunt necesare pentru împlinirea și dezvoltarea personală, pentru dezvoltarea spiritului antreprenorial, pentru participarea cetățenească activă în societate, pentru incluziune socială și pentru angajare pe piața muncii" [223, p.46].

Principiul libertăţii de gândire şi al independenţei faţă de ideologii, dogme religioase şi doctrine politice. Școala nu este un spațiu destinat activităților de natura politică și îndoctrinare religioasă. Unitățile de învățământ se organizează și funcționează independent de orice ingerințe politice sau religioase, în incinta acestora fiind interzise crearea și funcționarea oricăror formațiuni politice, organizarea și desfășurarea activităților de natura politică și prozelitism religios, precum și orice formă

de activitate care încalcă normele de conduită morală și conviețuire socială, care pun în pericol sănătatea și integritatea fizică și psihică a beneficiarilor primari ai educației și a personalului din unitate.

Principiul respectării dreptului la opinie al elevului/studentului ca beneficiar direct al sistemului de învăţământ. Dreptul la opinie este garantat atât cadrelor didactice, cât și studenților, în cazul altora, libertatea de exprimare se abordează ca subiect valabil pentru membrii comunității universitare în sensul investigării oricărui subiect, pe baza metodologiei științifice, a comunicării rezultatelor cercetării, cu respectarea normelor legale, deontologice și de conduită universitară, precum și a principiilor obiectivității și toleranței [23].

Principiul incluziunii sociale. Un factor important pentru asigurarea succesului incluziunii este abordarea pozitivă a acestui sistem de către toţi factorii implicaţi: *cadre didactice, manageri şcolari, psihologi, asistenţi sociali, medici, părinţi, elevi, întreaga comunitate,*care trebuie să fie convinşi de beneficiile incluziunii. Chiar dacă legea îi va obliga, acest proces nu va reuşi fără entuziasmul actorilor. Acest entuziasm implică schimbări de comportament şi atitudine. Din acest considerent este foarte important ca toţi actorii de la nivel central, local, şcoală să deţină atitudini pozitive faţă de educaţia incluzivă.

Principiul asigurării egalităţii. Cetăţenii Republicii Moldova au drepturi egale de acces la educaţie şi formare profesională iniţială şi continuă prin sistemul naţional de învăţământ. Egalitate înseamnă astăzi ceva mai mult decât drepturile egale pe care democrații secolului trecut le revendicau cu entuziasm pentru toți cetățenii; ea înseamnă o egalitate reală a șanselor individuale de promovare socială, iar educația este instrumentul cel mai important în dezvoltarea la maximum a acestor șanse [302].

Principiul recunoaşterii şi garantării drepturilor persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale, inclusiv a dreptului la păstrarea, dezvoltarea şi exprimarea identităţii lor etnice, culturale, lingvistice şi religioase. În ariile locuite tradiţional sau în număr substanţial de persoane aparţinând minorităţilor naţionale, dacă există o cerere suficientă, statul asigură, în limita posibilităţilor sistemului educaţional, ca persoanele aparţinând acestor minorităţi să beneficieze de condiţii corespunzătoare de a învăţa limba lor minoritară ori de a primi o educaţie în această limbă la nivelul învăţământului obligatoriu.

Principiul unităţii şi integralităţii spaţiului educaţional. Dezvoltarea potenţialului uman este una din priorităţile de bază ale procesului de învățământ. Educația se extinde asupra întregii vieți și este asigurată de autocunoaștere: „integrarea este condiția pentru o viața echilibrată, mulțumitoare și determină individul să privească în interiorul lui și să reflecteze, descoperind progresiv scopul în viață - armonizarea impulsurilor divergente prin cunoașterea de sine, esența vechiului ideal al educației”.

Principiul eficienţei manageriale şi financiare. Managementul sistemului de învăţământ se realizează la trei niveluri: naţional, local şi instituţional. Analiza sistemului de educaţie arată că utilizarea ineficientă a capacităţii reţelei şcolare nu permite investiţii în modernizarea instituţiilor şi

dotarea lor cu echipament adecvat. În contextul în care, în anul 2013, toate instituţiile şcolare au trecut la finanţarea per elev, se aşteaptă o alocare eficientă a resurselor financiare. Noul mecanism de finanţare în educaţie oferă şcolilor o autonomie şi o flexibilitate mai mare în utilizarea resurselor.

Principiul descentralizării şi autonomiei instituţionale. Descentralizarea educaţiei în Republica Moldova va contribui imanent la îmbunătăţirea semnificativă şi de durată în termeni de respectare a drepturilor omului, în special pe următoarele trei dimensiuni. Descentralizarea sistemului educațional este un demers necesar și îndelung așteptat, pe de o parte, din perspectiva democratizării vieții interne și a eficientizării administrației serviciilor publice și, pe de altă parte, în perspectiva integrării în Uniunea Europeană nu numai la nivel retoric, teoretic sau conceptual, ci, mai ales, la nivel operațional, al practicilor curente. Descentralizarea este inevitabilă: A devenit evident faptul că deciziile luate la nivel central nu au cum să ia în considerare toate situațiile și, mai ales, toate nevoile și interesele concrete ale diverselor instituții, grupuri și persoane. O societate democratică presupune apropierea procesului decizional de locul ei de aplicare, cetățenilor trebuind să li se ofere posibilitatea participării la deciziile care îi afectează în mod direct sau indirect. Mai mult decât atât, noile principii și practici ale „guvernanței" impun autorităților publice nu numai să creeze cadrul instituțional pentru această participare, ci și să-i informeze, să-i formeze să-i motiveze pe cetățeni să participe la procesul decizional. Strategia de descentralizare a învățământului preuniversitar este un document care constituie punctul de plecare al acestui „exercițiu" și care definește, pentru prima dată, o opțiune clară pentru descentralizarea învățământului preuniversitar.

Principiul răspunderii publice – în baza căruia instituţiile de învăţământ răspund public de performanţele lor. Responsabilitatea publică a instituţiei de învăţământ superior constă în respectarea legislaţiei în vigoare, a Cartei universitare şi a politicilor naţionale în domeniul învăţământului superior; aplicarea reglementărilor în vigoare cu privire la asigurarea şi evaluarea calităţii în învăţământul superior; respectarea politicilor de echitate şi etică universitară cuprinse în Carta universitară [23];

Principiul transparenţei. Transparența în procesul de învățământ presupune activitatea autorităților centrale: Ministerul Educației, Agenția Națională de Asigurare a Calității în Învățământul Profesional, Inspectoratul Școlar Național sunt obligate să publice actele emise fie în Monitorul Oficial, fie pe pagina web oficială acestor autorități, inclusiv asigură transparența în procesul de evaluare prin publicarea rezultatelor evaluării.

Principiul participării şi responsabilităţii comunităţii, a părinţilor şi a altor actori sociali interesaţi. O educaţie adevărată, reală se fundamentează în familie, apoi se continuă în grădiniţă şi şcoală prin intermediul cadrelor didactice. În primul rând, ea se realizează prin puterea exemplului [308]. O bună intervenţie a cadrului didactic prin însuşi procesul educativ pe care-l desfăşoară cu copiii poate constitui un mijloc de prevenire a abandonului şcolar, care a devenit din ce în ce mai frecvent. copilul fie că este integrat într-un sistem de învăţământ preprimar, primar, gimnazial, liceal,

profesional, universitar, trebuie urmărit cu mare atenţie cum evoluează, cum se menţine în sistemul educativ.

Principiul susţinerii şi promovării personalului din educaţie. Resursele umane sunt factorul-cheie al oricărui sistem performant de educaţie. Competenţele profesionale ale cadrelor didactice şi dezvoltarea acestora să fie racordate la schimbările din sistemul educaţional. Sporirea atractivităţii profesiei de pedagog şi atragerea şi menţinerea cadrelor performante în sistem, salariul de debut în activitatea didactică să fie la nivelul salariului mediu pe economie şi rata abandonului timpuriu al activităţii didactice să se diminueze cu 10% [133].

Principiul învăţământului laic. Învățământul laic presupune că nu ține de biserică; care este independent față de confesiunile religioase. Astfel, statul asigură libertatea învățământului moral-religios și teologic în interiorul cultelor [137] și asigură posibilitatea desfășurării în cadrul instituțiilor de stat a învăţământului religios, doar dacă acesta este facultativ, condiţie obligatorie generată de necesitatea respectării credinţei și dreptului părinţilor și tutorilor de a asigura educaţia copiilor minori potrivit propriilor convingeri. Învăţământul moral-religios în şcolile de stat de toate gradele este opţional şi facultativ, exceptând cazurile prevăzute în acordurile sau convenţiile de cooperare dintre stat şi cultele religioase.

În literatura juridică modernă există o justificare a drepturilor omului ca principii sau prin intermediul principiilor acestora. Filozoful german Robert Alexy justifică existența drepturilor omului ca norme-principii care solicită ca „ceva să fie realizat în cea mai mare măsură posibilă, în prezența posibilităților de fapt și de drept disponibile” [204, p.47]. Alexy evidențiază o serie de trăsături caracteristice ale principiilor drepturilor omului, precum: universalitatea, fundamentalismul, abstractizarea, moralitatea și prioritatea [204, p.47]. Aceste principii definesc prioritatea drepturilor omului asupra dreptului pozitiv, care este singura formă de exprimare a acestora şi „nu a fost considerată niciodată ca decizie finală.” Noțiunea de principii a unui drept specific ne ajută să rezumăm teoriile diverse, uneori chiar contradictorii, și să stabilim dispozițiile generale cu privire la aceasta, care sunt relevante pentru fiecare persoană în orice sistem juridic.

Dreptul fundamental la învățătură este un drept universal, recunoscut fiecărei persoane, indiferent de vârstă, limbă, origine socială sau etnică ori alt statut [216, p.72-78]. Caracterul universal al dreptului fundamental, la învățătură rezultă, la nivel normativ, din recunoașterea acestuia la nivelul dreptului internațional, în instrumente precum Declarația Universală a Drepturilor Omului ori Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. S-a spus că declarațiile privind drepturile omului proclamate după al Doilea Război Mondial au devenit „principalul obiect de credință al culturii seculare care se teme a nu crede în nimic altceva” [235, p.53-98] Cu toate acestea, universalitatea unui drept fundamental nu rezultă exclusiv din includerea acestuia într-o declarație de drepturi, ci trebuie analizată pornind de la argumentele care au condus la juridicizarea sa.

Drepturile fundamentale ale omului sunt drepturi dobândite istoric, a căror existență este caracterizată de disputele constante între noile dorințe pentru libertate și vechile structuri ale puterii [18, p.13]. Libertatea religioasă a rezultat din războaiele religioase, libertățile civile din disputele parlamentariste împotriva absolutismului, libertățile politice și sociale din nașterea, dezvoltarea și experiența mișcărilor muncitorești, ale țăranilor fără pământ și micilor proprietari [271, p.121-126]. Drepturile au apărut ca urmare a unei nevoi specifice și au fost consacrate gradual în timp, în circumstanțe diverse. Eforturile depuse pentru drepturile civile și sociale s-au bazat pe rațiuni diferite, poate fi identificată o luptă între ideologii diferite, unde apariția drepturilor sociale în cadrul statului providență a devenit o *„amenințare"* pentru drepturile civile [235, p.46]. În consecință, drepturile *„universale"* reprezintă recunoașterea istorică a anumitor drepturi și valori comune, în cadrul Declarației Universale a Drepturilor Omului. „Universal" înseamnă,acceptat subiectiv de către universul umanității [271, p.121-136. Evoluția graduală a drepturilor sociale rezultă din faptul că acestea sunt supuse constant reinterpretării prin lărgirea sensului atribuit uneia sau alteia dintre noțiunile prin care sunt exprimate aceste drepturi, evoluție derulată atât prin acțiuni ale organizațiilor internaționale în cadrul cărora au fost adoptate declarațiile de drepturi, cât și prin supunerea constantă a acestora controlului judiciar.

În analiza caracterului universal al dreptului fundamental la învățătură, doctrina occidentală a încercat să distingă între validitatea universală și acceptarea universală acestui drept, pe de o parte, și universalitatea formală și universalitatea materială a dreptului fundamental la învățătură, pe de altă parte [216, p.258-268].

Art. 13 alin. (1) al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale prevede că „Statele părți la prezentul pact recunosc dreptul pe care îl are *orice persoană* la educație." Art. 26 alin. (1) al Declarației universale a drepturilor omului prevede că „*Orice persoană* are dreptul la educație." Art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale prevede că „Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire." Art. 14 din Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene conține următorul text: „(1) Orice persoană are dreptul la educație, precum și la accesul la formare profesională și formare continuă."

Art. 35 al Constituției Republicii Moldova nu conține o dispoziție din care să rezulte caracterul universal, însă acesta trebuie coroborat, în primul rând, cu art. 15, care instituie principiul universalității dispozițiilor constituționale privind drepturile și libertățile fundamentale, în următorii termeni: „Cetățenii beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea" [52, p.151].

Avem rezerve față de folosirea sintagmei *„drepturile și libertățile cetățenilor"*, considerând că se impunea o distincție între drepturile și libertățile fundamentale universale și cele care prin natura lor aparțin doar cetățenilor. În acest sens, pentru categoria drepturilor și libertăților care au caracter

universal, independent de cetățenia persoanei, considerăm că ar fi mai oportună folosirea sintagmei *„drepturile și libertățile omului”* sau *„drepturile și libertățile persoanei”*, având în vedere că tratatele internaționale la care se face referire în acest context protejează drepturile și libertățile oamenilor în general, nu doar ale cetățenilor statelor semnatare. Mai mult, considerăm că limitarea acordării acestor principii, prin Constituție [52, p.154], numai persoanelor fizice care au calitatea de cetățeni reprezintă o însemnată atingere adusă substanței acestor drepturi și libertăți recunoscute la nivel internațional tuturor oamenilor, caracterul universal al drepturilor recunoscute prin aceste tratate fiind de esența acestora. Denumirea art. 15 conține un adevărat paradox, prin faptul că este marginal denumit *„Universalitatea”*. Spunem paradox pentru că termenul *„universalitate”* este definit de către Dicționarul explicativ al limbii române drept *„caracterul, însușirea a ceea ce este universal; totalitate; generalitate”*. Însă, reducerea aplicabilității principiului protecției drepturilor și libertăților în conformitate cu pactele și tratatele internaționale, proclamat de art. 4 al Constituției Republicii Moldova, la cazurile în care subiectul protecției este un cetățean ni se pare absolut ilogică și contrară chiar dispozițiilor acestor tratate [90, p.30-32].

În ceea ce privește dreptul fundamental la învățătură, considerăm că validitatea universală a acestuia rezultă din conținutul tuturor instrumentelor dreptului internațional în materie. Mai mult, Constituția multor state europene utilizează fără rezerve sintagma „*oricărei persoane*” atașată recunoașterii dreptului fundamental la învățătură: art. 24 § 3 al Constituției Belgiei, art. 34 alin. (1) al Constituției Italiei, art. 70 alin. (1) al Constituției Poloniei, art. 73 alin. (1) al Constituției Portugaliei, art. 43 alin. (1) al Constituției Federației Ruse, art. 27 alin. (1) al Constituției Spaniei. În acest sens, considerăm necesar ca și Constituția Republicii Moldova să adopte o reglementare asemănătoare.

Acceptarea universală nu trebuie să fie confundată cu uniformitatea [227, p.48]. Diversitatea este inerentă în noțiunea de acceptare universală a dreptului fundamental la învățătură. Sistemele naționale de învățământ trebuie să fie adaptate la anumite circumstanțe geografice, sociale și culturale. Numai astfel acceptarea universală este posibilă [209, p.33].

În general, statele europene acceptă fără rezerve dreptul fundamental la învățătură ca o prerogativă ce aparține oricărui individ. Am văzut în acest sens atât dispozițiile unor instrumente regionale de protecție a drepturilor omului, precum Convenția Europeană a Drepturilor Omului sau Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, precum și dispozițiile constituțiilor unor state europene [230, p.307-310]. Cu toate acestea, pentru ca un drept fundamental să aibă o valență universală, este necesară acceptarea sa la nivelul comunității internaționale per ansamblu, nu să pară a fi doar apanajul unei singure civilizații și culturi, chiar dacă în analiza istorică a drepturilor omului avem tendința de a extrapola valorile civilizației occidentale la întreaga rasă umană.

Comunitățile din Africa percep educația ca o funcție de grup [216, p.260-261]. Familia, statul și tribul iau parte la educarea copiilor. Educația copilului este îndreptată către rolul său de membru

responsabil al grupului. În afară de comunitățile locale, guvernele naționale joacă un rol central în educație. Guvernele acceptă valoarea educației. Cu toate acestea, educația are un caracter colectiv. Acesta nu este privită ca un drept individual. Educația este privită ca un instrument de promovare a dezvoltării economice. Este văzut ca un mijloc de eradicare a analfabetismului și pentru avansarea construcției națiunii. În consecință, statul exercită o influență substanțială în domeniul educației. O tendință de a monopoliza educația este perceptibilă. Se exercită controale de anvergură cu privire la instituțiile private de învățământ. Trebuie menționat totuși că art. 17 din Carta africană a drepturilor omului și popoarelor din 1981 recunoaște într-un mod sumar că *„orice persoană are dreptul la educație"* [19].

Lumea islamică este o lume cu o cultură proprie veche, care a influențat în mare măsură chiar geneza culturii europene moderne, dar s-a separat de aceasta după ce Renașterea a readus în Europa valorile amputate ale lumii antice [110, p.92]. Statele islamice acceptă valoarea educației. Religia islamică consideră că educația ar trebui să transmită cunoștințele și abilitățile care sunt necesare pentru a trăi în conformitate cu principiile învățăturilor islamice și pentru a îndeplini sarcinile vieții de zi cu zi [110, p.92]. Declarația Universală a Drepturilor Omului în Islam adoptată de către Consiliul Islamic la Paris, la 19 septembrie 1981 prevede în art. XXI: *„Fiecare persoană are dreptul să primească o educație în conformitate cu capacitățile sale naturale."*. Un alt instrument de protecție a drepturilor omului în lumea islamică, Declarația de la Cairo asupra drepturilor omului în Islam [102], are un conținut diferit față de alte prevederi de drept internațional care fac referiri la dreptul fundamental la învățătură.

Trecând peste influențele specifice sistemului islamic, care conține referiri la religie și la Divinitate în raport cu orice aspect al vieții, trebuie să constatăm, fără rezerve, faptul că dreptul fundamental la învățătură pentru a primi o educație este recunoscut și dublat de obligația societății și a statului de a o furniza. În ceea ce privește calitatea educației primite, prezența religiei islamice în învățământ are o influență aparte care conduce la un regim juridic caracterizat printr-o puternică diferență de tratament între condiția persoanelor de sex masculin și cele de sex feminin în raporturile școlare. Chiar dacă în mod formal este recunoscută egalitatea între bărbat și femeie, această egalitate trebuie privită în raport cu principiile islamice, conform cărora femeia are o poziție subordonată în societate [243, p.65]. Lipsa accesului egal și a tratamentului egal între bărbați și femei vine în conflict cu mai multe norme de drept internațional, în special cele cuprinse în Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare față de femei Adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite prin Rezoluția nr. 34/180 din 18 decembrie 1979, intrată în vigoare la 3 septembrie 1981, conform dispozițiilor art. 27, care dedică art. 10 domeniului educației. Așadar, putem concluziona că sistemul islamic acceptă valoarea educației, însă protecția acestuia nu asigură respectarea tuturor prerogativelor specifice, situație cauzată de lipsa unei delimitări clare între

stat și religie în aceste societăți. De aceea, valența liberală a dreptului fundamental la învățătură nu trebuie neglijată în raport cu valența socială.

O situație asemănătoare, până la un punct, în ceea ce privește acceptarea dreptului fundamental la învățătură s-a regăsit în statele socialiste. Desigur, majoritatea sistemelor socialiste, care se regăseau în Europa Centrală și de est până la finalul deceniului IX al secolului trecut, au pornit către construcția unei societăți democrat-liberale, aderând la valorile culturii occidentale, inclusiv în domeniul drepturilor omului și educației. Cu toate acestea, dreptul fundamental la învățătură era acceptat ca drept fundamental și în concepția socialistă, care a avut un important rol la construcția acestui drept la nivel internațional [231, p.80]. Cu toate acestea, recunoașterea și afirmarea unor drepturi fundamentale nu reprezintă o garanție pentru respectarea și realizarea acestora, statele totalitare aderând în cele mai multe cazuri la declarațiile și tratatele internaționale privind drepturile omului, însă implementarea acestora rămânând *„la mila puterii politice”*, iar democrația constituțională reprezintă drept condiție necesară pentru implementarea drepturilor omului.

Punctul care diferențiază totuși aceste sisteme de modul în care este văzut pe deplin dreptul fundamental la învățătură în sistemul contemporan de protecție a drepturilor omului este reprezentat de negarea libertății învățării. Statele socialiste impuneau educația drept o prerogativă exclusiv statală, făcând din aceasta un instrument pentru promovarea viziunii sale și excluzând orice formă de pluralitate. La fel ca în cultura islamică, statul avea un monopol asupra învățării. Ceea ce diferențiază cultura socialistă de cea islamică în materie de educație este rolul religiei. Dacă pentru lumea islamică, religia reprezintă filosofia care trebuie impusă în toate aspectele vieții omului, pentru societățile socialiste educația trebuia să fie ateistă și puternic antireligioasă. Singura *„religie”* acceptată era doctrina partidului unic comunist.

În ceea ce privește țările asiatice, există o diversitate de modele atât în ceea ce privește protecția drepturilor omului, cât și sistemele educaționale. Există o varietate de modele educaționale în Asia și cele mai multe dintre ele nu sunt bazate pe recunoașterea drepturilor fundamentale. Garanții pentru învățământ în constituțiile naționale urmează una dintre cele două abordări pe scară largă întâlnite pe acest continent. Prima este caracterizată de pluralism și afirmă libertatea educației, în special pentru comunitățile religioase. Cea de a doua ar putea fi caracterizată prin uniformitate, deoarece impune participarea obligatorie a copiilor în școlile publice, care oferă uniformitate și sunt lipsite de orice opțiune. Garanții formale ale dreptului fundamental la învățătură sunt întâlnite doar în jumătate din țările din regiune. Numărul mic de abordări bazate pe dreptul fundamental la învățătură derivă din reticența guvernelor din Asia de a accepta drepturile omului universal recunoscute și să acorde propriilor cetățeni dreptul de a contesta încălcarea lor. Diferit față de Africa, America și Europa, cu organizațiile regionale pentru drepturile omului, încă nu a fost creat un sistem regional de protecție a drepturilor omului în Asia. Absența unui set de standarde în domeniul drepturilor omului,

elaborat și adoptat de către guvernele respective pentru a limita propriile lor puteri, explică de ce dreptul fundamental la învățătură nu este recunoscut în destul de multe țări din Asia [267. p.113-115].

În ceea ce privește continentul sud-american, acesta este caracterizat de puternice frământări sociale, marcate de trecerea succesivă de la statutul de colonii la state independente de jure, dar care s-au aflat de-a lungul secolului trecut sub control *de facto* exercitat în mod special de către Statele Unite ale Americii, prin intermediul dictaturilor militare în deceniile VIII și IX ale secolului trecut, iar ulterior prin ceea ce au fost denumite drept „democrații controlate" [225]. Această zonă beneficiază de implementarea unui sistem regional de protecție a drepturilor omului, stabilit în cadrul Organizației Statelor Americane fondată la 30 aprilie 1948, odată cu semnarea Cartei Organizației Statelor Americane, în cadrul celei de a noua Conferințe Internaționale a Statelor Americane, reunită la Bogota, Columbia, care are drept instrument juridic Convenția Americană a Drepturilor Omului [176]. Deși Convenția nu conține un drept expres distinct la educație, aceasta prevede în art. 26 denumit „dezvoltarea progresivă" obligația statelor de a lua măsuri pentru „realizarea deplină a drepturilor implicite pentru standardele economice, sociale, educaționale, științifice și culturale impuse prin Carta Organizației Statelor Americane". În ultimii ani a existat o proliferare de conferințe și documente care au abordat situația educației în țările din America Latină și care elaborează propuneri pentru îmbunătățirea accesului la învățătură și calității acesteia [224, p.22-23]. În acest context, acceptarea rolului și importanței învățării și recunoașterea unui drept fundamental în acest domeniu este evidentă și pentru statele de pe continentul american.

Se poate concluziona că dreptul fundamental la învățătură beneficiază de acceptare considerabilă în diferite comunități politice, sociale, religioase și culturale. Este în general apreciat rolul deosebit de important al educației pentru dezvoltarea individului și a societății. Statele sunt conștiente că învățământul este una dintre funcțiile esențiale ale acestora și își asumă această responsabilitate [209, p.34]. Trebuie remarcat, totuși, că libertatea educației nu este încă pe deplin acceptată în multe state, aceasta fiind înțeleasă într-o manieră diferită chiar și în cazul statelor occidentale.

Universalitatea materială a dreptului fundamental la învățătură privește respectarea și realizarea în fapt a dreptului fundamental la învățătură de către comunitatea internațională. Această concluzie rezultă din textul art. 2 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, care prevede: *„Fiecare stat parte la prezentul Pact, se angajează să acționeze, atât prin propriul său efort, cât și prin asistență și cooperare internațională, în special pe plan economic și tehnic, folosind la maximum resursele sale disponibile, pentru ca exercitarea deplină a drepturilor recunoscute în prezentul Pact să fie asigurată progresiv prin toate mijloacele adecvate, inclusiv prin adoptarea de măsuri legislative"* [169, p.77-81].

Multe state nu reușesc însă o conformare deplină cu toate obligațiile asumate. Guvernele, nu numai în lumea a treia, reduc cheltuielile bugetare în domeniul educației cu consecința creșterii costurilor pentru părinți și elevi sau studenți. Exploatarea copiilor prin muncă este prezentă în multe țări. Mulți copii căută locuri de muncă pentru a contribui la veniturile familiei, în detrimentul propriei educații, acești copii mergând la școală neregulat sau chiar deloc. În unele state, școli primare nu pot fi menținute din cauza lipsei de profesori calificați. În Republica Moldova prezența simbolurilor sau obiecte religioase (icoane, cruci, citate din Biblie, etc.) pe teritoriu sau in incinta școlii - în 5 din 15 școli au fost înregistrate icoane. Unii profesori poartă simboluri religioase la vedere, în unele clase sunt icoane, dar pe teritoriul scolii nu sunt cruci, ori alte obiecte religioase [310]. Discriminarea activă în educație, pe bază de sex, limbă și religie continuă să fie practicată în unele țări. Femeile și membrii minorităților sunt în mod deosebit afectați de această discriminare. De asemenea, discriminarea statică rămâne o problemă. Anumite grupuri sociale, de exemplu clasele sociale cu venituri mai mici, sunt insuficient reprezentate în diferite sisteme naționale de învățământ. De asemenea, am subliniat deja modurile în care libertatea educației este încălcată în multe state africane, islamice, socialiste și, în anumite aspecte, chiar în state occidentale [216, p.36].

Cu o parte din aceste probleme s-a confruntat de-a lungul timpului inclusiv Republica Moldova. Astfel, subiectul bugetului educației reprezintă una dintre cele mai frecvente teme de discuție cu ocazia fiecărui proiect de buget public anual, rata abandonului școlar în rândul copiilor proveniți din familii cu posibilități materiale reduse este în continuare foarte mare, semn al insuficienței măsurilor luate de stat în aplicarea dispozițiilor constituționale cuprinse în alin. (4) al art. 35 din Constituția Republicii Moldova, care prevede gratuitatea învățământului de stat și obligația statului de a acorda burse sociale de studii, modul de bugetare al sistemului de învățământ și nivelul redus al salariilor profesorilor conduce la dificultăți în atragerea tinerilor către această profesie, cu consecințe mai grave în mod special pentru școlile localizate la nivel rural. Curtea Constituțională a Republicii Moldova a decis că dispozițiile art. 41 alin. (4) din Codul educației, care reglementează asigurarea elevilor claselor a V-IX cu manuale școlare conform schemei de închiriere, aprobată de Ministerul Educației, sunt contrare gratuității învățământului prevăzut de Constituţie (Art. 35), deoarece stabilirea unor plăţi obligatorii pentru elevii din învăţământul primar şi gimnazial, inclusiv pentru manualele școlare, care constituie un element esențial al procesului de instruire, este contrară Legii Supreme [313].

Procesul de continuă reformă [92, p.86] prin care trece statul Republica Moldova începând cu anul 1990 în domeniul învățământului a produs, în mod paradoxal, o scădere a gradului de respectare a principiului gratuității educației primare, față de ceea ce se realizase în perioada regimului comunist. Primul raportor al Organizației Națiunilor Unite pentru dreptul fundamental la învățătură, Katarina Tomasevski, a remarcat că în Republica Moldova, instituțiile financiare internaționale au favorizat și

promovat privatizarea învățământului, în mod special impunând statului scăderea cheltuielilor publice în acest domeniu, urmărind astfel să transfere o parte din costuri de la Guvernul central către comunitățile locale și familii [267, p.90]. Banca Mondială a criticat acest model de pre-tranziție pentru motivul că sursele private au contribuit la bugetul învățământului doar în cantități neglijabile, în condițiile în care sprijinul anterior exclusiv pe fondurile furnizate de Guvernul național a fost alterat prin descentralizare. O parte din bugetul care era pus la dispoziție de Guvern a trebuit să fie înlocuit din surse locale și private, care însă fie nu au avut la dispoziție mijloacele necesare pentru a acoperi aceste cheltuieli, fie au întârziat să apară [170, p 142-147].

Conținutul dreptului fundamental la învățătură se bazează pe principiile sale fundamentale și care nu este o teorie nouă, deoarece programul Dreptul la educație al Organizației Națiunilor Unite publică materiale bazate pe recunoașterea celor patru principii ale dreptului fundamental la învățătură: (1) disponibilitatea, adică îndeplinirea unei activităţi de stat necesare pentru realizarea dreptului și existența infrastructurii și profesorilor instruiți; (2) accesibilitatea, adică lipsa discriminării și asistenței în obținerea educației de către păturile cele mai marginalizate ale societății; (3) admisibilitatea, și anume independența educației, siguranța acesteia și profesionalismul personalului didactic; (4) adaptabilitatea, și anume flexibilitatea conținutului educației, conformitatea acesteia cu situația economică și socială actuală („4 As" – Availability; Accessibility, Acceptability, Adaptability) [257].

După opinia autorului care împărtășește acest concept, reprezentant Special al ONU în probleme de educație, Tomasevski Katarina (1998 până în 2004), aceste patru principii sunt în același timp și conținutul dreptului fundamental la învățătură, precum și indicatorii de realizare a acestuia [160, p.38], În ciuda faptului că aceste principii pot fi găsite în lucrările unor autori străini și în unele documente analitice elaborate de organizațiile internaționale, [258] acestea pot fi folosite numai în scopul determinării criteriilor cărora ar trebui să le corespundă educaţia, dar acestea nu răspund la întrebarea ce fel de drepturi și obligații apar la individ și stat.

Cercetătorul canadian John Karmel identifică în lucrările sale două principii ale dreptului fundamental la învățătură: principiul beneficiilor obținute, care, în opinia sa, exprimă esența dreptului fundamental la învățătură-realizarea interesului individului în obţinerea educației şi actului de studii de nivelul corespunzător, precum și principiul respectării omului care presupune nivelul necesar de egalitate a oamenilor [236, p.96-99]. În acest caz, autorul pornește de la interesele subiecților raporturilor educaționale formate pe baza principiului egalității formale, și nu analizează aspectele legate de libertatea voinței și acțiunilor statului în domeniul educației.

În primul paragraf al acestui capitol a fost demonstrat că principiile dreptului fundamental la învățătură au evoluat de-a lungul istoriei gândirii umane și nu au fost inițial reglementate la nivel normativ. În opinia noastră, principiile dreptului fundamental la învățătură ar trebui să reflecte maximal atât libertatea individului, dreptul acestuia de a solicita de la stat crearea condiţiilor necesare

pentru realizarea acestei libertăți, precum și necesitățile acestuia – adică obținerea unei educații de calitate pentru o viață decentă.

Principiile dreptului fundamental la învățătură reprezintă ideile de bază care definesc conținutul dreptului fundamental la învățătură și reflectă necesitățile, drepturile și obligațiile omului, societății și statului în domeniul educației. Propunem să analizăm dreptul fundamental la învățătură prin prisma celor patru principii care au evoluat treptat și care stau și în prezent la baza reglementării raporturilor educaționale: (1) libertatea educației, (2) accesul egal la educație, (3) participarea statului în domeniul educației și (4) egalitatea în educație. Principiile reprezintă un singur sistem, se completează reciproc, nu sunt subordonate unul celuilalt. Principiile în cauză caracterizează aspectele cele mai relevante ale dreptului fundamental la învățătură, evidențiază dispozițiile de bază care sunt esențiale pentru funcționarea acestuia. Scopul acestei abordări – constă în reliefarea nu a tuturor caracteristicilor dreptului fundamental la învățătură, ci doar a acelor care pot fi considerate că definesc esența acestuia și din care va urma precizarea în continuare a conținutului dreptului fundamental la învățătură.

1. Dispoziții art. 7 punctul e) din Codul educației prevede *principiul libertății educației*. Libertatea educației implică o serie întreagă de competențe și obligații ale individului, statului și terților părți. Acest principiu reflectă aspectul „negativ" al libertății, parte integrantă a dreptului fundamental la învățătură – libertatea de alegere a formelor de educație. Astfel, fiecare persoană are posibilitatea de a alege tipurile, formele și metodele de învățământ, instituțiile de învățământ și domeniile de instruire, fără implicarea cuiva, și libertatea elevului de a nu se lăsa influențat în procesul de învățământ de idei ideologice, politice, religioase și alte idei care ar putea încălca libertatea de gândire și de conștiință a acestuia.

Analizând libertatea educației, ne confruntăm cu unele probleme, de a căror soluționare depinde în mod direct abordările față de principiul analizat:

- libertatea în obținerea educației prevede și posibilitatea de renunțare totală la aceasta, care se confruntă în cazul dat cu un nivel garantat de stat a învățământului obligatoriu pentru fiecare;

- libertatea educației copilului este însoțită de responsabilitatea părinților în alegerea pentru copiii săi a formelor și metodelor de educație și instituțiilor de învățământ;

- libertatea educației ar trebui să fie combinată cu standardele naționale obligatorii ale educației;

- anumite limite ale libertății educației sunt legate de existența învățământului contra plată.

Pentru a caracteriza principiul libertății educației ne vom concentra pe fiecare dintre problemele menționate.

Nivelul necesar al învățământului reprezintă o cerință a legislației internaționale [278] și este stabilit în aproape orice sistem juridic național. Această dispoziție, pe de o parte, garantează obținerea de către fiecare individ a cunoștințelor și competențelor necesare pentru o viață decentă, pe de altă

parte, prevede că fiecare persoană va însuşi viziunea culturală generală a valorilor de bază şi regulile de conduită. În prezent, mai mult de 130 de țări din întreaga lume garantează obţinerea unui nivel minim de educație pentru fiecare cetățean al său, al căreia nivelul depinde de capacitățile economice ale statului. De exemplu, în China există nouă clase a învățământului general obligatoriu [278], în unele state din SUA – douăsprezece [208, p.401-422]. Statul nu numai finanţează și gestionează sistemul de învățământ obligatoriu, dar, de asemenea, obligă elevii să meargă la ore și să treacă toate atestările intermediare și finale necesare [156, p.77], iar pe părinţi îi obligă să creeze condițiile necesare și să controleze educația copiilor săi. În cazul în care părinţii nu îşi îndeplinesc responsabilitățile, aceştia pot fi sancționaţi chiar până la decăderea din drepturile părintești.

Legislația Republicii Moldova în art. 48 alin. (2) al Constituției Republicii Moldova exemplifică obligativitatea părinţilor de a asigura creşterea, educaţia şi instruirea copiilor. Potrivit acestui alineat constituţional, una dintre principalele priorităţi ale familiei este de a crea condiţii pentru buna dezvoltare și educare corespunzătoare a copiilor. Răspunderea pentru creșterea copilului și asigurarea dezvoltării sale le revine, în temeiul art. 18 din Convenţia internaţională cu privire la drepturile copilului, în primul rând, părinţilor sau, după caz, reprezentanţilor lor legali. Aşadar, potrivit normei constituţionale, creșterea și educarea copilului este în același timp un drept și o obligație. Părinţii au un drept prioritar la educarea copilului faţă de alte persoane. Cu toate acestea, ei sunt obligaţi să aibă grijă de sănătatea, de dezvoltarea fizică, psihică și spirituală a copilului, precum și să îi asigure obţinerea cunoştinţelor generale. În art. 63 alin. (1) Codul contravenţional al Republicii Moldova neîndeplinirea sau îndeplinirea necorespunzătoare de către părinţi sau de către persoanele care îi înlocuiesc a obligaţiilor de întreţinere, de educare şi de instruire a copilului este sancționată cu amendă de la 5 la 20 de unităţi convenţionale.

Obligația de a obține un anumit nivel de educație se referă la principiul libertății educației, deoarece oferă o posibilitate reală de a lărgi și mai mult numărul de strategii de viață, de a continua educația [52, p.152]. De aceea, obligația de a obține nivelul necesar de educație este o parte integrantă a dreptului fundamental la învățătură, care garantează realizarea obiectivelor educației și libertății alegerii ulterioare. Statul este obligat să asigure condiții pentru o viață demnă pentru fiecare și doar în acest scop monitorizează obţinerea de către fiecare a unui nivel de învățământ minim. După cum menţionează S.V. Korolev „marea majoritate a oamenilor obţin drepturi sau alte drepturi personale numai prin exercitarea obligaţiilor sale” [277].Astfel, dreptul fundamental la învățătură reprezintă în acelaşi timp şi o obligaţie a omului de a obţine educație.

În opinia noastră, nu putem fi de acord cu faptul că libertatea educaţiei unui copil este limitată de voinţa părinților care pot alege pentru copiii lor instituțiile de învățământ și să monitorizeze procesul de învăţământ. Poziţia, de exemplu, a lui George Carmel și U. Dolla provoacă anumite obiecţii, care menţionează că „procesul de recunoaştere a drepturilor (pentru diferite categorii de oameni) nu este încă complet” și „copiii de fapt reprezintă ultimul grup de indivizi care nu sunt

recunoscuţi ca atare, ci din poziţia drepturilor omului nu sunt recunoscuţi ca oameni" [236, p.113].

În practica judiciară şi literatura juridică a Statelor Unite este susţinută ideea cu privire la drepturile generale „educative" ale părinților, care implică controlul asupra educației copiilor, dreptul la informare și libertatea de alegere a instituțiilor de învăţământ pentru aceştia [238, p.539-544]. Convenția Europeană a Drepturilor Omului prevede, de asemenea „dreptul părinților de a asigura această educație și învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice."Statul este obligat să monitorizeze transmiterea informațiilor și cunoștințelor ucenicilor într-un mod obiectiv, critic și pluralist [188]. Dar acest fapt nu înseamnă absența drepturilor respective ale copilului. Considerăm că părinții doar garantează libertatea învăţământului copiilor lor minori.

De fapt, părinții acționează ca reprezentanți ai intereselor copilului și pentru realizarea dreptului său la învățătură nu trebuie doar să aleagă cea mai bună instituție de învățământ și să monitorizeze procesul de învăţământ, dar, de asemenea, să poarte responsabilitatea pentru propriile alegeri, în conformitate cu legislația în vigoare. Fără îndoială, anume copilul are libertatea deplină a educaţiei, iar părinții doar își îndeplinesc obligaţiile sale faţă de acesta [52, p.153].

O altă problemă legată de libertatea învățământului o reprezintă existența standardelor educaționale de stat, care sunt aprobate de organele executive relevante la toate nivelurile educației și sunt obligatorii pentru instituțiile de învățământ de toate tipurile. Scopul creării standardelor educaționale –unificarea procesului de învățământ, controlul calității acestuia și corespunderea absolvenților instituțiilor de învățământ nivelului de educație și profesiei obținute. Acesta datorită obiectivelor sale, standardele educaționale reprezintă o garanție importantă a libertății educației, dar nu un obstacol în realizarea acesteia. Conform art. 8 alin. (2) din Codul educației al Republicii Moldova, Ministerul Educaţiei proiectează şi aplică strategiile naţionale de dezvoltare a sistemului educaţional cu consultarea autorităţilor administraţiei publice centrale şi locale, precum şi a partenerilor sociali. Art. 18 alin. (1) Codul educației al Republicii Moldova, managementul sistemului de învăţământ se realizează la trei niveluri: naţional – de Ministerul Educaţiei, ministerele de resort, Inspectoratul Şcolar Naţional şi Agenţia Naţională de Asigurare a Calităţii în Învăţământul Profesional; local – de organul local de specialitate în domeniul învăţământului şi instituţional de managerii instituţiilor de învăţământ general.

O problemă dureroasă și controversată a învățământului contra plată este de asemenea legată de principiul libertății educației. Statul, cu foarte puține excepții, nu poate finanța integral întregul sistem de învățământ. Prin urmare, libertatea educației este garantată nu numai de către instituțiile de învățământ bugetare. Varietatea formelor și metodelor de educație, tipurilor de instituții de învățământ este asigurată numai printr-o combinație a finanțării publice și private. Statul nu este obligat să finanțeze integral sistemul de învățământ, dar trebuie să întreprindă cele mai mari eforturi în acest sens. În ultimele decenii, mai multe ţări folosesc metode diferite de transferare a unor costuri din domeniul educației pe seama altor investitori, inclusiv pe seama a înșiși ucenicilor: Sistemul cel mai frecvent utilizat este

sistemul de creditare de stat a învățământului sau voucherelor educaționale personale și subvențiilor [313], care sunt concepute să ofere o posibilitate de obţinere a educației de calitate de către persoanele care nu pot achita studiile în condiţii generale. Învăţământul contra plată acordă o libertate în alegerea tipului de învățământ pentru ucenici și reprezentanții săi, dar sistemul de învățământ va fi mai eficient numai în cazul unui control egal asupra instituțiilor de învăţământ de stat și instituțiilor de învățământ private, precum și acordării sprijinului de către stat elevilor din toate formele de învățământ [313].

Astfel, libertatea de alegere în educație este o instituție complexă, care se bazează pe drepturile și obligațiile reciproce ale omului, statului și altor persoane (părinți, instituții de învățământ, organizații de control public și altele).

În afară de libertatea alegerii, principiul libertății educației presupune că fiecare individ este protejat de implicarea în libertatea conștiinței sale și libertatea lui de gândire. Poziția precum că nimănui în procesul de învățământ nu pot fi impuse valorile religioase și politice, este o parte integrantă a dreptului fundamental la învățătură [160, p.31]. Fiecare profesor este obligat să-i transmită elevului standarde culturale generale și principii de comportament în societate, iar părinții au dreptul de a trimite copiii în instituțiile de învățământ religioase și de altă natură. Mai mult decât atât, ”decizia cu privire la modul de a învăța și modul de a învăţa copiii lor, de asemenea, rezultă din ideile cu privire la modul de viaţă și ceea ce este viața demnă”[252, p.604]. Cu toate acestea, rezultatul principal al şcolarizării ar trebui să fie individul liber, iar al instituțiilor de învățământ superior - un specialist liber, și în legătură cu aceasta, sarcina instituției de învăţământ este de a oferi elevilor posibilitatea de a alege propriile convingeri, formând la acesta cunoștințele și competențele necesare pentru această alegere.

În ceea ce privește aspectele liberale ale dreptului fundamental la învățătură, care îl plasează astfel parțial în categoria drepturilor civile și politice, identificăm mai multe componente ale dreptului, atât din reglementările instrumentelor de drept internațional, cu caracter universal sau regional, precum și din dispozițiile constituționale. În primul rând, identificăm la nivel universal că art. 13 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale instituie mai multe principii liberale în domeniul educației:

În același timp, art. 35 al Constituției este dedicat și el în parte recunoașterii libertăților promovate de alin. (3) și (4) ale Pactului. Astfel, prin intermediul alin. (5) și alin. (8) putem spune că sunt constituționalizate cele 3 principii liberale conținute în Pact, enumerate mai sus. Alin. (5) prevede că „Instituţiile de învăţământ, inclusiv cele nestatale, se înfiinţează şi îşi desfăşoară activitatea în condiţiile legii”, iar alin. (8) are următoarea formulare: „Statul asigură, în condiţiile legii, libertatea învăţământului religios. Învăţământul de stat este laic.”.

Constituția Republicii Moldova adoptă o poziție liberală și în ceea ce privește posibilitatea persoanelor aparținând minorităților naționale de a învăța limba maternă și de a fi instruite în această limbă (alin. (2)), precum și prin recunoașterea autonomiei universitare (alin. (6)). La nivel regional, o

însemnătate aparte o are Convenția Europeană a Drepturilor Omului, care a fost dezvoltată în mod constant prin intermediul jurisprudenței Curții de la Strasbourg, inclusiv în materia dreptului la educație. O analiză a reglementării conținute de art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale conduce la concluzia că preocuparea acestui sistem de protecție a drepturilor omului a fost reprezentată de latura liberală a dreptului la educație, afirmând obligația statului, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, de a respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.

Astfel, principiul libertății învățământului ar trebui să ofere în egală măsură, libertate pentru fiecare, care este exprimată în raporturile participanților relațiilor educaționale, care, realizând drepturile și obligațiile sale, asigură această libertate.

2. *Principiul accesului egal la învățătură*, de asemenea, caracterizează aspectul „negativ" al dreptului fundamental la învățătură. Esența acestuia constă în faptul că nimeni nu poate refuza individului, indiferent de sex, rasă, naționalitate, apartenență la un cult religios, convingeri politice și alte caracteristici congenitale sau autoidentificare dobândită, să pretindă la educaţie în orice instituție de învățământ, în orice domeniu și în orice formă [232, p.65]. În țările dezvoltate, s-a format o practică judiciară ce conţine încălcări ale acestui principiu, care sunt examinate atât de instanțele de judecată de la nivel naţional, cât şi internaţional. La baza hotărârilor judecătorești privind aspectele legate de accesul egal la educație, stă o largă bază teoretică. Să examinăm conținutul și caracteristicile acestui principiu pe baza practicii judiciare actuale a Curții Supreme a Statelor Unite și a Curții Europene a Drepturilor Omului.

Art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale prevede că „Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire.". Curtea Europeană a Drepturilor Omului a format o practică vastă pe cazuri în legătură cu încălcările dreptului fundamental la învățătură, iar acest drept este larg interpretat. Formularea din Convenție, este interpretată de către Curte ca o interzicere pentru state de a întreprinde orice acțiune care ar putea împiedica persoanelor aflate sub jurisdicția sa de a obţine educație. Curtea recunoaște că această normă nu conține nici o obligație pozitivă pentru stat, însă existenţa dreptului fundamental la învățătură prevede necesitatea recunoașterii oficiale a cursului de învățământ trecut [201, p.208].

Prin textul din art. 35 alin. (7), statul garantează că persoana va putea beneficia de dreptul la învăţătură în aceleași condiţii ca alte persoane. Totuși textul constituţional precizează că, în condiţii de egalitate, doar învăţământul de stat este accesibil tuturor și există dependenţa dintre criteriul egalităţii și criteriul meritelor. Conform art. 9 alin. (1), (2) Codul Educației al Republicii Moldova cetăţenii Republicii Moldova au drepturi egale de acces la educaţie şi formare profesională iniţială şi

continuă prin sistemul naţional de învăţământ. Statul asigură finanţarea pachetului standard de servicii educaţionale pentru învăţământul preşcolar, primar, gimnazial şi liceal, indiferent de tipul de proprietate a instituţiei de învăţământ.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului susţine poziţia că norma din art. 2 din Primul Protocol adiţional la Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale nu solicită de la state întreprinderea oricăror acţiuni pozitive. Din punct de vedere al Curţii, „conţinutul dreptului fundamental la învăţătură variază în funcţie de timp şi loc în conformitate cu condiţiile economice şi sociale," [193, p.65] în timp ce ar trebui să fie garantată neimplicarea statului în accesul egal al fiecăruia la educaţie, indiferent de orice condiţii şi să fie protejată în modul prevăzut de Convenţia Europeană a Drepturilor Omului.

Dar statul totuşi ar trebui să întreprindă o gamă vastă de acţiuni pozitive pentru accesul egal la educaţie, indiferent de oportunităţile economice sau statutul social al indivizilor, de exemplu, acordarea sprijinului specific persoanelor nevoiaşe, finanţarea instituţiilor de învăţământ, efectuarea controalelor judiciare şi altor controale. Prin urmare, punerea în aplicare a acestui principiu este posibilă numai prin completarea condiţiilor libertăţii „negative" a individului a activităţilor pozitive corespunzătoare ale statului.

Această prevedere este confirmată de decizia Curţii Europene a Drepturilor Omului din 25 februarie 1982, „Campbell şi Kožans contra Regatului Unit", în care Curtea a recunoscut în mod oficial obligaţia statelor-părţi la Convenţie, ceea ce ţine de dreptul fundamental la învăţătură, de a îndeplini „fiecare funcţie pentru care acestea îşi asumă responsabilitatea" [193, p.65]. Din punct de vedere al Curţii, „dreptul fundamental la învăţătură datorită însăşi naturii sale, necesită o reglementare de către stat" [13].

În aceeaşi decizie, Curtea a considerat lipsa „posibilităţii reale practice şi economice" de a trimite copiii la o altă şcoală decât cea în care drepturile lor au fost încălcate ca urmare a utilizării pedepselor corporale drept motiv a rezolvat cazul în favoarea reclamanţilor [17], s-a afirmat că, chiar dacă statul nu are posibilitatea de a acorda alegerea unei instituţii de învăţământ, acesta trebuie să controleze procesul de învăţământ şi să-şi îndeplinească obligaţiile pozitive în acest caz, unul dintre argumentele pentru recunoaşterea drepturilor reclamanţilor o reprezenta politica declarată de către Guvern, îndreptată către renunţarea de la utilizarea pedepselor corporale.

Un precedent important cu referire la principiul accesului egal la învăţătură a fost formulat de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului în cazul „Timishev contra Rusiei" din 13 decembrie 2005. În acest caz, Curtea a constatat o încălcare a art. 2 din Primul Protocol adiţional la Convenţie, refuzul admiterii la şcoală a copiilor reclamantului, pe baza lipsei unui document care le permite să locuiască pe teritoriul subiectului în cauză al Federaţiei Ruse. Curtea a subliniat că dreptul fundamental la învăţătură „reprezintă o parte componentă integrantă a realizării altor drepturi ale

omului și joacă un rol atât de fundamental încât interpretarea limitată a primei prevederi a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție este incompatibilă cu scopul acesteia" [17]. Astfel, Curtea a subliniat că, în ciuda necesităţii de reglementare la nivel naţional a dreptului fundamental la învățătură, nici o normă a legislației naționale nu poate încălca principiul accesului egal la învățătură.

Practica judiciară a Statelor Unite ale Americii, care reglementează principiul accesului egal la educație, în primul rând abordează probleme ale segregării. Acest lucru se datorează dominației de 60 de ani a principiului constituțional „separați, dar egali", potrivit căruia americanii europeni și afro-americani au fost obligați să studieze separat, să parcheze automobilele separat, etc., stabilit prin decizia Curţii Supreme a Statelor Unite în cazul „Plisi contra Ferguson" în anul 1896 [274, p.267]. Această abordare discriminatorie a fost anulată doar la 17 mai 1954 prin decizia Curții Supreme în cazul „Brown v. Consiliul Educaţiei". În acest caz, reclamantul a solicitat acordarea pentru copilul său a dreptului de a merge la școală pentru americanii europeni. Curtea a recunoscut în mod oficial că „statul este obligat să ofere posibilitatea de a învăţa la şcoala medie, iar această oportunitate este un drept care aparține tuturor în condiții egale". Practica judiciară ulterioară avea drept scop depășirea efectelor segregării și protecția accesului egal la educație, indiferent de rasă sau naționalitate. Și până în prezent, problema nu este complet rezolvată: afro- şi latinoamericanii merg la şcoală în zonele unde locuiesc, iar unele state încearcă să introducă segregarea în instituţiile de învățământ [273, p.21-23].

Este evident că principiul accesului egal la educație, precum și principiul libertății educației, nu sunt strict „negative" prevăzând și dreptul de creanţă al individului față de stat în crearea condițiilor pentru realizarea acestuia.

3. Principiul participării statului în realizarea educației este un element esențial în structura dreptului fundamental la învățătură și exprimă o parte componentă „pozitivă" a acestui drept. Acesta se exprimă în posibilitatea individului de a solicita de la stat crearea condițiilor juridice și materiale pentru exercitarea dreptului fundamental la învățătură și obligația statului de a crea astfel de condiții. Principala sarcină a statului în raporturile educaționale constă în crearea condițiilor și mecanismelor de realizare a dreptului fundamental la învățătură [107, p.69]. Esența activității statului de drept în domeniul educației poate fi exprimată în funcțiile care implică domenii specifice de activitate a statului în acest domeniu [186, p.352].Să examinăm aceste funcții principale:

1. *Funcția economică* a statului în domeniul educației constă, mai presus de toate, în crearea și finanțarea unor instituții de învățământ și altor instituţii relevante și reglementarea normativă a domeniului educațional. În acest caz, statul trebuie să stabilească și să mențină un sistem de distribuție a bugetului alocat domeniului educației. Totodată, să asigure funcționarea instituțiilor publice de învățământ, precum și să stabilească echilibrul între finanțarea bugetară și privată a învățământului și să determine bazele juridice ale pieței educației. În ultimii ani, problemele economice de la nivel mondial în domeniul educației au provocat necesitatea în identificarea noilor forme de finanțare. În

acest context, în sistemul de învățământ a crescut rolul creditării, voucherelor educaționale și subvențiilor [186, p.352]. Procesele de globalizare, de asemenea, au provocat schimbări majore în implementarea funcțiilor economice ale statului în raport cu sistemul de învățământ [181, p.142]. În condiţiile concurenţei drastice pe piața educației, activitatea statului este îndreptată spre crearea garanțiilor pentru organizațiile care prestează servicii educaționale, care corespund standardelor de stat, precum și pentru cetățenii care sunt consumatorii serviciilor educaționale.

Realizarea dreptului fundamental la învățătură solicită de la stat să caute în mod constant noi modalități de dezvoltare a sistemului de învățământ - și această activitate, în primul rând, este legată de realizarea funcției economice. Sprijinul statului este necesar nu numai în instituțiile de învățământ public, ci și cele private. Statul poate decide să reducă rata de impozitare sau să scutească de impozite instituțiile de învățământ, să le acorde subvenții sau să le acorde credite în condiții privilegiate.

2. Funcţia socială a statului în domeniul educației poate fi interpretată în sens restrâns și larg. În primul caz, această funcție este analizată ca „activitatea de minimizare a diferenţelor în accesul membrilor statului la bunurile publice, în scopul asigurării stabilităţii societății”[186, p.352]. În acest caz, principalele sarcini ale statului constau în asigurarea pentru fiecare a accesului egal la educație, adică, protecției împotriva discriminării, garantării accesului la educație, precum și creării și menţinerii unui sistem educațional, de care poate beneficia orice persoană, indiferent de posibilitățile sale financiare sau de altă natură. Cu toate acestea, de la statul modern se solicită, de asemenea, și menţinerea nivelului necesar al calităţii educației și asigurarea dezvoltării sistemului de învățământ conform necesităţilor indivizilor, societății și statului, care luate toate împreună constituie funcția socială în sens larg. Funcţia socială a statului include și prestarea serviciilor educaționale prin intermediul instituțiilor de învățământ constituite și finanţate de acesta. În acest caz, statul nu se limitează doar la finanțare – acesta ar trebui să ofere sprijin metodic, informaţional, de oferire a specialiştilor, precum și alte tipuri de sprijin pentru instituțiile publice de învățământ, să garanteze un nivel ridicat a calității serviciilor educaționale.

Pentru asigurarea reală a acestor direcţii ale activităţii de stat este necesar să se creeze un sistem eficient de control de stat în formă de: 1) normative, care reglementează procesul de învățământ, realizarea programelor educaționale, controlului și supravegherii în domeniul activităților educative; 2) activitatea autorităților publice responsabile de controlul și monitorizarea realizării acesteia. Funcțiile de control pot fi realizate atât de către autoritățile publice, cât și prin intermediul examinării sociale garantate și recunoscute de către stat. Controlul instituțiilor de învățământ trebuie să se efectueze în mod continuu, iar activitățile educative, administrative, economice, financiare și de acordare a resurselor umane sunt supuse verificării. Prin urmare, de obicei, controlul calității educației ţine de obligaţia structurilor non-statale, iar statul monitorizează alte domenii de activitate ale instituțiilor de învățământ, dar, în același timp, stabilește standardele de stat, în conformitate cu care ar trebui să fie realizat procesul educațional ca un tot întreg sau într-o anumită direcție de pregătire.

Controlul de stat sub orice formă reprezintă o garanţie vitală a asigurării calităţii educaţiei şi este întărit prin eliberarea unei licenţe/ acreditarea pentru desfăşurarea activităţilor educative, iar controlul trebuie efectuat în mod continuu, nu numai în perioada procedurii de obţinere a licenţei.

Doar implementarea tuturor direcţiilor de activitate desemnate în cadrul funcţiei sociale ale statului în domeniul educaţiei poate duce la o realizare cu succes a dreptului fundamental la învăţătură.

3. Ca şi în toate sferele vieţii sociale, *funcţia politică* a statului în domeniul educaţiei se reduce în primul rând la protejarea dreptului fundamental la învăţătură, protecţia valorilor democratice, controlul social, precum şi asigurarea suveranităţii statelor şi popoarelor care locuiesc în acestea [194, p.146-147]. Funcţia politică a statului constă în crearea sistemului de protecţie judiciară şi extrajudiciară a dreptului fundamental la învăţătură. Această funcţie joacă rolul cel mai important în cazul încălcării dreptului fundamental la învăţătură şi restabilirea acestuia.

Protecţia extrajudiciară a dreptului fundamental la învăţătură revine Avocatului Poporului pentru drepturile copilului în Republica Moldova [148] şi autorităţilor executive în cadrul examinării plângerilor şi petiţiilor. Statul este responsabil de includerea în programele educaţionale a disciplinelor diverse, protejarea sistemului de învăţământ de influenţa extremistă, asigurarea caracterului laic al învăţământului este prevăzut şi în alin. (8) al art. 35 Constituţia Republicii Moldova, crearea unui sistem educaţional bazat pe valori democratice şi prioritatea drepturilor omului. Mai mult decât atât, funcţia politică a statului include şi elaborarea unei politici de stat în domeniul educaţiei. Conform Legii nr. 64 din 31.05.1990, cu privire la Guvernul Republicii Moldova [151], art. 11 alin. 4) Guvernul asigură condiţii social-economice, creează o bază tehnico-materială şi fonduri speciale pentru dezvoltarea învăţământului public, tineretului, culturii, ocrotirii sănătăţii, protecţiei mediului ambiant. Unii autori includ aceste direcţii ale activităţii într-o singură funcţie – ideologică [195, p.149], însă, cel puţin în domeniul educaţiei, aceste direcţii pot fi integrate în funcţia politică a statului. Chiar şi atunci când nu este suficientă finanţarea bugetară a acestui domeniu, statul poate să mizeze pe parteneriatul public-privat sau să transfere parţial povara financiară asupra elevilor, dar chiar şi aşa, statul trebuie să participe în sistemul de învăţământ ca, „garant al calităţii serviciilor educaţionale." [199, p.49]. Faptul că statul este obligat să asigure realizarea dreptului fundamental la învăţătură decurge din însăşi esenţa acestuia - „unităţii universale" şi „instrumentului voinţei" [199, p.49], garant al tuturor generaţiilor drepturilor omului.

4. Principiul egalităţii în educaţie garantează în primul rând egalitatea şanselor elevilor, mobilitatea socială verticală şi perspectiva îmbunătăţirii statutului social. Susţinătorii concepţiei liberale a economiei consideră că principalul instrument în lupta cu marile diferenţe dintre situaţia financiară îl reprezintă „organizarea şi unde este necesar-din contul fondurilor publice a unui sistem unificat al învăţământului, astfel încât toţi tinerii să înceapă cu un singur pas, având posibilitatea să se dezvolte, în conformitate cu abilităţile acestora" [295, p.354]. Principiul egalităţii în educaţie exprimă

un număr mare de dispoziții inerente dreptului fundamental la învățătură [295, p.354]. Aceste dispoziții prevăzute în art.7, lit. h) Codul educației al Republicii Moldova se referă la excluderea sau minimizarea diferențelor sociale, ajutarea nevoiașilor, precum și alte manifestări ale justiției sociale.

Prin principiul egalității în educație se reflectă caracteristica cea mai importantă a dreptului – echivalența competențelor și responsabilităților subiectelor de drept. Ca și în alte domenii de reglementare juridică, echivalența în educație garantează „proporționalitatea volumului atribuțiilor şi obligaţiilor"- adică, egalitatea competențelor fiecărui individ și proporționalitatea acestora obligațiilor corespunzătoare ale altor persoane, statului și altor participanți ai raporturilor educaţionale, precum și egalitatea și proporționalitatea competențelor statului și a altor participanți ai raporturilor educaţionale cu obligaţiile fiecărui individ.

Pe lângă aceasta, echivalența asigură obiectivitatea procesului de învățământ, garantând fiecărui individ evaluarea cunoștințelor acestuia în condiții de egalitate cu ceilalți, atitudinea obiectivă a cadrelor didactice și administrației instituţiilor de învățământ faţă de elevi. Echivalența, de asemenea, se exprimă în „rezultatul pozitiv" obținut de individ de la procesul de educație. Documentul eliberat la sfârșitul procesului de învățământ trebuie să corespundă acelui nivel de cunoștințe pe care elevul îl arată în timpul atestării intermediare și finale. Pe lângă aceasta, predarea trebuie să se efectueze în așa fel încât fiecare elev, indiferent de abilitățile acestuia, să aibă posibilitatea de a asimila programul de învățământ în măsura necesară.

Pe lângă echivalența principiului egalității în educație, în același timp, este exprimat și principiul general de drept al egalității formale. Considerăm echitabilă poziţia lui V.S. Nersesyants [290, p.48], cu referire la dreptul fundamental la învățătură, care susţine că „anumite cerințe ale așa-numitei justiție socială din punct de vedere juridic au sens rațional și pot fi recunoscute și satisfăcute numai în măsura în care sunt concordante cu legea universalității și egalității și, prin urmare, pot fi exprimate sub formă de cerințe abstract-universale ale justiției juridice în domeniile respective ale vieții sociale." Principiul egalității în educație prevede pentru persoanele cu dizabilități (handicap fizic sau mental), egalitatea în realizarea dreptului fundamental la învățătură. În această parte, principiul studiat este indisolubil legat de principiul participării statului în educație, deoarece statul ar trebui să creeze condiții tehnice și normative pentru obţinerea oricărui nivel de educație pentru persoanele cu dizabilități. Pentru a atinge acest obiectiv pot fi create instituții educative speciale, poate fi stabilit echipamentul necesar, dezvoltate noi metode de predare.

În Republica Moldova 8% din numărul total al populației îl constituie persoanele cu dizabilitți. O bună parte din aceste 8% o constituie tineretul. Spre regret, doar un număr extrem de mic din aceștia își continuă studiile în instituțiile de învățământ superior, limitându-se doar la studiile medii, sau în cel mai bun caz, la studiile medii de specialitate. Conform studiului sociologic efectuat de organizația nonguvernamentală „Gaudeamus" cele mai inaccesibile pentru studenții cu

dizabilități sunt lifturile care în mare parte lipsesc din instituțiile de învățământ, iar dacă există în unele blocuri ale acestora cel mai des nu funcționează, ceea ce creează mari dificultăți persoanelor cu afecțiuni ale aparatului locomotor pentru a avea acces la etajele superioare.

Principiul egalității educației garantează realizarea libertății educației și trebuie să fie susținut nu numai de activitatea statului, ci și de administrația școlii, profesori, părinți, organizațiile comunitare. Problema asigurării echivalenței și egalității șanselor în educație pentru fiecare persoană trebuie să fie în centrul atenției tuturor participanților relațiilor educaționale.

2.3. Dreptul fundamental la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului

Drepturile fundamentale ale omului reprezintă totalitatea proprietăților și caracteristicilor normativ-structurate a existenței personalității care exprimă libertatea acesteia și totalitatea prerogativelor inalienabile și necesare vieții, relației cu societatea, statul, alte persoane [106, p.205] reprezintă un sistem complex unic în care fiecare drept este în același timp o unitate de măsură independentă a libertății umane și o garanție a exercitării altor drepturi și libertăți. În acest sistem, nu există nici o ierarhie-indiferent de momentul apariției, gradul de dezvoltare în legislația națională sau importanța relațiilor sociale reglementate, drepturile și libertățile acordate sunt garantate în egală măsură. Pe lângă aceasta, fiecare drept al persoanei deține atât caracteristici comune acestui tip și individuale ce caracterizează în mod direct conținutul acestuia și determină acea măsură a libertății umane. Anume din acest motiv studierea unui drept specific în sistemul drepturilor omului reprezintă nu numai conturarea cercului raporturilor omului cu societatea, statul și alte persoane dar și monitorizarea relației acestuia cu alte drepturi și libertăți, determinarea caracteristicilor sale.

Luând în considerare exclusiv momentul recunoașterii și afirmării dreptului fundamental la învățătură la nivelul dreptului internațional, precum și apariția sa în cadrul Constituțiilor naționale și a altor declarații de drepturi cu aplicabilitate teritorială restrânsă, am putea crede că nu suntem în prezența unui drept de primă generație. Cu toate acestea, chiar dacă dreptul fundamental la învățătură face parte formal din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, anumite componente ale sale îl transformă într-un drept cu o natură intersectorială [225, p.22-23].

Natura liberală a dreptului fundamental la învățătură a precedat la nivelul discuțiilor filosofice natura socială a acestuia. Așa cum am arătat în paragraful dedicat evoluției istorice a percepției societății despre instruire, învățare și educație, chiar dacă nu a fost înscrisă o referire formală la învățare în niciuna dintre declarațiile de drepturi ale secolelor XVIII și XIX, rolul învățării pentru emanciparea și exercitarea propice a drepturilor civile și politice a fost subliniat de autorii adepți ai filosofiei liberale, precum John Locke sau Jean-Jacques Rousseau. Într-adevăr, accentul pus pe libertate de-a lungul secolelor XVII și XVIII a sădit importanța instruirii, educației și învățării pentru formarea personalității și independenței inerente oricărei ființe umane [247, p.6].

În opera cu titlul *Émile, ou de l'Éducation*, Rousseau descrie metaforic rolul învățării pentru dezvoltarea omului: „*Ne naștem slabi și avem nevoie de putere; ne naștem neputincioși și avem nevoie de ajutor; ne naștem mărginiți și avem nevoie de judecată. Ceea ce ne lipsește când venim pe lume, și de care avem nevoie mai târziu, ne este oferit prin educație*." [280].

Paradoxal, liberalismul care a condus la recunoașterea primei generații de drepturi ale omului a conștientizat importanța învățării pentru realizarea idealurilor atunci exprimate, însă în spiritul acestor idei liberale a considerat a fi de domeniul spațiului privat modul de oferire a mijloacelor educaționale. Cu toate acestea, crearea statelor moderne a reprezentat momentul în care învățarea, educația și instruirea a încetat să mai reprezinte o chestiune privată, statele asumându-și rolul principal în oferirea acesteia, într-un cadru organizat. O cauză care a determinat schimbarea produsă o reprezintă faptul că în lipsa implementării unui sistem generalizat de instruire și asigurării accesului în masă al cetățenilor, realizarea celorlalte drepturi civile și politice devenea un deziderat greu de atins [220]. O educație privată era apanajul cetățenilor proveniți din categoriile favorizate ale societății, ori asta contravenea principiului liberei dezvoltări a personalității tuturor cetățenilor. Așa cum însuși Rousseau afirma în opera mai sus citată, fără libertate nu există adevărată voință. Ori, fără șansa unei educații, oamenii nu pot atinge nivelul de libertate necesar pentru a se rupe de constrângerile predeterminate ale condiției sociale în care s-au născut. Nevoia unei instruiri și învățări seculare era astfel urgentă pentru coerența acestor idei liberale prevalente [247, p.12]. Dreptul fundamental la învățătură și libertatea individuală se înscrie în categoria drepturilor civile și politice doar în mod parțial, în ceea ce privește aspectul liberal al învățării. Așa cum am văzut în paragraful dedicat evoluției sale istorice, viziunea liberalistă care domina secolul XIX a impus principiul conform căruia învățământul trebuia să fie în primul rând liber. Libertatea părinților sau a tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru aceștia o instruire conformă cu propriile convingeri, precum și de a alege alte instituții de învățământ decât cele de stat sunt recunoscute. Suntem astfel în prezența unei obligații negative din partea statului, care trebuie să respecte aceste libertăți. Mai mult, libertatea învățării semnifică nu doar libertatea destinatarilor învățării, ci și o libertate a furnizorilor serviciilor educaționale. Ne referim aici, pe de o parte, la dreptul recunoscut oricărei persoane de a înființa instituții de învățământ, altele decât cele de stat, respectând anumite standarde care vizează aspectul calitativ al învățării, precum și, pe de altă parte, libertatea academică, *lato sensu*, a profesorilor și a instituțiilor de învățământ, în mod special cele din categoria învățământului superior.

În virtutea acestor aspecte ale dreptului fundamental la învățătură, putem afirma că suntem în prezența unui drept ce nu poate fi exclus din categoria drepturilor omului din prima generație. Dreptul fundamental la învățătură se manifestă a fi un act liber al indivizilor, al titularilor săi. În același timp, dreptul fundamental la învățătură este și un act liberator („*freedom-formingact*") [246, pct.61], în măsura în care scopul declarat al acestuia este deplina dezvoltare a personalității umane, precum și prin faptul că „prin instruire, educație și învățarea orice persoană trebuie să devină capabilă de a juca

un rol util într-o societate liberă", așa cum statuează Pactul Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale. Ceea ce înscrie dreptul fundamental la învățătură în categoria drepturilor din primă generație, cel puțin parțial, nu este atât faptul că o parte dintre aspectele acestui drept fundamental implică o obligație negativă din partea statelor, cât faptul că suntem efectiv în prezența unei libertăți, în sensul consacrat de această categorie de drepturi ale omului [164, p.69-74].

2.3.1. Dreptul fundamental la învățătură în coraport cu demnitatea și libera dezvoltare a ființei umane

Justificarea naturii liberale a dreptului la învățătură a fost pusă pe seama relației acestui drept cu demnitatea [220, p.104] și cu libera dezvoltare a personalității umane. Raportându-ne la dispozițiile Constituției Republicii Moldova, identificăm aceste două valori supreme din enumerarea oferită de art. 1 alin. (3) și art. 10 alin. (2) ca fiind în directă legătură cu dreptul fundamental la învățătură. Conform lui Delbrück, datorită acestui fundament filosofic al învățării, instruirii, educației, rolul său pentru asigurarea demnității omului, putem afirma fără rezerve că dreptul fundamental la învățătură este un drept liberal (clasic), care își propune să protejeze individul de ingerințele excesive ale statului [220, p.104].

Așadar, remarcăm recunoașterea celor două valori supreme – demnitatea omului și libera dezvoltare a personalității umane – în cadrul Constituției Republicii Moldova, însă în același timp ele par a avea funcții și conținut lipsite de claritate în sistemul nostru constituțional. S-a spus despre aceste două valori că reprezintă scopul în raport de care trebuie făcută interpretarea tuturor normelor constituționale și a celor juridice în general, în sistemul nostru. Desigur, această concluzie rezultă nu doar din interpretarea art. 1 alin. (3) al Constituției, ci și din valorificarea dispozițiilor conținute în actele internaționale adoptate în materia drepturilor omului. Astfel, demnitatea umană reprezintă fundamentul libertății, așa cum afirmă chiar prima frază a preambulului Declarației Universale a Drepturilor Omului, precum și pactele internaționale relative la drepturile civile și politice, respectiv economice, sociale și culturale. Alături de deplina dezvoltare a personalității umane, dezvoltarea simțului demnității reprezintă un scop pe care trebuie să îl urmărească educația, instruirea și învățarea, în conformitate cu dispozițiile art. 13 alin. (1) al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. În acest context propunem consacrarea expresă a unui drept la demnitate, așa cum se regăsește deja în Carta Drepturilor și Libertăților Fundamentale a Uniunii Europene. Cele două valori – demnitatea umană și libera dezvoltare a personalității umane – sunt strâns legate de instruire în dublu sens. Într-un prim sens, dreptul fundamental la învățătură trebuie interpretat în raport cu valorile demnității umane și liberei dezvoltări a personalității, astfel încât modalitățile de exercitare ale acestui drept să respecte, să fie în consonanță cu ele. Un sistem de învățământ prin care se încalcă demnitatea subiecților, de exemplu, admițând drept măsură de educare

și disciplină aplicabilă elevilor corecția fizică a acestora este contrar demnității inerente ființei umane. Asemenea, un sistem de educație folosit ca instrument de îndoctrinare [227, p.48] nu poate fi considerat a îndeplini exigența respectării liberei dezvoltări a personalității umane.

Într-un al doilea sens, dreptul fundamental la învățătură nu este constrâns de aceste valori, ci el trebuie exercitat în scopul de a emancipa subiectul dreptului astfel încât acesta să își dezvolte simțul demnității și personalitatea într-un mod liber, aspect ce reiese din textul art. 13 al Pactului Internațional cu privire la Drepturile Economice, Sociale și Culturale. Așa cum s-a spus, demnitatea este o noțiune relativă și conjuncturală și nu una absolută, care ar ține de un fel de drept natural [92, p.59]. În plus, aceasta poate fi concepută individualist sau comunitarist. Dacă, spre exemplu, societatea actuală din Republica Moldova, ca ansamblu, are anumite repere privind ce poate fi considerat în limitele demnității, un individ privit în mod particular, datorită circumstanțelor sale sociale, poate să aibă o privire mai largă sau mai restrânsă asupra aspectelor care se încadrează în limitele propriei sale demnități. Cu alte cuvinte, ceea ce eu consider a fi sub demnitatea mea, expresie de altfel frecvent folosită în limbajul uzual, altcineva poate considera a fi în perfect acord cu modul în care își înțelege propria demnitate. Pentru acest motiv, instruirea, învățarea, educarea trebuie să contribuie la dezvoltarea simțului demnității, astfel încât fiecare persoană să tindă către o exigență mai mare asupra propriei demnități. [221, p.214-218]. În mod asemănător, libera dezvoltare a personalității nu poate fi disociată de demnitate, deoarece acestea se află în strânsă relație. O personalitate dezvoltată liber și armonios are și un simț al demnității foarte accentuat.

Demnitatea umană este fundamentul drepturilor omului și termenul median între libertate și egalitate. Demnitatea fundamentează dreptul persoanei de a fi tratată așa cum este, adică luând în considerare toate trăsăturile sale caracteristice relevante pentru participare sau acces. Această axiomă valabilă tuturor drepturilor fundamentale are aplicații concrete și în cazul dreptului fundamental la învățătură. Astfel, art. 35 alin. (2) al Constituției Republicii Moldova afirmă „Statul asigură în condițiile legii, dreptul de a alege limba de educare și de instruire a persoanelor”.

În materie de instruire, învățare, educație, o serie de instrumente juridice internaționale s-au preocupat de asigurarea unui tratament specific pentru persoanele aflate într-o situație diferită de cea a majorității cetățenilor. În acest sens, Convenția UNESCO Privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului [83] abordează exhaustiv problema tratamentului care trebuie acordat oricărei persoane în materie de educație. Convenția ONU privind statutul refugiaților [80] dedică art. 22 educației primare, stabilind în primul său alineat că „Statele contractante vor acorda refugiaților același tratament ca și cetățenilor lor în ceea ce privește instruirea, educația, învățarea elementară.” Convenția ONU privind statutul apatrizilor [79] conform căruia „Statele contractante vor acorda apatrizilor același tratament ca și cel acordat propriilor cetățeni, în ceea ce privește educația elementară.” De asemenea, Convenția ONU asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de

femei [76] impune prin intermediul art. 10 eliminarea discriminării față de femei, în scopul de a le asigura drepturi egale cu cele ale bărbatului în ceea ce privește educația.

Eliminarea discriminării în învățământ a reprezentat o preocupare și în cazul Declarațiilor care au vizat protejarea persoanelor aflate într-o situație de sănătate specială. Astfel, Declarația ONU privind drepturile persoanelor cu retard mental (1971) [99] prevede în art. 2 dreptul persoanei cu retard mental la o astfel de „[...] educație, formare profesională, reabilitare și îndrumare care să îi permită să își dezvolte capacitatea și potențialul său maxim". În plus, mai sunt de menționat Declarația ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități (1975), precum și un instrument de dată recentă, Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități, adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006 [82]. Regăsim în această Convenție art. 24 dedicat educației, învățării în conformitate cu care „Statele părți recunosc dreptul persoanelor cu dizabilități la învățătură. În vederea realizării acestui drept, fără discriminare și cu respectarea principiului egalității de șanse, statele părți vor asigura un sistem educațional incluziv la toate nivelurile, precum și formarea continuă […]".

Rolul demnității în substanțializarea analizei egalității și ponderare a libertății [92, p.51-61] se face remarcat și în cazul unor instrumente juridice care vizează minoritățile naționale, lingvistice sau religioase. Declarația ONU privind drepturile persoanelor care fac parte din minorități naționale sau etnice, lingvistice și religioase [98] conține în art. 4 alin. (3) o prevedere în consonanță cu dispoziția art. 35 alin. (2) al Constituției Republicii Moldova, mai sus citat, prevăzând obligația statelor de „a lua măsurile corespunzătoare astfel încât, atât cât este posibil, persoanele aparținând minorităților să aibă posibilități adecvate pentru a învăța limba maternă sau a se instrui în limba maternă." De asemenea, și la nivel regional au existat preocupări pentru protecția minorităților, reprezentativă fiind Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale [84] adoptată de Consiliul Europei, care abordează în cadrul art. 12-14 drepturile minorităților în materie

Toate instrumentele juridice de drept internațional menționate conțin o aplicație a respectării valorii demnității umane în domeniul învățământului. În acest sens, putem afirma că demnitatea afirmă și impune o libertate mai mare pentru indivizi în raport cu o tendință de uniformizare pe care statul o are atunci când construiește și reglementează sistemul de învățământ menit să realizeze dreptul fundamental la învățătură. Astfel, persoanele beneficiază de o libertate care să le ofere un tratament diferențiat și drepturi specifice situației obiective în care se găsesc.

În ceea ce privește libera dezvoltare a personalității umane, s-a spus că recunoașterea acesteia ca valoare supremă este o reacție față de impunerea de către autoritate a unui sistem de valori oficiale care ar împiedica individul să-și construiască liber identitatea [92, p.62]. Această valoare constituie un vector al interpretării tuturor dispozițiilor constituționale privind libertatea, iar dreptul fundamental la învățătură se încadrează în această categorie, chiar dacă art. 35 din Constituția Republicii Moldova

vorbește numai de autonomia universitară. Libera dezvoltare a personalității umane impune o independență a învățământului în general față de stat, ceea ce nu-l scoate de sub tutela administrativă a statului, dar îi garantează neutralitatea ideologică.

Putem afirma, așadar, că libera dezvoltare a personalității umane apare, în interpretarea teleologică a sistemului constituțional al Republicii Moldova, scopul pentru care sunt instituite drepturile și libertățile, inclusiv dreptul fundamental la învățătură. Această concluzie este dublată și de textul art. 13 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, care afirmă în primul său alineat că „[...] educația trebuie să urmărească deplina dezvoltare a personalității umane și a simțului demnității sale [...]". Vedem astfel cum cele două valori supreme constituționale își găsesc locul și recunoașterea în interpretarea dreptului fundamental la educație ca drept universal. Cele două valori – scop reprezintă însă doar o parte din scopurile implicite în domeniul învățământului, fiind totodată valorile care exprimă latura individualist – liberală a acestui drept.

2.3.2. Dreptul fundamental la învățătură și dreptul la identitate

Protecția drepturilor minorităților în sistemul de învățământ și conflictul între aceste drepturi și dispozițiile dreptului național privind exercitarea dreptului fundamental la învățătură reprezintă o provocare fundamentală pentru politicile de stat și pentru procesul de luare a deciziilor într-o societate.

Așa cum a fost menționat, furnizarea educației și a mijloacelor necesare exercitării acestui drept reprezintă o obligație primordială a statului. În același timp, statul își exercită acest rol impunând în sistemul public propriul sistem de reguli și, desigur, propriile valori. Printre acestea, chiar art. 35 alin. (3) al Constituției Republicii Moldova spune că „Studierea limbii de stat se asigură în instituțiile de învățământ de toate gradele. În acest sens dispozițiile Codului Educației al Republicii Moldova în art. 7 lit. i) prevede principiul recunoașterii și garantării drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale, inclusiv a dreptului la păstrare, dezvoltare și exprimarea identităților etnice, culturale, lingvistice și religioase.

Dreptul la identitate [92, p.99], care reprezintă mai mult decât un drept fundamental, fiind ridicat la rangul de principiu general prin inserarea sa în art. 10 al Constituției Republicii Moldova: „Statul recunoaște și garantează dreptul tuturor cetățenilor la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identităților etnice, culturale lingvistice și religioase." Desigur, dreptul la identitate nu aparține doar cetățenilor, acesta fiind un drept inerent oricărei ființe umane, indiferent de cetățenie, naționalitate, etnie sau apartenență lingvistică, precum și culturală ori religioasă.

La prima vedere dreptul la identitate pare să fie ceva de la sine înțeles, unanim acceptat și reglementat în mod corespunzător de legislația fiecărei țări de pe glob, în realitate însă situația este alta, motivul principal constând în chiar dificultatea de a defini ce anume reprezintă identitatea și dreptul la ea. Alăturarea acestor doi termeni, *drept* și *identitate*, aduce în discuție, în mod inevitabil,

două sfere implicit, cu interpretări ce pot prezenta, de cele mai multe ori, valențe diferite. Identitatea unei persoane suportă, în principal, discuții de natură filozofică, definirea acesteia reprezentând cauza multor cărți specifice domeniului. Căci identic în sine se zice despre lucrurile a căror materie e una, fie ca specie, fie ca număr, cât şi despre acelea a căror substanţă este una. De aici reiese limpede ca identitatea e un fel de unitate, o unitate de existență a unei pluralităţi sau aceea care rezultă din considerarea mai multor lucruri ca unul, ca atunci când spunem că un lucru e identic cu sine, caz în care acelaşi lucru e socotit ca două lucruri identice." [5, p.354]. Totuși, din punct de vedere filozofic nu există unanimitate în ceea ce privește conceptul de identitate, interpretările consacrate cumulând o serie de puncte comune, însă sub rezerva amprentei personalității. În acest context, reglementarea din punct de vedere juridic a unui text de lege privind dreptul la identitate al persoanelor, apare ca cel puțin greoaie, cât timp asupra însuși conceptului de identitate nu există o concordanță aptă să nu mai dea naștere la discuții în contradictoriu [167, p.145-149].

Cu toate acestea, necesitatea unei reglementări a fost „impusă" de-a lungul timpului de nevoile de zi cu zi ale oamenilor, asupra identității existând o concepție generală că ea reprezintă, în ciuda diverselor teorii, un ansamblu de date prin care o persoană reușește să se identifice în rândul celorlalte. Înlocuind termenul sintetic de „date", legiuitorul din Republica Moldova a înțeles să reglementeze atributele identității umane precum și modalitățile de identificare, prin dispozițiile Constituției Republicii Moldova cuprinse în alin. (2) art. 10 și Titlul II capitolul II, orice persoană are dreptul la viață, integritate fizică și psihică, la demnitate, la propria imagine, la respectarea vieții private, precum şi alte asemenea drepturi recunoscute de lege". Această enumerare care nu se vrea a fi exhaustivă, este completată de prevederile Codului Civil al Republicii Moldova art. 28-31 în care ni se prezintă atributele ce duc la identificarea unei persoane, respectiv „…dreptul la nume, la domiciliu, la reședință precum și la o stare civilă…". Toată această suită de drepturi pare a se cuveni oricărei persoane care se naște în Republica Moldova și este supusă legislației țării noastre. Lucrurile nu stau însă așa, în art. 28 din Codul civil al Republici Moldova se menționează că respectivele atribute de identificare vor fi recunoscute persoanelor doar dacă „au fost dobândite în condițiile legii".

Această reglementare imperativă, justificată, până la urmă, de necesitățile de natură legislativă, administrativă, economică ale statului, condiționează *ab initio* dreptul la identitate al unei persoane de îndeplinirea anumitor proceduri. Așa cum am arătat, la nivel de cotidian, identitatea unei persoane este dată de anumite elemente care reușesc să o distingă în rândul celorlalte, precum numele, domiciliul, starea civilă. Or, dobândirea acestor atribute numite și drepturi ale personalității se realizează în mod strict, prin respectarea dispozițiilor aplicabile în domeniu. Drepturile personalităţii, denumite şi „drepturile primordiale ale persoanei umane", sunt inerente persoanei fizice, în sensul că sunt direct ataşate omului real şi inseparabile de acesta. Spre deosebire de drepturile reale şi cele de creanţă, aceste drepturi nu se dobândesc ca efect ale acţiunilor omului. Spre exemplu, dobândirea prenumelui

are loc la data înregistrării naşterii, pe baza declaraţiei de naştere. Dacă însă naşterea nu este înregistrată, copilul nou-născut nu va putea avea un nume recunoscut de către instituţiile statului, identitatea sa ca persoană lipsind cu desăvârşire.

Legat de acest aspect, privind necesitatea înregistrării copiilor imediat după naştere, la nivel mondial există numeroase probleme, împotriva cărora diverse organizaţii mondiale au ales să lupte. În acest sens, într-un studiu realizat de UNICEF [304] pe tema dreptului la identitate, s-a analizat situaţia înregistrării naşterilor la nivel global, observându-se cu prioritate evoluţia acestora în America Latină şi Caraibe. Pornind de la ideea că doar prin înregistrarea naşterii un copil reuşeşte să capete identitate şi, implicit, dreptul la un nume, o naţionalitate, în fapt un loc în societate, s-a dorit analizarea în concret a situaţiei reale din anumite zone, considerate ca fiind cu probleme. Rezultatele finale au arătat însă o realitate tristă, confirmată de condiţiile de viaţă întâlnite în zonele analizate. La nivel global, se apreciază că o treime dintre copiii cu vârsta până la cinci ani nu sunt înregistraţi la momentul naşterii lor. În America Latina şi Caraibe, un număr de 18% dintre copii nu sunt înregistraţi, raportul fiind de aproximativ 1 din 6 [306], destul de mare pentru nişte regiuni de nivel mediu în ceea ce priveşte valoarea veniturilor. Situaţia este şi mai gravă dacă e să analizăm cifrele oferite de oficialii Braziliei şi ai Republicii Dominicane. Acolo se estimează că numărul copiilor neînregistraţi ar fi de 25% [305]. Trebuie să precizăm însă că procentele acestea îşi modifică valorile în dependenţă de mediul rural sau urban.

Această realitate dură, existentă la nivelul regiunilor analizate, ne oferă odată cu procentele respective şi motivele pentru care înregistrarea copiilor continuă să fie pentru mulţi ceva de neatins. Barierele existente sunt atât de natură politică, geografică, economică, legislativă, administrativă, socială, dar şi culturală. În multe situaţii, birourile de înregistrări sunt situate la o distanţă destul de mare de cei interesaţi, iar pentru aceştia din urmă, ce trăiesc adesea în zone de conflict militar, siguranţa adăpostului este mult mai importantă decât deplasarea în vederea înregistrării. Oricum, potrivit studiului celor de la UNICEF, de cele mai multe ori, pentru persoanele aflate în zonele de tensiune armată, idealul constă în primirea azilului, grija înregistrării copiilor fiind adesea abandonată.

Privind toate aceste cifre, nu putem decât să constatăm gravitatea situaţiei, reflectată în absenţa oricăror atribute ce ar putea identifica acei copii. Efectele neînregistrării naşterii lor se vor produce gradual, îngrădirea liberului acces la drepturi fiind direct proporţională cu înaintarea în vârstă. Nu vor avea un nume recunoscut în societate, o cetăţenie, nu se vor putea înscrie în sistemul educaţional, medical, nu vor putea fi protejaţi de autorităţile statului. Toate aceste drepturi, recunoscute la nivel internaţional le vor fi străine, pentru că în lipsa unei „identităţi" stabilite conform legii, atributele identificării personale nu le vor putea fi asociate. În art. 8 alin. (1) al Convenţiei privind drepturile copilului, adoptată în 1989 [77],se stabileşte expres că „Statele părţi se obligă să respecte dreptul copilului de a-şi păstra identitatea, inclusiv cetăţenia, numele şi relaţiile familiale, astfel cum sunt

recunoscute de lege…". Art. 7 alin. (1) precizează însă, anterior, în mod imperativ: „Copilul se înregistrează imediat după naşterea sa…". În aceste condiţii, expres stabilite, recunoaşterea identităţii unui copil depinde de înregistrarea naşterii sale. În lipsa înregistrării, aplicabilitatea Convenţiei, cât şi a legislaţiei naţionale este exclusă.

Recunoaşterea drepturilor aferente existenţei umane este cuprinsă în diverse convenţii şi legi, majoritatea statelor lumii ratificând respectivele reglementări. Se garantează astfel dreptul persoanei de a avea un nume, o naţionalitate, un domiciliu, o stare civilă, relaţii de natură familială, precum şi posibilitatea de a se dezvolta şi a evolua conform alegerilor proprii, toate însă, în condiţiile legii. Totuşi, orice reglementare de natură legislativă conferă drepturi într-o modalitate obiectivă, fără a ţine cont şi de alte aspecte. Aceste aspecte sunt însă foarte importante atunci când vine vorba de identitatea unei persoane şi de drepturile atribuite ei. Până la urmă, omul nu reprezintă doar o suită de drepturi enumerate în mod limitativ într-un text de lege. El trebuie înţeles în funcţie de fiecare nivel al vieţii sale, identitatea sa fiindu-i într-o continuă schimbare, ca nou-născut, elev, cetăţean al unui anumit stat, lucrător într-un anumit domeniu. Până la urmă, situaţiile din viaţă pe care o persoană trebuie să le înfrunte, ajung să o definească în rândul celorlalţi. Într-un articol [228, p.85] pe tema identităţii personale semnat de Francesco Viola, Profesor de Filozofie a dreptului la Universitatea din Palermo, se concluzionează că: „Dobândirea identităţii umane are loc numai prin modul nostru specific de viaţă".Aşadar, avem de-a face cu un concept susceptibil de multiple interpretări asupra cărui conţinut cu siguranţă vor mai naşte dezbateri. Singura certitudine este însă dorinţa materializată la nivel global a multor state ce încearcă, cel puţin legislativ, să confere repere cetăţenilor prin reglementarea de drepturi care să-i ghideze înspre conturarea propriilor identităţi. O instruire furnizată generalizat, la iniţiativa şi sub coordonarea unei voinţe unice la nivel naţional are tendinţa de a uniformiza procesul de învăţământ, în detrimentul identităţii particulare a persoanelor care sunt destinatarii acestei instruiri.

Pentru a evita un astfel de rezultat, contrar scopurilor instruirea într-un sistem politico-juridic pluralist, în sfera dreptului fundamental la învăţătură cad anumite aspecte menite să concilieze dreptul la identitate al persoanelor cu obligaţiile pe care statul şi le va asuma în acest domeniu. Pe de o parte, statul impune limba de desfăşurare a procesului de învăţământ, însă în virtutea dimensiunii liberale a dreptului fundamental la învăţătură, persoanele cu o identitate lingvistică distinctă au prerogativa de a solicita statului realizarea dreptului acestora la învăţătură şi respectarea dreptul la diferenţă, în anumite limite. Cadrul legal actual garantează persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale dreptul de a studia şi a fi instruite în limba lor maternă la toate nivelurile şi formele de învăţământ, precum şi de a înfiinţa şi administra propriile lor instituţii de învăţământ private, conform legii. Mai mult, Constituţia Republicii Moldova recunoaşte în art. 35 alin. (2) că statul asigură, în condiţiile legii, dreptul de a alege limba de educare şi de instruire a persoanelor, stipularea respectivă având o semnificaţiei dublă: 1) Constituţia Republicii Moldova ia în consideraţie drepturile cetăţenilor de alte naţionalităţii; 2) se ia în

considerație realizarea perspectivelor liberei circulații și colaborării internaționale a oamenilor, ideilor și informațiilor.

Menținerea unui echilibru între drepturile fundamentale care urmăresc protecția identității și a diversității, precum și promovarea pluralismului atât de necesar unei societăți democratice, este o provocare constantă pentru un stat în care naționalismul reprezintă una dintre cele mai de succes strategii electorale [91, p.278]. Normele juridice pe care le vom analiza în această parte a lucrării poartă amprenta puternică a unor principii afirmate atât la nivelul tratatelor internaționale la care și Republica Moldova este parte, cât și la nivelul Constituției Republicii Moldova, cum ar fi: dreptul la identitate, egalitatea în drepturi, dreptul fundamental la învățătură sau chiar principiul pluralismului în societate.

Punerea în aplicare a dreptului fundamental la învățătură al persoanelor aparținând minorităților ridică o problemă fundamentală pentru dreptul internațional al drepturilor omului: cum să se asigure șanse egale la instruire pentru persoanele aparținând minorităților, ținând cont și de nevoile lor specifice culturale sau socio-economice. În timp ce obiectivul egalității de șanse pare a fi cel mai bine servit prin promovarea unei instruiri identice și integrate pentru toți copiii, acest lucru implică un risc de erodare a specificului minorităților și de asimilare a lor de către majoritate. În schimb, deși școlarizarea separată a persoanelor aparținând unei minorități lingvistice sau religioase poate părea cel mai bun mod de a proteja identitatea distinctă a acestora, ea pune în pericol integrarea lor în societate în ansamblu. Dar instruirea integrată poate, de asemenea, să devină ambivalentă din punctul de vedere al egalității de șanse: în cazul în care o minoritate este în mod constant dezavantajată, copiii se pot confrunta cu dificultăți în a concura cu alți copii într-un sistem de învățământ comun. Acest lucru poate compromite beneficiul real al dreptului fundamental la învățătură și, în cele din urmă, integrarea lor în societate [259, p.91-114].

În privința drepturilor minorităților în educație, s-a pus problema dacă aceste drepturi sunt o specie a dreptului fundamental la învățătură ori a drepturilor minorităților [217, p.143-177]. Dreptul internațional nu pare să rezolve această dilemă, conținând referiri la aceste drepturi atât în instrumente dedicate garantării dreptului fundamental la învățătură, cât și în instrumente dedicate protecției speciei drepturilor minorităților. Soluționarea acestei paradigme nu este lipsită de interes, deoarece aceste drepturi pun în balanță două principii: egalitatea de șanse și pluralismul. O opțiune pentru prima variantă, considerarea drepturilor educaționale ale minorităților drept prerogativă componentă a dreptului fundamental la învățătură, conduce la prioritizarea egalității de șanse, în timp ce considerarea acestor drepturi ca preponderent apartenente speciei drepturilor minorităților va obliga la favorizarea principiului pluralismului și a dreptului la diferență. Egalitatea de șanse va necesita o concentrare pe oferirea acelor drepturi educaționale care să poziționeze persoanele aparținând minorităților naționale în postura de a se integra și adapta cel mai bine în societate. Una dintre problemele majore, în rezolvarea căreia pașii făcuți par departe de a-și arăta eficiența pentru politicile educaționale din

Republica Moldova cu privire la drepturile minorităților reprezintă integrarea copiilor romi în sistemul școlar din țară. În ciuda progreselor înregistrate de mai multe programe, cazurile de segregare a copiilor romi în școli continuă să fie frecvente. Problema nu este că aceste programe nu reușesc să dea rezultatele așteptate. Problema pare să fie legată de percepția și tratamentul romilor de către populația majoritară. În cazul în care aceasta nu se va schimba, rezultatele programelor de integrare a romilor în școli sau în societate vor fi limitate [210, p.170].

Pe de altă parte, dreptul la identitate implică și alte prerogative decât cele derivate din diferența lingvistică, subsumate identității culturale. Instruirea trebuie să fie de asemenea manieră încât să garanteze, să păstreze și să transmită identitatea culturală a persoanelor aparținând unei minorități.

Corelativ, statul are și obligația de a se abține de la asimilarea forțată a acestor persoane prin impunerea unei culturi naționale unice și lipsite de opțiunea pluralismului, obiectiv care nu este suficient garantat doar prin asigurarea drepturilor lingvistice. Din textul art. 10 din Constituția Republicii Moldova rezultă și conținutul raportului juridic inerent dreptului la identitate.

Mai mult însă, statul are și obligații pozitive care derivă din acest raport juridic. Acesta este obligat să ia măsuri de protecție pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității persoanelor aparținând minorităților. Prin urmare, ele trebuie nu numai să permită identitatea specifică a minorităților, ci să fie susceptibile să o dezvolte. Păstrarea, transmiterea și dezvoltarea identității culturale se poate realiza prin instruire. Pentru acest motiv, statul are obligația de a asigura cadrul necesar în sistemul de învățământ pentru realizarea acestor obiective. Art. 35 din Constituția Republicii Moldova nu conține o dispoziție particulară referitoare la statutul juridic al identității culturale în sistemul de învăţământ.

Considerăm însă că un astfel de statut poate fi identificat prin interpretarea coroborată, sistemică, a dispozițiilor incluse în art. 10 al Constituției Republicii Moldova – dreptul la identitate, dispozițiile privitoare la accesul la cultură, precum și cele care impun egalitatea în drepturi a cetățenilor și principiul nondiscriminării [52, p.62-67].

În ceea ce privește dispozițiile legale infra-constituționale, în afară de normele referitoare la limba de studiu și obligativitatea învățării limbii române, Legea nr. 3465-XI din 01.09.1989 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova [150]; Codul educației [49] Legea nr.100-XV din 26.04.2001 privind actele de stare civilă [154], Legea nr. 121 din 25.05.2012 cu privire la asigurarea egalităţii [149], Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea art. 13 alin. (1) din Constituţie în corelaţie cu Preambulul Constituţiei şi Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova din 05.12.2013.

Astfel, noul cadru normativ pare să țină mai bine seama de trendul pe care se află dreptul internațional în ceea ce privește promovarea diversității, a toleranței și a înțelegerii atât între popoare, cât și între toate grupurile etnice ori de altă natură.

La nivel internațional, există mai multe tratate care se preocupă de protecția drepturilor lingvistice ale minorităților, atât din categoria izvoarelor dedicate dreptului fundamental la învățătură, cât și din categoria celor care au drept scop general protecția minorităților. Dintre acestea, amintim:Convenția UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului [83]-art. 5.1; Declarația ONU privind drepturile persoanelor care fac parte din minorități naționale sau etnice, lingvistice și religioase (1992) [98] art. 4 para. 3 și 4. Înaltul Comisar pentru Minoritățile Naționale, ca „instrument de prevenire a conflictelor într-o etapă cât mai timpurie"a emis mai multe recomandări: Recomandările de la Haga privind dreptul la educație al minorităților naționale (Octombrie 1996); Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale (Februarie 1998); Convenția-cadru a Consiliului Europei pentru protecția minorităților naționale, art. 14 [84]; Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare [21], care dedică pe larg dispoziții privind domeniul educației, în art. 8.

Analiza acestor dispoziții internaționale arată că furnizarea unei instruiri adecvate pentru persoanele aparținând unei minorități nu mai este o alegere, ci o obligație legală pentru toate statele membre ale Consiliul Europei.

Convenția Europeană a Drepturilor Omului nu include prevederi specifice cu privire la drepturile lingvistice și drepturile minorităților, dar dreptul la egalitate de tratament și principiul non-discriminării pot reflecta multe probleme ale minorităților, inclusiv preocupările privind limba de desfășurare a procesului de învățământ.

Astfel, art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, care recunoaște dreptul fundamental la învățătură, prevede în a doua sa frază obligația statului de a „respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice". Protecția drepturilor fundamentale recunoscute de Convenție evoluează „în sensul unei protecții mai efective și mai întinse a drepturilor și libertăților garantate de către state", astfel că, deși aparent textul mai sus citat al Convenției se referă exclusiv la convingerile religioase și filozofice ale părinților, în jurisprudența sa, Curtea de la Strasbourg a avut ocazia în câteva rânduri să se pronunțe cu privire la protecția libertății părinților de a alege tipul de instruire pentru copiii acestora, inclusiv în ceea ce privește posibilitatea de a alege limba în care să studieze.

Primul caz în care CtEDO a interpretat domeniul de aplicare al dreptului fundamental la învățătură în limba maternă, în conformitate cu art. 2 din Primul Protocol adițional, care a avut în vedere mai mult decât principiul non-discriminării din art. 14 al Convenției, a fost așa-numita *Cauza lingvistica Belgiană vs Belgia* [40], soluționată în anul 1968. Plângerea a fost adresată Curții de persoane vorbitoare de limba franceză care locuiau într-o zonă vorbitoare de olandeză din Belgia. Acestea au vrut pentru copiii lor o educație în limba franceză în școlile locale și au contestat reglementarea belgiană cu privire la limba folosită în sistemul de învățământ, care se baza pe

împărțirea țării în patru regiuni lingvistice și statua că instruirea publică în regiunea lingvistică a reclamanților poate fi oferită doar în limba olandeză. Legislația urmărea să protejeze omogenitatea lingvistică a regiunii, pentru a se asigura că toate școlile care depind de stat, existente într-o regiune unilingvă, vor efectua predarea numai în limba acelei regiuni. Cu toate acestea, nu exista nici o barieră pentru organizarea de școli particulare în limba franceză în regiunea unilingvă olandeză. În ceea ce privește problema dacă există un drept fundamental la învățătură în limba maternă, atât Curtea, cât și Comisia au formulat un răspuns negativ. Hotărând astfel, Curtea a afirmat că altfel, oricine ar fi liber să pretindă orice limbă de instruire pe teritoriul oricărui stat parte la Convenție.

Curtea a considerat, de asemenea, că art. 2 nu impune statelor să organizeze pe cheltuiala lor sau să subvenționeze o instruire de un anumit tip sau la un anumit nivel. Adoptând o poziție minimalistă, Curtea a statuat că dreptul fundamental la învățătură este limitat la dreptul de acces la instituțiile de învățământ existente la un moment dat și la dreptul de a obține, în conformitate cu normele în vigoare în fiecare stat, recunoașterea oficială a studiilor care au fost finalizate în aceste instituții. În ceea ce privește limba de predare, Curtea a constatat că art. 2 nu precizează limba în care trebuie să fie efectuată instruirea pentru ca dreptul să fie respectat. Părinții reclamanți au susținut că refuzându-le limba maternă, statul le-a încălcat dreptul la respectarea convingerilor filozofice, argument ce a fost de asemenea respins de către Curte. Aceasta a hotărât că respectul pentru convingerile religioase și filosofice ale părinților nu impune unui stat obligația de a da efect preferințelor lingvistice ale părinților.

Curtea a constatat că a existat discriminare doar pe un singur motiv: în cazul copiilor care nu au avut acces la școli în limba franceză în șase comune de la periferia Bruxelles-ului, deoarece părinții lor locuiau în zona unilingvă olandeză, în timp ce copiii de limbă olandeză cu reședința în ambele regiuni unilingve, franceză și olandeză, au avut acces la școli de limba olandeză în aceste comune. Astfel, în cauza lingvistică belgiană, Curtea Europeană și-a indicat opțiunea de a lăsa o libertate statului în determinarea limbii de predare în școlile publice. Cu toate acestea, importanța hotărârii rezidă în faptul că, deși adoptând o interpretare restrictivă a dreptului fundamental la învățătură în ceea ce privește drepturile lingvistice, Curtea a condamnat statul belgian în baza principiului nondiscriminării, oferind astfel o protecție acestor drepturi.

Reacția doctrinei [245; 247] la hotărârea Curții a fost împărțită, fiind considerată justă de cea mai mare parte, dar generând și critici cu privire la abordarea sa precaută. Trebuie, totuși, contextualizat momentul adoptării acestei hotărâri, în condițiile în care, în anul 1966, Consiliul Europei nu avea încă o preocupare activă în domeniul protecției drepturilor minorităților. Așa cum am văzut mai sus, această preocupare s-a intensificat abia în ultimul deceniu al secolului XX, în principal ca reacție la evenimentele turbulente din fosta republică Jugoslavă.

Acest principiu a fost reafirmat, mai recent, în alte cauze soluționate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului, precum Cipru contra Turciei [27], în care s-a reținut că *„articolul 2 din Primul Protocol adițional la Convenție nu precizează limba în care instruirea trebuie să fie efectuată pentru ca dreptul la învățătură să fie respectat”* [27]. În această cauză au fost contestate politicile lingvistice ale autorităților din Republica Turcă a Ciprului de Nord în domeniul educației publice, Curtea hotărând că acestea reprezintă o încălcare a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție în ceea ce privește drepturile ciprioților greci care trăiesc în nordul Ciprului, în măsura în care nu există facilități adecvate la nivelul instruirii gimnaziale disponibile pentru ei. Curtea a reținut că guvernul din nordul Ciprului furnizează învățământul primar în limba greacă. Cu toate acestea, copiii de părinți greco-ciprioți care doreau să urmeze o educație secundară în limba greacă au fost obligați să îi transfere la școlile din sud, deoarece copiii puteau continua studiile doar la o școală turcească sau în limba engleză, în partea de nord. Pe de o parte, Curtea a confirmat că art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție este lipsit de o componentă lingvistică. Pe de altă parte, ea a afirmat că în acest caz concret există o componentă lingvistică pentru învățământul secundar, deoarece guvernul Ciprului de Nord a prevăzut învățământul primar în limba greacă și, prin urmare, a opri oferirea educației pentru nivelul gimnazial în aceeași limbă reprezintă o negare a dreptului fundamental la învățătură.

Curtea a avut destul de recent ocazia de a interpreta conținutul și sfera de aplicare a dreptului fundamental la învățătură cu privire la obligațiile statelor-părți în furnizarea de instruire pentru copiii aparținând minorităților etnice și/sau lingvistice în cauza Oršuš contra Croației [119]. În această cauză se contesta, printre altele, segregarea forțată realizată de către stat a copiilor romi în cadrul sistemului de învățământ pe baza diferențelor etnice/lingvistice. Reclamanții au fost 15 cetățeni croați de etnie romă care au fost plasați în clase separate din cauza cunoștințelor lor necorespunzătoare de limbă croată (principala limbă de instruire) În prima sa hotărâre, dată de completul de 7 judecători, Curtea a considerat că există o încălcare a Convenției doar în ceea ce privește durata excesivă a procedurii interne, însă a apreciat că nu există o încălcare a principiului nondiscriminării și nici a dreptului fundamental la învățătură, motivând că orice diferență de tratament a reclamanților s-a bazat pe competențele lor lingvistice. S-a considerat că, în domeniul educației, statelor nu li se interzice posibilitatea de a înființa clase separate sau școli diferite pentru copiii cu dificultăți, sau implementarea unor programe educaționale speciale pentru a răspunde la nevoi speciale. Mai mult, Curtea a luat act cu satisfacție de faptul că autoritățile croate s-au preocupat de aceste aspecte sensibile și importante. Plasarea reclamanților în clase separate a fost, prin urmare, o măsură pozitivă concepută pentru a îi ajuta în dobândirea de cunoștințe necesare pentru a urma programa școlară. Curtea a concluzionat că plasarea inițială a reclamanților în clase separate a avut la bază cunoașterea insuficientă a limbii croate și nu considerente legate de rasă sau de originea etnică. În consecință, nu a existat o încălcare a art. 14 din Convenție coroborat cu art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție. Astfel, Curtea a decis că

deşi statele nu pot separa elevii pe motive de limbă într-un mod discriminatoriu, ele pot fi nevoite să adopte măsuri cu caracter temporar, care includ plasarea acestora în clase separate în funcție de gradul de cunoaștere a limbii, în scopul de a învăța limba națională și de a fi pregătită integrarea deplină a acestora în sistemul de învățământ.

Ulterior, reclamanții au solicitat rejudecarea cauzei de către Marea Cameră, care a ajuns la cu totul alte concluzii. La data de 16 martie 2010 [119], aceasta a reținut o încălcare a art. 6, în unanimitate, precum și o încălcare a art. 14 din Convenție, coroborat cu art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, cu nouă voturi pentru și opt împotrivă. Majoritatea a considerat că regimul de școlarizare pentru copiii romi nu prezintă suficiente garanții care să asigure că, în exercitarea marjei sale de apreciere în domeniul învățământului, statul a avut suficient în vedere nevoile speciale ale elevilor în calitate de membri ai unui grup defavorizat. Ca urmare a măsurilor statului, reclamanții au fost plasați în clase separate în care au urmat un curriculum adaptat, deși conținutul său exact rămâne neclar. Din cauza lipsei de transparență și de criterii clare în ceea ce privește posibilitatea de transfer a acestora în clase mixte, reclamanții au rămas în clasele speciale pentru romi pentru perioade considerabile de timp, uneori chiar și pe durata întregii lor pregătiri în școala primară. Curtea a concluzionat că statul croat nu a prezentat la momentul respectiv suficiente garanții adecvate și capabile să asigure existența unui raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele folosite și scopul legitim declarat a fi urmărit, precum și date clare din care să rezulte dacă acesta a fost atins și menținut. Rezultă că plasarea reclamanților în clase speciale pentru romi în timpul învățării lor primare nu a avut nici o justificare obiectivă și rezonabilă.

Înainte de a încheia analiza jurisprudenței CtEDO în materia drepturilor lingvistice ale minorităților în învățământ, nu putem omite cauza Catan și alții împotriva Republicii Moldova și Federației Ruse [117]. Această cauză a generat un interes deosebit pentru societatea Republicii Moldova. Cauza privește plângerea pe care 170 de cetățeni ai Republicii Moldova care locuiesc în *„Republica Moldovenească Nistreană”* (RMN), elevi ai școlilor din Râbnița, Tighina și Grigoriopol și părinții acestora, au introdus-o pe rolul Curții la data de 25 octombrie 2004, invocând încălcarea art. 2 al Primului Protocol adșional la Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, care garantează dreptul fundamental la învățătură, a art. 8 din Convenție, care protejează viața privată și de familie, și art. 14 din Convenție, care interzice discriminarea. Cu privire la circumstanțele de fapt, cauza a fost generată de acțiunile autorităților din Republica Moldovenească Nistreană. Astfel, la 18 august 1994, regimul RMN a interzis folosirea grafiei latine în școală. În 1999, regimul RMN a ordonat ca toate școlile aparținând altor state și funcționând pe teritoriul RMN să fie înregistrate la autoritățile RMN, în caz contrar ele urmând să nu fie recunoscute, fiind astfel private de drepturile lor. Înregistrarea prezuma sistarea folosirii grafiei latine și a curriculumului elaborat de Chișinău [299]. La 14 iulie 2004 autoritățile RMN au început să întreprindă măsuri pentru închiderea

tuturor școlilor care foloseau grafia latină. La acel moment, în Transnistria existau 6 școli care predau în limba română (moldovenească) cu grafie latină, toate finanțate din fonduri venite de la Chișinău. Reclamanții au adresat numeroase plângeri autorităților Federației Ruse, dat fiind că cea mai mare parte a liderilor RMN sunt cetățeni ruși, iar unii au fost chiar decorați de către autoritățile Rusiei. De asemenea, Federația Rusă continuă să aibă trupe staționate în Transnistria și este mediator în conflictul dintre Republica Moldova și regimul secesionist de la Tiraspol. Ministerul Afacerilor Externe al Federației Ruse a răspuns utilizând fraze generale despre depășirea conflictului în privința școlilor de limbă moldovenească din RMN și a atenționat asupra pericolului utilizării forței în rezolvarea conflictului, recomandând soluția negocierilor. Reclamanții s-au plâns și autorităților de la Chișinău, care, în pofida promisiunilor de soluționare a situației școlilor, nu au reușit să facă acest lucru.

Hotărârea Curții a ridicat mai multe aspecte. Astfel, un prim aspect important îl reprezintă aserțiunile instanței prin care a hotărât că faptele contestate de reclamanți intră atât în jurisdicția Republicii Moldova, cât și în jurisdicția Federației Ruse. De altfel, înlăturând respingerea obiecțiunilor Rusiei privind lipsa sa de jurisdicție, Curtea a confirmat jurisprudența sa anterioară, cum este cazul cauzei Cipru contra Turciei mai sus menționate, conform căreia un stat poate fi responsabil pentru încălcarea drepturilor fundamentale în zone care nu aparțin formal de teritoriul recunoscut al statului respectiv. Pentru a hotărî astfel, Curtea a stabilit că Rusia a exercitat un control efectiv asupra RMN, în perioada în cauză [298]. Având în vedere această concluzie, și în conformitate cu jurisprudența Curții, aceasta nu a considerat necesar să se stabilească dacă Rusia a exercitat un control detaliat asupra politicilor și acțiunilor administrației locale subordonate. În virtutea sprijinului său militar, economic și politic continuu pentru RMN, care altfel nu ar putea supraviețui, Rusia își asumă responsabilitatea în temeiul Convenției pentru încălcarea drepturilor reclamanților la învățătură.

Astfel, cu privire la Republica Moldova, Curtea a concluzionat în unanimitate că nu există o încălcare a dreptului fundamental la învățătură de către acest stat. În schimb, a hotărât cu 16 voturi pentru și unul împotrivă, opinie separată a făcut judecătorul Kovler, desemnat la CtEDO chiar de către Federația Rusă [116] că Federația Rusă se face vinovată de încălcarea dreptului fundamental la învățătură al reclamanților, obligând statul rus la plata de despăgubiri morale în cuantum de 6 000 euro pentru fiecare reclamant în parte. Instanța europeană a apreciat că reclamanții, părinți și copii, s-au găsit în situația ingrată de a alege între, pe de o parte, un învățământ secundar desfășurat într-o combinație de limbă și alfabet pe care ei îl consideră artificial, care nu este recunoscut de vreun alt stat și care utilizează manuale din perioada sovietică și, pe de altă parte, a depune eforturi exorbitante, inclusiv fizice, pentru a avea acces la o formă de instruire a statului lor, pe care o susțin. Deși textul art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție nu precizează limba în care trebuie să se desfășoare instruirea, dreptul fundamental la învățătură ar fi lipsit de sens, dacă nu ar implica în favoarea beneficiarilor săi dreptul de a fi instruit în limba națională sau într-una din limbile naționale, după caz. Prin urmare, Curtea consideră

că închiderea forțată a școlilor, în temeiul Legii cu privire la limbi a RMN, precum și măsurile ulterioare de hărțuire constituie ingerințe în dreptul elevilor reclamanți de a avea acces la instituțiile de învățământ existente la un moment dat și de a putea fi instruiți în limba lor națională. În plus, Curtea consideră că aceste măsuri au cauzat și o ingerință în drepturile părinților reclamanți de a asigura instruirea copiilor lor în conformitate cu convingerile lor filosofice. Așa cum a menționat anterior, Curtea consideră că art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție trebuie citit în lumina art. 8 din Convenție, care garantează dreptul la respectarea vieții private și de familie, printre altele. Părinții reclamanți în acest caz au dorit instruirea copiilor lor în limba oficială a țării, care este, de asemenea, și propria lor limbă maternă. Nu s-au prezentat dovezi în fața Curții care să sugereze că măsurile luate de către autoritățile RMN în ceea ce privește aceste școli au urmărit un scop legitim. Într-adevăr, se pare că politica lingvistică a RMN a fost destinată să pună în aplicare rusificarea limbii și culturii comunității moldovenești din Transnistria.

Pentru toate aceste considerente, Curtea a hotărât că există o încălcare a dreptului fundamental la învățătură, considerând că nu mai este necesară analiza cu privire la încălcarea art. 8 și 14 din Convenție.

Comparând această soluție cu cele prezentate anterior, putem constata faptul că circumstanțele de fapt dintre situația din Ciprul de Nord și Moldova Transnistreană sunt similare, reprezentând cazuri aflate într-o incertitudine din punct de vedere al statutului juridic internațional. Pentru aceste motive, nu putem extrage din această jurisprudență particulară recunoașterea unui drept lingvistic al minorităților la instruire publică în limba maternă, cel mult CtEDO afirmând un drept fundamental la învățătură în limba națională majoritară, acolo unde aceasta este refuzată.

De altfel, o analiză a cauzelor în care s-a invocat încălcarea drepturilor lingvistice ale reclamanților reflectă situații diverse cu care se confruntă mai multe state europene. Astfel, avem, pe de o parte, problema acestor drepturi în statele pe al căror teritoriu există o populație neomogenă lingvistic, cu situații ce persistă istoric de o vreme îndelungată (Belgia; Marea Britanie în privința teritoriilor din Țara Galilor, Irlanda de Nord și Scoția; Cipru cu etnicii turci; Turcia în privința persoanelor vorbitoare de limbă kurdă; Spania sau Croația), iar, pe de altă parte, o problemă a statelor care s-au confruntat în ultimele decenii cu un mare val de imigranți, vorbitori de alte limbi materne (Germania, Franța, Marea Britanie, Suedia, chiar și Belgia și Olanda) Pe de altă parte, dreptul internațional nu face distincție între minorități vechi și noi. Linia de demarcație între cadrul drepturilor în învățământ aplicabile minorităților naționale și imigranților este destul de vagă. În conformitate cu dreptul internațional și european, anumite drepturi educaționale ale minorităților au fost făcute aplicabile imigranților recent sosiți care împărtășesc o identitate etnică, religioasă sau lingvistică comună [269, p.19].

Concluzionând, putem spune că a trecut deja o lungă perioadă de timp de când CtEDO s-a pronunțat în cauza lingvistică belgiană și a decis că egalitatea și nediscriminarea nu garantează învățământul în orice limbă la alegere. De atunci, foarte puține cazuri au implicat folosirea limbilor în

instruire, chiar dacă aspectele lingvistice în educație, așa cum demonstrează cauzele Cipru contra Turciei și Oršuš contra Croației, rămân extrem de sensibile în multe state bilingve sau multilingve. Cu toate acestea, Convenția a fost elaborată pentru a stabili baza drepturilor fundamentale sub care nici un stat nu ar trebui să diminueze protecția conferită pe teritoriul său. Statele pot și, eventual, ar trebui să ridice nivelul de protecție oferit de Convenție și să acorde drepturile lingvistice în educație într-o măsură mai mare decât implică textul acesteia, în special în lumina altor două documente adoptate în cadrul Consiliului Europei, și discutate mai sus, direct legate de utilizarea limbilor minoritare în educație.

Dorim să schițăm coordonatele unei noi amenințări ce se dezvoltă în ritm alert la nivel mondial, este vorba de așa-numitul furt de identitate din mediile electronice care pare să afecteze tot mai multe persoane. Fenomenul constă în utilizarea frauduloasă a datelor de identificare ce aparţin victimelor pentru săvârșirea de diferite infracțiuni, scopul fiind obținerea de beneficii în mod injust și crearea de confuzie în ceea ce privește adevăratul autor al faptei penale. Întreaga operațiune debutează cu furtul datelor de identificare a diferitelor persoane, care ajung astfel să fie presupuse drept principalii autori ai infracțiunilor.

Modalitățile prin care adevărații autori ai faptelor reușesc să intre în posesia datelor de identificare ale victimelor diferă de la caz la caz, de cele mai multe ori, naivitatea celor din urmă reprezentând principala cauză. Odată intrați în posesia datelor, autorii faptelor comit tot felul de infracțiuni în mediul electronic, cum ar fi tranzacții bancare, golirea conturilor victimelor și orice are legătură cu sfera economică. Uneori infracțiunile săvârșite urmăresc amenințarea securității naționale, crearea de acte false, perturbarea diferitor sisteme, întotdeauna însă sub identitatea altei persoane. Principala modalitate de protecție constă în atenția manifestată de fiecare dintre noi cu privire la propriile date de identificare, evitând pe cât posibil prezentarea actelor față de persoanele cu care intrăm în contact în viața de zi cu zi. Acest exemplu privind furtul de identitate din mediile electronice evidențiază o altă modalitate prin care însăși identitatea noastră, ca indivizi aparținând unui stat, supuși anumitor legii, poate să fie sustrasă și folosită în scopuri ilicite. Deși evidențiază mai mult o aplicabilitate practică, identitatea umană în această situație prezintă un interes ridicat, în condițiile în care oricare dintre noi poate deveni victimă a acestor hackeri.

Argumentele expuse au încercat să evidențieze complexitatea și natura identității umane, susceptibilă de atât de multe accepțiuni. Plecând de la înțelesul comun asociat acesteia, am căutat să indicăm modalitatea în care oamenii o percep și îi înțeleg importanța, atribuindu-i de-a lungul timpului diferite drepturi și libertăți. Prin menționarea și analizarea unora dintre problemele existente la nivel mondial am dorit să subliniem absența practică a multor dintre drepturile ce se presupune că le-ar avea o persoană, în virtutea calității sale umane. În orice caz, cursul evoluției va determina modificări constante la adresa omenirii, influențând în mod direct percepțiile ce ajung să ne definească. Până atunci este cert că fiecare dintre noi beneficiază de identitatea pe care și-o conturează în viața de zi cu

zi ca urmare a propriilor acțiuni prin intermediul sistemului educațional și al exercitării dreptului fundamental la învățătură.

2.3.3. Dreptul fundamental la învățătură și libertatea conștiinței

De-a lungul secolelor, educația a fost strâns legată de religie. În Antichitate, în Orient, școlile funcționau în general pe lângă temple. În Occident, mănăstirile erau centre de cultura pe lângă care funcționau școli, atât pentru viitorii clerici (școala interioară), cât și pentru laici (școala exterioară) [270, p.68]. În țara noastră încă din sec. al XI-lea existau școli pentru pregătirea preoților pe lângă mănăstiri și centre episcopale, cu predare în limba latina, greacă și slavă.

Prin educația religioasă trebuie să realizăm de fapt o reală cultivare a spiritului. Ea ne ajută să construim un sistem de valori spirituale, etice, estetice etc. racordate la personalitatea fiecăruia dintre noi și materializarea în comportamente integratoare în viața comunității din care facem parte și a societății în ansamblu. Cercetările în domeniul psihologiei copilului ne arată că educația moral-religioasă este posibilă de la cea mai fragedă vârstă, iar preșcolarii cu trăsăturile de voință și caracter în formare sunt receptivi la influențele exercitate asupra lor [268]. Educația este posibilă în toate perioadele vieții omenești, de asemenea educația religioasă este posibilă în vârsta copilăriei deoarece însuși sufletul copilului are în interiorul său cele necesare pentru aceasta sufletul copilului poate fi întărit ca o cetate.

Art. 9 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului și art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție care reglementează modul de predare a religiei în școli. Deși art. 9 dă posibilitatea elevului de a alege religia pe care dorește să o studieze, realitatea din școli este diferită. În unele școli, pentru a nu încărca orarul și gradul de ocupare a sălilor de clasă, se optează pentru angajarea unui singur profesor de religie (care în majoritatea cazurilor predă religie ortodoxă), iar în cadrul ședințelor cu părinții acestora nu li se aduce la cunoștință faptul că pot opta pentru renunțarea la ora de religie.

Astfel, se ajunge la situații în care profesorul trebuie să predea o anumită religie unei clase mixte, în care elevii nepracticanți vor fi dezavantajați prin însăși natura obiectului de studiu. Totodată, legea interzice prozelitismul religios (art. 9 din Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale). Această normă se încalcă uneori prin modul de abordare a aspectelor din viaţa cotidiană de către profesorul ce ar trebui să prezinte cu detașare problematica dezvoltării tehnologice sau a perceperii vieţii sexuale de exemplu calificare televizorului ca „unealtă a diavolului” sau denigrarea educaţiei sexuale nu pot prezenta interes sau utilitate în dezvoltarea personalităţii elevilor.

În retrospectivă, libertatea conștiinței și convingerilor a fost reflectată și în Declaraţia Franceză a drepturilor omului și cetăţeanului din 1789 [96]. Potrivit Declaraţiei, „nimeni nu urma să fie persecutat pentru convingerile sale, nici chiar pentru cele religioase, dacă prin exprimarea lor nu se încălca ordinea publică prevăzută de lege” (art. 10), și „libera circulaţie a gândurilor și a opiniilor este unul dinte drepturile cele mai preţioase ale omului” (art. 11). Constituţia SUA (1791) [68] a păşit pe

urmele Franţei și a definit libertatea religioasă în cele 10 amendamente, de altfel numite legea drepturilor. Declaraţia Universală a Drepturilor Omului, în art. 26 alin. (3) al Pactului Internaţional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale art. 13 alin. (3), la fel ca și Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăţilor Fundamentale în art. 2 și 9 în Primul Protocol adiţional la Convenție garantează libertatea conștiinţei și a religiei și indică limitele exercitării acestora.

Dreptul părinţilor de a asigura educaţia și învățământul copiilor conform convingerilor lor religioase și filozofice nu este stipulat în art. 31 libertatea conștiinței din Constituția Republicii Moldova. Acest drept, indicat direct în Primul Protocol adiţional la Convenţia Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăţilor Fundamentale (art. 2), precum și în art. 18 al Pactului Internaţional cu privire la drepturile civile și politice, pare să se strecoare prin intermediul art. 35 alin. (9) al Legii Supreme, care prevede că dreptul prioritar de a alege sfera de instruire a copiilor revine părinţilor. În sensul Constituţiei Republicii Moldova și al tratatelor internaţionale cuvenite, instruirea în cauză este instruirea religioasă [168, p.288-291].

În realizarea libertății de conștiință, statul trebuie să păstreze o poziţie de neutralitate faţă de religii, iar alin. (8) a art. 35 al Constituției Republicii Moldova care prevede libertatea învățământului religios, dar și principiul că învățământul de stat este laic [52, p.153]. Astfel, statul asigură libertatea învățământului moral-religios și teologic în interiorul cultelor și asigură posibilitatea desfășurării în cadrul instituţiilor de stat a învățământului religios doar dacă acesta este facultativ, condiţie obligatorie generată de necesitatea respectării credinţei și dreptului părinţilor și tutorilor de a asigura educaţia copiilor minori potrivit propriilor convingeri.

Libertatea religioasă reprezintă un aspect care trebuie analizat în domeniul învățământului, dreptul fundamental la învățătură conținând o prerogativă recunoscută nu doar destinatarilor educației, ci și, în mod special, părinților copiilor minori încadrați în sistemul public de învățământ, și anume aceea de a le fi respectată convingerea, prin oferirea unei educații în conformitate cu această opțiune personală. De altfel, jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului dovedește importanța acestei libertăți, cea mai mare parte a cauzelor înregistrate având ca obiect dreptul fundamental la învățătură vizând pretinse încălcări ale acestei prerogative recunoscute părinților. De asemenea, în cele mai multe dintre aceste cazuri s-a invocat și o încălcare a art. 9 al Convenției, care protejează libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

În domeniul învățământului, încălcarea libertății religioase poate fi de două feluri: negarea dreptului persoanei la educație religioasă sau obligarea acesteia la educarea într-o anumită confesiune, contrar voinței sale [168, p.288-291]. Cele două forme sunt diametral opuse, însă prezintă în egală măsură o încălcare a libertății, fiind folosite la un moment sau altul de către diverse state. Raportorul special al ONU pentru intoleranța religioasă a extras următoarele reguli privind educația religioasă: existența unui drept de a opta pentru educație religioasă în spațiul educațional, existența unei interdicții

de constrângere a elevilor să urmeze o anumită educație religioasă, precum și dreptul de a obține o derogare de la obligația de a urma anumite cursuri cu conținut religios.

Sentimentul identității religioase a copilului iese în evidență, de exemplu, dacă copilul este considerat a fi parte a unei comunități religioase și dacă educația religioasă are ca scop menținerea copilului în acea comunitate. Cu toate acestea, raportorii au văzut acest drept al copilului prin lentila drepturilor părintești [168, p.288-291] nu a drepturilor copiilor [237, p.170]. De aceea considerăm că educația religioasă pare să fie numai un drept al părinților față de stat, așa cum rezultă din interpretarea gramaticală a textelor izvoarelor juridice internaționale, mai sus citate, nu și un drept în sine al copilului.

În jurisprudență, atât fosta Comisie, cât și actuala Curte Europeană a Drepturilor Omului au fost sesizate în repetate rânduri cu privire la încălcarea art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, în ultima sa teză, care acordă părinților dreptul de a pretinde statului să le respecte convingerile religioase și filozofice în procesul de educare al copiilor acestora, în virtutea faptului că un astfel de drept ar constitui un atribut al autorității părintești. În accepțiunea instanței europene, scopul acestei dispoziții urmărește, în special, asigurarea posibilității existenței unui pluralism educativ, condiție esențială pentru funcționarea unei societăți democratice, astfel cum aceasta este concepută de Convenție [14, p.176]. Fosta Comisie a decis că statele dispun de o largă marjă de apreciere în reglementarea învățământului public, dar „trebuie să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților" [14, p.176].

În susținerea celor menționate mai sus putem menționa cauzele Folgero și alții contra Norvegiei [28], Hasan și Eylem Zengin contra Turciei [29], Johanna Appel-Irrgang și alții contra Germaniei [36], Lautsi contra Italiei [120] demonstrează în mod expres interdependența dintre libertatea conștiinței și libertatea la învățătură.

Așadar, concluzionând, din această jurisprudență se reflectă, în primul rând, faptul că instanța europeană încă permite o largă marjă de apreciere a statelor în ceea ce privește reglementarea conținutului programei școlare. Cu toate acestea, Curtea acordă protecție dreptului părinților la respectarea propriilor convingeri religioase și filosofice în ceea ce privește educația oferită copiilor acestora, atunci când cursurile oferite sunt, pe de o parte, lipsite de o viziune pluralistă și echilibrată și, pe de altă parte, procedura școlară nu permite o retragere a elevilor de la aceste cursuri, ori o astfel de opțiune este condiționată disproporționat, în mod special prin obligarea părinților să își dezvăluie convingerile confesionale în motivarea unei astfel de cereri.

Suntem de acord că educația trebuie să-și îndeplinească și rolul de transmițător, nu doar de informații, ci și de valori. Cu toate acestea, credem că educația, mai întâi de a transmite ceva, trebuie să creeze capacități, astfel încât persoanele să devină capabile să își creeze propriile valori, raportate la o cunoaștere pluralistă.

În privința educației religioase, rolul neutru al statului poate fi atins în două modalități: fie statul reduce la un numitor comun toate doctrinele religioase, urmând a include în învăţământul public doar acel trunchi comun [219 p.16], fie se implică mai activ, oferind o informație pluralistă și echidistanță față de toate mișcările religioase recunoscute. În acest aspect, considerăm că neutralitatea şi pluralismul capătă sensuri divergente. Analizând dispozițiile legale naționale, putem afirma, fără rezerve, că dreptul național respectă întocmai standardele impuse de dreptul internațional cu privire la libertatea religioasă, asigurând un drept de opțiune pentru fiecare persoană înscrisă în învățământul public. Cu toate acestea, în ceea ce privește implementarea practică a acestui drept, în mod frecvent s-a ridicat problema unei lipse reale de opțiune în majoritatea școlilor publice. Educația religioasă pusă la dispoziție nu satisface în mod suficient cerințele aderenților altor confesiuni decât cea creștin ortodoxă.

În ceea ce privește neutralitatea statului, afirmată în mod expres în dispozițiile Legii nr. 125 din 11.05.2007 [55] privind cultele religioase și părțile lor componente manifestăm rezerva că o astfel de neutralitate există în celebrele cazuri ale icoanelor din clasele școlare. Chiar dacă practica CtEDO ne dovedește că, din perspectiva Convenției, marja de apreciere a statului este una foarte largă, considerăm că statul Republica Moldova poate încă realiza mai multe pentru a implementa propriile standardele impuse la nivel legislativ. Pentru factorii de decizie politică, va reprezenta o provocare găsirea unui just echilibru între respectarea dreptul comunităților voluntar formate în jurul convingerilor religioase comune de a-și educa proprii copii în aceste convingeri și adoptarea măsurilor necesare ca acei copii să evolueze în cetățeni capabili să funcționeze prin cooperare și comunicare cu concetățenii educați în alte convingeri [231, p.80].

Primul pas în protejarea drepturilor este făcut în cadrul Convenţiei Europene a Drepturilor Omului, convenţie ce impune statului o obligaţie de rezultat, împuternicindu-l să acţioneze chiar contrar voinţei părinţilor pentru a asigura exercitarea dreptului în cazul minorilor. Modul în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a înţeles nevoia de protecţie a acestui drept se manifestă printr-o definire strictă a ingerinţelor ce îi pot fi aplicate, constituirea unei protecţii efective a dreptului prin lărgirea obligaţiei statului de a asigura dreptul fundamental la învăţătură al minorului chiar în cazul în care părintele invocă anumite convingeri filozofice, religioase, dar şi prin protejarea elevului în cazul unei încercări de îndoctrinare sau abuz din partea statului (care are obligaţia de a reglementa materia ce trebuie însuşită şi modul în care informaţiile îi vor fi prezentate elevului).

2.4. Concluzii la capitolul 2

(1) Prezentul capitol urmărește plasarea dreptului fundamental la învățătură în cadrul universului vast al drepturilor omului, identificând reperele care pot fi asociate acestui drept în raport de criteriile clasice folosite și recunoscute de doctrina juridică pentru clasificarea drepturilor omului. Astfel, scopul către care tindem prin acest demers este identificarea elementelor necesare

pentru analiza naturii juridice a dreptului fundamental la învățătură, ce face obiectul studiului preconizat pentru Capitolul 2, ca rezultat al identificării trăsăturilor sale caracteristice.

(2) În prima parte, a capitolului este exemplificat locul educației în domeniul juridic al drepturilor omului, urmărind pe de o parte prezentarea evoluției istorice a conceptului de educație, învățare, instruire și juridicizarea acestuia, pentru ca ulterior să plaseze dreptul fundamental la învățătură pe harta drepturilor fundamentale.

(3) Dreptul fundamental la învățătură nu s-a bucurat de o atenție considerabilă la nivelul doctrinei și cercetării juridice, precum este cazul altor drepturi fundamentale, în special cele civile și politice. În activitatea de documentare pentru prezenta lucrare, am identificat ca primă monografie realizată sub forma unei cercetări doctorale, la nivel european, lucrarea profesorului Julian Lonbay, The right to education: an analysis of international law concerning the right to education and its application in Belgium, France and Ireland, teză de doctorat susținută în cadrul European University Institute de la Florența, 1989, nepublicată, lucrarea lui Klaus Dieter Beiter, The Protection of the Right to Education by International Law: Including a Systematic Analysis of Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Toate aceste lucrări au constituit un real suport pentru elaborarea tezei de doctorat în avansarea cercetării privind acest drept fundamental atât de complex și totodată mult prea neglijat la nivelul doctrinei naționale.

(4) Pentru a putea face corecte aprecieri cu privire la natura juridică a dreptului fundamental la învățătură, este necesar în prealabil să oferim o descriere a aspectelor conținute de dreptul fundamental la învățătură și o analiză detaliată a acestora. Desigur, un astfel de demers poate fi aparent intuitiv însă o analiză complexă a implicațiilor generate de dreptul fundamental la învățătură asupra celorlalte drepturi fundamentale de care nu poate fi disociat, precum și a interdependenței dintre drepturile fundamentale, ne relevă o natură distinctă și particulară conform căreia dreptul fundamental la învățătură este cel mai complex drept fundamental recunoscut.

(5) Dreptul fundamental la învățătură nu poate fi caracterizat ca un drept secundar sau primar – acesta este o parte integrantă a sistemului drepturilor omului. Este evident faptul că drepturile din „a doua generație", inclusiv dreptul fundamental la învățătură, ar trebui să fie parte integrantă a unui mecanism social în cadrul căruia ar promova stima de sine a titularilor acestor drepturi, dar, în același timp, ar consolida sentimentul acestora de solidaritate socială. Sarcina creării unui astfel de sistem de învățământ, care își propune dezvoltarea unei personalităţi integre, conștientă de bazele morale și juridice a relațiilor în societate și dispuși să le urmeze, nu este doar o sarcină a statului, dar, de asemenea, a societății în general. În acest caz, interesele omului, societății și statului coincid - competitivitatea unei țări depinde de eficiența sistemului de învățământ, care, la rândul său, este condiționată de starea economică a statului. Fără un sistem de învățământ bazat pe principiile libertății, egalității accesului la învățământ, participării statului și egalităţii în educație,

este imposibilă dezvoltarea științei, tehnologiei, metodelor și mijloacelor de producție. Cu toate acestea, în contextul globalizării, realizarea dreptului fundamental la învățătură este un instrument important al comunicării inter-statale, comunicării inter-culturale și inter-etnice. Interacțiunea culturilor, schimbul de idei, informații, etc. - o condiție necesară pentru dezvoltarea normală a lumii moderne, iar această condiție nu poate fi realizată fără crearea sistemelor educaționale eficiente în fiecare stat în parte.

(6) Un alt obiectiv al cercetării îl constituie analiza modului în care se conciliază dreptul fundamental la învățătură cu demnitatea și libera dezvoltare a ființei umane cu dreptul la identitate și libertatea conștiinței, înțelegând prin aceasta determinarea prerogativelor aflate la discreția statului atunci când obiectivele sale intră în conflict cu statutul special pe care îl au persoanele aflate într-o poziție de minoritate lingvistică, etnică sau religioasă. În acest sens, normele care impun limba de desfășurare a procesului educativ în sistemul public capătă o atenție sporită. În ceea ce privește dreptul fundamental la învățătură și libertatea confesională, cercetarea urmărește analiza efectelor ce decurg atât din dreptul pozitiv, cât și, în special, din jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, foarte vastă în contextul în care dreptul fundamental la învățătură sub protecția Convenției Europene a Drepturilor Omului pune accent pe respectarea libertății titularilor dreptului în alegerea modului în care procesul educațional respectă opțiunile confesionale și filosofice ale acestora.

(7) Beneficierea de dreptul fundamental la învățătură constituie o premisă pentru exercitarea celorlalte drepturi ale omului. Prin aceasta, înțelegem că niciun drept recunoscut unui individ care nu se bucură de apanajul educației nu poate fi în mod propriu realizat, adus la îndeplinire, în lipsa unui grad minim de cunoștințe dobândite prin accesul la o formă elementară de instruire, putând chiar afirma că însăși conștientizarea existenței acestor alte drepturi nu poate să existe la un individ privat de dreptul fundamental la învățătură, cu atât mai puțin modalitățile de a-și proteja aceste drepturi. Dreptul fundamental la învățătură, prin indivizibilitatea sa, este considerat a fi un instrument pentru toate drepturile omului.

(8) În acest sens, dreptul fundamental la învățătură este văzut ca un veritabil drept de emancipare, de dezvoltare (*„empowerment right”*), aspect scos în evidență de către principalul instrument de interpretare a art. 13 al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale care consideră că dreptul fundamental la învățătură este principalul vehicul prin care adulți și copii marginalizați economic și social se pot ridica din sărăcie și pot obține mijloacele de a participa deplin în viața comunității din care fac parte.

(9) În ceea ce privește dreptul fundamental la învățătură, acestea are rolul de a-i conferi individului control asupra cursului propriei vieți, precum și posibilitatea de a participa activ în viața politică, economică, socială și culturală a societății, oferindu-i mijloacele pentru exercitarea și apărarea celorlalte drepturi.

3. REALIZAREA DREPTULUI FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ ÎN CONTEXTUL INTEGRĂRII REPUBLICII MOLDOVA ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

3.1. Particularitățile raporturilor juridice ce apar în realizarea dreptului fundamental la învățătură

În teoria generală a statului și dreptului, problema raporturilor juridice, ce apar din realizarea drepturilor constituționale și a libertăților umane, este neglijată, fapt ce are un impact negativ asupra elaborării concepției sale. Problema constă în faptul că orice raport juridic îndeplinește o funcție semnificativă privind exprimarea eficienței dreptului fundamental la învățătură și confirmarea veridicității concluziilor teoretice privind natura fenomenului studiat. Nu constituie o excepție nici construcția raporturilor juridice, ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură.

Caracterul raporturilor juridice facilitează descoperirea nu numai a particularităților componentelor formale și materiale ale conținutului raporturilor juridice, dar și oferă posibilitatea de a concretiza acțiunea temporală-spațială a dreptului fundamental la învățătură [132, p.230]. În acest context e de menționat faptul că raportul juridic analizat include raporturile juridice de învățare și raporturile ce apar în domeniul educației [132, p.230].

Urmează de subliniat faptul că premisele juridice ale apariției raportului juridic analizat, pe lângă cele clasice, le reprezintă premisele inerente doar învăţământului. E de menționat, de exemplu, dreptul fundamental la învățătură, componentele juridice, activitatea semnificativă din punct de vedere juridic orientată spre un anumit scop a subiectelor de drept cointeresate în obținerea cunoștințelor și necesitatea societății de a avea specialiști instruiți.

Raporturile juridice ce decurg din dreptul fundamental la învățătură se caracterizează și printr-o componență unică a subiecților. Aceasta se deosebește nu numai printr-o mare diversitate [182, p.256], de la persoane fizice și juridice, până la subiecți speciali – organe ale puterii de stat și municipale, dar și printr-o modificare a statutului legal [163, p.89]. Volumul drepturilor și obligațiilor acestora este stabilit nu doar de legislația din domeniul educațional, ci și de normele diverselor ramuri ale dreptului ca, de exemplu, a dreptului administrativ, civil, al muncii etc.

Totuși, dreptul fundamental la învățătură este realizat în mod diferit de la caz la caz, în dependență de caracterul raportului juridic. Astfel, de exemplu, conținutul raporturilor dintre părinți și organele administrației publice împuternicite să elibereze licență de desfășurare a activității instituției de învățământ preșcolar este un exemplu concludent și revelator în acest context. În cazul dat nu este determinat nici tipul raportului, nici statutul acestuia. Soluționarea problemei în cauză în toată complexitatea sa rămâne la latitudinea părților. În cazul dat apare o coliziune dintre volumul drepturilor și obligațiunilor participanților la procesul educațional și cerințele înaintate conținutului serviciilor educaționale prestate, de exemplu, locul și rolul Ministerului de Externe și Integrării

Europene al Republicii Moldova în procesul educațional în cazul în care cetățeanul Republicii Moldova își face studiile peste hotarele țării.

Structura complicată a obiectului și componenței subiectelor raporturilor juridice ce decurg din dreptul fundamental învățătură relevă caracterul unic al acestora. Acesta se manifestă printr-o diversitate a participanților la procesul educațional și modificarea statutului lor juridic. De regulă, statutul de persoană care deține un drept se formează ca rezultat al acțiunii reglementărilor juridice ale diferitor ramuri de drept în procesul garantării dreptului fundamental la învățătură. Prin urmare, volumul împuternicirilor participanților la procesul educațional se manifestă în mod deplin în cazul în care este implementat în practică. În dependență de tipul instruirii ce se realizează se stabilește componența respectivă a conținutului raportului juridic. Această ipoteză este demonstrată prin realizarea dreptului fundamental la învățătură special, de corecție. Legiuitorul în mod tipic definește componența subiecților și statutul acestora.

Cel mai bine particularitățile subiectului și obiectului se manifestă în raportul juridic ce apare din realizarea dreptului fundamental la învățătură preșcolară, caz în care copilul participă nemijlocit la procesul de învățământ, iar interesele sale sunt reprezentate în deplină măsură de către părinți. O situație analogică se atestă și în cazul prestării serviciilor educaţionale în cadrul instruirii de corecție. Persoanele care obţin cunoştinţe în mod nemijlocit, în acelaşi timp nu sunt subiecți a raporturilor juridice care apar din realizarea dreptului fundamental la învăţătură. Acest statut îl au părinții, tutorii etc. [263, p.511-542]. Principala particularitate a activității educative în instituțiile penitenciare constă în marea dificultate a procesului de reeducare a condamnaților. Însăși plasarea omului în pușcărie denotă prezența unor profunde defecte de ordin social-psihologic și anomalii ale personalității. Pentru resocializarea acestora, colaboratorii instituției penitenciare trebuie să cunoască particularitățile personalității fiecărui condamnat, ceea ce este o sarcină grea, presupunând un volum mare de muncă specifică [174, p.316-322]. O formă importantă a muncii educative este formarea conștiinței de drept a condamnaților, lămurirea legislației urmărind scopul formării unei adevărate culturi juridice a respectului față de lege și a tendinței de respectare strictă a ei. Educaţia juridică are o mare importanță, fiind, anume din cauza încălcării legislației, oamenii ajung în locurile de detenție și mulți dintre ei, mai ales cei minori, declară că, dacă ar fi cunoscut legea și consecințele încălcării ei, n-ar fi încălcat-o niciodată [108, p.145].

Subiecții raporturilor juridice care apar din realizarea dreptului fundamental la învăţătură urmează a fi recunoscute persoanele ce realizează nemijlocit dreptul fundamental la învățătură, care obţin cunoştinţe și care controlează nivelul procesului de învățământ. Restul participanților raporturilor educaţionale sunt în acelaşi timp participanți ai procesului de învățare. Structura dată e destul de convențională și se aplică doar pentru precizarea naturii fenomenului elucidat.

În această ordine de idei, starea juridică a participanților și subiecților se poate schimba. Modificarea are loc în procesul de învățare. Aceasta este definită de legiuitor în raport cu tipul concret al dreptului fundamental la învățătură privit separat. Trecerea dintr-o calitate în alta e determinată de conţinutul activității și totalitatea împuternicirilor subiectelor raporturilor juridice derivate din dreptul fundamental la învățătură.

Specificul menţionat demonstrează faptul că raportul juridic poate fi clasificat în raport precizional și comitent. Clasificarea dată reflectă structura complicată a obiectului raportului juridic, ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură. În știința și practica juridică lipsește unitatea de opinii cu privire la obiectul raportului juridic. Construcțiile propuse sunt destul de diferite și nu întotdeauna reflectă esența relațiilor care apar din realizarea dreptului fundamental la învățătură [249]. Legiuitorul ne recomandă ca punct de referință specificul construcției sistemului de învățământ ce se aplică în practică. Este vorba despre așa-zisa abordare locală. În același timp, în programul special național al dezvoltării învăţământului pentru anii 2011-2015, serviciile educaţionale sunt considerate drept obiect al dreptului fundamental la învățătură. Totuşi, în Codul educației al Republicii Moldova [49] se face o tentativă de concretizare a conținutului acestuia. Relațiile sociale ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură, asigurarea garanțiilor de stat a drepturilor și libertăților omului în domeniul învăţământului şi în condițiile realizării dreptului fundamental la învățătură reprezintă obiectul de reglementare. Serviciile educaţionale includ cunoștințele, activitatea profesională în domeniul învăţământului și alte elemente care în mediul științific au explicații diferite.

Concluzia dată este susținută de analiza actelor normative subordonate legii. În componența conţinutului serviciilor educaţionale pot fi incluse, în primul rând, condițiile organizării și desfășurării procesului de învăţământ, în al doilea rând calitatea cunoștințelor primite, în al treilea rând, conținutul activității educaţionale, în al patrulea rând starea ordinii de drept în instituția de învățământ. Structura dată nu este exhaustivă și, prin urmare, obiectul raportului juridic poate fi completat [174, p.316-322].

Interdependențele între participanții la procesul de învățare se stabilesc în baza aspectelor formale și materiale ale raporturilor juridice ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură. În opinia noastră, natura unei astfel de legături juridice este dictată de activitățile în vederea realizării drepturilor și nu de drepturile formale și obligațiunile părților acestui proces. Anume aspectul material condiționează interdependențele subiecților raportului juridic dat și participanților la procesul de învăţământ. Caracterul complex al aspectelor ce ţin de subiect și obiect și cel material al conținutului raportului juridic, apărut din realizarea dreptului fundamental la învățătură stabilește și dificultatea în determinarea naturii sale. Confirmarea acestui deziderat se găsește în multitudinea de reglementări juridice ce reglementează procesul de învățământ. În această ordine de idei, toate măsurile de realizare a dreptului fundamental la învățătură necesită nu o abordare liniară a problemei, ci formarea unui mecanism cu mai multe nivele. Mai mult decât atât, importanța principală în

problema dată îi revine caracterului activității educaţionale. Incertitudinea dată la nivelul de adoptare a legilor are un impact asupra conţinutului raportului juridic, deoarece se răsfrânge negativ asupra calității învăţământului. Problema constă în faptul că diferite niveluri de învățământ au deosebiri specifice. Acestea se manifestă la vârsta deținătorului de drept şi în cerințele determinate de stat faţă de nivelul cunoştinţelor. De aceea activitatea de învățare este dirijată de conținutul serviciilor educaţionale prestate. Acestea se referă la sfera legăturilor sociale ce nu țin de dreptul de proprietate. Prin urmare, natura raporturilor juridice ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură nu este patrimonială [318]. Totuşi, în timpul realizării dreptului fundamental la învățătură acestea pot fi modificate în raporturi patrimoniale [318].

Starea calitativă menționată a raporturilor de drept, care decurg din realizarea dreptului fundamental la învățătură, atestă diversitatea componentelor juridice. De regulă, acestea formează specificul apariției şi dezvoltării raportului de drept, care decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură. Mai mult decât atât, componentele juridice constituie baza normativă pentru transformarea unor elemente anumite ale structurii raportului de drept.

Componentele juridice determină într-o anumită măsură specificul acordării serviciilor educaţionale, cum ar fi admiterea şi studierea în instituția de învățământ superior a Ministerului Apărării. Cerinţele faţă de deținătorul dreptului sunt mult mai mari decât faţă de admiterea în instituţiile de învățământ superior civile. În acest sens, componentele juridice reprezintă un instrument normativ de limitare a dreptului fundamental la învățătură, care se realizează în instituţiile educaţionale speciale ale Ministerului Apărării sau Serviciul de Informație şi Securitate.

Prin conţinutul acestora, componentele juridice nu sunt omogene nici în raport cu structura raportului de drept, care decurge din exercitarea unui anumit tip de drept fundamental la învățătură, de exemplu, dreptul la şcolarizare sau dreptul fundamental la învățătură pe bază de buget sau în bază de contract. De aceea, componentele juridice joacă un rol important în formarea conţinutului procesului educaţional şi realizarea dreptului fundamental la învățătură.

Specificul componentelor juridice se manifestă mai deplin în procesul derulării procedurii de admitere în instituţiile şi organizaţiile educaţionale, precum şi pe parcursul realizării procesului educaţional [311]. În special, reglementarea procesului de învățământ profesional în universităţile militare şi civile diferă după volumul şi conţinutul drepturilor şi obligaţiilor subiecților raportului de drept, care decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură.

De regulă, oamenii participă la diferite tipuri de raporturi, totalitatea cărora constituie structura procesului educaţional. Odată cu modificarea caracterului acestor raporturi, se modifică şi rolul dreptului fundamental la învățătură în viaţa omului. În procesul studierii acestui tip de evoluție trebuie să fie luate întotdeauna în considerare nu doar aspectele clasice ale raportului de drept, dar şi interesele, posibilităţile reale ale deţinătorului acestui drept. Astfel de transformări găsesc o reflectare

mai amplă în solicitările oamenilor referitor la anumite specialități din sfera învățământului profesional.

Anume raportul de drept permite determinarea eficacității obiective a dreptului fundamental la învățătură în sistemul de valori, de care are mare nevoie mediul social. Cererea de cunoștințe este satisfăcută prin activitatea profesională corespunzătoare a instituțiilor educaționale și prin posibilitățile de fapt ale deținătorilor de drepturi. Astfel, raportul juridic ce decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură constituie criteriul empirico-juridic de evaluare a stării sistemului de învățământ din Republica Moldova.

Urmează de remarcat faptul că dreptul fundamental la învățătură își atinge scopul în măsura în care este garantat realmente de către stat. Anume de aceea raporturile juridice, care decurg din realizarea dreptului fundamental la învățătură, reproduc potențialul real al măsurilor de garantare luate de către stat. Cu toate acestea, realizarea dreptului fundamental la învățătură nu se limitează doar la acțiunile statului, de exemplu, educația spirituală.

Prezența unor astfel de valori extinde posibilitățile funcționale ale dreptului fundamental la învățătură și raporturile juridice, care decurg din realizarea acestuia. Acestea se manifestă prin soluționarea problemelor controversate, determinate de realizarea dreptului fundamental la învățătură, transformarea drepturilor subiective și a obligațiilor juridice ale părților acestui tip de raporturi juridice sau restabilirea drepturilor încălcate. Legiuitorul și organele de aplicare a legii admit utilizarea unor astfel de forme procedurale [107, p.123].

Având în vedere cele expuse, se poate conchide faptul că raportul juridic, care decurge din realizarea dreptului fundamental la învățătură, este o formă juridică de materializare a dreptului fundamental la învățătură. În raportul juridic se manifestă toate calitățile pozitive și negative ale realizării dreptului fundamental la învățătură. Raportul juridic reprezintă caracteristica calitativă a legislației în domeniul educațional și serviciilor educaționale prestate populației țării.

Anume analiza raportului juridic permite luarea măsurilor în vederea sporirii substanțiale a responsabilității participanților la procesul educațional. În acest sens, aceasta servește drept bază pentru realizarea funcției de evidență și control de către subiectele de drept împuternicite. Un exemplu elocvent în această ordine de idei o reprezintă redistribuirea locurilor bugetare de către Ministerului Educației între specialități în instituțiile de învățământ superior profesional din Republica Moldova.

Raporturile juridice care decurg din exercitarea dreptului fundamental la învățătură reflectă pe deplin natura legăturilor care se stabilesc între participanții la procesul de învățământ. Astfel, raportul de drept relevă specificul interacțiunii acestora și demonstrează locul și rolul acestuia în practica juridică. Trebuie să recunoaștem funcția raportului de drept în transformarea ansamblului de prevederi legale existente, care reglementează acordarea serviciilor educaționale.

Fenomenul examinat materializează însuși procesul de exercitare a dreptului fundamental la învățătură. De aceea, raportul de drept presupune în mod obiectiv necesitatea de a lua în considerare regimul juridic de acțiune a dreptului fundamental la învățătură. De exemplu, regimurile juridice de prestare a serviciilor educaționale în instituțiile preșcolare și cele educaționale superioare se deosebesc în mod principial. În contextul globalizării și regionalizării, regimurile juridice ale proceselor educaționale trebuie să fie tipizate, și nu de nivel local [133].

Luând în considerație cele expuse mai sus, putem formula caracteristicile raportului juridic, care decurg din exercitarea dreptului fundamental la învățătură: în primul rând, raportul juridic, care se stabilește în procesul de exercitare a dreptului fundamental la învățătură între participanții la procesul educațional; în al doilea rând, un astfel de raport este determinat de interesele legitime ale deținătorilor de drepturi și de normele de drept care reglementează raporturile publice în domeniul învățământului; în al treilea rând, raportul dintre participanții la procesul educațional reprezintă o consecință reală și nemijlocită a acțiunii dreptului fundamental la învățătură; în al patrulea rând, această relație exprimă gradul de corespundere a drepturilor și obligațiilor părților raportului juridic, care decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură; în al cincilea rând, caracterul unui astfel de raport poate fi atât legal, cât și ilegal.

Pe baza analizei efectuate, vom da următoarea definiție. Raportul juridic, care decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură, reprezintă relația relevantă din punct de vedere juridic, determinată de interesele societății și individului, care se stabilește între părțile procesului de învățământ și materializează realizarea necesității de obținere a cunoștințelor și asigurării unui grad de instruire prin minimalizarea analfabetismului.

Definiția dată exprimă în egală măsură caracteristica exercitării dreptului fundamental la învățătură, care se pune în aplicare în limitele comportamentului legal şi ilegal al participanților la procesul de învățământ. Circumstanța menționată relevă structura dual a raportului juridic, care decurge din exercitarea dreptului fundamental la învățătură. În Codul Educației a Republicii Moldova acest aspect nu și-a găsit reflectare.

În condiţiile dezechilibrului sistemic al realității socioeconomice, soluțiile simpliste ale problemelor fundamentale, care includ drepturile şi libertăţile, nu au efect. Deoarece acestea produc contradicții noi, cu un caracter sistemic mai profund (global), de exemplu, formalizarea juridică a examenului de stat unificat nu a atins obiectivul pe care şi l-au propus autorii acestei idei. Corupția din domeniul educaţiei a devenit un fenomen complex [214, p.84]. Pe lângă universități, aceasta a atras pe orbita sa un cerc larg de participanţi la procesul educaţional.

În opinia noastră, în procesul de formare a conceptului mecanismului de exercitare a dreptului fundamental la învățătură trebuie să se ia în considerare o serie de particularități specifice, care definesc conţinutul problemei cercetate. Una dintre aceste particularități este problema corelației dintre

mecanismul de exercitare şi mecanismul de asigurare. În ciuda naturii lor comune, acestea comportă deosebiri semnificative de ordin funcțional-cantitativ şi calitativ. Volumul tezei nu ne permite să facem o analiză comparativă complexă.

Cu toate acestea, trebuie de remarcat faptul că, în mecanismul de exercitare obiectul de influenţa le reprezintă dreptul şi acţiunile deţinătorului de drept, iar în mecanismul de asigurare - doar dreptul. În afară de aceasta, mecanismul de exercitare exprimă procesul de transformare a caracterului public-legal al dreptului fundamental la învățătură în caracter subiectiv. Această circumstanță demonstrează faptul că funcționarea mecanismului de exercitare se realizează în limitele de acțiune a dreptului fundamental la învățătură.

Mecanismul de asigurare funcționează în regim de prevenire, de combatere şi restabilire a dreptului fundamental la învățătură încălcat, şi anume, înainte de demararea procesului de exercitare. Prin urmare, şi scopurile funcționării mecanismelor abordate sunt diferite. În cazul în care acțiunea mecanismului de asigurare are drept scop protecția şi apărarea [222, p.85-134], atunci mecanismul de exercitare rezolvă problema creării condiţiilor pentru un grad maxim posibil de accesibilitate la serviciile educaţionale prestate în Republica Moldova. Prin urmare, mecanismul de asigurare este o condiţie necesară de exercitare a dreptului fundamental la învățătură.

Astfel, conceptul mecanismului de exercitare trebuie să ţină cont de caracterul complex al dreptului fundamental la învățătură. Structura conţinutului său şi factorii care determină exercitarea la nivel individual formează baza elementelor constitutive şi temelia formării ideii teoretico-empirice a conceptului. De aceea, crearea conceptului respinge, fără echivoc, principiul schematismului sau simplismului. Această afirmație este condiţionată şi de faptul că exercitarea dreptului fundamental la învățătură depinde nu numai de acțiunea dreptului ca atare, ci şi de aspectele economice, etnice, religioase şi de altă natură care determină gradul de accesibilitate la serviciile educaţionale în Republica Moldova.

Structura complexă a dreptului fundamental la învățătură are o importanță principială pentru exercitarea acestuia, deoarece reflectă dinamica conținutului și formele sale, gradul de variabilitate a procesului educațional și a legislației care îl reglementează. De aceea conceptul mecanismului de exercitare a dreptului fundamental la învățătură trebuie să exprime unitatea bazelor sale materiale și formale, deoarece particularitățile public-juridice depind nu numai de calitatea normelor, care concretizează dreptul fundamental la învățătură, dar și de alte circumstanțe în care se manifestă posibilitățile deținătorului de drept.

În afară de aceasta, împuternicirile deținătorului de drept pot fi limitate prin stilul de viață al deținătorului de drept. Această circumstanță este condiționată de faptul că legiuitorul nu reacționează întotdeauna operativ la dinamica realității socioeconomice. În cele mai multe situații ce țin de realizarea dreptului fundamental la învățătură, factorii materiali devin dominanți în exercitarea

dreptului fundamental la învățătură. Prin urmare, mecanismul trebuie să acumuleze în structura sa astfel de măsuri, care să poată asigura sincronizarea tuturor circumstanțelor care determină exercitarea dreptului fundamental la învățătură.

În legătură cu aceasta, conceptul trebuie să conţină idei şi măsuri în măsură să asigure depășirea consecințelor negative ale globalizării şi regionalizării. Limitele funcționării unui astfel de mecanism se extind în mod semnificativ și depășesc limitele metodelor juridice. Acțiunea cuprinde nu doar domeniul învățământului ca atare, ci şi alte domenii ale realității înconjurătoare. Prin urmare, conceptul mecanismului trebuie să fie unul sistemic. Acesta oferă posibilitatea de a rezolva destul de eficient problemele realizării dreptului fundamental la învățătură.

Cu regret, problema se acutizează şi din cauza caracterului relativ al dreptului fundamental la învățătură. Acesta se exprimă atât prin acțiunea limitărilor, cât şi prin structura complexă a fenomenului studiat. Aceste particularități exercită influență asupra procesului de realizare și presupun necesitatea de a concretiza dreptul fundamental la învățătură prin legislația în vigoare. În Republica Moldova, detalierea se efectuează prin dezvoltarea tipizată, și nu de ramură a unor acte legislative, regulamente, instrucțiuni.

Această problemă este dificilă, iar în jurisprudență nu a fost studiată în mod special. În acest caz este suficient să se compare dreptul fundamental la învățătură preşcolară şi dreptul fundamental la învățătură profesională, universitară și posibilitatea realizării lor în Republica Moldova. Nivelurile de manifestare a unuia şi aceluiași fenomen sunt atât de diferite, încât acestea presupun utilizarea unor măsuri de asigurare diferite după formă şi conţinut în scopul exercitării eficiente a dreptului fundamental la învățătură.

Astfel, conţinutul elementelor structurale ale dreptului fundamental la învățătură se deosebește în mod semnificativ. Prin urmare, şi procesul de exercitare a dreptului fundamental la învățătură preşcolară, şcolară, universitară, postuniversitară şi la autoeducație se deosebește din punct de vedere calitativ. Aceste deosebiri se manifestă cel mai puternic în raporturile juridice, care derivă din implementarea elementelor structurale menționate ale conţinutului dreptului fundamental la învățătură. Este suficient să comparăm dinamica statutului participanţilor la raporturile educaţionale pentru a ajunge la o concluzie privind caracterul complex (nonsimplist) al mecanismului de realizarea a dreptului fundamental la învățătură.

Conceptul mecanismului trebuie să menţină un grad sporit de operativitate a măsurilor întreprinse care să asigure accesibilitatea dreptului fundamental la învățătură şi un nivel înalt al capacităţilor de exercitare a acestui drept. Caracterul dinamic al structurii şi al mecanismul de realizare a dreptului fundamental la învățătură presupune existenţa bazelor metodologice de dezvoltare a conceptului acestui drept. În opinia noastră, în problema dată trebuie să pornim de la bazele

metodologice generale de formare a structurii sistemice, cu mai multe niveluri ale fenomenelor sociale [309].

În particular, dreptul internațional leagă începutul exercitării drepturilor și libertăților de momentul proclamării, formalizării și ratificării acestora, adică cu mult înainte de elaborarea normelor naționale concretizatoare. Astfel de izvoare le reprezintă actele și documentele organizațiilor internaționale, care prevăd direcțiile de dezvoltare și exercitare a drepturilor și libertăților omului, de exemplu, Memorandumul pentru Problemele Educației, Științei și Culturii al UNESCO [323].

Obiectul de influență al acestor acte normative îl reprezintă întregul ansamblu de raporturi socioeconomice din sistemul de învățământ. Problema componenței subiective este mult mai complexă. Problema constă în faptul că la diferite etape de realizare a dreptului fundamental la învățătură acestea se modifică. Certitudinea subiectivă se transformă în statutul participanților ca urmare a exercitării dreptului fundamental la învățătură. De aceea, conceptul mecanismului trebuie să reflecte caracterul transfrontalier al dreptului fundamental la învățătură. Dacă nu se ia în considerare circumstanța menționată, este puțin probabil ca să poată fi garantat un grad înalt de accesibilitate și de realizare a dreptului fundamental la învățătură la nivel individual.

Soluționarea problemei date este complicată de diversitatea raporturilor juridice care derivă din exercitarea dreptului fundamental la învățătură. De aceea conceptul mecanismului de exercitare a dreptului fundamental la învățătură trebuie să combine asemenea elemente, cum ar fi procesul de învățământ, acțiunea și realizarea dreptului fundamental la învățătură. Acestea reflectă diversitatea raporturilor care apar în procesul de realizare.

Acțiunea reflectă necesitățile obiective ale societății în norme juridice care să reglementeze raporturile educaționale, iar realizarea reprezintă procesul de manifestare a transpunerii efective în viață a dreptului fundamental la învățătură. Realizarea dreptului fundamental la învățătură transformă sistemul de norme concretizatoare în posibilitățile deținătorului de drepturi de a-și asigura interesul individual. După cum arată practica, realizarea nu se desfășoară întotdeauna în limitele comportamentului legal. În sistemului de învățământ național au loc și forme deviante de exercitare a dreptului fundamental la învățătură.

Iată ce constată cu referire la aceasta Varlamova N. V [285, p.41] „Cel de-al doilea descântec al demnitarilor de stat, jignitor pentru majoritatea cadrelor didactice oneste: Examenul de stat unificat este salvarea de la corupția anterioară din universități. Ce avem acum? Corupția s-a modernizat şi s-a răspândit în şcoli. Nu sunt cazuri izolate de mituire, ci o totală invazie a unor diferite scheme de corupție. Am înţeles demult că Examenul de stat unificat s-a transformat într-o armă devastatoare împotriva persoanei, nereușind să devină un mijloc de evaluare obiectivă a cunoştinţelor, de protecție a copilului [276, p.528].

Prin urmare, mecanismul trebuie să materializeze prin structura sa totalitatea reglementărilor instituționale în vigoare în domeniul instruirii, precum şi sistemul de prevederi, care concretizează dreptul fundamental la învățătură. În plus, acesta include mijloace care să asigure realizarea posibilităţii unui individ anume prin intermediul raportului juridic. În acest caz conceptul va reflecta atitudinea reală a omului faţă de dreptul fundamental la învățătură.

Totodată, factorul motivațional al realizării dreptului fundamental la învățătură trebuie să exprime o idee ce corespunde obiectivelor de dezvoltare a statului social de drept. Statul are rolul de garant în asigurarea accesibilităţii educaţiei şi, de asemenea, a legalității realizării dreptului fundamental la învățătură. Legalitatea permite statului să solicite de la participanții la procesul educațional un comportament legal. Această problemă este rezolvabilă, deoarece statul şi societatea dețin resursele necesare pentru aceasta.

Ideea legalității în conceptul mecanismului extinde posibilităţile de armonizare a intereselor individuale cu cele publice. Aceasta se întâmplă deoarece procesul de realizare a dreptului fundamental la învățătură constituie criteriul real al stării în care se află legalitatea în domeniul învățământului şi mijlocul de evaluare a valorii reale a dreptului fundamental la învățătură în sistemul cultural şi valoric al bazelor activităţii vitale a societăţii contemporane şi a statului.

Soluţionarea problemei în cauză devine mai problematică din cauza structurii subiective nesigure în domeniul reglementării juridice şi cel al învățământului. Aceasta include organizații internaționale nonguvernamentale, organele autorităților publice, precum şi instituţii ale administrației publice locale. O astfel de diversitate presupune un grad înalt de armonizare a politicilor în domeniul reglementării juridice şi împuternicirilor participanţilor la procesul educaţional.

În particular, V.M. Sîrîh constată că „legislația stabilește nu doar drepturile și obligațiile participanților la raporturile educaționale dar și mecanismele eficiente de realizare cu referire la specificul fiecărui nivel al raporturilor educaționale [294, p.254]. Astfel de mecanisme sunt fixate în art. 12. Codul Educației al Republicii Moldova. Sistemul de învăţământ din Republica Moldova este organizat pe niveluri şi cicluri în conformitate cu Clasificarea Internaţională Standard a Educaţiei (ISCED–2011): după cum urmează: nivelul 0 – educaţia timpurie, educaţia antepreşcolară, învăţământul preşcolar; nivelul 1 – învăţământul primar; nivelul 2 – învăţământul secundar, ciclul I: învăţământul gimnazial; nivelul 3- învăţământul secundar, ciclul II: învăţământul liceal; învăţământul profesional tehnic secundar; nivelul 4 – învăţământul profesional tehnic postsecundar; nivelul 5 – învăţământul profesional tehnic postsecundar nonterţiar; nivelul 6 – învăţământul superior, ciclul I: învățământ superior de licenţă; nivelul 7 – învăţământul superior, ciclul II: învăţământul superior de master; nivelul 8 – învăţământul superior, ciclul III: învăţământul superior de doctorat [49].

În opinia noastră, instituționalizarea juridică a procesului educațional cu greu poate fi considerată o structură finită a mecanismului de realizare a dreptului fundamental la învățătură.

Conținutul articolelor din Titlul II, Capitolul I din Codul Educație al Republicii Moldova și al regulamentelor-tip nu acoperă întreaga diversitate de raporturi care derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură. Această concluzie este confirmată de prezența unui număr mare de acte normative juridice, care sunt emise de către subiecții raporturilor educaționale împuternicite.

Urmează să se țină cont de specificul realizării dreptului fundamental la învățătură în instituțiile educaționale, create de organizațiile non-guvernamentale. În ciuda faptului că acestea dețin o licență și documente de acreditare, temeiurile și procedura de obținere a serviciilor educaționale în cadrul acestora demonstrează importante deosebiri. Aceleași particularități se înregistrează și în universitățile departamentale.

În opinia noastră Sîrîh numește mecanism de realizare acele nivelurile juridice de realizare a dreptului fundamental la învățătură [294, p.255]. Această afirmație se bazează pe faptul că reglementările care concretizează dreptul fundamental la învățătură nu posedă un nivel suficient de sincronizare a efectului regulator asupra raporturilor educaționale. Mai mult decât atât, acestea conțin o mulțime de prevederi contradictorii. De aceea, Guvernul Republicii Moldova folosește mai frecvent în acest domeniu pârghiile aparatului birocratic decât pârghiile legale.

Raționamentul de mai sus este împărtășit de către cunoscutul filozof și jurist englez J. Finnis. Acesta menționează: „Există valori umane sau tipuri de bunuri, care pot fi asigurate doar prin intermediul unor instituții legale, și există cerințe ale rezonabilității practice (practical reasonableness), care pot fi satisfăcute doar de aceste instituții. Anume acestea constituie regimurile juridice de materializare a valorilor umane sau a tipurilor de bunuri.” [226, p.64].

Drept confirmare empirică a justeței concluziilor cu privire la conceptul mecanismului de realizare a dreptului fundamental la învățătură îl reprezintă Codul Educației al Republicii Moldova Capitolul XI; Titlul III al acestui act juridic conține prevederi referitoare la particularitățile de realizare a unor anumite tipuri de programe educaționale și de obținere a educației de către anumite categorii de ucenici. Conceptul Codului Educației exprimă structura cu mai multe niveluri, nonliniară, în formă de rețea a mecanismului de realizare a dreptului fundamental la învățătură.

Pe lângă acest fapt, dispozițiile care concretizează dreptul fundamental la învățătură nu garantează posibilitatea că deținătorul dreptului va întreprinde unele acțiuni în vederea exercitării dreptului fundamental la învățătură, dacă posibilitățile materiale nu-i permit acest lucru. În acest sens, L. Barbu menționează: „Înscriindu-se la vreo universitate prestigioasă și chiar primind o bursă nominală (asemenea persoane sunt foarte puține), chiar și cel mai genial copil dintr-o familie de provinciali nu va putea supraviețui într-un oraș mare, chiar dacă își spală capul doar cu săpun de rufe și frecventează doar programele de dimineață ale cinematografelor. Iar părinții, care câștigă 1500-2000 lei, nu îl vor putea ajuta” [11].

Analiza efectuată a factorilor, care determină procesul de realizare a dreptului fundamental la învățătură, ne permite să formulăm conceptul general al mecanismului. Drept bază pentru elaborarea acestuia vor servi categoriile „educație", „acțiune" și „realizare". Această ipoteză este condiționată de faptul că educația materializează procesul de obținere a cunoștințelor și educației. Acțiunea reflectă fenomenul funcționării dreptului fundamental la învățătură și a normelor sale concretizatoare de la intrarea în vigoare și până la anularea acestora. În concluzie, punerea în aplicare este traducerea efectivă în viață a dreptului fundamental la învățătură prin intermediul raportului juridic și unor forme juridice corespunzătoare.

În literatura juridică caracteristica terminologică a mecanismului este redată suficient de complet și de adecvat prin intermediul unor noțiuni și semnificații. Referitor la problema realizării dreptului fundamental la învățătură, diversitatea semantică a cuvântului „mecanism" poate fi concretizată în materie juridică prin intermediul sistemului educațional. Anume educația pune în acțiune totalitatea factorilor, stărilor și proceselor care determină direcțiile transpunerii în viață a dreptului fundamental la învățătură.

Componența subiectivă include toți participanții interesați în procesul educațional. Aceștia sunt organizațiile internaționale, instituțiile educaționale naționale, raionale și municipale, persoanele care primesc nemijlocit servicii educaționale și reprezentanții acestora, societatea și statul. Obiectul de impact asupra mecanismului constă din dreptul fundamental la învățătură, normele juridice care îl concretizează, interesele legitime ale tuturor participanților la raporturile educaționale și serviciile educaționale acordate.

Elementul subiectiv-obiectiv al structurii mecanismului presupune prezența în acesta a unei componente instituționale și funcționale puternice. Aspectul instituțional reflectă prezența unui ansamblu de reglementări legale, care reproduc sensul și conținutul dreptului fundamental la învățătură. Cel funcțional exprimă specificul reglementării juridice a raporturilor educaționale și a comportamentului participanților la procesul educațional. Unitatea componentelor instituțional-funcționale și subiectiv-obiective ale mecanismului reproduce diferite tipuri și forme de regimuri de realizare a dreptului fundamental la învățătură. Regimul de realizare a dreptului fundamental la învățătură este un element independent al structurii mecanismului.

La rândul său, regimurile de realizare concretizează caracterul complex al fenomenului studiat. Regimurile caracterizează dreptul fundamental la învățătură ca un fenomen public-legal, care se exprimă prin acțiunea sa și se manifestă în rezultatele corespunzătoare. În același timp, regimurile determină ordinea de realizare a dreptului fundamental la învățătură cu referire la toate elementele sale structurale, cum ar fi, de exemplu regimurile de realizare a dreptului fundamental la învățătură preșcolară, școlară. Realizarea efectivă se materializează prin raporturile juridice, care derivă din exercitarea dreptului fundamental la învățătură.

Rolul raportului juridic în mecanismul de realizare a dreptului fundamental la învățătură constă în individualizarea posibilităților legale a părților procesului educațional. Astfel, raportul juridic concretizează caracterul raporturilor dintre participanții la raporturile educaționale, limitele realizării dreptului fundamental la învățătură ca atare. Totodată, prin intermediul raportului juridic este confirmată sau negată accesibilitatea educației, egalitatea oportunităților subiecților, echitatea politicii de stat în domeniul învățământului.

În situația creată, apare întrebarea cu privire la starea raportului juridic în mecanismul de realizare a dreptului fundamental la învățătură. Reprezintă acesta sau nu un element independent al structurii? Formularea unei astfel de probleme este legală. Cu toate acestea, soluționarea acesteia într-un singur capitol al tezei este imposibilă, deoarece tema cercetării științifice necesită o analiză sistemică a seriei de noțiuni a mecanismului de realizare a dreptului fundamental la învățătură. În ceea ce privește mecanismul, în opinia noastră, raportul juridic nu reprezintă un element independent al acestuia, ci o parte a regimului de realizare, deoarece regimul materializează aspectele formale și materiale ale realizării.

Calitatea nu mai puțin importantă și complexă a mecanismului se manifestă în componenta sa materială. Aceasta este o consecință a tendinței globale a capitalizării educației. Anume condițiile materiale ale activității vitale a omului determină oportunitățile sale reale în procesul de dobândire a instruirii. Acestea se referă atât la forma, cât și la locul obținerii educației, deoarece nu fiecare deținător al dreptului este în măsură să-și exercite dreptul său în centrele educaționale de frunte din țară sau din străinătate.

Structura componentei materiale este alcătuită din capacitățile umane reale, costul serviciilor educaționale, cheltuielile financiare și economice de întreținere a studentului și altele. În condițiile actuale, gradul de pregătire a deținătorului dreptului își pierde importanța și trece pe planul doi. Problema dată este deosebit de acută în educația școlară și universitară. O reflecție a acestei tendințe o reprezintă diferențierea educației în prestigioasă și neprestigioasă, ceea ce creează unele probleme privind deficitul personalului de înaltă calificare într-o serie de ramuri ale producției de bunuri materiale, scăderea competenței profesionale etc.

Ideologia educației necesită abilitatea de a identifica în mod corect și de a formula scopurile și obiectivele de lungă durată ale dezvoltării educației, de a efectua planificarea strategică și reconstrucția tehnologică a bazei educativ-metodice a instituțiilor educaționale. Prin urmare, ideologia exprimă conceptul tranziției de la stimularea pe termen scurt a prestării serviciilor educaționale și a comercializării acestora la planificarea pe termen lung a indicatorilor de bază de dezvoltare a sistemului educațional din țara noastră.

Conceptul în cauză semnifică că Republica Moldova trebuie să renunțe la orientarea de piață în prestarea serviciilor educaționale și să treacă la conceptul de percepere culturală și valorică a

dreptului fundamental la învățătură, ca o orientare formalizată spre asigurarea intereselor societății și individului. În acest plan, conducându-se de criteriile unui stat social, autoritățile publice din Republica Moldova trebuie să includă sfera educației în competențele exclusive ale statului. Toate celelalte forme de organizare a instituțiilor educaționale trebuie să fie create pe baza principiilor conformității cu standardele educaționale de stat și cu raporturile parteneriale private în scopul dezvoltării identității naționale și culturale din Republica Moldova.

Urmează de recunoscut drept obiectiv faptul că învățarea, calitatea și accesibilitatea acesteia vor modela potențialul de evoluție a Republicii Moldova. Prin urmare, mecanismul de realizare a dreptului fundamental la învățătură trebuie să asigure atingerea următoarelor obiective: să stagneze degradarea învățământului național; să recâștige pozițiile pierdute în urma reformei în sistemul de divizare internațională a muncii; să creeze un sistem eficient de administrare al educației; să creeze toate condițiile necesare pentru o dezvoltare liberă și creativă a individului; să satisfacă necesitățile ființei umane în obținerea unor cunoștințe de calitate.

3.1.1. Realizarea dreptului fundamental la învățătură în unele țări ale Uniunii Europene

În pofida unității de principii a dreptului fundamental la învățătură, sistemul educațional național al oricărei țări este unic – acesta reflectă particularitățile evoluției istorice a societății și statului, precum și prioritățile de dezvoltare a acestora în prezent și perspectivele de viitor. Fără îndoială, principiile dreptului fundamental la învățătură trebuie să constituie baza oricărui sistem educațional, dar legislația oricărei țări acordă cea mai mare atenție la două principii - participarea statului la educație și accesul egal la educație, deoarece cel dintâi principiu este nemijlocit legat de realizarea tuturor funcțiilor unui stat, iar incapacitatea asigurării celui de-al doilea principiu conduce la grave probleme interne de ordin politic și economic.

Un interes deosebit prezintă țările dezvoltate, în care sunt pe deplin realizate toate principiile dreptului fundamental la învățătură. De aceea în continuare va fi studiată legislația cu privire la educație a Angliei, Țara Galilor și Irlanda de Nord– un stat federal și Finlanda în care volumul de bază al finanțării și controlului asupra procesului educațional este atribuit autorităților statului și structurilor locale, și legislația Angliei – un stat unitar, în care cele mai multe dintre instituțiile educaționale sunt publice, iar procesul educațional se bazează, în principal, pe sprijinul și supravegherea statului. Sistemele educaționale ale acestor țări s-au format pe baza respectării drepturilor omului, în condițiile respectării intereselor omului, societății și statului.

În școala medievală engleză privată, la fel ca și în orice școală de gramatică din Europa, se studia, în principal, limba latină și dreptul. Latina era nu numai limba unor venerabile surse religioase, dar, de asemenea, limba de procedură judiciară din acel timp, mai ales limba bisericească. Spre deosebire de școlile europene, școlile private din Anglia în multe cazuri erau gratuite și erau destinate

copiilor din familii cu venituri mici. De abia în secolele XIV-XV au început să fie fondate şcoli independente de către biserică, care puteau fi gratuite sau cu plată. În secolul al XI-lea au fost fondate primele două universităţi engleze - Oxford şi Cambridge, care iniţial au fost teologice, dar cu timpul au evoluat şi s-au extins, fiind deschise noi specialităţi şi facultăţi [316]. Legea cu privire la universalitate din anul 1662 a dat posibilitate membrilor altor confesii, în afara celei recunoscute oficial de către stat, să deschidă academiile lor, unde studiau cei care nu doreau să trăiască în conformitate cu legile Bisericii anglicane. Din 1692 se dezvoltă sistemul de „ucenicie parohială", în conformitate cu care băieţii şi fetele din familiile sărace aveau posibilitatea să înveţe fără plată o profesie, muncind în schimb la parohia bisericii.

În secolul al XVII-lea, în Anglia s-au dezvoltat şcolile duminicale - în perioada funcţionării uceniciei obligatorii băieţii munceau de la o vârstă fragedă şase zile pe săptămână în manufacturi şi uzine, şi numai duminica puteau învăţa, unica disciplină, universală pentru toţi, era religia, iar unicul manual – Biblia.

Primii paşi ai guvernului britanic, care vizează dezvoltarea educaţiei, au constat în suspendarea uceniciei obligatorii din anul 1814, introducerea finanţării publice a şcolilor pentru familiile cu venituri mici din 1833 şi introducerea obligatorie a literaturii şi ştiinţelor naturale în şcolile de gramatică din 1840. Ca urmare, în anul 1870 a fost adoptată Legea cu privire la învăţământul primar, care a introdus în Anglia şi Ţara Galilor sistemul de învăţământ primar obligatoriu. Părinţii au fost obligaţi să plătească pentru educaţia copiilor lor, iar în absenţa unei astfel de posibilităţi - educaţia era acordată din contul autorităţilor municipale. Aceeaşi Lege a stabilit un standard unic de învăţământ din şapte trepte – la citire, scriere şi aritmetică. Fiecare persoană care dorea să lucreze trebuia să prezinte documentul care confirma trecerea treptei corespunzătoare. În ultimii 20 de ani ai secolului al XIX-lea în Anglia au fost adoptate mai multe legi care au pus treptat bazele unei implicări active a guvernului în domeniul educaţiei, şi anume, Legea privind educaţia gratuită din 1891, prin care se stabilea finanţarea obligatorie a şcolilor de către stat în sumă de 10 şilingi pe săptămână, Legile cu privire la învăţământul primar din 1880 şi 1893, inclusiv pentru copiii orbi şi surzi. Şcolile bisericeşti au rămas doar ca o parte a sistemului de învăţământ unificat şi învăţarea în cadrul lor nu-i scutea pe copii de învăţământul obligatoriu în şcoala generală, învăţământul dobândind un caracter laic doar în secolul al XIX-lea [214, p.84].

Legislaţia contemporană din Marea Britanie cu privire la educaţie acordă o mare atenţie problemelor educaţiei. În ciuda lipsei unei Constituţii scrise, multe legi constituie dreptul constituţional „statutar", adică sunt o parte din Constituţia nescrisă. Acestea includ şi Legea Drepturilor Omului din 1998, care a făcut posibilă protecţia drepturilor omului în instanţele britanice, drepturi consfinţite de către Convenţia Europeană a Drepturilor Omului, inclusiv dreptul la învăţătură, fără a recurge la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Putem spune că Constituţia Regatului Unit

protejează dreptul la învățătură și, mai precis, având în vedere formularea din Convenție, aspectul lui „negativ” [222, p.396].

Instrumentele legislative de bază în domeniul educației școlare sunt Legile cu privire la educație din anii 1996, 2002, 2004, 2006 și 2011, prin care s-a constituit sistemul educațional școlar și a fost prevăzut un număr mare de garanții ale dreptului fundamental la învățătură. În primul rând, aceste acte stabilesc învățământul obligatoriu pentru copiii cu vârsta de 5-16 ani, obligația părinților de a-i motiva și a-i asigura pe copiii lor în școală, precum și dreptul de a alege, din punctul lor de vedere, cea mai bună educație pentru copiii lor. Școlile publice sunt fondate de autoritățile locale, responsabile de managementul educației, acestea pot fi finanțate în întregime din banii contribuabililor sau cu implicarea fondurilor de caritate integral sau parțial. Toate școlile publice sunt obligate să desfășoare activitatea educațională în conformitate cu Curriculumul național, iar cadrele didactice trebuie să posede calificarea adecvată. Doar aproximativ șapte la sută dintre elevi primesc educație în școli independente cu plată, care nu sunt obligate să respecte Curriculumul național și să angajeze cadre didactice în conformitate cu cerințele guvernamentale.

Autoritățile locale sunt învestite cu împuterniciri mari în vederea gestionării sistemului școlar: în Anglia și Țara Galilor acestea sunt organismele de conducere ale comitatelor. Ele se ocupă de finanțarea directă a sferei educației, oferă granturi și subvenții pentru proiecte educaționale și cercetări teoretice în domeniul educației și pedagogiei. În conformitate cu Legea cu privire la inspectare din 2006, aceste organisme sunt responsabile de controlul asupra activității școlilor și organelor lor de conducere; de identificarea persoanelor care au împlinit vârsta de educație obligatorie, dar care nu s-au înscris în nici o școală; de asigurarea logistică a școlilor și alte funcții [325].

În Marea Britanie educația persoanelor care au împlinit 18 ani este cu plată, însă pentru acestea nu constituie o mare dificultate să primească un împrumut guvernamental pentru cheltuielile inerente procesului de învățământ superior și de cazare pe timpul studiilor, care se acordă de la bugetul de stat prin intermediul Asociației împrumuturilor studențești (Student Loan Company) Legea cu privire la învățământul superior din 2004 garantează nivelul maxim de taxe pentru școlarizarea studenților din familiile sărace, oferind statului posibilitatea de a reglementa costurile pentru învățământul superior. În mod tradițional, statul acordă sprijin financiar, informațional și administrativ și instituțiilor din cadrul învățământului superior, precum și studenților, creând condiții pentru dezvoltarea lor prin intermediul unui număr mare de organisme subordonate Ministerului Educației.

În fiecare an, aproximativ a șasea parte din toate legile adoptate în Anglia vizează, într-un fel sau altul, sfera educației, de aceea volumul actelor ce reglementează sistemul educațional este foarte larg și detaliat. În Anglia, Țara Galilor și Irlanda de Nord statul ia asupra sa practic toate aspectele legate de educația în școlile publice, totodată, responsabilități mari sunt atribuite și părinților – aceștia chiar pot fi trași la răspundere penală pentru absența sistematică de la ore a copiilor lor, precum și cele legate de

școala superioară. Un număr mare de acte legislative reglementează participarea statului la rezolvarea problemelor financiare ale studenților și instituțiilor de învățământ. Dar, cu toate că autoritățile locale dispun de solide împuterniciri în sfera educației, în Marea Britanie responsabilitatea pentru funcționarea sistemului de învățământ îi revine statului, reprezentat de Ministrul Educației. Asigurarea accesului la învățământul școlar constituie responsabilitatea autorităților educaționale locale, care alcătuiesc listele copiilor, care au împlinit vârsta corespunzătoare învățământului obligatoriu, controlează înscrierea lor în școala primară și cea generală, precum și supraveghează acțiunile părinților în vederea asigurării frecvenței și performanței copiilor în raport cu curriculumul școlar. Principalele probleme care se soluționează actualmente în Marea Britanie în vederea asigurării accesului egal la instruire sunt: obținerea de către tinerele mame cu vârsta sub 18 ani; organizarea alimentației gratuite pentru toți copiii din școli; dotarea gratuită cu manuale, calculatoare și alte articole necesare pentru învățare; protecția socială de stat a copiilor din familiile de emigranți, este la același nivel ca și cetățenii britanici. La momentul actual, problema accesului la educație pentru fiecare copil este practic rezolvată, iar în continuare, prin creșterea finanțării de stat a sferei educației, este necesar să fie abordate noile provocări, asociate cu asigurarea din mijloacele publice a fiecărui elev cu toate cele necesare pentru învățare.

În Anglia și Țara Galilor accesul egal la învățământul superior este reglementat de Legea cu privire la învățământul superior din anul 2004. Luând în considerare volumul dispozițiilor legislative privind participarea statului la educație, accesul egal la educație și posibilitatea fiecărei persoane de a-și apăra în instanță drepturile prevăzute de lege și de a cere îndeplinirea atribuțiilor statului prevăzute de lege, putem spune că, datorită reglementării largi a dreptului fundamental la învățătură, punerea sa în aplicare în Marea Britanie este la un nivel foarte ridicat.

Sistemul de învățământ finlandez a funcţionat pe baza legislaţiei interbelice până în anii 1970. Legile privind instruirea din anii 1970 au introdus învățământul obligatoriu şi gratuit pentru o perioadă de 9 ani, de la 7 la 16 ani. Astăzi învățământul obligatoriu este guvernat de o serie de legi din anii 1998 şi 2001 ca Actul Educaţiei Obligatorii – 628/1998, Decretul Educaţiei Obligatorii 852/1998, Decretul Guvernamental cu privire la obiectivele naţionale generale şi la distribuirea orelor pe lecţii în educaţia obligatorie – 1435/2001) Învățământul obligatoriu este structurat pe două cicluri. În primii şase ani un singur profesor predă toate disciplinele de învăţământ, iar în ultimii trei ani disciplinele de învăţământ sunt predate de profesori diferiţi. În 2008 aproape toţi copiii, 99,7%, au îndeplinit cerinţele programei analitice obligatorii. Învățământul devine obligatoriu în anul în care copilul împlineşte şapte ani, dar există posibilitatea ca acesta să înceapă şcoala cu un an mai devreme sau cu un an mai târziu, în funcţie de dezvoltarea sa intelectuală, stabilită printr-o serie de examinări. Părinţii sau tutorii sunt notificaţi când copilul trebuie înscris la şcoală, iar dacă nu îndeplinesc această obligativitate nici după cea de-a doua notificare pot fi acuzaţi de neglijenţă. Şcoala nu este obligatorie, doar educaţia este obligatorie. Un elev poate studia şi în afara şcolii, acasă de exemplu, dar periodic se verifică în

sistemul de învățământ de stat progresele copilului care nu frecventează şcoala. Numărul celor care studiază acasă este însă foarte mic. Grădiniţa nu este obligatorie. Unele şcoli oferă o grupă de grădiniţă pregătitoare pentru şcoală pentru copiii de şase ani. După cei nouă ani obligatorii, tânărul poate continua studiile sau nu. Cei care decid să continue studiile au două opţiuni, fie şcoala secundară care durează patru ani maximum – cu posibilitatea de completare în doi ani – şi se încheie cu un examen naţional pe baza căruia se fac apoi admiterile în universităţi, fie educaţia vocaţională care durează doi sau trei ani în funcţie de domeniul de studiu şi al cărei scop este de a pregăti viitori muncitori calificaţi în diferite domenii; absolvenţii şcolilor vocaţionale pot continua apoi cu studiile superioare în politehnici.

Un aspect foarte important în cazul instruirii vocaţionale este practica chiar la locul de muncă pentru care tânărul respectiv se pregăteşte. După încheierea acestei etape de studii, fie în şcoala vocaţională, fie în cea generală, tinerii pot aplica pentru admiterea într-o facultate. Sistemul de învățământ superior are două sectoare, universităţile şi politehnicile. În plus, sistemul de învățământ finlandez permite cetăţenilor finlandezi să îşi desăvârşească educaţia sau calificarea la orice vârstă.

Politehnicile oferă instruire în următoarele domenii: ştiinţe umaniste, ştiinţe ale naturii; turism, catering şi servicii domestice; servicii sociale, sănătate şi sport; tehnologie, telecomunicaţii şi transport; ştiinţe sociale, afaceri şi administraţie. Există astăzi 29 de politehnici în Finlanda la care se adaugă politehnica din insulele Åland şi Colegiul de Poliţie al Finlandei. Cele 20 de universităţi finlandeze oferă pregătire în domenii precum ştiinţe umaniste, tehnologie, ştiinţe naturale, artă şi design, teatru şi dans, medicină veterinară etc. Abandonarea şcolii este extrem de rară. Gratuitatea presupune manualele, materialele auxiliare, masa de prânz la şcoală. Învățământul obligatoriu nu se încheie cu un examen, ci doar un certificat este dovada îndeplinirii cerinţelor din programa analitică. Predarea se face în cele două limbi naţionale, finlandeză sau suedeză [315].

Sistemul finlandez de învățământ este printre cele mai de succes din lume astăzi şi tot mai mulţi sunt cei care încearcă să identifice explicaţiile acestui succes şi să urmeze eventual exemplul. De ani de zile adolescenţii finlandezi obţin scoruri foarte înalte la testele internaţionale, plasându-se întotdeauna în fruntea clasamentului. Testul OECD (Organizaţia pentru Cooperare Economică şi Dezvoltare) [325] din 2006, ale cărui rezultate au fost făcute publice la sfârşitul anului 2007, a fost aplicat unui număr de peste 400 000 de tineri de 15 ani din 57 de ţări. Tinerii finlandezi au obţinut cel mai înalt punctaj în domeniul ştiinţe şi printre primele punctaje în matematică şi abilităţi de citire. Punctajul total plasează Finlanda pe primul loc în rezultatele Programului Internaţional de Evaluare al Elevilor (PISA) SUA s-au plasat pe la mijlocul clasamentului în matematică şi ştiinţe în vreme ce abilităţile de citire sunt foarte slabe.

Analiza sistemelor de învățământ din Anglia, Țara Galilor, Finlanda ne permite să tragem concluzia că istoria dezvoltării oricărui sistem de educație se confruntă cu necesitatea de a recunoaște și de a consfinți prin lege dreptul fundamental la învățătură.

3.2. Obligații pozitive ale statului privind dreptul fundamental la învățătură

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a dezvoltat o practică judiciară particulară pe terenul obligaţiilor pozitive ale statelor în materia protecţiei drepturilor materiale garantate de CEDO. Ea a stabilit pe cale jurisprudenţială că statele contractante sunt obligate să asigure o garantare eficientă exerciţiului drepturilor şi libertăţilor consacrate de Convenţia Europeană contra arbitrajului, acordând protecţie atât împotriva ingerinţelor persoanelor private, cât şi împotriva imixtiunilor din partea agenţilor statului. Deşi textul Convenţiei nu stabileşte *in termenis* obligaţii pentru statele-părţi de a garanta anumite drepturi şi libertăţi consacrate, Curtea de la Strasbourg, în virtutea rolului unic ce-i revine de a interpreta prevederile convenţionale, a conchis că asemenea obligaţii sunt inerente sistemului de protecţie european al drepturilor omului, înşişi autorii CEDO asupra art. 1 operând cu sintagma „Orice stat-parte la Convenţia enunţată garantează tuturor persoanelor în limitele teritoriului său următoarele drepturi...”, însă ulterior înlocuind-o cu prezenta variantă „înaltele părţi contractante recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicţia lor drepturile şi libertăţile definite în Titlul I al prezentei Convenţii”.

Cu toate că termenul de obligaţie pozitivă este des folosit în deciziile Curţii, o definiţie generală nu a fost elaborată, însă o astfel de definiţie poate fi uşor reconstituită având în vedere jurisprudenţa degajată de forul european. În cauza de referinţă *Afacerea lingvistică belgiană* [40], reclamanţii, luând ca bază pentru plângerile lor, au susţinut că astfel de obligaţii ar trebui să fie recunoscute ca obligaţii de a face ceva”. Curtea a refuzat să aprobe acest punct de vedere juridic şi a preferat să constate că dispoziţia invocată de art. 2 din Primul Protocol adiţional la Convenţie (dreptul la instruire) prin natura sa impune reglementarea de către stat.

Abia în speţa *Airey c. Irlandei* [24] în 1979, Curtea Europeană a pus bazele reale ale obligaţiei pozitive, condamnând nu un obstacol pozitiv reprezentat de stat, dar pasivitatea sa care a cauzat obstrucţie în exercitarea efectivă a unui drept garantat. în opinia Curţii Europene, prima caracteristică a obligaţiilor pozitive este faptul că acestea, în practică, impun autorităţilor naţionale să ia măsurile necesare pentru a proteja un drept sau, mai precis, să adopte măsuri rezonabile şi adecvate pentru a proteja drepturile individului.

Dacă ne referim la structura şi caracterele obligaţiilor pozitive, urmează să evidenţiem că ultimele sunt indivizibile şi, de fapt, presupun îndatoriri fundamentale pentru statele semnatare ce constau în fie a proteja, fie a îndeplini. Obligaţia de *a proteja* cere statului să prevină terţii de la ingerinţă în drept, iar obligaţia *de a îndeplini* cere fie să asigure dreptul în mod direct, fie să faciliteze dispoziţia, asistând indivizii sau comunităţile în crearea propriilor prevederi, la fel cere statului să promoveze dreptul, răspândind informaţia şi educând cetăţenii despre drepturile ce le sunt recunoscute.

Având în vedere jurisprudenţa actuală, dezvoltată de Curte, diversitatea măsurilor pe care statele

sunt obligate să le întreprindă este una impresionantă, aici incluzându-se obligaţia de a adopta un cadru juridic eficient pentru a proteja drepturile garantate; îndatoririle de a investiga plângerile precum că anumite drepturi au fost încălcate; obligaţia de a lua măsuri operative în anumite cazuri pentru a proteja persoanele de încălcări ale drepturilor lor; îndatoririle de a furniza informaţii cu privire la ameninţările la adresa drepturilor individuale; obligaţia de a furniza resurse şi pregătire şi altele [251, p.263-279].

Obligaţiile pozitive sunt determinate, planificate şi necesită resurse, precum şi cer realizare treptată odată cu disponibilitatea resurselor. Afirmarea că o obligaţie este indeterminată pretinde că este imposibil de a defini ceea ce un organ trebuie să întreprindă pentru a executa obligaţia. Indeterminarea poate denota imprecizia sau incomensurabilitatea şi neînţelegerea radicală. Imprecizia presupune că conţinutul obligaţiei nu poate fi derivat din cadrul dreptului. De exemplu, protecţia împotriva sărăciei nu concretizează minimul necesar. Incomensurabilitatea este mai problematică, deoarece înseamnă că diferite valori sau bunuri nu pot fi măsurate de acelaşi sistem de calcul [229, p.71].

Obligaţiile pozitive au ca scop să asigure tuturor abilitatea de a-şi exercita drepturile. Din acest scop pot fi deduşi patru parametri. Primul este efectivitatea, indiferent de nivelul garantării reale la un anumit moment sau indiferent de paşii întreprinşi pentru autogarantare, acestea trebuie să fie adecvate şi să urmărească realizarea dreptului. Al doilea – participarea, implicarea celor afectaţi în proces este esenţială pentru ca rezultatul să fie semnificativ. Al treilea – răspunderea, autorităţile trebuie să fie în stare să explice şi să justifice paşii întreprinşi pentru optimizarea dreptului. Al patrulea parametru este egalitatea, obligaţiile pozitive trebuie concentrate asupra persoanelor dezavantajate, care nu se pot bucura de drepturile lor în aceeaşi măsură ca ceilalţi [179, p.28-37].

Curtea Europeană a Drepturilor Omului prin jurisprudenţa degajată a pus pe seama statelor semnatare ale CEDO și obligaţia pozitivă de a recunoaşte identitatea etnică pretinsă de individ, în condiţiile în care respectiva identitate rezultă din circumstanţe ce par a fi veridice. în practica sa recentă, cauza S. *şi Marper c. Regatului Unit* [41], Curtea a decis că identitatea etnică, fără îndoială, trebuie privită ca un element inerent al vieţii private ce se încadrează în sfera protecţiei oferită de art. 8 din Convenţie. În această privinţă, într-o altă speţă recentă *Ciubotaru c. Moldovei* [33], în care reclamantul a pretins încălcarea art. 8, prin refuzul autorităţilor naţionale de a înregistra în actele de stare civilă apartenenţa sa etnică ca fiind român, din motivul neindicării în actele părinţilor perfectate în perioada sovietică a acestei etnii, Curtea de la Strasbourg a evidenţiat caracterul extrem de sensibil al chestiunilor ce reies din circumstanţele cazului şi a enunţat că nu contestă dreptul guvernului de a solicita anumite dovezi obiective asupra pretinsei etnii, însă în prezenta speţă magistraţii europeni au conchis că autorităţile naţionale au pus obligaţii excesive în sarcina reclamantului de a demonstra precum că cel puţin unul din părinţii lui a fost de etnie română şi oficial înregistrat astfel, situaţie care reprezintă o obligaţie de probaţiune disproporţionată în raport cu realităţile istorice din Republica Moldova. S-a subliniat că cadrul intern relevant nu prevedea posibilitatea de a prezenta alte probe

decât înregistrarea etniei ascendenţilor pentru a demonstra apartenenţa la un anumit grup etnic, precum limba maternă, numele, empatie etc. Într-un final, Curtea a conchis că statul reclamat a evitat să-şi onoreze obligaţiile pozitive de a respecta dreptul reclamantului la viaţă privată contrar prevederilor art. 8 pe acest teren, iar refuzul de a-i recunoaşte o anumită identitate etnică a fost considerat contrar Convenţiei.

La nivel regional, Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale recunoaște dreptul la educație în art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție. Chiar dacă, așa cum am văzut în secțiunea precedentă, se observă preocuparea cu precădere a acestui sistem de protecție a drepturilor omului pentru latura liberală a dreptului fundamental la învățătură, textul vizează și dimensiunea socială exprimată prin principiul accesibilității universale la educație. În chiar prima teză a articolului din Convenție se prevede că „Nimănui nu i se poate refuza dreptul la educație." Acest principiu fundamental a fost adesea coroborat în jurisprudența Curții de la Strasbourg cu principiul non-discriminării, fiind soluționate o multitudine de cauze în care s-a constatat încălcarea principiului de către unele state prin refuzul accesului la educație pe temeiuri discriminatorii.

În dimensiunea sa socială, obligațiile corelative dreptului fundamental la învățătură au fost grupate sub cupola a două principii: disponibilitate (availability) și accesibilitate (accessibility) [216, p.72-78]. Disponibilitatea educației se referă la obligația statului de a se asigura că sunt disponibile școli, profesori și materiale didactice. Disponibilitatea este îmbunătățită prin înființarea mai multor școli, pregătirii mai multor profesori și punerii la dispoziție a mai multor materiale și alte resurse didactice. Disponibilitatea generală înseamnă ca școlile, profesorii și resursele didactice să fie disponibile pentru toți. (Anexa nr.1)

Accesibilitatea la educație, pe de altă parte, se referă la obligația statului de a maximiza șansele individuale de a obține admiterea într-o școală sau alta, odată ce aceste școli au fost puse la dispoziție. Aceasta este îmbunătățită prin eliminarea obstacolelor care împiedică admiterea. Accesibilitatea generală înseamnă, așadar, ca toate obstacolele din calea admiterii să fie eliminate, astfel încât educația să fie accesibilă tuturor. Taxele de școlarizare reprezintă de multe ori un obstacol în calea accesibilității, de aceea accesibilitatea este cel mai bine promovată prin măsuri adoptate în scopul de a face educația gratuită. O altă opțiune este stabilirea unui sistem de burse, măsură care de multe ori dublează principiul gratuității, așa cum face și Constituția noastră în alin. (4) al art. 35. Astfel, se realizează nu doar cerința accesibilității, ci și respectarea principiilor nondiscriminării și egalității de șanse, menite să înlăture un alt obstacol în calea accesibilității, și anume discriminarea.

Una dintre prerogativele cele mai importante ale unui stat în epoca modernă este aceea de a asigura o educație de înaltă performanță pentru cetățenii săi. Se poate identifica astfel o funcție educativă a statului [109, p.26], funcție a cărei necesitate nu se rezumă la considerente de interes social, fiind dublată în prezent de o adevărată obligație juridică asumată de state, cum este și cazul

Republicii Moldova, prin aderarea la o serie de tratate internaționale care au drept obiectiv principal promovarea educației, instruirii, învățării.

Pentru a putea fi îndeplinite obligațiile statului, corelative dreptului fundamental la învățătură, o condiție esențială o reprezintă existența unui sistem școlar generalizat la nivelul întregii țări, astfel încât să poată fi îndeplinite cerințele disponibilității și accesibilității, discutate în prealabil în cadrul capitolului anterior al prezentei lucrări. În lipsa unui astfel de sistem școlar, statul este obligat să îl dezvolte. Această obligație nu rezultă doar implicit din dispozițiile normative care consacră dreptul fundamental la învățătură, fiind impusă explicit prin norma cuprinsă în art. 13 alin. 2 lit. e) al Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, având următoarea formulare: „Statele părți la prezentul Pact recunosc că în vederea asigurării deplinei exercitări a acestui drept: […] e) trebuie să se urmărească activ dezvoltarea unei rețele școlare la toate nivelurile, să se stabilească un sistem adecvat de burse și să se amelioreze în mod continuu condițiile materiale ale personalului didactic.”.

Cu alte cuvinte, acest articol prevede măsuri care vizează promovarea disponibilității și accesibilității educației la toate nivelurile. Obligația de a urmări în mod activ dezvoltarea unui sistem de școli la toate nivelurile implică acțiuni pozitive din partea statului, astfel încât acesta să ia măsuri pentru crearea unei infrastructuri de învățământ. Statul trebuie să asigure existența școlilor pentru toate nivelurile de învățământ, să asigure condiții materiale în ceea ce privește starea imobilelor în care funcționează școlile, să asigure existența materialelor didactice și a echipamentului necesar desfășurării procesului educativ în școli, să asigure existența personalului didactic calificat. Toate aceste obligații sunt necesare pentru îmbunătățirea disponibilității instruirii.

Întinderea obligației privind crearea unui sistem de educație la nivel național a fost apreciată inclusiv prin actul interpretativ reprezentat de Comentariul General nr. 13 al PIDESC, emis de către Comitetul ONU privind drepturile economice, sociale și culturale, care menționează: „Cerința ca „*dezvoltarea unui sistem de școli la toate nivelurile trebuie să fie urmărită în mod activ*” înseamnă că un stat parte este obligat să aibă o strategie generală de dezvoltare pentru sistemul său școlar. Strategia [133] trebuie să cuprindă școlarizarea la toate nivelurile, dar Pactul cere statelor-părți să acorde prioritate învățământului primar. „*A urmări activ*” sugerează că strategia generală ar trebui să aibă un grad ridicat de prioritate guvernamentală și, în orice situație, trebuie să fie pusă în aplicare cu rigurozitate” [105].

Natura obligației privind dezvoltarea unui sistem de școli implică o realizare progresivă. Acest lucru este sugerat prin utilizarea termenului „*dezvoltare*”. Adoptarea în cadrul PIDESC a unei astfel de dispoziții este specifică, în esență, tuturor drepturilor economice și sociale și a avut drept motiv situația fundamental diferită în care se regăseau diversele state semnatare la momentul respectiv, fiind imposibilă impunerea unei obligații imediate în cazul statelor slab dezvoltate. În ceea ce privește acele state părți, accentul se punea, în primul rând, pe instituirea unui sistem de școli. În ceea ce privește

statele dezvoltate, obligația trebuie văzută ca impunând îmbunătățirea calității sistemului de școli deja existent.

În interpretarea art. 13 al PIDESC, Comitetul pentru drepturile economice, sociale și culturale a evidențiat mai multe aspecte care privesc conținutul calitativ al instruirii. Astfel, în definirea principiului acceptabilității educației, Comitetul a precizat că el privește forma și substanța educației, inclusiv curricula și metodele de predare, care trebuie să fie acceptabile (relevante, adecvate cultural și de bună calitate) pentru elevi și, în anumite situații, pentru părinții acestora. Acceptabilitatea este supusă obiectivelor educaționale prevăzute de art. 13 alin. 1, iar astfel de standarde minime de educație trebuie să fie stabilite de către stat [105]. Statele sunt, astfel, obligate să stabilească standarde educaționale minimale, la care toate instituțiile de învățământ stabilite în conformitate cu art. 13 alin. (3) și (4) trebuie să se conformeze. Ele trebuie să mențină, de asemenea, un sistem transparent și eficient de monitorizare a acestor standarde. În același Comentariu General nr. 13, Comitetul menționează printre modalitățile de încălcare a dreptului fundamental la învățătură„*utilizarea de programe de studii în contradicție cu obiectivele educaționale stabilite la articolul 13, alineatul (1)*" [105], precum și „incapacitatea de a verifica dacă instituțiile private de învățământ funcționează în conformitate cu standardele minime de educație".

Statele sunt obligate să se asigure că standardele educaționale în școlile publice nu rămân în urma celor private. Pentru acest obiectiv, este necesară asigurarea unor salarii competitive pe plan intern și o stare adecvată a condițiilor de lucru pentru profesori și a calificării profesionale a acestora, precum și o cantitate suficientă de profesori care funcționează în unitățile de învățământ. Toate aceste standarde se numără printre condițiile prealabile pentru asigurarea calității învățământului primar [84].

O retragere pe scară largă a statului din sectorul educației și adaptarea învățământului la regulile pieței libere sunt problematice din punctul de vedere al drepturilor omului. Cu cât mai puține fonduri publice sunt disponibile pentru educație, cu atât calitatea acesteia este pusă în pericol. Școlile publice trebuie să acționeze pentru reducerea deficitului financiar prin atragerea de fonduri din sectorul privat și, de asemenea, prin impunerea de taxe. În cele din urmă, toate școlile vor fi dependente financiar de industrie. Aceasta din urmă va impune educației să se modeleze pe cunoștințele relevante din punct de vedere economic. Școlile ar fi astfel obligate să servească intereselor industriei, mai degrabă decât pe cele ale societății în general. Mai mult, pentru că toate școlile ar fi nevoite să perceapă taxe, principiul educației primare gratuite ar fi subminat, conducând la excluderea celor săraci de la beneficiul dreptului fundamental la învățătură [209, p.608-611].

Katarina Tomasevski, fostul raportor special al Comisiei pentru Drepturile Omului privind dreptul la educație, și-a exprimat îngrijorarea că „*educația va fi mutată din domeniul legislației internaționale privind drepturile omului în cel al dreptului comerțului internațional*" [265, p.22]. Deoarece multe state percep taxe pentru învățământul public de multe ori în contradicție cu legislația

privind drepturile omului, o astfel de educație este oferită pe principii comerciale. În mod similar, se poate argumenta că educația publică gratuită este oferită în concurență cu educația privată care percepe taxe pentru serviciile oferite. Comerțul cu servicii educaționale nu este, în general, de dorit în ceea ce privește învățământul obligatoriu, în special în ceea ce privește țările care sunt în curs de dezvoltare. Creșterea rapidă a numărului de școli private la nivelul învățământului obligatoriu va prezenta probleme complexe, în măsura în care va crea o competitivitate ce va scădea calitatea educației oferită în școlile publice, unde vor învăța numai elevii proveniți din familii cu mijloace financiare reduse. Această problemă este una cu care deja se confruntă state foarte dezvoltate, precum Statele Unite ale Americii, unde învățământul public înregistrează cifre îngrijorătoare privind calitatea.

Nu trebuie concluzionat că trebuie interzis ca serviciile educaționale să facă obiectul pieței libere în orice fel. Acestea trebuie, totuși, să fie limitate în mod clar la învățământul post-obligatoriu și trebuie să completeze mai degrabă decât să înlocuiască educația publică. Educația nu trebuie să fie văzută doar ca o marfă. Comercializarea generală a educației ar contrazice ideea că educația este un drept al omului, solicitând statelor să finanțeze un sistem de școli publice care este dedicat educației gratuite de o înaltă calitate [209, p.611]. Mai degrabă, statul trebuie să implementeze și să monitorizeze standarde de calitate valabile atât pentru învățământul public, cât și pentru cel privat. Prin aceasta, trebuie să evite două pericole: învățământul oferit în instituțiile private să fie unul de slabă calitate, având doar obiectivul de a „comercializa" diplome pe criteriul cel mai mic preț situație care riscă să afecteze grav învățământul superior din Republica Moldova ultimilor 10 ani; învățământul oferit în școlile publice să fie de o slabă calitate, în condițiile în care școlile private finanțate mai bine decât cele publice, prin contribuțiile părinților, atrag cadrele didactice cu bună calificare și competențe profesionale un risc întâlnit mai degrabă în învățământul preuniversitar.

În ceea ce privește învățământul primar, care trebuie să fie obligatoriu și gratuit, statul trebuie să exercite un rol important în a evita ca acesta să devină victima economiei de piață. Pentru acest obiectiv, statul trebuie să pună la dispoziția școlilor din propriul sistem public mijloace financiare necesare pentru a păstra un grad ridicat de calitate.

În Republica Moldova statul are principala responsabilitate pentru stabilirea standardelor și evaluarea școlilor. Inspectoratul Școlar Național evaluează și monitorizează performanța și managementul instituțiilor de învățământ, precum și performanța cadrelor didactice, ca o condiție pentru obținerea certificării și evoluției profesionale. Cu toate acestea, sistemul de evaluare externă a instituțiilor de învățământ preuniversitar, nu pare să ofere un grad ridicat de responsabilitate. Cazurile în care instituțiile de învățământ preuniversitar își pierd acreditarea sunt mai degrabă excepționale [205, p.138].

În ceea ce privește dispozițiile normative, Codul Educației include principiul calității în art. 7 lit. b) *„în baza căruia activitățile de învățământ se raportează la standarde de referință și la bune practici naționale și internaționale"*. De asemenea, așa cum am arătat, toate acestea sunt incluse în

dispoziţiile normative şi reprezintă standarde care trebuie respectate atât de către şcolile publice, cât şi de către cele particulare. Rolul acestui act normativ este asigurarea calităţii educaţiei, iar prevederile sale se aplică tuturor organizaţiilor furnizoare de educaţie care operează în Republica Moldova.

După cum a fost menţionat, pentru evaluarea externă a calităţii educaţiei a fost înfiinţată prin acest act normativ, pentru învăţământul preuniversitar, Agenţia Naţională de Asigurare a Calităţii în Învăţământul Preuniversitar. ANACIP este o instituţie publică de interes naţional, în subordinea Ministerului Educaţiei, cu personalitate juridică şi cu buget propriu de venituri şi cheltuieli.

În acest context, asigurarea calităţii educaţiei a devenit un subiect şi pentru statul Republica Moldova însă acest lucru s-a petrecut numai de dată recentă, sub auspiciile necesităţilor impuse ca urmare a procesului de semnare a Acordului de Asociere la Uniunea Europeană. Ca atare, primele iniţiative în domeniul asigurării calităţii s-au referit la învăţământul superior şi la educaţia şi formarea profesională şi au avut ca punct de plecare necesitatea aplicării principiilor şi recomandărilor din cadrul ***„procesului Bologna”*** şi, respectiv, ale ***„procesului Copenhaga”***. În domeniul învăţământului preuniversitar nonprofesional, nu a existat o iniţiativă anterioară anului 2005 [144, p.89]. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că odată cu adoptarea acestui cadru normativ, au apărut şi iniţiative de cercetare şi analiză a calităţii educaţiei în Republica Moldova, atât în mediul academic cât şi la nivelul instituţiilor de învăţământ.

Echilibrarea celui mai bun interes al copilului cu dorinţele părinţilor şi ale societăţii în ansamblu va rămâne controversată şi va da naştere, fără îndoială, la discuţii divergente şi chiar jurisprudenţă [275]. Cercetarea şi organizarea unui sistem de evaluare a calităţii poate fi greu setată, nefiind însă o întreprindere pur naţională în zilele noastre [218, p.2-5]. O administraţie naţională europeană trebuie să ţină seama de dezvoltările dreptului internaţional, de standardele drepturilor omului, de standardele impuse la nivelul Uniunii Europene, precum şi de acumulările ştiinţelor educaţionale cu o privire comparativă la nivelul altor state. Un lucru se desprinde însă cu certitudine:calitatea educaţiei reprezintă un principal component al dreptului fundamental la învăţătură.

3.3. Obligaţii negative ale statului privind dreptul fundamental la învăţătură

Conceptual, obligaţia negativă reprezintă îndatorirea statului,funcţionarilor de stat să se abţină de la acţiuni care împiedică valorificarea unui drept garantat prin Convenţie şi protocoalele sale. Această afirmaţie trebuie corelată cu faptul că Convenţia conţine numeroase articole care prevăd, stabilind cât mai clar nişte limite, posibilitatea restricţiei unor drepturi, desigur atâta timp cât aceste restricţii beneficiază unei societăţi democratice [182, p.11]. Cauzele în care sunt permise anumite derogări, ingerinţe sau limitări în exercitarea unui drept sunt justificate şi expres prevăzute în Convenţia Europeană sau explicate de Curtea de la Strasbourg.

Existenţa unor obligaţii negative nu este foarte controversată, iar aceste obligaţii sunt conceptual relativ uşor de definit, deoarece relaţia dintre dreptul şi datoria corespunzătoare este, fără îndoială, destul de uşor de a fi stabilită [233, 71].

De principiu, spre deosebire de obligaţia pozitivă care implică o serie de măsuri concrete ce urmează a fi luate pentru protecţia unui anumit drept sau a unei libertăţi, făcând astfel trimitere la diferite comportamente active din partea entităţii statale, obligaţia negativă presupune o singură formă de conduită pasivă din partea statului, şi anume cea de a se abţine de la încălcarea sau atingerea neconformă a oricărui drept protejat.

Conceptul obligaţiei negative de a nu interveni în exerciţiul drepturilor trebuie să-şi păstreze sensul original proiectat de autorii Convenţiei, fără ca să i se recunoască un scop prea restrictiv. Astfel, el acoperă legislaţia şi practica judiciară existentă care, sub o formă de interzicere, excludere, discriminare,păstrare, utilizare a informaţiilor private sau orice altă formă atrage o certă restricţionare pentru persoană în realizarea dreptului sau libertăţii sale într-un mod eficient. El nu acoperă situaţiile când există o lacună în legislaţie sau practică judiciară care are repercusiuni asupra acestei realizări, dacă eficienţa realizării dreptului o cere, atunci apare obligaţia pozitivă a statului, de asemenea fundamentată în textul art. 1, de a completa golul în drept [248, p.2-29].

Spre deosebire de obligaţiile pozitive, care, cu anumite excepţii, nu sunt enunţate expres în textul Convenţiei şi, prin urmare, nu au fost propuse statelor spre executare la ratificarea CEDO [248, p.2-29], obligaţiile negative izvorăsc direct şi nemijlocit din dispoziţiile instrumentului internaţional respectiv, iar statele semnatare sunt de la bun început cunoscute cu îndatoririle ce urmează a fi puse în sarcina lor. Cu toate acestea, numărul considerabil de hotărâri judecătoreşti în care forul european condamnă guvernele respondente pentru nerespectarea obligaţiilor negative, în special sub incidenţa art. 3 (interzicerea torturii), art. 5 (dreptul la libertate şi la siguranţă) şi art. 14 (interzicerea discriminării), demonstrează că alteori autorităţile statale percep îndatoririle negative puse pe seama lor mai mult teoretic şi formal, iar în situaţii concrete omit să se abţină de la arbitrarietate, existând încă anumite carenţe în această privinţă.

Dacă cercetăm conceptul obligaţiilor negative, urmează să conchidem, cu regret, că există foarte puţine opinii doctrinare la subiectul în cauză, de cele mai dese ori acestea referindu-se la o oarecare abţinere din partea statului de a aduce atingere unui drept protejat, iar vreo *teorie a obligaţiilor negative,* precum poate fi conturată teoria obligaţiilor pozitive, lipseşte. Atât teoreticienii, cât şi practicienii dreptului internaţional al drepturilor omului şi dreptului CEDO sunt axaţi pe determinarea acelor măsuri la care se impun statele pentru a asigura un respect efectiv al drepturilor recunoscute fiinţei umane, iar obligaţiile negative la mod general sunt privite ca acele îndatoriri esenţiale care obligă statele sau nemijlocit individul de a nu aduce atingere libertăţilor de care dispun semenii săi, prin urmare, care stabilesc o obligaţie generală de abţinere [242, p.247-284].Cu toate că

la prima vedere obligaţia negativă se configurează ca o simplă îndatorire de abţinere, alteori este dificil de a separa categoric limitele obligaţiilor pozitive şi ale celor negative puse în sarcina statelor, fapt recunoscut expres de Curtea de la Strasbourg.

Mai mult decât atât, uneori însuşi textul instrumentului internaţional operează cu noţiuni legate de obligaţia negativă a statului, însă din esenţa juridică a acestuia rezultă necesitatea adoptării măsurilor de protecţie ce caracterizează obligaţia pozitivă. Acesta ar fi cazul art. 27 din Pactul Internaţional cu privire la drepturile civile şi politice, care stipulează că în statele în care există minorităţi etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparţinând acestor minorităţi, *nu pot fi lipsite* de dreptul de a avea, în comun cu ceilalţi membri ai grupului lor, propria lor viaţă culturală, de a profesa şi a practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă. După cum vedem, articolul în cauză pune în sarcina statelor lumii obligaţia primordială de a nu lipsi reprezentanţii minorităţilor de drepturile la viaţă culturală, libertate religioasă şi limbă maternă, însă asigurarea respectării acestor drepturi, în mod inevitabil, implică întreprinderea unor măsuri eficiente, în special legislative şi administrative care să stabilească un teren corespunzător în acest sens.

Astfel, deşi obligaţiile pozitive şi negative sunt aparent separate în categorii diferite, interpretarea eficientă a normelor internaţionale care consacră anumite drepturi şi libertăţi, permite a determina o serie de obligaţii pozitive corespondente obligaţiei negative enunţate expres prin dispoziţia normativă. Iar dezbaterile teoretice privind specificul obligaţiilor pozitive/negative care decurg din anumite prevederi ai instrumentelor internaţionale de protecţie a drepturilor omului nu mai sunt actuale [286, p.142].

În asemenea circumstanţe, referitor la conceptul obligaţiei negative ţinem să menţionăm că, deşi aceasta implică o îndatorire principală a statului de a se abţine de la ingerinţă în dreptul sau libertatea garantată justiţiabilului, ea nu poate exista de sine stătător decât în corelaţie cu obligaţia statului în cauză de a întreprinde anumite măsuri eficiente pentru asigurarea protecţiei aceluiaşi drept sau aceleiaşi libertăţi.

În jurisprudența sa, atât fosta Comisie, cât și Curtea au fost sesizate în repetate rânduri cu privire la încălcarea art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, în ultima sa teză, care acordă părinților dreptul de a pretinde statului să le respecte convingerile religioase și filozofice în procesul de educare al copiilor acestora, în virtutea faptului că un astfel de drept ar constitui un atribut al autorității părintești [42] În accepțiunea instanței europene, scopul acestei dispoziții urmărește, în special, asigurarea posibilității existenței unui pluralism educativ, condiție esențială pentru funcționarea unei societăți democratice, astfel cum aceasta este concepută de Convenție [14, p.176]. Fosta Comisie a decis că statele dispun de o largă marjă de apreciere în reglementarea învățământului public, dar *„trebuie să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților”* [42].

O parte dintre cauzele analizate de instanța europeană au vizat introducerea unor cursuri școlare care nu intrau în domeniul educației religioase, spre exemplu, în cauza Jimenez Alonso și Pilar Jimenez Merino contra Spaniei (cererea nr. 51188/99, declarată inadmisibilă la 25.05.2000) [30], reclamantul a susținut încălcarea libertății sale în calitate de părinte prin deciziile autorităților școlare spaniole de a o primi pe fiica sa la examenele de științe naturale, deși aceasta a refuzat să asiste la cursurile de educație sexuală. O soluție identică a primit și cauza Dojan și alții contra Germaniei (cererea nr. 319/08, 2455/08, 7908/10, declarată inadmisibilă la 13.09.2011) [34].

O hotărâre de referință, dată de către Marea Cameră, în care Curtea a constatat încălcarea dreptului părinților de a solicita educarea copiilor în spiritul propriilor convingeri religioase o reprezintă cauza Folgero și alții contra Norvegiei [28]. Reclamanții, toți membri ai Asociației Umaniste Norvegiene, sunt părinți ai căror copii erau, la data faptelor, în școala primară. În 1997, programele au fost modificate în școala primară norvegiană, două materii separate - creștinismul și filozofia de viață – fiind înlocuite cu un curs unic de creștinism, religie și filozofie(cursul de „*KRL*") Acest curs trebuia să acopere următoarele domenii: Biblia, creștinismul, ca patrimoniu cultural, credința evanghelică luterană,religia oficială în Norvegia, pentru 86% din populație, alte confesiuni creștine și alte religii și filozofii, precum și subiecte de etică și filozofie. Înainte de această reformă, părinții puteau cere pentru copiii lor să fie scutiți de cursurile de creștinism. Cu toate acestea, în conformitate cu Legea din 1998 privind educația, derogările nu puteau privi decât unele părți ale KRL, despre care părinții considerau, din punctul de vedere al religiei lor sau al filozofiei lor de viață, că puteau duce la aderarea la o altă religie sau la o altă filozofie de viață. Reclamanții și alte rude au făcut în zadar cereri pentru scutirea în întregime a copiilor de cursul de KRL.

În analiza cererii, Curtea a considerat oportun să examineze plângerile în temeiul art. 9 al Convenției și al art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție în ceea ce privește această ultimă dispoziție, care este *lex specialis* în materie de educație intenția avută în vedere la introducerea cursului de KRL a fost aceea de a preda împreună creștinismul și celelalte religii și filozofii, pentru a stabili un mediu de învățare deschis pentru toți elevii. Acest lucru este în mod clar în conformitate cu principiile pluralismului și ale obiectivității, consacrat la art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție.

Prevederile relevante din Legea din 1998 privind educația puneau accentul pe transmiterea de cunoștințe, nu numai din domeniul creștinismului, ci, de asemenea, și din cel al altor religii și filozofii ale lumii. Scopul era de a evita sectarismul și de a promova dialogul și înțelegerea între culturi, prin reunirea studenților într-un curs comun, mai degrabă decât să se permită o scutire completă care ar fi avut drept consecință separarea elevilor în funcție de materiile studiate. Faptul că programul prevede o cotă mai mare cunoașterii creștinismului față de celelalte religii și filozofii nu poate constitui o problemă în temeiul art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție. Având în vedere locul

creștinismului în istoria și tradiția norvegiană, este necesar să se ia în considerare faptul că aceasta este o chestiune de apreciere de care se bucură statul pârât în definirea și dezvoltarea curriculei respective.

Coroborată cu clauza de vocațiune creștină, descrierea conținutului și a obiectivelor cursului de KRL care figura în Legea din 1998 privind educația și alte texte care constituie cadrul legislativ sugerează diferențe nu doar cantitative, ci, de asemenea, calitative de predare a creștinismului față de celelalte religii și filozofii. Având în vedere aceste diferențe, ne întrebăm cum ar putea fi realizat scopul de a promova înțelegerea, respectul și capacitatea de dialog, între oameni cu convingeri și credințe diferite. Curtea a analizat apoi dacă posibilitatea ca părinții să solicite o scutire parțială de cursul de KRL a fost suficientă pentru a contracara dezechilibrul descris mai sus. În această privință, Curtea notează, în primul rând, că funcționarea practică a mecanismului de scutire parțială a dat naștere la probleme considerabile. Astfel, părinții în cauză trebuiau să fie informați în mod corespunzător, în detaliu, despre conținutul cursului, pentru a fi în măsură să identifice și să raporteze în prealabil școlii, părțile care li se păreau incompatibile cu propriile lor convingeri și credințe. Or, este dificil pentru părinți să rămână în mod constant informați cu privire la conținutul cursului predat în clasă și de a identifica părțile incompatibile cu convingerile lor, mai ales atunci când ceea ce punea problemă era însăși orientarea generală a cursului de KRL, în favoarea creștinismului.

În al doilea rând, cu excepția cazurilor în care cererea de scutire a fost în mod clar cu privire la activitățile religioase și în cazul în care nu a fost nevoie de o justificare, părinții trebuiau să ofere motive rezonabile în susținerea cererii lor, pentru o scutire parțială. Curtea observă că informațiile referitoare la convingerile religioase și filozofice prezintă un caracter personal față de unele dintre aspectele cele mai intime ale vieții private. Chiar dacă părinții nu au fost supuși obligației de a divulga convingerile lor personale și în cazul în care școala a ținut cont de nevoia de a lua în considerare în mod corespunzător dreptul părinților la respectarea vieții private, există riscul ca unii părinți să se simtă obligați să dezvăluie aspecte intime ale convingerilor lor religioase și filozofice.

În al treilea rând, chiar în cazul unei cereri de scutire parțială din partea părinților, școala ar fi trebuit să demonstreze, în cooperare cu părinții, o abordare flexibilă, luând în considerare apartenența religioasă sau filozofică a părinților și tipul de activitate implicat. Astfel, pentru o serie de activități, cum ar fi rugăciunile, imnurile cântate în slujbele bisericii și piesele de teatru școlar, elevii ar putea participa ca spectatori, pur și simplu, în loc de a participa ca și implicare. Ideea de bază era că scutirea se aplică numai la activitatea în sine și nu la cunoștințele care urmează să fie predate prin această activitate. Cu toate acestea, Curtea consideră că distincția între cunoștințe și activitate este dificil nu numai de aplicat, dar, probabil, că a și redus, în mod semnificativ, eficiența scutirii parțiale ca atare. În plus, la un nivel pur practic, părinții s-ar simți reticenți în a cere profesorilor să-și asume sarcina suplimentară pusă de o instruire diferențiată.

În consecință, Curtea a constatat că regimul de scutire parțială a fost de natură să pară părinților în cauză o povară, cu riscul ca intimitatea lor să fie în mod nejustificat expusă, și că există șanse ca potențialul conflict să îi descurajeze să solicite astfel de scutiri. Aceasta poate fi cu greu compatibilă cu dreptul părinților la respectarea convingerilor lor în sensul art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, astfel cum sunt interpretate în lumina art. 8 și 9 din Convenție. În plus, Curtea nu este convinsă că posibilitatea ca părinții să își înscrie copiii în școli private, invocată de Guvern, poate dispensa statul de obligația sa de a asigura pluralismul în școlile publice deschise tuturor. În aceste condiții, fără a aduce atingere multelor scopuri legislative lăudabile afirmate prin introducerea subiectului KRL în școlile publice pentru primar și secundar inferior, se pare că statul pârât nu a asigurat în mod corespunzător ca informațiile și cunoștințele incluse în curriculum-ul de curs să fie difuzate de manieră obiectivă, critică și pluralistă, pentru a îndeplini cerințele art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție. Pentru aceste considerații, Curtea a decis cu majoritate de nouă voturi contra opt că există o încălcare a dreptului fundamental la învățătură.

În cauza *Hasan și Eylem Zengin contra Turciei* [29] reclamanții au susținut că modul în care cultura și etica religioase au fost predate în Turcia a încălcat dreptul domnișoarei Zengin la libertatea religioasă și dreptul părinților de a asigura educația ei în conformitate cu convingerile lor religioase, garantat în conformitate cu art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție (dreptul la instruire) și art. 9 (libertatea de gândire, conștiință și religie) Fiind elevă la o școală de stat, ea a fost obligată să participe la cursuri de cultură și etica religioasă. În conformitate cu art. 24 din Constituția Turciei și secțiunea 12 din Legea nr. 1739 privind educația națională, cultura și etica religioasă este o materie obligatorie în școlile primare și secundare din Turcia. Reclamanții au pretins, în special, că programa cursului este lipsită de obiectivitate, deoarece nu există informații detaliate despre alte religii, fiind inclusă și predată din punct de vedere religios, curs care lăuda interpretarea sunnită a credinței și tradiției islamice. Dl. Zengin și familia sa sunt adepți ai Alevismului.

Pentru a hotărî, în primul rând, Curtea a stabilit dacă conținutul materiei a fost predat într-un mod obiectiv, critic și pluralist. Aceasta a constatat că programa pentru predarea în școlile primare și primul ciclu de învățământ secundar și manualele respective au dat o mai mare prioritate cunoștințelor de Islam decât față de cele despre alte religii și filozofii. Manualele nu au dat doar o imagine de ansamblu a religiilor, ci au furnizat indicații specifice privind principiile majore ale credinței musulmane, inclusiv riturile sale culturale, cum ar fi profesiunea credinței, cele cinci rugăciuni zilnice, Ramadanul, pelerinajul, conceptele de îngeri și creaturi invizibile și credința în lumea cealaltă. Pe de altă parte, elevii nu au primit nici o învățătură pe specificul confesional sau ritualic al credinței Alevi, chiar dacă adepții săi reprezentau o mare parte din populația turcă. Prin urmare, Curtea a constatat că lecțiile de cultură și etică religioasă din Turcia nu pot fi considerate a îndeplini criteriile de obiectivitate și pluralism necesare pentru educație într-o societate democratică și pentru elevi de a dezvolta o minte

critică față de religie. În cazul reclamanților, lecțiile nu au respectat convingerile religioase și filosofice ale tatălui domnișoarei Zengin. În al doilea rând, Curtea a examinat dacă au existat mijloace adecvate în sistemul educațional turc care să asigure respectarea convingerilor părinților. În urma unei decizii a Consiliului Suprem pentru Educație din iulie 1990, a fost posibil pentru copiii care aparțin creștinului, islamului sau religiei iudaice să fie scutiți de lecțiile de cultură și etică religioasă. Această decizie a sugerat în mod necesar că lecțiile erau de natură să creeze un conflict pentru copiii creștini sau evrei între instrucțiunea religioasă dată de școală și convingerile religioase sau filozofice ale părinților lor. În conformitate cu poziția Comisiei Europene împotriva Rasismului și Intoleranței a Consiliului Europei, Curtea a considerat că această situație este criticabilă: dacă cursul era destinat să fie despre diferite culturi religioase, nu exista niciun motiv pentru a îl face obligatoriu doar pentru copiii musulmani.

În consecință, Curtea a considerat că procedura de scutire nu a utilizat metode adecvate și nu oferă suficientă protecție pentru acei părinți care ar putea considera în mod legitim că subiectul învățat este de natură să ridice un conflict de valori între copiii lor. Aceasta este cu atât mai evident în cazul în care nu a existat o opțiune pentru copiii părinților care au o convingere religioasă sau filosofică islamică, dar alta decât cea sunnită, precum și în cazul în care procedura de scutire implica povara grea de a dezvălui convingerile lor religioase sau filosofice. În consecință, Curtea a concluzionat că a existat o încălcare a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție.

Pe de altă parte, Curtea pare a avea o altfel de interpretare atunci când cursurile contestate de reclamanți au un preponderent caracter laic. Astfel, în cauza Johanna Appel-Irrgang și alții contra Germaniei [36], Curtea a declarat cererea reclamanților inadmisibilă.

Reclamanții s-au plâns de faptul că prima reclamantă a fost obligată să asiste la cursul de etică, introducerea căruia era contrară obligațiilor de neutralitate a Statului. Acest curs le impunea opinii care nu corespundeau convingerilor lor religioase. Etica filozofică predată în cadrul acestui curs contrazicea etica creștină în mai multe domenii. Ea, în genere, nega existența lui Dumnezeu, avea un caracter laic, ateist și antireligios și se inspira în mare parte din ideile Iluminiștilor și din Umanism, după cum a subliniat Curtea constituțională federală. Planul-cadru de învățământ care, de altfel, fusese elaborat fără participarea reprezentanților comunităților religioase, nu lăsa nici un loc creștinismului, deși aceasta era religia majorității, la fel cum era islamul sunnit în cauza Zengin împotriva Turciei. De asemenea, reclamanții consideră că participarea activă la un curs ateist de etică, obligatoriu pentru elevi, s-ar dovedi mai intensă, și astfel contrară libertății de religie, decât existența unui crucifix plasat pe peretele unei săli de studiu pe care Curtea constituțională federală deja îl declarase incompatibil cu Legea fundamentală. În fine, reclamanții susțineau că misiunea de educație a Statului prevăzută de art. 7 § 1 din Legea fundamentală, nu făcea parte din restricțiile la libertatea de religie prevăzute în art. 9 § 2 din Convenție și, deci, nu putea justifica obligativitatea de a frecventa cursul de etică.

Curtea menționează că reclamanții susțin, în esență, că respectivul curs de etică nu era neutru şi contravenea convingerilor religioase ale acestora din cauza caracterului său laic. În opinia Curții, obiectivele cursului de etică corespund principiilor pluralismului și obiectivității prevăzute de art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție și recomandărilor adoptate de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Aceasta reamintește că în cauzele Zengin și Folgerø precitate, ea a stabilit încălcarea art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție pe motiv că persoanele vizate în aceste cauze s-au confruntat cu obligarea de a asista la un curs cu caracter religios, deși erau, în primul caz, de confesiune islamică, diferită de confesiunea majorității, și în al doilea caz, nu împărtășeau nici o religie. În cauza de față, totuși, este important de a constata că respectivul curs de etică pe care ar fi trebuit să-l frecventeze prima reclamantă era un curs neutru, care nu acorda nici o pondere suplimentară vreunei religii sau credințe concrete, dar care avea drept obiectiv transmiterea unei baze comune de valori elevilor și de a-i educa pe aceștia să fie deschiși altor persoane care împărtășesc credințe diferite de ale lor.

Având în vedere cele expuse, Curtea a considerat că autoritățile naționale, introducând cursul obligatoriu de etică, nu au depășit marja de apreciere, care le este oferită în acest sens de art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, prevedere care, de altfel, obligă Statul să asigure exercitarea drepturilor copiilor la instruire(Costello-Roberts împotriva Marii Britanii, 25 martie 1993). Astfel, ea a conchis că autoritățile din Berlin nu erau obligate să prevadă posibilitatea unei scutiri generale de la cursul de etică. Faptul că un alt Land a făcut o alegere diferită în această privință nu ar trebui să schimbe această constatare.

Așadar, concluzionând, din această jurisprudență se reflectă, în primul rând, faptul că instanța europeană încă permite o largă marjă de apreciere a statelor în ceea ce privește reglementarea conținutului programei școlare. Cu toate acestea, Curtea acordă protecție dreptului părinților la respectarea propriilor convingeri religioase și filosofice în ceea ce privește educația oferită copiilor acestora, atunci când cursurile oferite sunt, pe de o parte, lipsite de o viziune pluralistă și echilibrată și, pe de altă parte, procedura școlară nu permite o retragere a elevilor de la aceste cursuri,ori o astfel de opțiune este condiționată disproporționat, în mod special prin obligarea părinților să își dezvăluie convingerile confesionale în motivarea unei astfel de cereri.

Încălcarea libertății prin expunerea de simboluri în instituțiile educaționale

În anul 1960 un mic grup de disidenți catolici francezi a declarat unul dintre membrii grupului Papă. Acest Papă ales, sau antipapă, a decis să viziteze Roma, considerându-se pe sine episcopul de drept. El a pornit îmbrăcat în hainele albe ale papalității, dar autoritățile italiene au refuzat intrarea sa în țară, considerând că prezența sa ar fi *„o insultă la adresa Sfântului Părinte”*. Aceasta este o ilustrare interesantă a efectului simbolic puternic al veşmintelor religioase, alegerea unei haine fiind

considerată în sine o amenințare. Veșmântul este mai important decât un simbol static, acesta fiind mult mai personal și în mod necesar mobil, comparativ cu alte simboluri religioase [244, p.17].

Prezența simbolurilor religioase în școli a generat lungi dezbateri. Pe de o parte, acolo unde acestea erau atașate cadrului „decorativ", elevi și părinți deopotrivă au contestat prezența acestora, considerând că încalcă principiul neutralității statului și au un efect asupra copiilor asemănător cursurilor de religie cărora le lipsește caracterul pluralist. Pe de altă parte, avem o bogată jurisprudență, în special din cauze contra Franței și Turciei, unde elevi și studenți au contestat decizia autorităților naționale de a le interzice accesul în instituțiile școlare purtând asupra lor simboluri religioase. Una dintre cele mai controversate cauze din întreaga existență a CtEDO o reprezintă cauza Lautsi contra Italiei [39].

La originea cauzei se află cererea nr. 30814/06 îndreptată împotriva Republicii Italiene, prin care un resortisant al acestui stat, Soile Lautsi („reclamanta"), a sesizat Curtea la 27 iulie 2006, atât în nume propriu, cât și în numele fiilor săi, Dataico și Sami Albertin, care erau minori la data formulării cererii. În anul școlar 2001-2002, Dataico și Sami au urmat cursurile școlii publice Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltre din Abano Terme. Un crucifix era expus pe perete în fiecare sală de clasă din școala respectivă. Soțul reclamantei a criticat prezența simbolurilor religioase în sălile de clasă, în mod special a crucifixelor, și a întrebat dacă ar putea fi înlăturate, solicitare respinsă de autoritățile școlii. Ulterior, reclamanta a contestat această decizie în fața Curții Administrative din Veneto, susținând o încălcare a principiului laicității, în temeiul art. 3 (principiul egalității) și a art. 19 (libertatea religioasă) din Constituția italiană, a art. 9 din Convenție și a principiului imparțialității administrației publice (art. 97 din Constituție) Ministerul a intervenit în procedura judiciară inițiată de reclamantă, susținând că cererea sa este nefondată, deoarece prezența crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice se întemeia pe art. 118 din decretul regal nr. 965 din 30 aprilie 1924 (regulamentele interne ale școlilor gimnaziale) Curtea Administrativă a sesizat Curtea Constituțională cu o cerere de verificare a constituționalității art. 118 și 119 ale decretelor regale menționate anterior și a art. nr. 676 din același decret-lege, având în vedere principiul laicității statului și art. 2, 3, 7, 8, 19 și 20 din Constituție. Art. 118 din decretul din 1924 prevedea ca fiecare sală de clasă să fie dotată cu un portret al regelui și cu un crucifix. Printr-o decizie din 15 decembrie 2004, Curtea Constituțională a respins ca inadmisibilă sesizarea Curții Administrative, cu motivarea că aceasta privea doar prevederi din regulamente și nu din acte cu statut de lege, aceste prevederi neputând face obiectul unui control de constituționalitate. La data de 17 martie 2005, Curtea Administrativă a respins acțiunea reclamantei. După ce a hotărât că art. 118 din decretul regal din 30 aprilie 1924 era încă în vigoare și că *„principiul laicității statului face parte din moștenirea legală a Europei și a democrațiilor occidentale"*, a conchis că prezența crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice, având în vedere semnificația care ar trebui să li se atribuie, respectă acest principiu. Curtea a arătat că,deși crucea este un simbol, fără

îndoială, religios, este un simbol al creștinătății în general și nu doar al catolicismului, servind astfel ca punct de referință și pentru alte confesiuni. De asemenea, crucifixul este un simbol istoric și cultural, având o "*valoare identitară*" pentru poporul italian prin aceea că a „*reprezentat, într-o oarecare măsură, o caracteristică a dezvoltării istorice și culturale a Italiei și, în general, a întregii Europe și a fost o bună sinteză a acestei dezvoltări*". Curtea Administrativă a arătat în continuare că trebuie să considerăm crucea ca fiind un simbol al sistemului de valori ce caracterizează Constituția italiană.

Împotriva acestor soluții ale instanțelor naționale, reclamanta a introdus plângere la Curtea de la Strasbourg, în care a pretins că afișarea semnului crucii în sălile de clasă ale școlii italiene de stat, la care au participat copiii ei, a constituit o imixtiune incompatibilă cu libertatea de credință și religie și cu dreptul la educație, în conformitate cu convingerile ei religioase și filosofice. La data de 3 noiembrie 2009, un complet de 7 judecători a decis în unanimitate că a existat o încălcare a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție coroborat cu art. 9 al Convenției. Curtea a considerat că afișarea obligatorie a unui simbol de o anumită credință în exercitarea autorității publice în legătură cu situații specifice care fac obiectul supravegherii guvernamentale, în special în sălile de clasă, restrânge dreptul părinților de a educa copiii în conformitate cu convingerile lor și dreptul elevilor de a crede sau nu crede. Curtea a fost de părere că practica încalcă aceste drepturi, deoarece restricțiile sunt incompatibile cu obligația statului de a respecta neutralitatea în exercitarea autorității publice, în special în domeniul educației. Statul italian a contestat hotărârea și a solicitat Marii Camere să se pronunțe.

La data de 18 martie 2011, Marea Cameră a hotărât cu 15 voturi pentru și două împotrivă că nu a existat o încălcare a Convenției, respingând astfel, prima hotărâre. Curtea este de părere că decizia de a perpetua sau nu o anume tradiție intră, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Curtea amintește de faptul că în Europa există o mare diversitate între statele componente, mai ales în privința dezvoltării culturale și istorice. Curtea subliniază, totuși, că referirea la tradiție nu poate deroba statul de obligația de a respecta drepturile și libertățile prevăzute în Convenție și în protocoalele sale.

Este evident că Statele Contractante se bucură de o marjă de apreciere în eforturile lor de a concilia exercitarea funcțiilor pe care și le asumă în procesul de educație și predare cu respectarea dreptului părinților de a asigura educația și predarea în conformitate cu propriile convingeri religioase și politice. Aceasta se aplică și la organizarea mediului școlar și la stabilirea și planificarea programei școlare. Curtea are, așadar, în principiu, datoria de a respecta deciziile Statelor Contractante în această privință, inclusiv asupra locului pe care îl acordă unei anume religii, cu condiția ca aceste decizii să nu ducă la vreo formă de îndoctrinare. În cazul de față, Curtea conchide că decizia dacă crucifixele ar trebui sau nu expuse în sălile de clasă din școlile publice intră, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Mai mult, faptul că nu există un consens la nivel european cu privire la prezența simbolurilor religioase în școlile de stat favorizează această abordare. Un crucifix pe un perete este esențialmente un

simbol pasiv și acest aspect este important, în opinia Curții, mai ales cu privire la principiul neutralității. Așadar, Curtea constată că nu a avut loc nici o încălcare a art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție, în privința reclamantei. Constată, de asemenea, că nu se pune nici o problemă separată în temeiul art. 9 din Convenție.

Importanța cauzei soluționate cu hotărârea dată de CtEDO la 18 martie 2011 poate fi sesizată din mai multe puncte de vedere. *În primul rând*, în ordine cronologică, este inedită situația creată prin acordarea dreptului de intervenție în procedura de judecată în fața Marii Camere unui număr de nu mai puțin de 10 state terțe, 10 organizații nonguvernamentale și 33 de europarlamentari. Chiar și numai acest fapt este suficient pentru a demonstra ce interese complexe au fost antrenate la nivelul majorității statelor europene. *În al doilea rând*, observăm schimbarea de jurisprudență a Curții, în condițiile în care hotărârea dată de Marea Cameră este contrară deciziei de la Prima Cameră, din 13 octombrie 2009. Cazurile în care Curtea își schimbă propriile decizii sunt rarisime, mai ales în cazuri precum acesta, unde prima hotărâre a fost luată în unanimitate de către cei 7 judecători din complet. *Un al treilea indiciu* al importanței hotărârii reiese din modul în care decizia a fost luată. Chiar dacă a existat o majoritate clară, de 15 la 2, nu putem să trecem cu vederea faptul că, deși 15 judecători au oferit aceeași soluție, argumentele acestora sunt din cele mai diverse, fiind exprimate 3 opinii**.**

Cu toate acestea, până în prezent nu s-a reglementat mecanismul de decizie al comunității și nici modul în care se poate asigura dreptul copiilor care aparțin minorităților religioase din comunitate de a își manifesta confesiunile religioase într-o manieră similară cu membrii comunității majoritare. Prin urmare, departe de a fi primit o rezolvare, problemele din Republica Moldova relative la respectarea dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie, în cadrul și în legătură cu sistemul public de învățământ, se află într-un stadiu încă incipient în comparație cu situația altor state europene [87, p.159]. De unde imediat după căderea regimului comunist am fost martorii unei adevărate revoluții a libertății de exprimare în spațiul public, manifestată în materia învățământului religios prin încercarea de recuperare a timpului și puterii pierdute de Biserica Ortodoxă în anii vechiului regim, fiind de amintit în acest sens introducerea studiului religiei în programa școlară.

Ca orice normă juridică, Convenția Europeană a Drepturilor Omului este un act viu, evolutiv, iar jurisprudența are datoria de a menține în actualitate scopurile avute în vedere de către fiecare prescripție conținută. Astfel, ni se pare mult mai importantă pentru orice act normativ salvgardarea rațiunii existenței sale, adaptată la realitatea și evoluția socială prezentă, dar, și mai important, corelată cu prospecția asupra viitorului.

Principiul neutralității statului față de orice confesiune religioasă sau orientare filosofică ar trebui să fie luat în considerare nu numai ca o consecință a prevederilor art. 9 din Convenție și art. 2 al Primului Protocol adițional la Convenție, ci și în vederea garantării respectării art. 14, care interzice discriminarea. Desigur, s-a stabilit în jurisprudența constantă a Curții de la Strasbourg că acest articol

nu poate fi analizat în mod independent, însă atunci când speța reclamă ingerințele produse în sfera unor drepturi fundamentale protejate de Convenție, instanța este ținută să analizeze și o posibilă încălcare a principiului nondiscriminării. În cauza Lautsi, reclamanții au invocat în plângerea adresată Curții și aplicabilitatea art. 14, însă, fidelă jurisprudenței sale, Prima Cameră a refuzat să mai analizeze acest capăt de cerere, considerând că este suficientă constatarea încălcării art. 9 și art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție. Dacă putem înțelege acest tip de practică, același raționament nu este însă valabil și pentru hotărârea dată de către Marea Cameră, aceasta refuzând analiza cauzei pe art. 14, considerând că nu se impun discuții distincte față de cele expuse în considerarea celor două articole deja analizate.

Conform art. 14 al Convenției, *„exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenența la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație”*.

Impunerea drept obligatorie de către legislația unui stat a afișării unui simbol aparținând exclusiv unei religii, în toate clasele școlilor publice, nu poate fi calificată drept o atitudine de neutralitate din partea statului respectiv [87, p.159-185]. Neutralitatea este un principiu esențial pentru asigurarea nediscriminării. În altă ordine de idei, justificarea acestui tratament preferențial acordat religiei majoritare chiar pe faptul poziției de confesiune majoritară nu atenuează cu nimic ingerința discriminatorie a statului în dreptul persoanelor aderente la una dintre viziunile minoritare, ba chiar întărește senzația de *„tiranie a majorității”*. Dacă arborarea crucifixelor sau a altor însemne religioase – cum ar fi icoanele, cazul Republicii Moldova– ar fi o decizie care să țină doar de consimțământul și asentimentul unei majorități, indiferent de criteriile după care se ia în considerare majoritatea, atunci am asista la o universalizare a situației italiene. Prin urmare, religia cu cei mai mulți aderenți își va impune autoritar propriile simboluri, în totala desconsiderare a drepturilor persoanelor care nu împărtășesc aceeași convingere. Pentru că este greu de crezut că majoritatea va fi de acord cu partajarea spațiului public în admiterea afișării și a altor simboluri decât cele aparținând propriei credințe.

Nu considerăm oportună nici o astfel de situație, deoarece e lesne de previzionat că într-un caz similar s-ar transforma spațiul educațional într-o întrecere a afirmării diferitelor simbolistici de natură religioasă [261, p.712], ceea ce ar fi în detrimentul procesului educativ, care trebuie axat pe promovarea spiritului critic, obiectiv și pluralismul de idei, nu pe prozelitism și exacerbare a sentimentelor de sorginte religioasă. Pe de altă parte, susținerea unor activități de educare a tinerilor raportată la religia majorității, pentru cei care doresc acest lucru, consider că este cu ușurință la îndemână pentru cultul religios majoritar, care dispune și de personal, dar și de mijloace materiale și organizatorice, fără a fi nevoie de implicarea activă a statului. Această soluție ar îndeplini și necesitatea transmiterii tradițiilor cultural religioase, atât de frecvent invocată de adepții învățământului religios în școli.

Ca o concluzie, riscăm să afirmăm că decizia Lautsi şi alţii contra Italiei, departe de a-şi fi încetat ecoul în rândul europenilor, fie ei juriști ori simpli cetățeni, este rezultatul unor aprigi presiuni din multiple direcții: state, culte religioase, organizații particulare. De aceea se poate impregna impresia conform căreia rezultatul deliberării nu este atât de mult unul survenit ca urmare a aplicării stricte a unor raționamente și argumente pur juridice, cât mai degrabă un punct de vedere format din convingerea intimă a persoanelor implicate, la care s-a încercat ulterior construirea unor motive care să susțină soluția.

Curtea rămâne o instituție judiciară, dar pentru a supraviețui are nevoie să aibă *„antene"* politice. Alături de Italia, aproape jumătate din statele Consiliului Europei (21 din 47) s-au opus în mod public abordării primei hotărâri a Camerei, percepută ca o încercare de secularizare forțată a școlilor. Acestea au afirmat la unison legitimitatea socială a identității creştine în societatea europeană. Această coaliție (descrisă de un critic drept *„Alianța Sfântă"* [256], care a reunit aproape întreaga Europă Centrală și de Est, arată că există puternice diviziuni interne religioase și culturale în cadrul Consiliului Europei. Mai mult decât atât, aceasta nu este o diviziune est - vest, așa cum se poate vedea din sprijinul important acordat Italiei de către țările de tradiție ortodoxă și indiferent de orientarea politică. Camera sau Marea Cameră ar fi putut, de asemenea, să facă unele referințe la Preambulul Statutului Consiliului Europei, care prevede devotamentul statelor sale membre la valorile „spirituale și morale care sunt moștenire comună a popoarelor lor și sursa reală a libertății individuale, politice și a statului de drept, principii care stau la baza tuturor democrațiilor autentice".

În mod obișnuit, este dificil și periculos a prezice modul în care Curtea Europeană va decide asupra unei probleme atât de sensibile. Cu toate acestea, condamnarea politică pe scară largă a deciziei primei Camere, reacția politică concertată și criticile la care a fost supusă au constituit argumente puternice pentru o inversare a soluției, așa cum s-a și dovedit [245, p.451-456]. Oricum dezvoltarea jurisprudenței în materie, subsecventă pronunțării din 18 martie a Marii Camere a CtEDO, este de mare interes [207, p.47-74].

3.4. Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova din perspectiva europeană

Principalele mecanisme și mijloace de promovare a învăţământului constituie principalele acte legislative naționale [64] și internaționale [300], la care Republica Moldova este parte, dar și instituțiile care asigură aplicarea acestora, prin care se garantează dreptul fundamental la învățătură. Pentru o funcționare mai bună a acestora, dar și corespunderea necesității sociale, propunem o revizuire a acestor mecanisme și instrumente, pentru realizare cât mai eficientă a reformei învăţământului în Republica Moldova. Guvernul asigură realizarea politicii interne și externe a statului și exercită conducerea generală a administrației publice. În această ordine de idei, Programul Guvernului oferă cadrul politicilor de guvernare a Republicii Moldova în sistemul de învățământ.

Guvernul, prin intermediul Programului său de activitate, abordează obiectiv și pragmatic riscurile și provocările de dezvoltare determinate de factorul politic intern și extern, dar și de cel internațional. Sarcina de bază a Guvernului este asigurarea integrării de facto a Republicii Moldova în spațiul politic si economic european în baza Acordului de Asociere. Guvernul va accelera implementarea reformelor solicitate, atât de societate cât și de Comunitatea internațională în domeniul justiției, combaterii criminalității, asigurării libertății mass-mediei, drepturilor omului, liberalizării economiei, modernizării sistemelor educaționale, sociale și de sănătate, eficientizării administrației publice centrale și locale – domenii vitale pentru integrare europeană a țării și pentru bunăstarea fiecărui cetățean.

Obiectivele de guvernare în învăţământul general fiind sporirea accesului la educație de calitate pentru copiii de vârstă preșcolară și școlară; eficientizarea procesului educațional prin punerea în aplicare a educației centrate pe copil și a principiului asigurării relevanței pentru creșterea și dezvoltarea personală, socială și profesională; promovarea educației incluzive pentru antrenarea tuturor copiilor cu cerințe educaționale speciale în activități cu caracter instructiv-educativ și modernizarea sistemului de evaluare a calității în învăţământul general [185]. În acest moment, baza teoretică a reformei educației este pusă, dar implementarea căreia va fi mult mai anevoioasă și dificilă, din cauza crizei economice și lipsei calității în transpunerea în viață a acestui program.

Așadar, privim sistemul educațional în contextul situației reale a economiei naționale și a instrumentelor promovate de autoritățile publice. Sistemul educațional este un sistem complex, care urmează a fi tratat ca atare, luând-se în calcul multipli factori: sociali, economici, financiari, demografici, politici etc., însă nicidecum să nu uităm de actorii implicați în acest proces continuu: copiii (elevii, studenții), părinții și profesorii. Totodată, trebuie să decidem ce dorim să edificăm pornind de la convingerea că cea mai bună investiție este investiția în capitalul uman, de aceea considerăm că, atunci când ni se oferă resurse financiare din exterior, nu trebuie să devenim „prizonierii organizațiilor internaționale” [137], ci să-i investim conform priorităților naționale, în cazul dat în învățământ.

O problemă care se conturează în prezent este legată de ineficiența unor instituții de învățământ preuniversitar din satele din Republica Moldova, faptul fiind numit optimizare [138], dar optimizarea nu trebuie înțeleasă direct ca directivă de lichidare a școlilor. Aceasta se mai numește reforma structurală în învățământ, care a stârnit în mare măsură opinii diferite.

Astfel situația este de mare rezonanță, de aceea urmează a fi consultați părinții, copii, profesorii, autoritățile publice locale de nivel I și II, luând în calcul tendințele demografice și situația economico-financiară în teritoriu. În pofida tuturor greutăților de ordin financiar, considerăm oportună existența unei școli primare în fiecare sat din Republica Moldova. Copiii merg în clasa I la vârsta de 6-7 anișori și sunt prea mici pentru a fi supuși zilnic unui stres legat de deplasarea cu un mijloc de transport (care, de altfel, este și un pericol sporit) într-o altă localitate. La etapa primară, instruirea în clasele I-IV se

efectuează de către un profesor, iar începând cu clasa a II-a, li se predă și o limbă străină. Obiectele: muzica, educația tehnologică, de asemenea la etapa primară, pot fi predate de către același învățător. Noi deseori nu luăm în calcul un element esențial al infrastructurii: drumurile locale, care se află într-o stare dezastruoasă sau, mai corect spus, care nici nu există. Iarna și pe timp de ploaie pe drumurile locale este imposibil să se deplaseze unitățile de transport. În occident, de exemplu în Germania, instruirea primară se efectuează obligatoriu în instituția de învățământ amplasată în cartier, localitate, cât mai aproape de casa elevului, unde el merge zilnic pe jos, iar începând cu clasa a V-a, treapta gimnazială, părinții împreună cu copilul pot alege orice instituție de învățământ de acest gen din teritoriul respectiv. Recunoașterea că baza educațională a copilului trebuie să fie una solidă, iar aceasta este pusă, de regulă, de către primul învățător, poate că ar fi timpul să existe rigorile respective și pentru cadrele didactice – învățători la clasele primare.

Indiscutabil, vor fi necesare cheltuieli în acest sens, însă rezultatul va fi cel scontat, de aceea considerăm necesară existența școlilor primare sau, în cel mai rău caz, grădinițe-școli (școală-grădiniță) în fiecare localitate rurală a Republicii Moldova. Astfel, localitățile rurale în afară de faptul că i se recunoaște dreptul de a avea cel puțin câteva instituții educaționale: grădiniță, școală primară, i se mai oferă șansa de a se dezvolta, unde părinții se mai pot gândi să-și planifice un copil, care va avea o instruire primară adecvată în localitatea de baștină. Totodată, reconfirmând spusele lui Lucian Blaga: „veșnicia s-a născut la sat", se va asigura o continuitate a dezvoltării spirituale a satului [85, p.29]. În cele din urmă, organele abilitate ar trebui si elaboreze mecanisme legislative concrete, care vor crea un tablou clar pentru părinți și copii cu privire la strategiile aplicate de aceștia chiar de la începutul etapelor de școlarizare. Reguli simple, clare, stabile, cunoscute și respectate de către toți actorii participanți la procesul educațional. Iar aceasta va confirma teza că fiecare poate decide ce dorește să devină în viață.

Însă poate fi menționat și o altă parte a reformei structurale a învățământului în Republica Moldova în contextul integrării europene, deoarece în ultimii ani se discută mult despre necesitatea utilizării mai raționale și eficiente a resurselor destinate pentru învățământul public. Una din cele mai actuale măsuri în această ordine de idei, in opinia unora, ar fi restructurarea sistemului și a instituțiilor din domeniul educației, optimizarea cheltuielilor pentru învățământ. Respectiv, de exemplu, consideră că în raionul Anenii Noi învățământul liceal ar putea fi concentrat doar în două instituții clasice, celelalte fiind transformate în gimnazii și școli primare, unele dintre care ar putea fi comasate și cu grădinițele. Alții sunt de părerea că o localitate fără școală este o localitate fără viitor. În cadrul acestei lucrări ne-am propus să analizăm problema și să căutăm soluții, ținând cont atât de starea actuală a lucrurilor și posibilități, cât și de perspectivele teritoriului. Astăzi evidențiem câteva puncte de vedere, tema însă rămâne deschisă [320]. Optimizarea instituțiilor din domeniul educației are avantaje și dezavantaje.

Reforma structurală în învățământ este necesară pentru a asigura accesul copiilor, în special pentru cei din mediul rural, la un proces educațional de calitate. De cealaltă parte însă autoritățile trebuie să se

asigure că implementarea reformei nu va admite lezarea drepturilor persoanelor disponibilizate, copiilor sau părinților.

Considerăm că totuși, reieșind din realitățile Republicii Moldova, și anume plecările în masă ale populației peste hotarele țării și planificarea strategică a resurselor financiare de care dispune bugetul de stat, o parte din cadrul reformei învățământului, precum și restructurarea sistemului și a instituțiilor din domeniul educației, ar fi formarea centrelor educaționale în centrele raionale, cum sunt liceele, cu asigurarea accesului la învățământ prin dezvoltarea infrastructurii. În confirmarea acestei poziții, putem aprecia și Programul Guvernului, în care se propune continuarea reformei de dezinstituționalizare și crearea condițiilor pentru asigurarea incluziunii educaționale [18, p.13]. Realitatea atestă un sistem segregaționist de educaţie moştenit de la modelul sovietic cu şcoli de masă, şcoli auxiliare şi şcoli speciale, fără existenţa unor mecanisme de evaluare adecvate. Statutul şcolii era determinat de succesele academice ale copiilor, ceea ce presupunea promovarea copiilor cu o reușită școlară bună. Organizarea sistemului educaţional era axat pe modelul medical de tratare a dizabilității, potrivit căruia copilul care nu putea face față cerințelor școlii generale era considerat o problemă. Diferențele între copii erau considerate „handicap". Statul considera că prin această metodă segregaționistă își valorizează cetățenii. De altfel, cetățeanul era obiect, şi nu participant activ la politica socială, indiferent de domeniul reglementat. (Anexa nr. 2).

Este important de remarcat că pct. 58 şi 59 din *Programul de dezvoltare a educaţiei incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020* [148] prevăd că beneficiari ai educaţiei incluzive sunt *toţi copiii,* indiferent de starea materială a familiei, reședință, apartenența etnică, limba vorbită, sex, vârstă, confesiune, starea de sănătate, caracteristicile de învăţare, antecedentele penale, fiind evidenţiate următoarele categorii de beneficiari: a) copiii orfani, abandonaţi, lipsiţi de îngrijire părintească; b) copiii din familiile defavorizate; c) copiii instituționalizați; d)copiii, tinerii şi adulţii cu dizabilități; e) copiii străzii; f) copiii şi tinerii în conflict cu legea; g) copiii şi tinerii traficați; h) copiii şi tinerii supuși violenței; i) copiii tinerii care consumă droguri, alcool, alte substanțe toxice; j) copiii afectați de HIV/SIDA [317], k) copiii cu maladii somatice cronice; l) copiii şi tinerii cu tulburări psihice, devieri de comportament sau emoționale, alte stări patologice; m) copiii cu dificultăți de învăţare şi comunicare; n) copiii şi tinerii supradotați; o) copiii şi tinerii victime ale exploatării prin muncă; p) copiii minorităților naţionale, grupurilor religioase sau lingvistice; q) copiii refugiaților sau copiii persoanelor intern deplasate. Totodată, sunt menționați *beneficiarii indirecți ai educaţiei incluzive:* familiile/părinţii, cadrele didactice din învățământ, specialiștii din domeniile conexe, autoritățile publice centrale şi locale, comunitatea/societatea (Anexa nr. 3) Dacă acest proces va fi bine gândit și organizat, elevii doar vor avea de câștigat. Or, pentru copii este mult mai bine când au posibilitatea să învețe într-o instituție bine dotată cu toate cele necesare, unde activează cadre performante.

O altă metodă care se referă la faptul de promovare a dreptului fundamental la învățătură sau solicitarea respectării acestuia se realizează prin utilizarea diferitor activități ale societății civile – companii, lobby. Organizațiile nonguvernamentale sau alte grupuri de inițiativă civică au un rol important în asigurarea respectării drepturilor omului. Drept exemplu ar servi Asociația Studenților Ortodocși Români, care au elaborat notă informativă la proiectul de lege cu referire la modificarea și completarea Codului Educației [175].

Putem conchide, că totuși principalul obiectiv realizat este adoptarea Codului Educației – documentul definitoriu al sistemului educațional din Republica Moldova, care a fundamentat principii și valori europene. Anume acesta este apogeul reformei educaționale în Republica Moldova, deoarece Legea Învăţământului deja nu mai putea face față intereselor prioritare ale politicii educaționale ale statului nostru. Așadar, scopul acestui document constă în asigurarea cadrului juridic de proiectare, organizare, funcționare și dezvoltare a sistemului de educație din Republica Moldova.

În ultimii ani, se conștientizează tot mai mult necesitatea unor schimbări în învăţământul superior, dar în același timp se manifestă și o anumită rezistentă și rezerve față de schimbarea atât din partea structurilor administrative, cât și a instituțiilor de învățământ superior.

În atitudinea față de reforma învăţământului superior se conturează două tendințe extreme: 1) statul să pledeze pentru un management centralizat în care deciziile importante se iau la nivel central, iar universităților le revine rolul de a le aplica; 2) universitățile se pronunță pentru un management decentralizat bazat pe autonomia universitară nelimitată.

Nici una din aceste poziții nu a atins acel prag de credibilitate care să le demonstreze prioritatea. Autonomia universitară stipulată în Codul Educației nu a devenit o realitate. Ministerul Educației nu dispune de o bază informațională adecvată elaborării unor decizii optime. În primul rând, alin. (6) al art. 35 din Constituția Republicii Moldova consfințește că instituțiile de învățământ superior beneficiază de autonomie.

În prezent, Codul Educației al Republicii Moldova este actul care reglementează în mod primar principiul autonomiei instituționale a unităților de învățământ superior. Astfel, art. 79 Codul Educației se enumeră ca prim principiu pe care se bazează sistemul național de învățământ superior *„a) principiul autonomiei universitare”*. Autonomia universitară constă în dreptul comunității universitare de organizare şi autogestionare, de exercitare a libertăţilor academice fără niciun fel de ingerințe ideologice, politice sau religioase, de asumare a unui ansamblu de competente şi obligaţii în concordanţă cu politicile şi strategiile naţionale ale dezvoltării învățământului superior. Autonomia universitară vizează domeniile conducerii, structurării şi funcționării instituţiei, activităţii didactice şi de cercetare ştiinţifică, administrării şi finanțării. Autonomia universitară, garantată de Constituția Republicii Moldova, este exercitată, în fapt, numai sub controlul Ministerului Educației, care are prerogative în toate aspectele

specifice. Mai mult, libertatea de opțiune a universităților este și ea limitată de prescrierea în detaliu la nivelul legislației a tuturor aspectelor de organizare și funcționare a instituțiilor de învățământ superior.

Cadrul normativ internațional privind autonomia universitară a Comunității Internaționale se bucură de o tradiție îndelungată dintre care enumerăm: Declarația privind drepturile și obligațiile inerente libertății academice a prevăzut ca și condiții esențiale pentru garantarea libertății în spațiul universitar autonomia universitară și libertatea academică. Autonomia universitară necesită independența universității de constrângeri externe în exercitarea funcțiilor sale. Libertatea academică semnifică menținerea acelor condiții care fac posibilă pentru membrii universității [254, p.168-169] îndeplinirea funcțiilor ce le revin, fără discriminare sau teamă de represalii din partea oricăror autorități sau interese, externe sau interne universității [100].

Declarația de la Lima privind Libertatea Academică și Autonomia Instituțiilor de Învățământ Superior (Lima, 10 Septembrie 1988) Aceasta a fost adoptată cu ocazia celei de-a 68-a Adunări Generale a Organizației Internaționale World University Service, întrunită la Lima între 6 și 10 septembrie 1988, anul celei de-a patruzecea aniversări a Declarației Universale a Drepturilor Omului. În Declarația de la Lima se prevede: „*autonomie înseamnă independența instituțiilor de învățământ superior, față de stat și toate celelalte forțe ale societății, în a adopta decizii privind guvernarea internă, finanțele, administrarea și în a stabili politicile proprii de educație, cercetare științifică, servicii (extension work) și alte activități conexe”.*

Magna Charta Universitatum (Bologna, 18 Septembrie 1988) Cu ocazia aniversării a nouă secole de la înființarea celei mai vechi universități din Europa, rectorii universităților europene au adoptat o declarație privind patru principii care fundamentează sistemul academic. Primul dintre acestea a fost formulat în termenii următori: *„Universitatea este o instituție autonomă în centrul societăților diferit organizate din cauza situării geografice și a patrimoniului istoric, ea produce, examinează, evaluează și transmite cultura prin cercetare și predare. Pentru a satisface nevoile lumii înconjurătoare, cercetarea și predarea trebuie să fie* din *punct de vedere moral și intelectual independente de orice autoritate politică și intelectual* or *independente de toate autoritățile politice și puterile economice.”*.

În ultimii ani s-au diversificat sursele de finanțare și s-au introdus unele modificări în mecanismele de finanțare ale instituțiilor de învăţământ superior, cu toate acestea, nu se poate ignora astfel de tendințe negative ca scăderea finanțării reale a învăţământului superior, lipsa de fonduri pentru acoperirea cheltuielilor materiale curente, pentru reparații și întreținere etc. [312]. Instituțiile de învățământ superior nu dispun de mecanisme adecvate de colectare de noi fonduri și de gestionarea eficientă a acestora, deci, este necesar o reformă a finanțării învăţământului superior. Nu funcționează mecanismele de racordare a învăţământului superior la cerințele economice de piață și ale pieței forței de muncă. În ultimii ani se constată o scădere considerabilă a calității instruirii și cercetării universitare. Alături de factorii externi (financiari, economici sociali, demografici), se conturează și un șir de factori ce

influențează negativ calitatea studiilor universitare. În primul rând, curriculumul universitar e orientat preponderent spre obținerea de cunoștințe reproductive. În al doilea rând, predomină tehnologiile pedagogice ineficiente, lipsesc criteriile și mecanismele de evaluare obiectivă a rezultatelor instruirii. În al treilea rând, în procesul de predare-învățare-evaluare practic nu se aplică tehnologiile informaționale. În al patrulea rând, cercetarea științifică universitară nu ocupă locul cuvenit în sfera de cercetare-dezvoltare. La ora actuală nu se cunoaște real calitatea învăţământului superior în Republica Moldova, ca urmare, nu se poate realiza ierarhizarea diferitor instituţii de învăţământ superior în funcție de calitate studiilor oferite, precum și de calitatea cercetării științifice, de prestigiul profesional și social etc.

Codul Educației al Republicii Moldova, constituie actul normativ-legislativ fundamental în domeniul învăţământului reglementează sub toate aspectele funcționalitatea, raporturile juridice din sistemul educațional național și propune: o nouă abordare a educației și a misiunii sistemului de învățământ prin centrarea pe cel ce învață și formarea de competențe; modernizarea sistemului de învățământ în contextul integrării europene și al Procesului de la Bologna; delimitarea competențelor de administrarea sistemului de educație între administrația centrală, administrația publică locală și instituții; extinderea învăţământului obligatoriu până la vârsta de 18 ani, astfel încât tinerii să finalizeze liceul sau să dobândească o calificare profesională până la vârsta legală de inserție pe piața forței de muncă; consolidarea autonomiei instituţionale și a responsabilității sociale a instituţiilor de învăţământ. [197]

Deși Codul educației conține în art. 3 un șir impunător de noțiuni de referință și definiții, totuși, legiuitorul, evită să definească noțiuni precum: „învățământ la distanță", „învățământ la domiciliu", „studiu individual". Aceste expresii le regăsim în tot textul Codului (art. 27 alin. (1), art. 29 alin. (1), art. 31 alin. (1), art. 76, art. 124) Considerăm necesar de a defini aceste noțiuni în art.3 al Codului Educației al Republicii Moldova.

Legiuitorul definește în art.3 noțiunea de „sistem de educație", însă în textul Codului Educației utilizează noțiuni ca: „sistemul de învățământ" art.13, art.42, art.59, art.88, art.110), precum și noțiuni de sistemul național de educație și cercetare universitară" (art.140). Pentru a nu crea confuzii este necesar de utilizat același termen în tot cuprinsul textului Codului Educației. Este necesară uniformizarea terminologiei utilizate de legiuitor în Codul Educației [49].

Conform art. 13 alin. (2) învăţământul obligatoriu începe cu ciclul întâi preșcolar– grupa pregătitoare, și se finalizează cu învăţământul liceal sau învăţământul profesional tehnic. Obligativitatea frecventării învăţământului obligatoriu încetează la vârsta de 18 ani.

Legiuitorul propune ca învățământul să fie obligatoriu până la vârsta de 18 ani, fiind inclus în învăţământul obligatoriu învăţământul liceal sau învăţământul profesional tehnic.

În acest context, apar mai multe întrebări, neclarități și posibil neconcordanțe. *În primul rând*, extinzând învăţământul obligatoriu asupra învăţământului liceal sau învăţământul profesional tehnic, statul trebuie să asigure condiții pentru accederea tuturor persoanelor la acest nivel de studii. Or, aceste

prevederii ale Codului Educație contravin normelor art.35 din Constituție, care definește clar obligațiunile pentru a învăța. *În al doilea rând*, stabilind vârsta de școlarizare obligatorie la 18 ani și încadrarea obligatorie a copiilor în învăţământul liceal sau învăţământul profesional tehnic, autorul nu a argumentat şi nu a prevăzut posibilitatea apariției situațiilor de refuz din partea copiilor de a continua studiile după finisarea învăţământului gimnazial.

Reieșind din constatările Curții Constituționale în mai multe hotărâri și decizii, dreptul fundamental la învăţătură este în acelaşi timp şi o îndatorire, fapt ce explică obligativitatea unor forme de învăţământ, iar statul este în drept să decidă nivelul până la care educaţia este obligatorie. Însă, din logica sensului prevederilor din Codul Educației, în situațiile de refuz a unui copil, va surveni răspunderea pentru încălcarea prevederilor legale sau vor surveni anumite consecințe, însă în Codul Educației nu sunt indicate nici consecințele, nici răspunderea și nici legislația penală, contravențională și civilă nu conține astfel de norme. În consecință, există riscul ca aceste prevederi incluse în Codul Educației nu vor putea fi aplicate în practică, având un caracter mai mult declarativ, normă nefuncțională. În al treilea rând, nu este clar și nu sunt reglementate astfel de situații când copii merg la școală mai devreme de vârsta de 7 ani sau alte situații posibile, care duc la aceea ca un copil să finiseze studiile liceale sau profesional tehnice la vârsta mai mică de 18 ani.

Codul Educației prevede însă obligativitatea frecventării învăţământului până la vârsta de 18 ani, ceea ce semnifică, în cazul nostru obligativitatea elevului de a accede la treapta învățământului superior. Însă, conform Codului Educației, învățământul superior nu este obligatoriu. Considerăm necesar de a revizui art.13 din Codului Educației pentru a-i reda claritatea necesară unei norme juridice, a reglementa plenar toate situațiile posibile, ca să fie evitată confuzia la aplicarea Codului în practică precum și pentru a conforma prevederile Codului Educației cu art.35 din Constituție.

Conform art. 41 alin.(4) Codul Educaţiei al Republicii Moldova elevii claselor V-XII sunt asiguraţi cu manuale şcolare în cadrul schemei de închiriere, aprobată de Ministerul Educației. Textul normei urmează a fi precizat pentru a-i reda claritatea necesară unei norme de drept. Fiind prevăzută modalitatea de închiriere a manualelor școlare de către elevii claselor V-XII, legiuitorul trebuia să indice dacă această schemă se va asigura cu plată sau gratuit. Această specificație reiese și din natura unui contract de locațiune (închiriere), or conform art.875 Cod civil, prin contractul de locaţiune, o parte (locator) se obligă să dea celeilalte părţi (locatar) un bun determinat individual în folosinţă temporară sau în folosinţă şi posesiune temporară, iar aceasta se obligă să plătească chirie.

Mai mult ca atât, specificarea caracterului gratuit sau cu plată a închirierii este necesară și prin prisma alin.(5) al art.41 din prezentul Cod, conform căruia elevii din familiile social vulnerabile beneficiază de facilităţi la închirierea manualelor şcolare, în condiţiile stabilite de Guvern. Gratuitatea învăţământului de stat este stipulat cu valoare de principiu în art.35 alin.(4) din Constituție și conține toate elementele asigurării învățământului, inclusiv și asigurarea gratuită cu manual școlare [293].

Considerăm că luarea cărţilor cu împrumut şi fără plată este soluția legală pentru asigurarea materială şi şcolirea copiilor. Textul normei urmează a fi precizat pentru a-i reda claritate şi a prevedea asigurarea gratuită a copiilor cu manuale școlare prin modalitatea închirierii cărţilor fără plată.

Din textul normei reiese că art.52 se referă doar la instituțiile de învățământ publice. În acest sens nu este clar dacă aceste reglementări se referă și la cele private. În conformitate cu art.21 alin.(5) din Cod, instituţiile de învăţământ private acreditate sunt parte componentă a sistemului de învăţământ şi îşi desfăşoară activitatea în conformitate cu prevederile Codului Educației. Însă în art.51 se face referire doar la instituțiile de învățământ publice, fiind indicată expres doar sintagma „publice", ceea ce ne face să credem că cele private sunt exceptate, lucru inadmisibil. Considerăm necesar a completa articolul cu reglementări referitoare la numărul de clase și schema de încadrare pentru instituțiile de învățământ privat.

Este salutabilă idea instituirii activității de mentorat în învățământul general. O asemenea activitate ar fi bine de instituit și în alte domenii, spre exemplu, în serviciul public. Obiecția noastră se referă la caracterul vag al acestei norme, or legiuitorul se limitează doar la indicarea în art. 58 alin. (1), că în învățământul general este promovată activitatea de mentorat, fără să specifice prin ce anume va fi promovată, care ar fi modalitățile de susținere a mentorilor, stimulării (inclusiv financiare sau alte stimulente), etc. Recomandăm specificarea modalităților de susținere și stimulare a mentorilor. Legiuitorul face referință la instituţii de învăţământ profesional tehnic sub formă de *„centre de excelență"*, însă nici în art.3, ce definește termenii utilizați, nici în art.15 din Cod, ce descrie tipurile instituţiilor de învăţământ, nu există o astfel de instituție și nu cunoaștem ce reprezintă un *„centru"*

În primul rând, orice normă de excepție de la regula generală este cu un grad sporit de pericol și potențial vulnerabilă. În al doilea rând, Ministerul Educației, primordial, se ocupă cu elaborarea și promovarea politicilor publice în domeniul educației și nu intră în atribuțiile acestuia exprimarea acordului în situații practice/concrete (în calitate de excepții), or în speță, Ministerul Educației trebuie să se pronunțe asupra includerii în grupele de elevi, în cadrul programelor de formare profesională tehnică secundară într-o meserie cu durata de 1-2 ani, a persoanelor care nu au absolvit 9 clase, dar care au atins vârsta de 16 ani. În al treilea rând, admiterea sau respingerea solicitării de includere a persoanelor care nu au absolvit 9 clase urmează să se petreacă după anumite criterii, care trebuie stipulate expres în lege. Este necesar de a revizui conținutul normei în sensul obiecțiilor sus-menționate.

Programele de formare profesională post secundară se finalizează cu susţinerea benevolă a examenului de bacalaureat şi obligatorie a examenului de calificare şi/sau a lucrării de diplomă, cu eliberarea diplomei de studii profesionale, care conferă dreptul de încadrare în câmpul muncii conform calificării obținute.

Din cuprinsul art. 63 alin. (6) reiese că doar deținerea diplomei de studii profesionale îi oferă titularului acesteia dreptul de încadrare în câmpul muncii și va putea activa doar în conform calificării

obţinute. Această prevedere este una lacunară și poate aduce atingere drepturilor personale garantate de Constituție și legi. Notăm că, titularul unei diplome de studii post-secundare cu o anumită calificare poate fi încadrat și într-o altă muncă, care nu ține de calificarea obținută. Mai mult ca atât, chiar și în cazul neobținerii unei diplome de studii post-secundare, acesta se poate încadra în muncă, în baza unor altor aptitudini și la înțelegerea mutuală cu un potențial angajator.

Conform art. 76 alin. (2) ciclul III se referă la studiile superioare de Doctorat, se impune modificarea Codului nr.259/2004 cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova, [48] care trebuie adus în concordanță cu prevederile Codului educației. Această necesitate reiese și din cerințele Legii privind actele legislative nr.780/2001 [147].

Obiecția dată se referă la toate prevederile Codului Educației care reglementează studiile superioare de doctorat. Este necesar de racordat prevederile legislației corelative la reglementările cuprinse în Codul educației.

În conformitate cu prevederile alin. (3) art. 20 din Codul Educației instituțiile de învățământ general poartă răspundere pentru protecția drepturilor și pentru securitatea vieții și sănătății copiilor și elevilor în timpul aflării acestora în cadrul instituției. În prevederea dată a Codului educației legiuitorul menționează că pentru protecția drepturilor omului și pentru securitatea vieții și sănătății copiilor și elevilor în timpul aflării în cadrul instituției de învățământ, instituțiile de învățământ general poartă răspundere. Prevederea prenotată, însă, nu oferă o claritate în ceea ce privește tipul răspunderii pe care o poartă instituțiile de învățământ: disciplinară, contravențională, penală sau alt tip de răspundere.

Libertatea academică și autonomia universitară garantează prezervarea climatul necesar căutării adevărului și îmbogățirii cunoașterii [215]. Principiile autonomiei universitare și libertății academice reprezintă valori fundamentale ale sistemului nostru de învățământ superior, fiind primele două principii consacrate în art. 79 din Codul Civil al Republici Moldova.

Multe aspecte care în doctrina internațională sunt incluse în noțiunea de libertate academică nu sunt doar individuale prin natura lor, având o dimensiune colectivă sau instituțională, ceea ce în Republica Moldova s-a desprins în noțiunea distinctă de „autonomie universitară”. Aceasta implică faptul că departamentele, facultățile și universitățile ca întreg au dreptul de a păstra și de a promova principiile libertății academice, în conduita lor internă și externă. Autonomia instituțională este o condiție *sine qua non* pentru drepturile individuale ale cadrelor universitare la predare, cercetare, publicare și participare la dezbateri publice. Atunci când această dimensiune instituțională a libertății academice intră în conflict cu dimensiunea individuală (libertatea academică *stricto sensu*), un echilibru între cele două dimensiuni va trebui să stabilească cu o considerație specială care trebuie să se acorde libertății individuale [165, p.256-267].

Prerogativa pe care o are în prezent fiecare unitate de învățământ, prin intermediul organelor proprii de conducere și administrare, de a decide cu privire la formarea și execuția bugetului, în funcție

de resursele financiare pe care le are la dispoziție și sub condiția respectării normelor legale, reprezintă cel mai important aspect al descentralizării financiare a sistemului public de învățământ preuniversitar. Chiar dacă, așa cum am văzut, cea mai mare parte a veniturilor are ca sursă bugetul de stat și depinde, prin urmare, de decizia de la nivelul administrației centrale, faptul că unitățile de învățământ au un control semnificativ asupra destinației veniturilor reprezintă o șansă pentru acestea în a-și administra cheltuielile într-un mod mai eficient, ținând cont de specificul și particularitățile care le caracterizează.

Un astfel de statut poate avea însă și repercusiuni negative [165, p.256-267]. Pe de o parte, școlile riscă să se transforme în competitori pentru obținerea unui număr superior de elevi, în considerarea faptului că finanțarea de bază se acordă după o schemă direct proporțională cu numărul de elevi școlarizați. Ceea ce nu reprezintă în sine un aspect negativ. În definitiv, generatorul performanței este reprezentat de competitivitate, iar atragerea elevilor se face în mod normal prin proba rezultatelor și calității serviciilor educaționale oferite de școală. Cu toate acestea, autonomia crescută la nivelul administrației unei școli poate avea și efecte dăunătoare calității serviciilor educaționale, dacă persoanele de a căror competență și eficiență depinde funcționarea școlii nu iau cele mai bune decizii. Pentru a depăși astfel de inconveniente, este nevoie de pregătirea unui număr tot mai mare de persoane care activează în mediul educațional pentru a face față provocărilor manageriale. Un astfel de demers va necesita timp, iar rezultatele intermediare, din păcate, s-ar putea să nu corespundă așteptărilor societății.

Pe de altă parte, autonomia excesivă poate conduce și la blocarea unor unități școlare într-un soi de *status quo* care perpetuează implacabil eșecuri continue la nivelul performanțelor obținute. Și asta pentru că este greu de crezut că decizii majore de management, cum ar fi restructurarea unităților neperformante sau închiderea școlilor ineficiente ori chiar și politica de personal sub aspectul încetării contractelor acelor cadre didactice care nu corespund profesional, pot fi luate chiar la nivelul acelor unități direct implicate și vizate de aceste măsuri. Pentru aceste aspecte este necesară implicarea efectivă a autorităților administrației publice locale, în calitatea lor de organizatoare ale rețelei școlare. În plus, reprezentanții administrației publice locale din consiliul de administrație al fiecărei școli trebuie să fie persoane care să acționeze prioritar în interesul comunității locale pe care o reprezintă, ci nu să fie în fapt persoane interesate și în altă calitate, cum ar fi cea de cadru didactic, deoarece astfel s-ar putea genera eventuale conflicte de interese [165, p.256-267].

Momentan, implementarea noii legislații reprezintă preocuparea tuturor oamenilor implicați în sistemul de învățământ, iar reacțiile acestora sunt mai degrabă de adversitate față de schimbare decât de înțelegere a conținutului acestor modificări. Poate că inițiatorii și mentorii strategiei propuse pentru viitorul educației publice din Republica Moldova trebuiau, înainte de a se grăbi cu adoptarea unui act normativ de o asemenea importanță, să facă mai multe pentru explicarea și fundamentarea

modificărilor propuse, în primul rând, celor direct implicați în acest sistem, dar nu mai puțin important tuturor „*beneficiarilor educației*”, formulă atât de dragă legiuitorului.

Cu toate aceste neajunsuri, ne revine nouă sarcina – societate civilă, administrație publică locală, persoane implicate în și interesate de educație – de a contribui la descoperirea și relevarea implicațiilor produse de Codul educației al Republicii Moldova și actele subsecvente acesteia. În fond, tărâmul educației nu poate fi ocolit de nimeni, câtă vreme va exista o societate umană organizată ce-și propune progresul și urmărește binele superior al viitorului.

3.5. Concluzii la capitolul 3

(1) Raporturile juridice ce apar din realizarea dreptului la fundamental învățătură au particularitățile lor. Anume activitatea de prestare a serviciilor educaționale formează drepturile și obligațiile juridice a subiecților raporturilor juridice educative și conținutul acestora. De aceea în obținerea cunoștințelor sunt cointeresate nu numai părțile implicate nemijlocit în raporturile juridice educative, dar și alte subiecte, de exemplu, părinții. Prin urmare, baza normativă a apariției unor astfel de raporturi juridice o constituie nu doar dreptul constituțional, dar și reglementările juridice care constituie conținutul acestuia. Deci, subiectele raporturilor juridice ce decurg din dreptul fundamental la învățătură participă la acest raport nu doar în mod nemijlocit dar și mijlocit. Acestea au interes comun în realizarea dreptului fundamental la învățătură, fapt ce duce la stabilirea raporturilor reciproce în mod conștient de către părți.

(2) Raportul juridic ce derivă din realizarea dreptului fundamental la învățătură se bazează pe principiul egalității participanților la procesul educațional, autonomiei voinței, intereselor legitime ale părinților, tutorilor, statului și independenței patrimoniale a subiectelor ce prestează servicii educaționale. În această ordine de idei, raportul juridic în cauză exprimă natura umanistă a dreptului fundamental la învățătură nematerial. Din acest motiv, raportul juridic ce survine din realizarea dreptului fundamental la învățătură exprimă necesitatea respectării drepturilor și libertăților principale, valorilor comune ale omenirii și unității spațiului general al culturii și învățământului.

(3) În acest context ținem să subliniem că probleme apărute în cursul realizării dreptului fundamental la învățătură pot fi înlăturate în baza normelor de drept din diferite ramuri, dar, de regulă, în limitele formelor de procedură civilă. De exemplu, raporturile educaționale includ în structura sa aspecte ce se referă la încadrarea în câmpul muncii, administrare. Toate acestea sunt parte integrantă a raporturilor independente, formând obiectul influenței unei ramuri concrete a dreptului. Asemenea lacune ale reglementării juridice solicită a fi conștientizate în mod profund pentru a forma o ramură independentă a dreptului educațional. Un exemplu elocvent în susținerea tezei de mai sus o constituie practica juridică. Într-un șir de cazuri, legiuitorul și subiectul ce implementează dreptul în practică consideră raportul apărut din realizarea dreptului fundamental învățătură drept unul fiscal, financiar

sau administrativ. Această particularitate accentuează procesul de identificare a fenomenului în cauză şi face dificilă sistematizarea normelor de drept ce reglementează raporturile de învăţământ.

(4) Prin urmare obiectul unui asemenea raport juridic conţine diferite feluri de bunuri. Acestea stimulează procesele de sens diferit de materializare a unor genuri de raporturi juridice în limitele raporturilor juridice apărute din realizarea dreptului fundamental la învăţătură. În aceste raporturi nivelul interacţiunii se poate modifica radical. Această particularitate se manifestă în trecerea drepturilor şi obligaţiunilor de la unii subiecţi de drept la alţii. Asemenea modificări în ultimă instanţă duc la schimbarea situaţiei de drept a participanţilor la procesul de învăţare. Dinamica statutului unor subiecte ale raporturilor juridice, ce apar din realizarea dreptului fundamental la învăţătură creează condiţiile necesare pentru schimbări analogice ale obiectului raporturilor de drept. De exemplu, procesul de licenţiere a unei instituţii de învăţământ şi acordarea de către aceasta a serviciilor educaţionale determină posibilitatea de realizare a educaţiei în limitele exercitării dreptului fundamental la învăţătură.

(5) Libertatea părinţilor sau a tutorilor legali ai copiilor de a alege pentru aceştia o educaţie conformă cu propriile convingeri, precum şi de a alege alte instituţii de învăţământ decât cele de stat este recunoscută. În aceste privinţe, suntem în prezenţa unei obligaţii negative a statului, care trebuie să respecte aceste libertăţi. Mai mult, libertatea instruiri semnifică nu doar libertatea destinatarilor educaţiei, ci şi o libertate a furnizorilor serviciilor educaţionale. Ne referim aici, pe de o parte, la dreptul recunoscut oricărei persoane de a înfiinţa instituţii de învăţământ, altele decât cele de stat, respectând anumite standarde care vizează aspectul calitativ al educaţiei, iar, pe de altă parte, libertatea academică (*lato sensu*) a profesorilor şi a instituţiilor de învăţământ, în mod special cele din categoria învăţământului superior. Desigur, aceste principii dezvoltate în materia dreptului fundamental la învăţătură trebuie văzute în contextul mai larg al principiului pluralismului specific oricărei societăţi democratice, iar domeniul învăţământului nu trebuie să constituie o excepţie de la aplicarea acestuia.

(6) În doctrina drepturilor omului, trei niveluri de obligaţii pentru state au fost identificate: să respecte („to respect"), să protejeze („to protect") şi să realizeze („to fulfil") În ceea ce priveşte dreptul fundamental la învăţătură, acesta implică obligaţii ale statului pe toate cele trei niveluri. Obligaţia de a respecta este specifică libertăţii educaţionale, în virtutea căreia statul trebuie să se abţină de la a interveni în exercitarea liberă a dreptului de a alege o educaţie conformă propriilor convingeri filosofice ori religioase ale individului, spre exemplu. Obligaţia de a proteja este cel mai des întâlnită atunci când, la nivelul relaţiilor orizontale dintre persoane, este periclitată egalitatea sau o anumită persoană este supusă discriminării în ceea ce priveşte accesul său la instruire. În aceste situaţii este necesară şi obligatorie intervenţia statului, care trebuie să protejeze dreptul individual, acţionând pentru înlăturarea obstacolelor puse în calea exercitării dreptului fundamental la învăţătură, chiar dacă nu statul este responsabil direct de aceste obstacole. În cazul obligaţiei de a realiza dreptul

fundamental la învățătură, sau mai concret de a face posibilă realizarea acestuia, statului îi revin o serie de obligații pozitive, măsuri ce trebuie luate în scopul de a face educația disponibilă și accesibilă pentru toți. Aceste măsuri nu se limitează la crearea unui cadru normativ, ci privesc acțiuni guvernamentale prin care se creează și dezvoltă sistemul public de învățământ, cu scopul de a atinge rezultatul constând în posibilitatea fiecărei persoane de a primi o educație la standardele cunoscute deja și impuse atât la nivel internațional, cât și prin Constituție. În acest sens, măsuri politice, economice și suport financiar sunt necesare pentru realizarea dreptului fundamental la învățătură.

(7) În ceea ce privește latura liberală a dreptului fundamental la învățătură, reprezentată de libertatea recunoscută părinților în alegerea tipului de educație și modalităților de oferire a acesteia pentru proprii copii, legislația națională diferă de la stat la stat. În acest sens, un curent social recent este reprezentat de dezvoltarea instruirii la domiciliu, a cărei recunoaștere variază de la interdicție totală în unele state, până la o permisivitate cu foarte puține limite impuse de alte state. Pe de altă parte, am văzut deja că dreptul fundamental la învățătură are și o puternică latură socială. În primul rând, dreptul oricărei persoane la instruire primară gratuită și obligatorie impune statelor o obligație esențial pozitivă: crearea unui sistem național de învățământ. Acest sistem trebuie să cuprindă instituții publice organizate și finanțate de către stat, fie la nivel centralizat, fie prin intermediul autorităților administrației locale. Desigur, sistemul național de învățământ poate cuprinde și instituții private care, odată create, trebuie să respecte aceleași standarde precum cele înființate la inițiativa statului, însă o serie de obligații implicite ale recunoașterii dreptului fundamental la învățătură sunt direct opozabile statului, toate subsumate principiului accesibilității, la toate formele de învățământ, fără discriminare.

(8) Legătura dreptului fundamental la învățătură cu drepturile economice a fost identificată prin prisma rolului educației de promotor al mobilității sociale și de factor al integrării individului în economia modernă. Într-un studiu prezentat în cadrul Comitetului ONU privind Drepturile economice, sociale și culturale, Gomez del Prado demonstra această conexiune între instruire și economie prin faptul că, pe de o parte, fără finanțare publică adecvată dreptul fundamental la învățătură nu poate fi garantat, precum și prin ideea că investițiile în învățământ contribuie la creșterea economică. Latura socială a dreptului fundamental la învățătură este conferită de rolul pe care educația îl are în a permite individului să participe în mod efectiv la societatea liberă, ajutându-l să dobândească abilitățile și cunoștințele necesare implicării sociale. În ceea ce privește latura culturală a dreptului fundamental la învățătură, aceasta este identificată prin prisma indispensabilității instruirii pentru supraviețuirea și dezvoltarea identității culturale, în mod special în cazul minorităților etnice, religioase și culturale ori grupurilor indigene. Desigur, dreptul individual de a participa la viața culturală, de a beneficia de progresul științific și de aplicațiile sale, precum și libertatea cercetării științifice și a activităților creatoare sunt înscrise într-o normă distinctă, anume art. 15 al Pactului internațional privind drepturile economice, sociale și culturale, însă conexiunea acestor drepturi fundamentale cu dreptul fundamental la învățătură este mult mai strânsă

decât în cazul altor drepturi, aspect evidențiat și prin faptul că dezvoltarea teoretică a dreptului fundamental la învățătură a ajuns să cuprindă sub cupola sa libertatea academică, văzută ca o noțiune de largă accepțiune, ce încorporează inclusiv libertatea cercetării științifice.

(9) Datorită contextului istoric și evoluției normative a dreptului fundamental la învățătură, în mod frecvent s-a pus accentul pe studiul și analiza acestui drept din perspectiva sa socială, în detrimentul celei liberale. Această abordare poate avea un impact negativ asupra recunoașterii depline a libertății instruirii, cu toate implicațiile sale. O dovadă în acest sens este chiar actuala normă constituțională din art. 35 al Constituției Republicii Moldova care, așa cum am văzut, omite să facă o referire directă la principiul libertății învățământului în toate constituțiile anterioare. Sesizată de doctrină, această tendință este pusă pe seama modului de reglementare în cadrul instrumentelor dreptului internațional de garantare a dreptului fundamental la învățătură, mai exact pe aparenta contradicție între principiul obligativității învățământului primar și ideea de libertate de opțiune. Astfel, folosindu-se de obiectivul eliminării analfabetismului prin impunerea obligativității menționate, statele au restrâns până la negare posibilitatea părinților de a opta pentru o altfel de educație decât cea furnizată în școlile publice, prin stabilirea unor standarde care nu vizează doar calitatea, ci impun în amănunt conținutul programei școlare, astfel încât părinții au de ales între școli care predau același lucru. Astfel, libertatea instruirii este afectată în însăși substanța sa.

(10) Caracterul multidimensional al dreptului fundamental la învățătură a fost recunoscut în mod formal inclusiv printr-un instrument de interpretare a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Dreptul fundamental la învățătură a fost diferit clasificat ca un drept economic, un drept social și un drept cultural. Acesta face parte din toate aceste categorii. Este, de asemenea, în multe feluri, un drept civil și un drept politic, deoarece este esențial pentru realizarea deplină și efectivă a acestor drepturi. În acest sens, dreptul fundamental la învățătură se exprimă indivizibilitatea și interdependența tuturor drepturilor omului.

(11) Revăzând evoluția la nivel internațional a dreptului fundamental la învățătură, putem afirma fără rezervă că încadrarea acestuia exclusiv într-o categorie a drepturilor omului nu poate fi admisă. Datorită specificității acestui drept complex, precum și evoluției istorice pe cel puțin două direcții distincte, care au fost împreună integrate în cadrul normativ modern al dreptului internațional odată cu adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului și a Pactului internațional privind drepturile economice, sociale și culturale, ar fi o eroare accentuarea uneia dintre laturile acestui drept în detrimentul alteia, așa cum este considerată o eroare folosirea unei generații de drepturi ale omului împotriva alteia. Analiza dreptului fundamental la învățătură trebuie să țină seama de toate aspectele sale, de interferențele cu celelalte drepturi fundamentale, deoarece scopul principal al recunoașterii drepturilor omului este protecția individuală, în virtutea tuturor drepturilor recunoscute și garantate, indiferent de izvorul acestora.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Rezultatele studiului complex asupra doctrinei, legislației naționale, internaționale a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului, dar și a dreptului comparat privind dreptul fundamental la învățătură ne permit următoarele concluzii generale și recomandări specifice:

1. Conform Convenției Europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale [81], optăm pentru folosirea terminologiei *„drept la educație”* în detrimentul celei folosite de norma constituțională art. 35 din Constituția Republicii Moldova –*„drept la învățătură”*.

a) În acest context adoptarea termenului *„educație”* nu s-a făcut decât foarte recent după ratificarea de către Republica Moldova a Convenției Europene a Drepturilor Omului împreună cu Primul Protocol adițional care conferă în art. 2 garantarea acestui drept [164, p.69-74].

b) Astfel, varianta oficială în limba engleză a CEDO folosește sintagma *„right to education”*, în timp ce varianta în limba franceză, care a constituit sursa traducerii în limba română, folosește sintagma *„droit à l'instruction”*. În ceea ce privește însă sistemul ONU, traducerile oficiale în limba română atât a Declarației Universale a Drepturilor Omului, cât și a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale folosesc sintagma *„drept la educație”* [172, p.260-264].

c) Legea cadru pentru sistemul național de învățământ adoptată în anul 1995 folosește termenul *„învățământ”*, într-o perioadă în care Constituția Republicii Moldova recunoștea încă din anul 1994 un *„drept la învățătură”*, iar Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, în vigoare și pentru Republica Moldova începând cu 12 septembrie 1997, face referire la un *„drept la instruire”*. Observăm inconsecvența legiuitorului din Republica Moldova, care, odată cu adoptarea Codului educației prin legea nr. 152 din 17 iulie 2014, intrat în vigoare la data de 23 noiembrie 2014, consfințește o evoluție pe care o considerăm adecvată pentru o terminologie modernă [174, p.316-322].

2. Dreptul fundamental la învățătură prin conținutul său nu are în vedere doar procesul de instruire, formare și perfecționare, desfășurat în forme instituționalizate, ci reprezintă un drept fundamental inerent oricărei ființe umane, care trebuie recunoscut și garantat de stat a priori, de la nașterea persoanei până la dispariția sa prin deces, chiar și în afara cadrului instituțiilor abilitate să exercite activități în domeniul învățământului [169, p.77-84].

a) În acest sens, chiar educația oferită de părinți copiilor lor în cadrul familiei se circumscrie dreptului acestora de a primi educație, ca formă primară de transmitere a aptitudinilor, obiceiurilor, bagajului informațional și cultural de la o generație la alta [167, p.145-149].

b) În lipsa unei norme generale care să recunoască dreptul la educație, există riscul ca statul să poată nesocoti dreptul persoanelor la educație în afara cadrului instituționalizat.

c) Dreptul comparat și dreptul internațional al drepturilor omului ne oferă modele de urmat în acest sens: Constituția Belgiei în art. 24 §3 consfințește că *„Orice persoană are dreptul la educație, cu respectarea drepturilor și a libertăților fundamentale”*; Constituția Portugaliei în art. 73 alin.(1) prevede că *„Toate persoanele trebuie să aibă dreptul la educație și la cultură”* [165, p.256-267]; Convenția Europenă pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale (art. 2 din Primul Protocol adițional la Convenție) precizează că *„Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. […]”*;iar Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene în art. 14 stabilește că *„Orice persoană are dreptul la educație, precum și la accesul la formare profesională și formare continuă”* [171, p.211-214].

3. Art. 35 din Constituția Republicii Moldova nu prevede o dispoziție expresă care să garanteze libertatea învățământului.

a) Libertatea învățământului permite posibilitatea desfășurării învățământului nu numai în unități de stat, ci și în cadrul unor instituții particulare ori confesionale, însă o dispoziție generală privind libertatea învățământului nu a fost introdusă. [168, p.260-264]

b) Alin. (8) al art. 35 din Constituția Republicii Moldova din 1994 menționează că *„Statul asigură, în condițiile legii libertatea învățământului religios. Învățământul de stat este laic.”*

c) Analizând întregul conținut al art. 35 al Constituției Republicii Moldova, se poate conchide că filosofia socialistă asupra educației este cea care încă influențează major reglementarea acestui domeniu în legislația Republicii Moldova. Desigur, concepția socialistă este prezentă și în cadrul reglementărilor internaționale, însă acestea realizează o armonie mult mai mare între filosofia liberală și filosofia socialistă asupra educației.

4. Educația este un proces complex, care presupune atât acțiunea mediului privat, din care fac parte, în principal, părinții și familia titularului dreptului la educație, cât și acțiunea sistemului public.

a) Constituția Republicii Moldova, ca lege fundamentală trebuie să prevadă și o serie de garanții ale realizării dreptului ce reprezintă totodată obligații ale statului, în calitate de debitor în cadrul acestui raport juridic, acesta fiind și principalul furnizor de servicii educaționale [174, p.316-322].

b) Tratatele internaționale în materia drepturilor omului care afirmă dreptul fundamental la învățătură prevăd în sarcina statelor obligații concrete, constând în construcția unui sistem public de învățământ care să respecte o serie de cerințe, ce vor fi dublate constituțional atât prin această normă, cât și prin cele subsecvente [171, p.211-215].

c) Sistemul public de învățământ, reprezentând structura instituțională prin care se realizează dreptul fundamental la învățătură, poate fi format nu doar din unități de stat, dar și din unități particulare. De altfel, dreptul de a înființa instituții, particulare de învățământ, precum și acela de a opta pentru educarea în astfel de instituții este recunoscut prin mai multe norme internaționale:

Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și politice din 16.12.1966, art. 13; Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, art. 14 alin. (3); Convenția ONU privind drepturile copilului, art. 29.

5. Alin. (4) al art. 35 din Constituția Republicii Moldova, care prevede că „Învățământul de stat este gratuit […]", contrazice într-o oarecare măsură realitatea, având în vedere că, în prezent, există forme de învățământ în unitățile de stat cu taxă, în mod special în cadrul învățământului superior.

a) alin. (1) coroborat cu alin.(4) al art. 35 din Constituția Republicii Moldova prevede obligația statului de a garanta posibilitatea oricărei persoane la învățământul general obligatoriu în mod gratuit. Prin urmare, textul constituțional trebuie să prevadă clar acest drept, fără a se extinde în mod forțat și nejustificat la gratuitatea întregului învățământ de stat.

b) În același timp, statul trebuie să asigure în unitățile de stat un număr rezonabil de locuri gratuite pentru studiile medii și superioare, accesibilitatea la aceste locuri trebuind să se facă exclusiv pe criterii de merit și performanțe ale candidaților [165, p.256-267].

c) Mai mult ca atât, acordarea de sprijin persoanelor defavorizate din punct de vedere social și economic sub forma burselor sociale de studii urmărește un scop precis, neprevăzut în actuala reglementare constituțională, și anume asigurarea egalității de șanse, principiu fundamental în cadrul democrației liberale [165, p.256-267].

6. Conținutul art. 35 al Constituției Republicii Moldova prevede autonomia universitară în alin. (6), iar libertatea academică nu este în prezent proclamată la nivel constituțional.

a) Există mai mult o preocupare și interes la nivelul doctrinei internaționale în domeniul drepturilor omului pentru susținerea teoriei conform căreia libertatea academică trebuie să fie considerată un drept fundamental [173, p.287-291].

b) Există instrumente internaționale ale dreptului internațional care proclamă libertatea academică, aceasta în sensul său larg cuprinzând atât activitatea de predare, cât și pe cea de cercetare. Comitetul ONU pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale a subliniat în Comentariul General nr. 13 privind punerea în aplicare a Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale că *„Membrii comunității academice, în mod individual sau colectiv, sunt liberi să urmărească, să dezvolte și să transmită cunoștințe și idei prin cercetare, predare, studiu, discuții, documentare, producție, creație sau scris."*

c) În același sens, Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene în art. 13 stabilește: *„Artele și cercetarea științifică sunt libere. Libertatea universitară este respectată"*, fără a constitui un izvor de drept internațional obligatoriu, o serie de Declarații în materia principiilor aplicabile învățământului superior conțin dispoziții exprese care îndeamnă la afirmarea fără rezerve a libertății academice și a autonomiei universitare la rangul de principii universale de drepturi fundamentale:

Declarația privind drepturile și obligațiile inerente libertății academic (Siena, 1982), Declarația de la Lima privind Libertatea academică și autonomia instituțiilor de învățământ superior (1988); Magna Carta a Universităților Europene (Bologna, 1988); Declarația de la Kampala (1990); Declarația de la Bologna (1999)

În baza cercetării realizate, luând în considerare rezultatele cercetării relevate în cuprinsul lucrării privind dreptul fundamental la învățătură cât și a tendințelor generalizate a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului și a dreptului comparat, considerăm utile următoarele recomandări de modificare și completare a legislației.

1. Modificarea titlului art. 35 al Constituției Republicii Moldova din *„dreptul la învățătură”* în *„dreptul la educație”*. Izvoarele juridice internaționale exemplifică termenul *„educație”* datorită sensului vădit extins pe care îl are comparativ cu termenii *„învățătură”* sau *„instruire”*.

2. Propunem introducerea unei norme generale de garanție a dreptului la educație *„Statul recunoaște și garantează oricărei persoane dreptul la educație.”*

3. Introducerea principiului libertății educației reprezintă o necesitate a statului de drept democratic Republica Moldova prin completarea art. 35 al Constituției Republicii Moldova cu un nou alineat $(1)^1$ cu următorul conținut: *„$(1)^1$ libertatea educației este garantată în măsura în care exercițiul acestui drept nu aduce atingere ordinii publice sau bunelor moravuri.”*

4. Prin sistemul public de învățământ statul își asumă în mod expres rolul de a asigura dreptul la educație. De lege ferenda, propunem completarea art. 35 alin. (1) al Constituției Republicii Moldova cu următorul conținut: *„Dreptul la educație este asigurat de stat prin învățământul public, care se poate desfășura în unități de stat sau particulare. Acesta cuprinde învățământul general obligatoriu, învățământul liceal și cel profesional, învățământul superior, precum și alte forme de instruire și perfecționare.”*

5. Considerăm necesară reformularea și restructurarea alin. (4) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova: *„Statul asigură dreptul oricărei persoane de a urma gratuit învățământul general obligatoriu în unități de stat. În celelalte etape ale învățământului în unitățile de stat se asigură un număr rezonabil de locuri gratuite, accesibile pe bază de merit și performanțe. Statul garantează egalitatea de șanse copiilor și tinerilor proveniți din familii defavorizate și celor instituționalizați în mod special prin acordarea de burse sociale de studii.”*

5. Propunem modificarea alin. (6) al art. 35 al Constituției Republicii Moldova cu următorul conținut: *„Libertatea academică și autonomia universitară sunt garantate.”*

Inițiativele de modificare și recomandările de lege ferenda privind art. 35 al Constituției Republicii Moldova au drept scop dezvoltarea contemporană a dreptului la educație la nivel internațional precum și de studiul comparativ al garantării la nivel național. În scopul conturării

conținutului dreptului la educație care este un drept individual și de care depinde atât libera dezvoltare a personalității individuale a fiecăruia, cât și avansarea societății în ansamblu ce permit conturarea statului de drept democratic.

Problema științifică importantă soluționată în domeniu constă în fundamentarea științifică a dreptului fundamental la învățătură în vederea determinării conceptului de drept fundamental la învățătură, a naturii juridice și descrierii detaliate, în baza reglementărilor naționale și internaționale prin prisma garanțiilor juridice, fapt ce a condus la clarificarea pentru teoreticieni și practicieni a unor aspecte problematice în domeniu.

Avantajele elaborărilor propuse constau în tratarea multidimensională a reglementărilor ce țin de dreptul fundamental la învățătură, într-un context de analiză comparată a sistemului de drept național și a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului. Se realizează sistematizarea și dezbaterea doctrinarilor în domeniu cu reflectarea acestora în tendințele de evoluție a sistemului internațional de eficacitate; generalizarea unor elemente internaționale prin formularea unor principii specifice dreptului fundamental la învățătură.

Impactul cercetării asupra dezvoltării științei dreptului se manifestă prin elucidarea pentru prima dată în doctrina autohtonă a conținutului și naturii juridice a dreptului fundamental la învățătură, cu generarea unor soluții comprehensive pentru valorificarea acestuia în sistemul național de drepturi și libertăți fundamentale, inclusiv prin rezultatele științifice și propunerile de *lege ferenda*. Lucrarea oferă doctrinei moldovene oportunități de dezvoltare a sistemului de învățământ și garantării dreptului fundamental la educație, a cărui realizare constituie o necesitate pentru exercitarea tuturor drepturilor și libertăților persoanei, integrând plenar Republica Moldova în comunitatea internațională și europeană.

BIBLIOGRAFIE

Literatura în limba română

1) Andrei N., Părnuță Gh. Istoria învățământului din Oltenia. Din problemele pedagogei moderne. Vol. II. Ediția a 2-a. Craiova: Scrisul Românesc, 1981. 602 p.
2) Antonescu G. Din problemele pedagogei moderne. Ediția a 2-a revăzută și adăugită. Bucureşti: Cartea Românească, 1924. 303 p.
3) Aramă E. Istoria Dreptului Românesc, Chișinău: SA „Reclama", 2003. 201 p.
4) Aramă E., Coptileț V., Lupașcu Z. Istoria Dreptului Românesc. Ediție revizuia, Chișinău: CEP USM, 2007. 220 p.
5) Aristotel. Metafizica. Traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Ediția a II-a revizuită și adăugită, București: Humanitas, 2007. 541 p.
6) Arseni A. Jurisdicția Constituțională a Republicii Moldova, Chișinău: Euro-Press, 2000. 214 p.
7) Arseni A. Tratat Drept constituțional și instituții politice. Vol. II, Chișinău: CEP USM, 2009. 460 p.
8) Arseni A., Ivanov V., Suholitco L. Drept constituțional comparat, Chișinău: CEP USM, 2003. 296 p.
9) Arseni A., Olteanu C. Egalitatea și universalitatea drepturilor fundamentale ale omului – principii edificatoare ale statului de drept și democratic, Chișinău: CEP USM, 2014. 230 p.
10) Avornic Gh. Rolul universității în societate bazată pe cunoștințe, În: Revista Națională de drept, nr. 10-12, 2009, p.20.
11) Barbu L. Managementul calităţii în învăţământul preuniversitar. Editura Sf. Ierarh Nicolae, 2010. Site: http://bibliotecascolara.ro/Liliana_Barbu/Managementul_calitatii_Barbu_Liliana.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
12) Bădescu M., Andruș C., Năstase C. Drept constituțional și instituții politice, București: Universul Juridic, 2011. 257 p.
13) Berger V. Jurisprudenţa Curţii Europene a Drepturilor Omului, Bucureşti, 1998, 738 p. Site: https://www.juridice.ro/110696/jurisdictiile-constitutionale-in-jurisprudenta-cedo.html, accesat la data de 25.01.2017.
14) Bîrsan C. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentariu pe articole, Ediția a II-a, București: C.H. Beck, 2010. 1920 p.
15) Borgoveanu V Gr. Istoria Pedagogiei. București: Editura Librarii PAVEL SURU, 1919. 288 p.
16) Brumar C., Miga-Besteliu R. Protecția internațională a Drepturilor Omului. Ediția a V-a. Note de curs, București: Univers juridic, 2010. 464 p.
17) Cambel și Cosans contra Regatului Unit, 1982, 25 februarie 1982, pct. 41, seria A nr. 48 site: http://irp.md/uploads/files/2014-03/1394398576_jur_tipar-probabil-ultimul.pdf, accesat la data de 26.04.2016.
18) Cara A. Implementarea educaţiei incluzive în Republica Moldova: Studiu de politici publice Chişinău: Lexon-Prim, 2015. 60 p.
19) Carta Africană a Drepturilor Omului și ale Popoarelor a fost adoptată la Nairobi (Kenya), la 26 iunie 1981, intrată în vigoare la data de 21 octombrie 1986. Site: https://ru.scribd.com/document/ 80541688/Carta-african%C4%83-banjul-a-drepturilor-omului-%C5%9Fi-ale-popoarelor, accesat la data de 26.01.2017.
20) Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene. Site: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex:12016P/TXT, accesat la data 06.02.2017.
21) Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare. Adoptată la Strasbourg, la 5 noiembrie 1992. A intrat in vigoare la 1.03.1998. Site: http://www.edrc.ro/docs/docs/carta/Carta-limbilor.pdf, accesat la data 06.02.2017.
22) Carta Socială Europeană revizuită, adoptat la Strasbourg la 3 mai 1996. A intrat în vigoare la 1 iulie 1999, ratificată de Republica Moldova prin Legea nr. 484-XV din 28.09.2001. Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.130/959 din 26.10.2001.

23) Carta Universității de Stat din Moldova adoptată prin Decizia Senatului USM nr. 7 din 31.03.2015. Site http://usm.md/wp-content/uploads/2015/04/Carta_USM__EDU-1.pdf, accesat la data de 26.05.2016.
24) Cauza Airey c. Irlandei, hotărârea din 09.11.1979. În: Baza de date HUDOC. Site: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420, accesat la data de 12.10.2016.
25) Cauza Bernard și alții contra Luxemburg, D. et R., 75, p. 5. Site: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/SUM/?uri=CELEX:62011FO0098_SUM, accesat la data de 04.08.2016.
26) Cauza Brown vs. Board of Education of Topeka (1954) Site: http://www.civilrights.org/education/brown/brown.html, accesat la data de 04.02.2017.
27) Cauza CEDO Cipru contra Turciei, hotărâre adoptată de Marea Cameră la data de 10 mai 2001, nr. 25781/94, site: http://jurisprudentacedo.com/Cipru-contra-Turcia-Aplicabilitatea-Conventiei-Nordul-Ciprului-Responsabilitatea-Turciei.html, accesat la data de 26.01.2017.
28) Cauza CEDO Folgerø şi alţii împotriva Norvegiei [GC], nr. 15472/02, § 84, ECHR 2007-VIII, § 84) Hotărârea Marii Camere din 29.6.2007, în soluționarea cererii nr.15472/02. Site: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jXxOyylzpQYJ:hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-114879%26filename%3D001-114879.pdf+&cd=1&hl=ro&ct=clnk&gl=mdaccesat la data de 26.01.2017.
29) Cauza CEDO Hasan și Eylem Zengin contra Turciei, Hotărâre pronunțată de Cameră la data de 9 octombrie 2007, în soluționarea cererii nr. 1448/04. Site: http://www.culturavietii.ro/wp-content/uploads/2014/10/memoriu-pl-religie-etica-cernea-092014-final.pdf, accesat la data de 19.02.2017.
30) Cauza CEDO Jimenez Alonso și Pilar Jimenez Merino contra Spaniei din 25.05.2000, la cererea nr. 51188/99, declarată inadmisibilă. Site: https://www.cejil.org/sites/default/files/legacy_files/II.%20Corte%20Europea%20de%20Derechos%20Humanos_0.pdf, accesat la data de 25.08.2016.
31) Cauza CEDO Koivusaari și alții contra Finlandei. Decizia din 23 februarie 2010 nr. 20690/06.
32) Cauza Ciftci contra Turciei, nr. 71860/01 din 17.06.2004. Site: http://jurisprudentacedo.com/Oneryildiz-contra-Turcia-Locuinta-improvizata-Explozie-Obligatii-statelor.html, accesat la data de 25.06.2016.
33) Cauza Ciubotaru c. Moldovei, hotărârea din 27.04.2010, definitivă din 27.07.2010. în: baza de date HUDOC. Site: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx7iOQl-98445, accesat la data de 25. 03.2016
34) Cauza Dojan și alții contra Germaniei, cererea nr. 319/08, 2455/08, 7908/10, declarată inadmisibilă la 13.09.2011, site:http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-153330"]}, accesat la data de 25.08.2016.
35) Cauza Familiei H, contra Regatului Unit, DR 37/105, site: http://jurisprudentacedo.com/Golder-versus-Regatul-Unit-al-Marii-Britanii-si-Irlandei-de-Nord-Interceptarea-corespondentei-Incalcarea-dreptului-la-asitenta-juridica.html, accesat la data de 22.10.2016.
36) Cauza Johanna Appel-Irrgang şi alţii contra Germaniei. Decizia Secției a V-a din 06.10.2009 adoptată în soluționarea cererii nr. 45216/07.
37) Cauza Kjeldsen, Busk Madsen și Ederson contra Danemarcei, 1 E.H.R.R. 711, 7 decembrie 1976, Seria A, nr. 23. Site: http://jurisprudentacedo.com/Kjeldsen-Busk-Madsen-si-Pedersen-contra-Danemarca.html, accesat la data de 07.11.2016.
38) Cauza Kopecky contra Slovaciei. Site: http://jurisprudentacedo.com/Kopecky-versus-Slovacia-Notiunea-de-bun-Bunuri-nationalizate.html, accesat la data de 22.01.217
39) Cauza Lautsi și alții contra Italiei. Cererea nr. 30814/06, soluționată inițial de a doua Secție, prin hotărârea de la 3 noiembrie 2009, și de Marea Cameră la 18 martie 2011.
40) Cauza Lingvisticii Belgiene (nr. 1), E.H.R.R.241 din 9 februarie 1967. Site: http://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/discriminarea-in-jurisprudenta-cedo_extras.pdf, accesat la data de 25.11.2016.

41) Cauza S. şi Marper c. Regatului Unit. Hotărârea din 04.12.2008. în: baza de date HUDOC. Site: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-9005, accesat la data de 25.03.2016.
42) Cauza X contra Suedia, adoptată de Comisia ED la data de 09 martie 1977, la cererea nr. 6853/1974.
43) Cârnaţ T. Drept constituţional. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Chişinău: USM, 2010, 272 p.
44) Cârnaț T., Cârnaț M. Protecția Juridică a drepturilor omului, Chișinău: Reclama, 2016. 382 p.
45) Clements L., Mole N., Simmons A. Drepturile europene ale omului: înaintarea unei cauze pe baza Convenţiei, Chişinău: Cartier Juridic, 2005. 544 p.
46) Cloșcă I., Suceavă I. Tratat de Drepturile Omului (Drepturile omului in sistemul Națiunilor Unite), București: Europa Nova, 1995. 495 p.
47) Codul contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. Republicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78-84/100 din 17.03.2017.
48) Codul cu privire la ştiinţă şi inovare al Republicii Moldova nr. 259-XV din 15.07.2004. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.125-129/663 din 30.07.2004.
49) Codul Educației al Republicii Moldova nr. 152 din 17.07.2014. În: Monitorul Oficial nr. 319-324/634 din 24.10.2014.
50) Codul familiei al Republicii Moldova nr. 1316-XIV din 26.10.2000. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 47-48/210 din 26.04.2001.
51) Comenius J.A. Didactica magna. București: Editura Didactica si Pedagogica, 2010. 220 p.
52) Comentariul la Constituția Republicii Moldova. Chișinău: Arc, 2012, 576 p. Site: http://www.constcourt.md/public/files/file/informatie_utila/Comentariu_Constitutie.pdf, accesat la data de 03.08.2016.
53) Concepţia dezvoltării învăţământului în Republica Moldova, aprobată prin Hotărîrea Parlamentului nr. 337-XIII din 15.12.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.17-18/172 din 24.03.1995,
54) Constantinescu I. Contribuția academicianului Spiru Haret la dezvoltarea învăţământului românesc. În: Academia Română. Revista Comitetului Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii, 2012, p. 309.
55) Constituția Boliviei din 1947. Site: http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-bolivia, accesat la data de 26.01.2017.
56) Constituția Finlandei în vigoare la data de 1 martie 2000. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/FI, accesat la data de 26.01.2017.
57) Constituţia Indiei din 1950. Site: https://ro.wikipedia.org/wiki/India, accesat la data de 26.01.2017.
58) Constituţia Libiei din 1984. Site: htpp://worldconstitutions.ru, accesat la data de 26.01.2017.
59) Constituția Regatului Suediei, în vigoare la 1 ianuarie 2003. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/SE, accesat la data de 26.01.2017.
60) Constituţia Republicii Federale Germania din 1949. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/DE, accesat la data de 06.01.2017.
61) Constituția Republicii Franceze din 1946, în vigoare din 1958. Site: https://constitutii.files.wordpress.com/2013/02/franta.pdf, accesat la data de 26.01.2017.
62) Constituţia Republicii Islamice Iran din 1979. Site: http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ir/ir001en.pdf, accesat la data de 26.01.2017.
63) Constituţia Republicii Italiene din 1947. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/IT, accesat la data de 26.01.2017.
64) Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.94. Republicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78/140 din 29.03.2016.
65) Constituția României din 1923, votată de Adunarea Constituantă în ședințele de la 26 și 27 martie anul 1923. În: Monitorul Oficial al României nr. 282 din 29 martie 1923. Site: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1517, accesat la data de 26.01.2017.
66) Constituţia Spaniei din 1978. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/ES, accesat la data de 26.01.2017.

67) Constituţia Statului Liber Bavaria din 2 decembrie 1946. Site: http://www.taxi-muenchen-online.de/programme/bavarian_const.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
68) Constituţia SUA din 1791. Site: http://forumulconstitutional.ro/download/constitutia-s-u-a.pdf, accesat la data de 15.02.2017.
69) Constituției Irlandei din 1937. Site: http://codex.just.ro/Tari/Download/IE, accesat la data de 26.01.2017.
70) Conț N. Școala și mișcarea pedagogică în vechiul regat. În: Probleme ale învățământului romînesc, buletinul nr.4 și Programul de Activitate pe 1928-1929 al Seminarului de Pedagogie Teoretică condus de G.G. Antonescu și Buletinul Bibliotecii Pedagogice a Casei Școlare, București: Editura Casei Școlare, 1929, p.168- 169 și p.185.
71) Convenția Americană privind drepturile Omului din 22.11.1969. Site: http://www.nqhr.net/pdf_file/ITS/NQHR_31_02_0159.pdf, accesat la data de 26.01.2017.
72) Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei, adoptată și deschisă spre semnare de Adunarea Generala a Națiunilor Unite prin Rezoluția 34/180 din 18 decembrie 1979. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1981, conform dispozițiilor art. 27(1.) Ratificată de Republica Moldova prin Hotărîrea Parlamentului nr. 87-XII din 28 aprilie 1994. În vigoare pentru Republica Moldova din 31 iulie 1994.
73) Convenția Culturală Europeană încheiată sub egida Consiliului Europei, la Paris la 19 decembrie 1954, intrată în vigoare la 5 mai 1955, ratificată de Republica Moldova prin Hotărîrea Parlamentului nr. 98-XIII din 12.05.1994, în vigoare pentru Republica Moldova din 24.05.1994 Publicată în ediţia „Tratate Internaţionale", vol. 35 p.9. Site: http://cj.md/uploads/Lista_tratatelor_multilaterale.pdf accesat la data 06.02.2017.
74) Convenţia Internaţională privind apărarea drepturilor tuturor muncitorilor-migranţi şi a membrilor familiilor acestora din 18.12.1990. Ratificată prin Legea nr. 20-XVI din 10.02.2006, în vigoare pentru Republica Moldova din 01.10.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.35-38/156 din 03.03.2006.
75) Convenţia internaţională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, adoptată la New York la 21.12.1965. Republica Moldova a aderat prin Hotărîrea Parlamentului nr. 707-XII din 10.09.1991. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993. În: Ediţia oficială „Tratate internaţionale", 1998, volumul 1, p.77
76) Convenţia ONU asupra eliminării tuturor formelor de discriminare faţă de femei, adoptată şi deschisă spre semnare de Adunarea generală a Naţiunilor Unite prin Rezoluţia 34/180 din 18 decembrie 1979. Intrată în vigoare la 3 septembrie 1981, conform dispoziţiilor art. 27(1), în vigoare pentru Republica Moldova din 31.07.1994, M00139. Site: http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf,accesat la data de 25.01.2017.
77) Convenția ONU cu privire la drepturile copilului, adoptată de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 20 noiembrie 1989. În vigoare pentru Republica Moldova din 25.02.1993. În: Tratate internaţionale, 1998, volumul 1, p.51. Site:https://www.unicef.org/moldova/CRC_RO.pdf, accesat la data de 06.02.2017.
78) Convenția ONU privind discriminarea în domeniul ocupării forței de muncă și exercitării profesiei nr. 111 din 25.06.1958, ratificată de Republica Moldova prin Hotărîrea Parlamentului nr. 593-XIII din 26.09.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.59-60/671 din 26.10.1995
79) Convenția ONU privind Statutul Apatrizilor adoptată la New York la 28 septembrie 1954, în vigoare începând cu 6 iunie 1960, în conformitate cu art. 39, în vigoare pentru RM din 19.04.2012, M01155, site; http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
80) Convenția ONU privind Statutul Refugiaților Adoptată la 28 iulie 1951 de Conferinţa plenipotenţiarilor Naţiunilor Unite asupra statutului refugiaţilor şi apatrizilor, convocată de Adunarea generală la 14 decembrie 1950. Intrată în vigoare la 22 aprilie 1954, în vigoare pentru RM din 31.01.2002, M00333, site; http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf, accesat la data de 25.01.2017.

81) Convenţia pentru apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale (1950), încheiată la Roma la 04 noiembrie 1950, în vigoare de la 03 septembrie 1953, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului RM nr.1298-XIII din 24.07.1997. În: Tratate internaţionale, vol. I, 1998
82) Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități, adoptată la New York de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite la 13 decembrie 2006, în vigoare pentru Republica Moldova din 21.10.2010. Site: http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
83) Convenţia UNESCO privind lupta împotriva discriminării în domeniul învățământului adoptată de Conferinţa generală a Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură, la 14 decembrie 1960. Intrată în vigoare la 22 mai 1962, în vigoare pentru Republica Moldova din 17.06.1993, M00113.
84) Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, adoptată la Strasbourg la 1 februarie 1995. Intră în vigoare la 8 februarie 1998, în vigoare pentru RM din 01.02.1998. http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
85) Corj M. Reflecții asupra unor aspecte ale sistemului Educațional în Republica Moldova. În: Revista Națională de Drept, 2011, nr.9, p.29.
86) Costa-Foru Gh. Studii asupra instrucțiunii publice, București, 1860, 129 p.
87) Crăciunean L.-M. Protecția diversității culturale în dreptul internațional: modelul „uniți în diversitate", București: Hamangiu, 2013. 256 p.
88) Creangă I., Gurin C. Drepturile şi libertăţile fundamentale. Sistemul de garanţii. Chișinău: TISH, 2005. 398 p.
89) Dănișor D.-C., Dănișor Gh., Dogaru I., Popa N. Filozofia Dreptului. Marile curente. București: C.H Beck. 268 p.
90) Dănișor D.-C.Raport privind revizuirea principiilor generale ale Constituției României și a dispozițiilor comune în materia drepturilor și libertăților fundamentale, În: Revista de Drept Public, nr. 1/2013, București: Universul Juridic, 2013, p.30-32.
91) Dănișor D.-C., Dănișor D. Dreptul la identitate. Le droit a l'identite, București: Universul Juridic, 2010, 372 p.
92) Dănișor D.-C.Democrația deconstituționalizată, Craiova: Universul Juridic și Editura Universitaria, 2013. 193 p.
93) Deaconu Ș. Drepturile şi libertăţile fundamentale în sistemul constituţional românesc. În: Revista Română de Drept Privat, nr. 4/2011, p.34.
94) Decizia Curții Constituționale nr. 2 din 19.12.2006 despre sistarea procesului pentru controlul constituţionalităţii Hotărîrii Guvernului nr. 434 din 25 aprilie 2006 „Cu privire la planurile unice de înmatriculare în anul 2006 a studenţilor şi elevilor în instituţiile de învăţământ superior (ciclul I), mediu de specialitate şi secundar profesional". În: Monitorul Oficial nr.199-202/18 din 29.12.2006.
95) Decizia Curții Constituționale nr. 7 din 04.07.2013 privind sistarea procesului pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din alineatul 3 al articolului 2 din Legea nr.1070-XIV din 22 iunie 2000 „Privind aprobarea Nomenclatorului specialităţilor pentru pregătirea cadrelor în instituţiile de învăţământ superior şi mediu de specialitate" şi din alineatul doi al articolului 3 din Legea nr. 142-XVI din 7 iulie 2005 „Privind aprobarea Nomenclatorului domeniilor de formare profesională şi al specialităţilor pentru pregătirea cadrelor în instituţiile de învăţământ superior, ciclul I" (Sesizarea nr.20a/2013)
96) Declaraţia Franceză a drepturilor omului şi cetăţeanului din 1789 adoptată de Adunarea Starilor Generale din Franța, reunita laVersailles. Site: http://cultural.bzi.ro/declaratia-drepturilor-omului-si-ale-cetateanului-scurt-istoric-18635, accesat la data de 15.02.2017.
97) Declarația ONU privind dreptul la dezvoltare, adoptată în rezoluția 41/128 din 4 decembrie 1986 a Adunării Generale a ONU. Site: http://www.linguee.com/romanian-english/translation/inalienabil.html;accesat la data de 28.01.2017.

98) Declarația ONU privind drepturile persoanelor care fac parte din minorități naționale sau etnice, lingvistice şi religioase adoptată la 18.12.1992 prin Rezoluția adunării Generale a ONU. Site: http://www.dri.gov.ro/declaratie-onu-cu-privire-la-drepturile-persoanelor-apartinand-minoritatilor-nationale-etnice-religioase-si-lingvistice,accesat la data de 28.01.2017.
99) Declarația privind drepturile persoanelor cu retard mintal, adoptată în baza rezoluției ONU nr. 2856 (XXX1 din 26. Decembrie 1971. Textul declarației nu cuprinde mențiuni despre necesitatea ratificării ei. Site; http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf, accesat la data de 25.01.2017
100) Declarația privind drepturile și obligațiile inerente libertății academice adoptată de Conferința Asociației Internaționale a Profesorilor și Lectorilor Universitari (International Association of University Professors and Lecturers, Siena, 21 Mai 1982, pct.3
101) Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10.12.1948, adoptată și proclamată prin rezoluția nr. 217A (III) a Adunării Generale a O.N.U. din 10 decembrie 1948. Republica Moldova a aderat prin Hotărîrea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.1990, În: Ediţia oficială, Tratate internaţionale, 1998, volumul 1, p.11-18, site: https://www.google.md/?gws_rd=ssl#q=Declara%C8%9Bia+Universal%C4%83+a+Drepturilor+Omului+din+10.12.1948++RM+a+ratificat, accesat la data de 06.02.2017.
102) Declarație a statelor membre ale Organizației Conferinței Islamice, adoptată la Cairo în 1990. Site: https://ince.md/uploads/files/1405586689_raport.cor-2.pdf, accesat la data de 02.03.2016.
103) Diaconu I. Drepturile omului în dreptul internațional contemporan – teorie și practică. Ediția a II-a revizuită și completată. București: Lumina Lex, 2010. 457 p.
104) Diaconu I. Drepturile omului în dreptul internațional contemporan: București: Lumina Lex, 2001. 420 p.
105) Documentul UN nr. E/C.12/1999/10. Implementarea Pactului internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Comentariul General nr. 13 Dreptul la educație, publicat la 8 Decembrie 1999, pct. 25, para. 6, para. 54.
106) Dogaru I. Drepturile omului și libertățile publice, Chișinău: Zamolxe, 1998. 230 p.
107) Fărcaș A.-V., Fărcaș L. Aspecte privind protecția drepturilor omului. București: Universul Juridic, 2012. 208 p.
108) Florea V., Florea L. Dreptul execuțional penal. Chișinău: ARC, 1999. 287 p.
109) Frigioiu N. Introducere în Științele Politice. Curs universitar, București: SNSPA, 2007. 196 p.
110) Gheorghiu L. Protecţia drepturilor omului în lumea islamică. În: Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Drept, nr. 1/2012, p.34, 92.
111) Gomien D. Ghid (Vade-mecum) al Convenţiei Europene a Drepturilor Omului. Ediția a 3-a. Chișinău: Bir. de Inf. al Consiliului Europei în Rep. Moldova, 2006. 192 p.
112) Grecu R. Stere în luptă pentru drepturile omului, Concepția drepturilor libertăților omului în opera juridică a lui Constantin Stere, Chișinău: Universul, 2009. 252 p.
113) Grecu R., Avornic Gh. Constantin Stere despre dreptul la învățământ. În: Revista Națională de drept nr. 8, 2009. p.7
114) Guceac I. Constituția la răscruce de milenii. Academia de Științe a Moldovei. Institutul de cercetări Juridice și Politice, Chișinău, 2013. 416 p.
115) Guceac I. Curs elementar de drept constituțional. Vol. II. Chișinău, 2004. 490 p.
116) Hotărîrea CEDO din data de 19 octombrie 2012 Catan și alții împotriva Republicii Moldova și Federației Ruse, în soluționarea cererilor nr. 43370/04, 8252/05 și 18454/06, adoptată de Marea Cameră. Site: http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/04/CATAN-SI-ALTII-RO.pdf, accesat la data de 26.01.2017.
117) Hotărîrea CEDO din data de 19 octombrie 2012 Catan și alții împotriva Republicii Moldova și Federației Ruse, în soluționarea cererilor nr. 43370/04, 8252/05 și 18454/06, adoptată de Marea Cameră. Opinie separată a judecătorului Kovler. Site:

http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/04/CATAN-SI-ALTII-RO.pdf, accesat la data de 26.01.2017.

118) Hotărîrea CEDO în cauza Cauza Campbell şi Cosans vs. Marea Britanie, hot. din 25 februarie 1982: Site: http://www.aparatorul.md/sesizarea-avocatului-parlamentar-catre-curtea-constitutionala,accesat la data de 04.02.2017.

119) Hotărîrea CEDO din data de 16 martie 2010 în Cauza Oršuš şi alţii contra Croaţiei la cererea nr. 15766/03, adoptată de Marea Cameră. Site: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Roma_RON.pdf, accesat la data de 25.01.2017.

120) Hotărîrea Strasbourg din 18 martie 2011 Lautsi şi alţii contra Italiei la cererea nr. 30814/06, soluţionată iniţial de a doua Secţie, prin hotărârea de la 3 noiembrie 2009, şi de Marea Cameră la 18 martie 2011. Site: http://jurisprudentacedo.com/Prezenta-crucifixelor-in-scolile-publice-din-Italia-este-conforma-Conventiei-CEDO.html, accesat la data de 28.01.2017.

121) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 27 din 29.09.1998 cu privire la controlul constituţionalităţii pct. 5 alin. 5 din Hotărîrea Guvernului nr. 243 din 03.03.1998 „Cu privire la măsurile urgent de realizare a Legii bugetului pe anul 1998. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 94-95/37 din 15.10.1998.

122) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr.37 din 01.07.1999 despre controlul constituţionalităţii Hotărîrii Guvernului nr. 408 din 7 mai 1999 „Pentru modificarea Hotărîrii Guvernului Republicii Moldova nr. 571 din 11 august 1995". În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.73-77/48 din 15.07.1999

123) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 63 din 23 noiembrie 1999 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din Hotărîrea Guvernului nr.309 din 17 mai 1995 şi a Hotărîrii Guvernului nr.445 din 13 mai 1999 nr.63 din 23.11.99. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.135-136/75 din 09.12.1999.

124) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 25 din 04.11.2004 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din Legea învăţământului nr. 547-XIII din 21.07.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 208-211/28 din 19.11.2004.

125) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr.30 din 18.12.2007 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din Hotărîrea Guvernului nr.594 din 28 mai 2007 „Cu privire la planurile de înmatriculare în anul 2007 în instituţiile de învăţământ superior (ciclul I), mediu de specialitate şi secundar profesional", cu modificările ulterioare. În: Monitorul Oficial nr.203-206/25 din 28.12.2007.

126) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 15 din 13.09.2011 privind controlul constituţionalităţii articolului 18 alin. (3) din Legea nr.152-XVI din 8 iunie 2006 privind Institutul Naţional al Justiţiei (Sesizarea nr. 21a/2011) În: Monitorul Oficial nr.166-169/22 din 07.10.2011

127) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr.6 din 03 mai 2012 pentru controlul constituţionalităţii alineatului 3 al articolului 3 din Legea nr. 142-XVI din 7 iulie 2005 privind aprobarea Nomenclatorului domeniilor de formare profesională şi al specialităţilor pentru pregătirea cadrelor în instituţiile de învăţământ superior, ciclul I (Sesizarea nr. 35a/2011) În: Monitorul Oficial nr.93-98/12 din 18.05.2012.

128) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr.26 din 19 septembrie 2013 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi referitoare la limita de vârstă pentru admiterea la studiile de masterat şi doctorat (Sesizarea nr. 25 a/2013) În: Monitorul Oficial nr.297-303/49 din 20.12.2013.

129) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 8 din 11 mai 2015 pentru controlul constituţionalităţii articolului 153 din Codul educaţiei (încetarea contractului individual de muncă cu directorii unor instituţii de învăţământ publice) (Sesizarea nr. 7a/2015) În: Monitorul Oficial nr.241-246/17 din 28.08.2015.

130) Hotărîrea Curţii Constituţionale nr. 14 din 15 iunie 2015 pentru controlul constituţionalităţii unor prevederi din pct. 25, 55 şi 58 din Regulamentul privind organizarea studiilor superioare de doctorat, ciclul III, , aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 1007 din 10

decembrie 2014 (reglementarea activității conducătorului de doctorat) sesizarea nr. 21a/2015. În: Monitorul Oficial nr.241-246/21 din 28.08.2015.
131) Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Programului de dezvoltare a educaţiei incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020 nr. 523 din 11.07.2011. În: Monitorul Oficial nr.114-116/589 din 15.07.2011.
132) Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Programului de modernizare a sistemului educaţional în Republica Moldova nr. 863 din 16.08.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.113-116/936 din 26.08.2005 (abrogată)
133) Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a educaţiei pentru anii 2014-2020 „Educaţia-2020" nr. 944 din 14.11.2014. În: Monitorul Oficial nr.345-351/1014 din 21.11.2014.
134) Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei naţionale privind acţiunile comunitare pentru susţinerea copiilor aflaţi în dificultate pe anii 2007-2014 nr. 954 din 20.08.2007 [Denumirea modificată prin Hot.Guv. nr.289 din 16.04.2010, în vigoare 23.04.2010]. În: Monitorul Oficial nr.131-135/989 din 24.08.2007.
135) Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei naţionale „Educaţie pentru toţi" nr. 410 din 04.04.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.70-72/441 din 15.04.2003.
136) Hotărîrea Guvernului despre aprobarea Strategiei naţionale privind protecţia copilului şi familiei nr. 727 din 16.06.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.126-131/774 din 27.06.2003 (abrogată)
137) Hotărîrea Guvernului cu privire la Proiectul pentru finanțarea pe bază de formulă a instituțiilor de învățământ primar și secundar general, finanțate din bugetele unităților administrativ-teritoriale nr. 535 din 14.07.2011. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.118-121/608 din 22.07.2011 (abrogată)
138) Hotărîrea Guvernului nr. 600 din 10 august 2011 cu privire la pregătirea instituțiilor de învățământ pentru anul de studii 2011-2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.131-133/669 din 12.08.2011.
139) Hotărîrea Guvernului nr. 858 din 17.12.2015 cu privire la aprobarea Planului de acțiuni pe anii 2015-2017 pentru implementarea Programului de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020. În: Monitorul Oficial nr. 347-360/963 din 25.12.2015.
140) Hotărîrea Guvernului pentru aprobarea Strategiei naţionale şi a Planului de acţiuni privind reforma sistemului rezidenţial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012 nr. 784 din 09.07.2007. În: Monitorul Oficial nr.103-106/823 din 20.07.2007.
141) Hotărîrea Guvernului pentru aprobarea Strategiei naţionale şi a Planului de acţiuni privind reforma sistemului rezidenţial de îngrijire a copilului pe anii 2007-2012 nr. 784 din 09.07.2007. În: Monitorul Oficial nr.103-106/823 din 20.07.2007
142) Hotărîrea Guvernului privind aprobarea Strategiei pentru tineret nr. 1541 din 22.12.2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.6-12/37 din 01.01.2004 (abrogată)
143) Iancu Gh. Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale în România. București: ALL Beck, 2003. 390 p.
144) Iosifescu Ş. Calitatea educaţiei – concept, principii, metodologii, Bucureşti, 2007. 133 p.
145) Jofa C. Protecţia drepturilor omului, Iași: Chemarea, 1999. 244 p.
146) Kant I. Despre pedagogie. București: Pandeia, 2002. 80 p.
147) Legea privind actele legislative nr.780-XV din 27.12.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.36-38/210 din 14.03.2002
148) Legea cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul) nr. 52 din 03.04.2014. În: Monitorul Oficial nr.110-114/278 din 09.05.2014.
149) Legea cu privire la cu privire la asigurarea egalităţii nr. 121 din 25.05.2012. În: Monitorul Oficial nr.103/355 din 29.05.2012
150) Legea cu privire la funcţionarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldoveneşti nr. 3465-XI din 01.09.89. În: Veştile nr.9/217 din 1989.

151) Legea cu privire la Guvern nr. 64-XII din 31.05.1990. Republicat: Monitorul Oficial nr.131-133/1018 din 26.09.2002.
152) Legea nr. 1150 din 25 noiembrie 1864 asupra instrucțiunii și a Principateloru – Unite-Române. Publicată în Monitorul Oficial din 25 noiembrie 1864.
153) Legea pentru aprobarea Strategiei de incluziune socială a persoanelor cu dizabilităţi (2010–2013) nr. 169 din 09.07.2010. În: Monitorul Oficial nr.200-201/660 din 12.10.2010.
154) Legea privind actele de stare civilă nr. 100-XV din 26.04.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.97-99/765 din 17.08.2001
155) Legea privind libertatea de conştiinţă, de gîndire şi de religie nr. 125-XVI din 11.05.2007. În: Monitorul Oficial nr.127-130/546 din 17.08.2007.
156) Mahu V. Problematizarea şi motivaţia în procesul de instruire. Chişinău: Ştiinţa, 1991. 77 p.
157) Manifestul Internațional privind educația fizică și sport din 1989. Site: http://www.scritub.com/timp-liber/sport/Conceptul-de-sport-subsistemel13966.php, accesat la data de 28.01.2017.
158) Manolescu M. Teoria şi practica dreptului. Metodologie şi sociologie juridică, Bucureşti: Editura Fundaţia Regele Mihai I, 1946. 380 p.
159) Mazilu D. Drepturile omului. Concept. Exigenţe şi realităţi contemporane. Ediția a 4-a. Bucureşti: Lumina Lex, 2008. 487 p.
160) Mihai Gh., Popescu G. Introducere în teoria drepturilor personalităţii, Bucureşti: Editura Academiei Române, 1992. 136 p.
161) Moroianu Zlătescu I., Demetrescu R.C. Drept instituţional comunitar şi drepturile omului, Bucureşti: Institutul Român pentru Drepturile Omului, 2005. 123 p. Site: http://www.irdo.ro/file.php?fisiere_id=39&inline=, accesat la data de 28.02.2017.
162) Muraru I., Tănăsescu E.S. Drept constituțional și instituții politice. Curs universitar. Vol. 1. Ediția 14, București: C.H. Beck, 2011. 200 p.
163) Năstase A. Drepturile omului, religie a sfîrșitului de secol, București: Institutul Român pentru Drepturile Omului, 1992. 164 p.
164) Nichita R. Cârnaț T. Dreptul la învățătură – pilonul progresului și reformării învățământului. În: Culegerea comunicărilor participanților la Conferința științifică internațională „Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții”. Palatul Republicii, 14 noiembrie 2014, dedicată celei de-a 70-a aniversare a dlui profesor univ. Nicolae Osmochescu, Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2015. p.69-74.
165) Nichita R. Dimensiunea socială a dreptului la învățătură. În: Materiale ale mesei rotunde cu participare internațională, consacrată zilei internaționale a drepturilor omului „Rolul instituțiilor democratice în asigurarea protecției drepturilor omului” din 11 decembrie 2015, Chișinău: Garamond-Studio. p.256-267.
166) Nichita R. Dreptul la învățătură – garant al dezvoltării ființei umane. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”, Rezumate ale comunicărilor, 10-11 noiembrie 2015, Chișinău: CEP USM, 2015. p.125-127.
167) Nichita R. Dreptul la învățătură și dreptul la identitate. În: Materials of international conference, 25-26 march, 2016, Chișinău: USEM, 2016. p.145-149.
168) Nichita R. Dreptul la învățătură și libertatea învățământului religios. În: Materiale Conferinței științifico-practice cu participare internațională „Teoria și practica administrării publice” din 06.04.2016. Academia de Administrare Publică. Chișinău: AAP, 2016. p.288-291.
169) Nichita R. Locul dreptului la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului. În: Revista Moldovenească de drept internațional și relații internaționale nr. 2 (36), 2015. Publicație periodică științifică-teoretică și informațional-practică fondată de Asociația de Drept Internațional din Republica Moldova (Categoria B), Chișinău 2015. p.77-81.

170) Nichita R. Locul și rolul dreptului la învățătură în dezvoltarea societății. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Turismul și dezvoltarea societății" ediția a 2-a. USEM, 2015, Chișinău: Tipografia Adrilanga, p. 142-147.
171) Nichita R. Mecanisme internaționale de garantare a dreptului la învățătură. În: Culegeri de lucrări a conferinței științifice internaționale „Perspectivele și problemele integrării în Spațiul European al Cercetării și Educație", din 05 iunie 2015 în cadrul Universității de Stat „B. P. Hașdeu" din Cahul, secțiunea Drept. Cahul: US Cahul, 2015. Tipografia „Centrografic". p. 211-215.
172) Nichita R. Organizația Națiunilor Unite și dreptul la învățătură. În: Revista Moldovenească de drept internațional și relații internaționale nr. 2 (vol. 11), 2016. Publicație periodică științifică-teoretică și informațional-practică fondată de Asociația de Drept Internațional din Republica Moldova (categoria B) Chișinău 2016. p.260-264.
173) Nichita R. Principiile dreptului la învățătură. În lucrările prezentate la Simpozionul Internațional „Universul Ştiinţelor", ediția a VI-a din 06 septembrie 2015, Iași: Asociaţia Cultural-Ştiinţifică „Vasile Pogor". p.287-291.
174) Nichita R. Realizarea dreptului la învățătură – premisă obligatorie în asigurarea serviciilor de educație. În: Materialele Conferinței internaționale științifice dedicate celei de-a 20-a aniversare a Facultății Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative din 13 noiembrie 2015. Chișinău: CEP USM, 2015, p. 316-322.
175) Notă informativă la Legea Învățământului nr.547 din 21.07.1995 de Asociația Studenților Creștini Ortodocși români la 19.05.2010.
176) Pactul de la San Jose, Costa Rica, adoptat la 22 noiembrie 1969, în vigoare începând cu 18 iulie 1978. Site: https://pt.wikipedia.org/wiki/Conven%C3%A7%C3%A3o_Americana_de_Direitos_Humanos, accesat la data de 13.05.2016.
177) Pactul internaţional cu privire la drepturile civile şi politice din 16 decembrie 1966. Adoptat şi deschis spre semnare de Adunarea Generală a ONU la 16 decembrie 1966, intrat în vigoare la 23 martie 1967, ratificat prin Hotărîrea Parlamentului Republicii Moldova nr. 217-XII din 28 iulie 1990, în vigoare pentru Republica Moldova din 26 aprilie 1993. Publicat în ediţia „Tratate internaţionale". Vol. I. Chişinău 1998.
178) Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale. Adoptat și deschis spre semnare de Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 16 decembrie 1966 prin Rezoluția nr. 2200 A (XXI), intrat în vigoare la 3 ianuarie 1976, conform dispozițiilor art. 27 În vigoare pentru Republica Moldova din 26.0.4.1993. Publicat în ediția „Tratate internaţionale", 1998, volumul 1. Chișinău 1998, p. 18.
179) Poalelungi M. Obligațiile pozitive și negative ale statului prin prisma Convenției Europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. Teză de doctor habilitat în drept, Chișinău, 2015. 324 p.
180) Popa N., Teoria generală a dreptului, București: Actami, 1998. 336 p.
181) Popa V.V., Vâtcă L. Drepturile omului. Vol.I, București: ALL Beck. 2005. 256 p.
182) Popescu C.-L. Protecţia internaţională a drepturilor omului – surse, instituţii, proceduri. Note de curs, Bucureşti: All Beck, 2000. 346 p.
183) Primului Protocol adițional la Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale, adoptat la Paris în 20 martie 1952. Documentul de ratificare/aprobare – Hotărîrea Parlamentului nr. 1298-XIII din 24.07.1997. În vigoare pentru Republica Moldova din 12.09.1997. Publicat în ediţia Tratate Internaţionale, vol.1, 359 p. Site: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RON.pdf, accesat la data de 25.08.2016.
184) Principiile Națiunilor Unite pentru prevenirea delincvenței juvenile. (Principiile de la Riyadh) adoptate prin Rezoluția 45/112 din 14 decembrie 1998 (a 68-a Sesiune Plenară) Adunarea Generale a ONU.
185) Programul de activitate al guvernului Republicii Moldova 2016-2018. Site: http://www.gov.md/ sites/default/files/document/attachments/guvernul_republicii_moldova_-_programul_de_activitate_al_guvernului_republicii_moldova_2016-2018.pdf, accesat la data de 08.02.2017.

186) Pudră N., Diaconu N. Protecția juridică a drepturilor omului. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București: Universul Juridic, 2011. 445 p.
187) Raportul Comitetului asupra Drepturilor Economice, Sociale și Culturale. Document ONU nr. E/2000/22. Site: www.un.org/esa/documents/ecosoc/docs/2000/e2000-22.pdf. 148 p., accesat la data de 26.01.2017.
188) Raportul Drepturile omului în Moldova 2009 -2010. Chișinău: Promo-LEX, 2011. Site: http://www.sorincurpan.ro/carti/constitutional_vol2.pdf, accesat la data de 03.05.2016.
189) Reid K. Ghidul specialistului în Convenția Europeană. Ediția I, Chișinău: Cartier Juridic 2005, 669 p.
190) Republica Federativă Brazilia. Constituția din 1988. Site: https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Brazil, accesat la data de 26.01.2017.
191) Rîbca E., Zaharia V., Mărgineanu V. Istoria Doctrinelor politice și de drept. Chișinău: Museum, 2005. 215 p.
192) Rotaru M. Istoria dreptului românesc. Curs universitar. Chișinău: ASEM, 2008. 332 p.
193) Sârcu D. Accesul la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Condiţiile de admisibilitate, Chișinău: Centrul de Drept, 2001. 123 p.
194) Scăunaș S. Dreptul internațional al drepturilor omului. București: ALL Beck. 232 p.
195) Selejan B. Protecția europeană a drepturilor omului. București: C.H.Beck, 2011. 312 p.
196) Selejan-Guțan B. Protecția Europeană a Drepturilor Omului. Ediția a 2-a, rev. București: C.H. Beck, 2006. 195 p.
197) Strategia învăţământului superior din Republica Moldova în contextul Procesului Bologna, aprobată de Ministerul educației a Republicii Moldova. Site: http://utm.md/edu/legal/strategia_rm.pdf, accesat la data de 25.01.2017.
198) Sudre F. Drept European și internațional al drepturilor omului. Iași: Polirom, 2006. 551 p.
199) Țical Gh.M. (coordonator) Raport de cercetare privind nivelul de acces și cunoaștere a personalului relevant, la informații și instruire privind drepturile omului. București: Universul Juridic, 2012. 251 p.
200) Vălimărescu A. Pragmatismul juridic. Studiu de Filozofie a Dreptului. București: Romane Unite, 1927. 48 p.
201) Voicu M. Protecția Europeană a Drepturilor Omului. Teorie și jurisprudența, București: Lumina Lex, 2001. 758 p.
202) Zaporojan V. Reflecţii teoretice asupra definiţiilor „drepturi ale omului" şi „drepturi fundamentale". În: Contribuţii în dezvoltarea doctrinară a dreptului. Conferinţa ştiinţifică internaţională din Chişinău, 14-15 martie 2009. În: Dimensiunea ştiinţifică şi praxiologică a dreptului. Chișinău: „Bon Offices" SRL, 2009. p.442-448.
203) Zlatescu V.D., Moroianu Zlătescu I. Repere pentru o filozofie a drepturilor omului, București,1996. 111 p.

Literatura în limba engleză:

204) Alexy R.A. Theory of Constitutional Rights. Oxford, 2002. 462 p.
205) Alimehmeti G. Decentralization and Accountability. În: Glenn Ch.L., De Groof J. Balancing Freedom, Autonomy and Accountability in Education. Vol. 1, Wolf Legal Publishers, Nijmegen 2012, 314 p.
206) Alston P., Quinn G. The Nature and Scope of States Parties Obligations under the International Covenant of Social, Economic and Cultural Rights. În: Human Rights Quarterly .Vol.9 №2. Baltimore, 1987. 159 p.
207) Andreescu G., Andreescu L. The European Court of HR' Lautsi Decision, Journal for the Study of Religions and Ideologies, 9, 26 (Summer 2010) p. 47-74.
208) Baccelli L. Norberto Bobbio: An Age of Rights without Foundations. Firenze University Press, IRIS, 4 October 2010, p. 401-422.

209) Beiter K.D. The Protection of the Right to Education by International Law: Including a Systematic Analysis of Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2005. 786 p.
210) Bigu R. Language Rights in Education in Romania. În: Draft of the Proceedings of the Workshops on Linguistic Rights in the Education. Second World Conference on the Right to Education, Bruxelles, 2012. p. 170.
211) Boston University. International Law Journal Vol. 24:147.2006, p. 147-164.
212) Boyd W. The history of Western education. Revised by E. J. King. London: Adam and Charles Black, 1966, 489 p.
213) Bulmer W. Of the education of the poor: being the first part of a digest of the reports of the Society for bettering the condition of the poor. L., 1809. p.261-262.
214) Burke P. The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Cambridge University Press, 2005. 292 p.
215) CEPES, Academic Freedom and University Autonomy. Proceedings of the International Conference 5-7 May 1992, Sinaia, Romania, București, 1992. Site:https://eric.ed.gov/?id=ED381083, accesat la data de 05.06.2016.
216) Coomans F. Exploring the Normative Content of the Right to Education as a Human Right, 2004, 40 p. Site: http://dadun.unav.edu/handle/10171/14404, accesat la data de 05.02.2017.
217) Cullen H. Education rights or Minority rights? În: International Journal of Law and the Family, nr. 7/1993, p. 143-177.
218) De Groof J. About equality rights in education. În: European Journal for Education Law and Policy, vol. 2/1998, Kluwer Academic Publishers-Plenum Publishers. Site: http://link.springer.com/journal/10650, accesat la data de 13.06.2016.
219) De Sousa E Brito J. General aspects of religion and education in the secular state. În: Religion in Public Education, European Consortium for Church and State Research. Proceedings of the Conference Trier, 11–14 November 2010. p. 9-16.
220) Delbrück J. The right to education as an international human right. În: German Yearbook of International Law, nr. 35, 1992, p. 92-104.
221) Donnelly J., Howard Rh. Assessing national human rights performance: A theoretical framework. În: Human Rights Quarterly, Vol. 10, 1988, p. 214–248.
222) Dunlop O. J. English Apprenticeship and Child Labour. New York, Macmillan, 1912. 390 p.
223) Dworkin R. Taking Rights Seriously, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2004. 392 p.
224) Fernandez A., Nordmann J.-D. Right to education: survey and prospects, Document UN nr. E/C.12/1998/14, 1998, pct. 22-23.
225) Fernández B. F. Popular Education in the Struggle for Human Rights in Latin America. În: Adult Education and Development, nr. 72/2009. Site: http://www.dvv-international.de/index.php?id=628&L=1, accesat la data de 05.06.2016.
226) Finnis J. Natural Law and natural Rights. Second edition, New York: Oxford University Press Inc., 2011. 494 p.
227) Fisher A. The content of the right to education- theoretical foundations. În: Center for Human Rights and Global Justice working Paper, Economic, social and cultural rights Series nr. 4, 2004, 48 p.
228) Francesco V. Personal Identity in the Human Rights Perspective, University of Palermo, 2010. Site: http://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2013/10/Personal_Identity.pdf, accesat la data de 05.02.2017.
229) Fredman S. Human Rights Transformed: Positive rights and positive duties. Oxford: Oxford University Press, 2008, 290 p.
230) Gisella G. Towards an EU Right to Education, Kluwer Law International, 2001. 472 p.

231) Glenn Ch.L. Educational Freedom in the Context of Religion. În: Charles L. Glenn, Jan De Groof (eds.) Balancing Freedom, Autonomy, and Accountability in Education. Volume 1, Wolf Legal Publishers, Nijmegen 2012. p. 80.
232) Gomien D. Short guide to the European Convention on Human Rights. 3rd edition. Strasbourg: Council of Europe, 2005. 182 p.
233) Haeck Y., Brems E. Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century, Netherlands, Dordrecht: Springer, 2013, 262 p.
234) Henkin L. International Law: Politics and Values. Leiden: Brill Academic Pub, 1995. 380 p.
235) Ignatieff M. Human rights as politics and idolatry, edited by Amy Gutman, Princeton: Princeton University Press, 2001, 216 p.
236) Karmel J. The Right to Education: Examining its Meanings and Implications. Vancouver, 1998, 293 p.
237) Langlaude S. The Right of the Child to Religious Freedom in International Law. În: International Studies in Human Rights, Vol. 93, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007. p. 170.
238) Lawrence M. Student and Parental Rights in Education. În: Materials of the Concerned Women for America Conference. Maryland, 1988. p. 539-544.
239) Locke J., Yolton J.W. The Locke reader: selections from the works of John Locke: with a general introduction and commentary. Cambridge, 1977. 232 p.
240) M'Bow A. Introduction by the Director-General of UNESCO in Mialaret G. The Child's Right to Education; Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, 1979, 260 p.
241) MacIntyre A. C., After Virtue. A study in Moral Theory. Third edition. Indiana: University of Notre Dame Press Notre Dame, 2007. 312 p.
242) Mancini S., Witte B. de. Language Rights as Cultural Rights: A European Perspective. În: Cultural Human Rights edited by Francesco Francioni, Martin Scheinin (eds.), Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. p. 247-284.
243) Marshall Th.H. Citizenship and social class, London: Pluto Press, 1992, 101 p.
244) McClean D. Religious Dress and Symbols in Schools. În: Religion in Public Education. European Consortium for Church and State Research, Proceedings of the Conference Trier, 11 – 14 November 2010. p. 17.
245) McGoldrick D. Religion in the European public square and in European public life-crucifixes in the classroom? Human Rights Law Review. 500 p.
246) Mehedi M. The Realization of the Right to Education, Including Education in Human Rights. The Content of the Right to Education. UN, Economic and Social Council Distr. Document UN nr. E/CN.4/Sub.2/1999/10, 8 July 1999. 1999 36 p. Site: http://www.oidel.org/doc/Mehedi/Working%20paper%20on%20the%20right%20to%20education%20(M.%20Mehedi)pdf, accesat la data de 13.02.2017.
247) Morgan A. The protection of the right to education in international, european and inter-american human rights system, Central European University, Budapesta , 2012, 57 p.
248) Mowbray J. Ethnic Minorities and Language Rights: The State, Identity and Culture in International Legal Discourse. În: Studies in Ethnicity and Nationalism, Vol. 6, Issue 1, 2006, p. 2–29.
249) Murrin M.J., Johnson P.E. Liberty, Equality, Power: A History of American People. Sixth edition, N.Y.:Wadsworth, Cengage Learning, 2012. 1072 p.
250) Nowak M. The right to education. În: Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook. Second revised edition, edited by Asbjorn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas, Martinus Dordrecht: Nijhoff Publishers, 2001. p. 245-272.
251) O'Connell R. Releasing political equality: the European Court of Human Rights and positive obligations in a democracy. In: Northern Ireland Legal Quarterly, 2010, no. 61 (3), p. 263-279. Site: http://pure.qub.ac.uk/portal/files/1560155/NILQ_61.3.5_O_CONNELL.pdf, accesat la data de 23.11.2016.

252) Otteson J.R. Freedom of Religion and Public Schooling. În: The Independent Review, vol. IV, n.4, Spring 2000. p. 601–613. Site: http://www.independent.org/pdf/tir/tir_04_4_otteson.pdf, accesat la data de 23.11.2016.
253) Paine T. The Rights of Man. The Thomas Paine Reader. New York, 1987. 338 p.
254) Paz M. The Failed Promise of Language Rights: A Critique of the International Language Rights Regime. În: Harvard International Law Journal, Vol. 54, Number 1, winter 2013, p. 157-218.
255) Pimentel C. The Human Right to Education: Freedom and Empowerment; Multicultural Education; 2006. Site:http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ759633.pdf, accesat la data de 05.06.2016.
256) Pollock David, Lautsi v Italy – A Lost Opportunity, 18 mar. 2011. Site: http://humanistfederation.eu/news-fhe.php?pages=lautsi-v-Italy-a-lost-opportunity,accesat la data de 16.07.2016.
257) Right to education – What is it? Education and the 4 As. Right to Education project. Site: http://r2e.gn.apc.org/node/226, accesat la data de 13.06.2016.
258) Right to Education of Afro-descendant and Indigenous Communities in the Americas Report prepared for a thematic hearing before the Inter-American Commission on Human Rights. 134 p. Site: https://www.law.virginia.edu/pdf/news/hrclinic_report.pdf, accesat la data de 24.11.2016.
259) Ringelheim J. Between Identity Transmission and Equal Opportunities. The Two Dimensions of Minorities' Right to Education, CRIDHO Working Paper 2013/4, Université catholique de Louvain, Faculté de droit, Centre de philosophie du droit, Cellule de recherche interdisciplinaire en droits de l'homme. În: The Interrelation between the Rights to Identity of Minorities and their Socio-Economic Participation, Leiden, Boston, Martinus Niujhoff, 2013, p. 91-114.
260) Roper H. Towards an Elementary Education Act for England and Wales, 1865-1870. În: British Journal of Educational Studies. Vol. 23 (2) 1975. p. 181-208. Site: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/8-9/39, accesat a data de 14.02.2017.
261) Schlutter B. Crucifixes in Italian classrooms: Lautsi v Italy, European Human Rights Law Review, no. 6/2011, p. 721.
262) Seymour D. 1989-2009: Convention brings progress on child rights, but challenges remain. Site: http://www.unicef.org/rightsite/237.htm, accesat la data de 28.01.2017.
263) Sklar K.K. The Schooling of Girls and Changing Community Values in Massachusetts Towns, 1750-1820. History of Education Quarterly. №33(4), 1993. p. 511-542.
264) Spring J.H. The universal right to education: justification, definition, and guidelines. L., 2008. 192 p.
265) Tomasevski K. Globalizing What: Education as a Human Right or as a Traded Service? În: Indiana Journal of Global Legal Studies, Volume 12, Issue 1, 2005, 79 p. Site: http://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1289&context=ijgls, accesat la data de 13.02.2017.
266) Tomasevski K. Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable. În: Right to Education Primers No. 3, 2001. 47 p. Site: http://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/Tomasevski_Primer%203.pdf, accesat la data de 13.02.2017.
267) Tomasevski K. The State of the Right to Education Worldwide. Free or Fee: 2006. Global Report, Copenhagen, August 2006, 281 p. Site: http://www.katarinatomasevski.com/images/Global_Report.pdf, accesat la data de 13.02.2017.
268) U.S. Department of Education. Age for commpulsory school attendance and special education service, and politicies on year-round schools and kindergarten programs. Site: http://nces.ed.gov/programs/digest/dt08_1 65.aps. accesat la data de 03.04.2016.
269) Ulasiuk I. Comparative Analysis of Educational Rights of National Minorities and Migrants in Europe. EUI working papers, RSCAS 2013/80. 29 p. Site:

http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/28642/RSCAS_2013_80.pdf?sequence=1,accesat la data de 13.06.2016.
270) Van Horn Melton J. Absolutism and the Eighteenth - Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria. Cambridge University Press, 2003. 288 p.
271) Varennes F. de. International Law and Education in a Minority Language. În: Encyclopedia of Language and Education. Language socialization. Vol. 8, edited by Patricia Duff,Nancy H. Hornberger, Springer, 2008. p. 121-136.
272) Vasak K. A 30-year struggle; the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights. The UNESCO Courier: a window open on the world, 1977, 32 p.
273) Weckstein P., Wermiel S.J. The need for Equal Opportunity and a Right to Quality Education. În: Human Rights, Volume 35 №3, 2008. p. 21-23.
274) Weissbrodt D., Aolain Ni F., Newman F.C., Fitzpatrick J. International Human Rights Document Supplement: Law, Policy, and Process, Fourth Edition, 748 p. Seria: http://www.cap-press.com/authors/2056/Fionnuala-Ni-Aolain, accesat la data de 16.07.2016.
275) Wilson D. A Human Rights contribution to defining quality education. Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2005: The Quality Imperative, Documentul UNESCO cu nr. 2005/ED/EFA/MRT/PI/51.

Literatura în limba franceză

276) Bouant E. Dictionnaire-manuel-illustre des sciences usuelles 2500 gravures E. Bouant, 3e édition 3, Paris: Armand Colin, 1894, 808 p.
277) Hénaire J. et Trucho V. Les indicateurs du droit à l'éducation: le défi d'une mise en œuvre, Juillet/July 2003. 24 p. Site: http://www.cifedhop.org/Fr/Publications/Thematique/thematique11/Henaire_Truchot.pdf,accesat la data de 22.01.2016.
278) Le droit à l'éducation dans la Charte sociale européen. Conseil de l'Europe, 16 novembre 2006.Site:(http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Theme%20factsheets/FactsheetEducation_fr.pdf, accesat la data de 10.11.2016.
279) Oberdorff H. Les Constitutions de l'Europe des Druzes. Paris: La Documentations française, 1992, p. 291-293.
280) Rousseau J.-J. ÉMILE ou de l'Éducation. Livre IV. Édition électronique. 129 p. Site: http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/emile/emile_de_education_4.pdf , accesat la data de 25.08.2016.
281) Sudre F. Droit européen et international des droits de l'homme, 5e édition mise à jour, Paris: Presses Universitaires de France, 2015, 1006 p.
282) Vasak, K. Les dimensions international des droits de l'home. UNESCO, Paris, 1978. 781 p. Site: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001342/134209fo.pdf,accesat la data de 10.11.2016.

Literatura în limba italiană:

283) Conforte B. Diritto internazionale. Napoli: Scientifica, 1987. 488 p.
284) Vechio G. del. Diritto naturale e unità europea, Roma, 1958. 310 p.

Literatura în limba rusă:

285) Варламова Н.В. Классификация прав человека: подходы к проблеме. În: Сравнительное конституционное обозрение. 2009, № 4.р.152-166.
286) Гусейнов Л.Г., Абдуллаев М.К. Позитивные и негативные обязательства в области прав человека. В: Научном журнале Проблемы Управления, 2011, № 2 (39) Site: http://www.pac.by/dfiles/001877_253231_Huseynov39.pdf, accesat la data de 20.11.2016.
287) Лукашова К. Права человека, 2-е изд., перераб. М.: Норма; ИНФРА-М, 2011. 560 с.

288) Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность, Москва: Юрид. лит., 1991, 160с.
289) Нерсесянц В.С. Сократ. Серия Научные биографии, Москва: Наука, 1977. 151 с.
290) Нерсесянц В.С. Философия права, М.: Норма, 2005. 656 р.
291) Новгородцев П.И. Введение в философию права: Кризис современного правосознания. РАН. Ин-т государства и права. М.:Наука, 1997. 269 с.
292) Новгородцев П.И. Лекции по истории и философии права. Учения Нового Времени. XVI-XIX вв. М., 2010. 249 с.
293) Сумароков А.П. История политических и правовых учений, под ред. О.Э. Лейста. М.: Юридическая литература, 1997. 576 с.
294) Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. М.: Готика, 2002. 340 с.
295) Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. Перевод на русский язык. М., 2000. 354 с.
296) Чичерин Б.Н. Курс государственной науки. Ч. 2, Москва, Типография т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1896. 437 с.

Pagini web:

297) Site: http://irp.md/uploads/1201101446_ro.pdf , accesat la data de 21.01.2017.
298) Curtea Constituțională a Republicii Moldova. Site: http://www.constcourt.md/ccdocs.php?l=ro, accesat la data de 25.01.2017.
299) Site: http://www.infoeuropa.md/politica-europa-de-vecinatate-pev/, accesat la data de 08.02.2017.
300) Site: http://www.mfa.gov.md/img/docs/Lista-Tratate-Multilaterale.pdf , accesat a data de 25.02.2016.
301) Site: http://www.moldova.org/republica-moldova-este-un-partener-de-nadejde-al-unesco-45509-rom/, accesat la data de 28.01.2017.
302) Site: http://www.qreferat.com/referate/pedagogie/Asigurarea-sanselor-egale-in-e649.php, accesat la data de 26.05.2016.
303) Site: http://www.sparknotes.com/philosophy/utopia/section10/page/2/, accesat la data de 28.01.2017.
304) Site: http://www.unicef.org/rightsite/237.htm, accesat la data de 06.02.2017.
305) Site: https://www.juridice.ro/288515/dreptul-la-identitate-2.html, accesat la data de 25.01.2017.
306) Site: https://www.unicef.org/moldova/ro/Evaluation_Report_RO.pdf, accesat 26.01.2017
307) Site:http://articole.famouswhy.ro/educatia_este_viata_insasi, accesat la data de 08.02.2017.
308) Site:http://asociatia-profesorilor.ro/abandonul-scolar-cauze-si-modalitati-de-prevenire.html, accesat la data de 20.04.2016.
309) Site:http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/culture/article_7314_ro.htm, accesat a data de 25.01.2017.
310) Site:http://drepturi.md/sites/default/files/materials/raport_edu.pdf, accesat la data de 18.02.2016.
311) Site:http://infoeuropa.md/de-educatie/ue-sporeste-sprijinul-pentru-invatamantul-superior-in-regiunea-europeana-de- vecinatate, accesat la data de 12.02.2016.
312) Site:http://nces.ed.gov/programs/digest/d08/tables/dt08, accesat la data de 25.10.2016.
313) Site:http://www.constcourt.md/print.php?l=ro&idc=7&id=957, accesat la data de 17.09.2016.
314) Site:http://www.corteidh.or.cr/cf/jurisprudencia2/ficha_tecnica.cfm?nId_Ficha=289&lang=es, accesat la 12.01.16
315) Site:http://www.finland.ro/public/default.aspx?contentid=319705&nodeid=38122&culture=ro-RO, accesat la data de 23.01.2017.

316) Site: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/56/contents, accesat la data de 14.02.2017.
317) World Health Organisation. Site: http://www.who.int, accesat la data de 15.11.2016.
318) Site. http://www.law.cornell.edu/uscode/text/20/3401, accesat la data de 16.01.2017.
319) Site:http://cpescmdlib.blogspot.com/2012/10/coe-intrari-noi-culegere-de-acte.html, accesat la datade 28.01.2017.
320) Site: http://www.cuvintul.md/article/588/,(10.01.2014), accesat la data de 15.06.2016.
321) Site: http://www.interlic.md/2016-12-06/la-evaluarea-interna-ionala-pisa-2015-elevii-din-moldova-au-ob-inut-rezultate-in-cre-tere-46515.html, accesat la data de 25.05.2016.
322) Site: http://www.arhpr.org accesat la data de 26.01.2017.
323) UNESCO. Site:http://www.unesco.org, accesat la data de 28.01.2017.
324) Site:http://cnr-unesco.ro/despre-noi/, accesat la data de 16.01.2017.
325) Site: https://www.oecd.org/pisa/test/, accesat la data de 25.11.2016.

ANEXE

Anexa 1

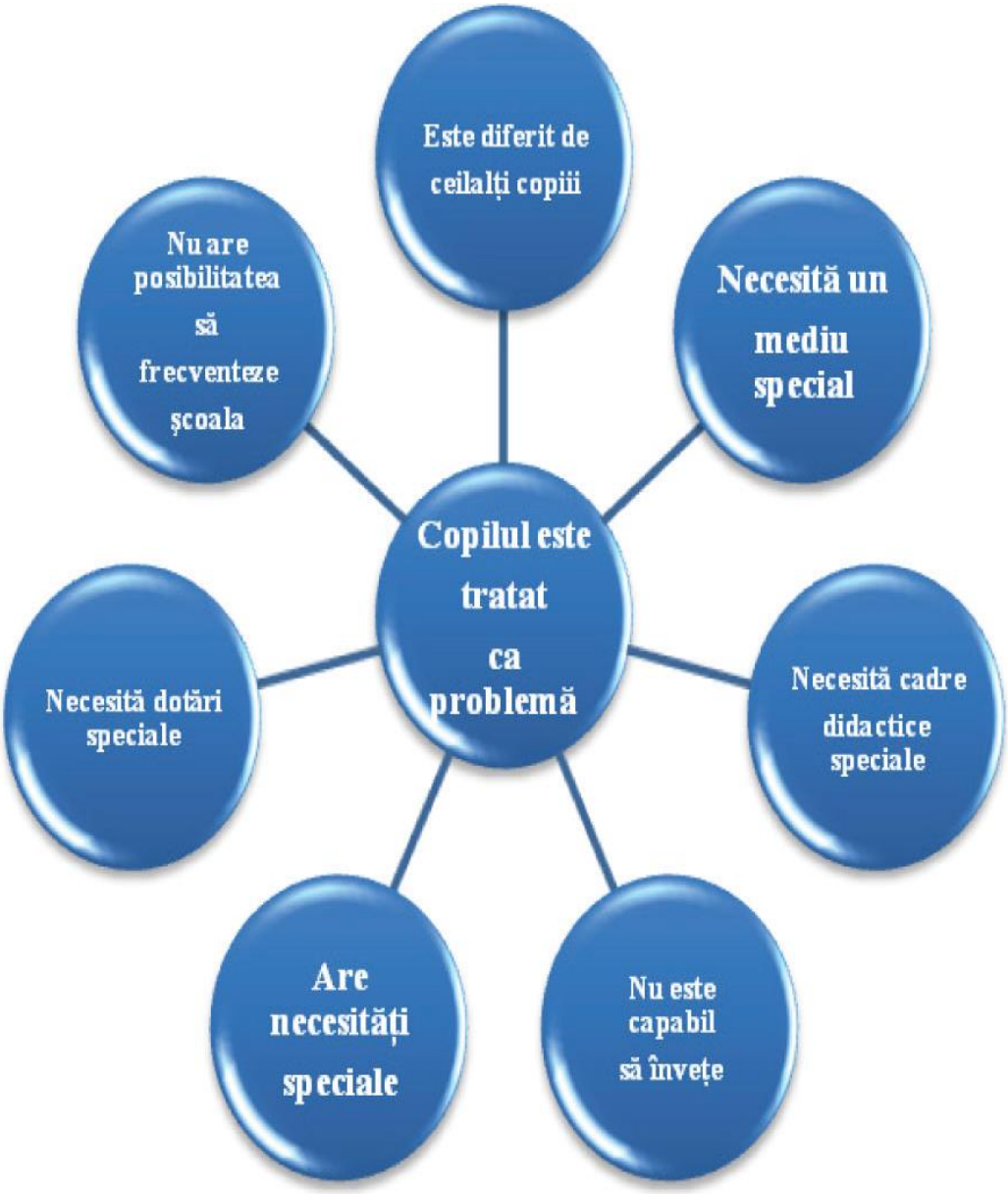
Obligațiile statului în materia dreptului fundamental la învățătură

Dimensiunile dreptului la educație	DIMENSIUNEA SOCIALĂ	DIMENSIUNEA LIBERALĂ
Nivelul obligațiilor statului	- Accesibilitate	- Disponibilitate - Libertatea de a alege - Libertatea de a înființa
SĂ RESPECTE	- Să respecte liberul acces la educația publică, atât în legislație, cât și prin politici și practici, fără discriminare (de bază)	- Să respecte educarea în limbile minorităților. - Să respecte predarea în limbile minorităților. - Să respecte convingerile religioase și filosofice (să permită excepții) - Să respecte libertatea de a alege școala dorită. - Să respecte înființarea liberă de școli private (condiționate deîndeplinirea unor standarde legale minimale) - Să respecte diversitatea (culturală) în procesul de educare.
SĂ PROTEJEZE	- Să aplice și susțină accesul egal la educație prin legislație, politici și practici împotriva încălcării de către terțe persoane (părinți, angajatori) - Să adopte legislație împotriva exploatării copiilor prin muncă.	- Să reglementeze recunoașterea diplomelor și acreditarea instituțiilor de învățământ. - Să elimine îndoctrinarea sau constrângerea de către alții. - Să protejeze legal dreptul de opțiune. - Să combată discriminarea în procesul de admitere a studenților la instituțiile private de învățământ. - Să garanteze pluralismul în programa școlară. - Să aplice și susțină principiul egalității. - Să protejeze instituțiile private de formare a cadrelor didactice și să le recunoască diplomele.
SĂ REALIZEZE	- Să facă educația primară obligatorie și gratuită (de bază) - Să formeze cadre didactice. - Să pună la dispoziție facilități de transport și materiale de predare. - Să combată analfabetismul. - Să promoveze educația și formarea profesională a	- Să încurajeze pluralismul în cadrul programei. - Să promoveze educația interculturală. - Să acorde sprijin financiar și material pentru instituțiile de învățământ privat, pe criterii nediscriminatorii.

	adulților. - Să mențină serviciile educaționale și nivelul calității. - Să ia măsuri pozitive pentru grupurile cu un decalaj de educație (de exemplu: minorități, imigranți, refugiați, grupuri sociale vulnerabile, deținuți) - Să elimine discriminarea pasivă. - Să introducă gratuitatea progresivă. - Să promoveze un sistem de burse.	

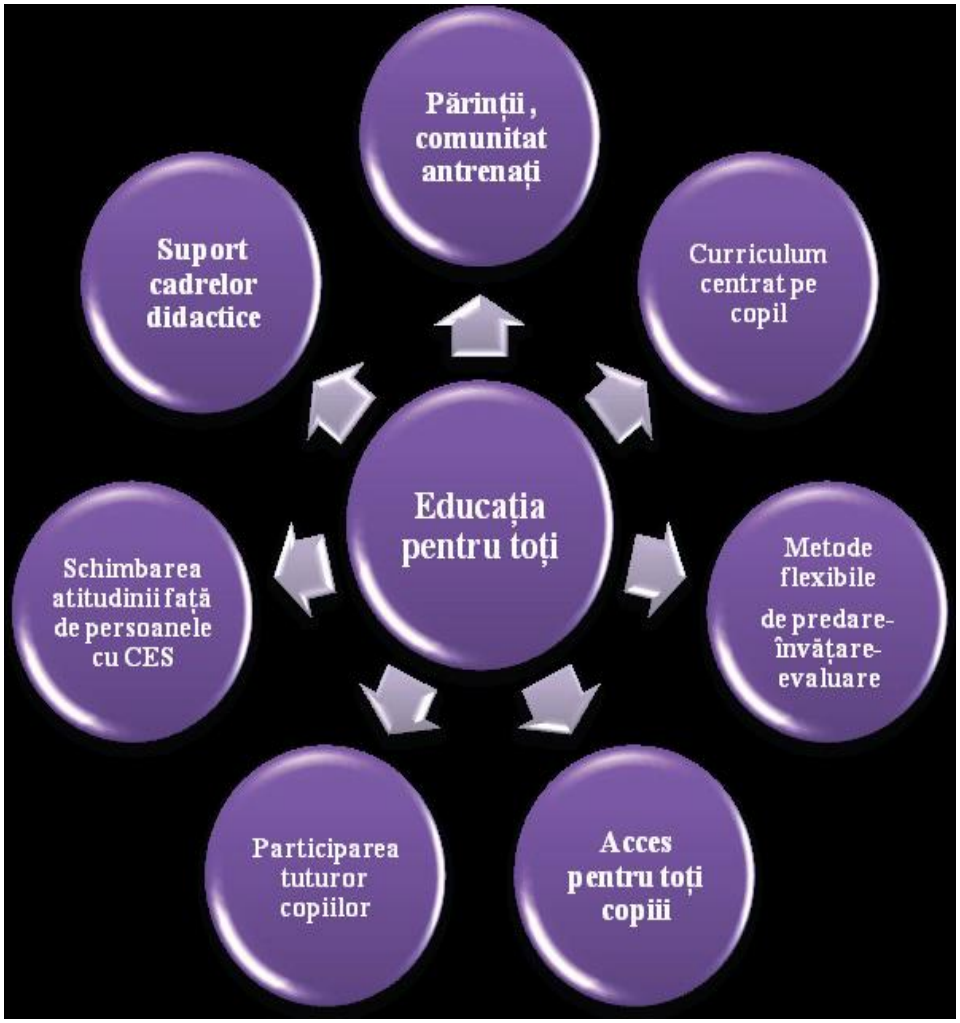
Anexa 2

Copilul este o problemă (apud Making Schools Inclusive)

Anexa 3.

Educaţia pentru toţi (apud Making Schools Inclusive)

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, Nichita Rodica declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctor cu tema „Dreptul fundamental la învățătură în Republica Moldova” sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

NICHITA Rodica

Semnătura

Data: 08 mai 2017

CURRICULUM VITAE

NICHITA RODICA

Cetățenia: Republica Moldova

Studii:
1991-1996 – Colegiul Pedagogic „Constantin Brădescu" din Constanţa, România.
1996-2000 – Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Drept, specialitatea Drept internațional și relații economice externe.
2000-2001 – Universitatea de Stat din Moldova, studii specializate prin masterat, specialitatea Drept internațional.
2001-2008 – Studii postuniversitare specializate prin doctorat, specialitatea12.00.02 - Drept public (cu specificarea: constituţional, administrativ, poliţienesc, militar, financiar, vamal, informaţional, ecologic); organizarea şi funcţionarea instituţiilor de drept.
2013-2015 Studii ciclu II de masterat. Universitatea de Studii Europene din Moldova, specialitatea psihologia educaţiei.

Domeniile de interes ştiinţific:
Drept constituţional;
Teoria instituţiei drepturilor omului.

Activitate profesională:
2000-2005 – lector universitar la Facultatea de Relaţii Internaţionale şi Ştiinţe politice şi Administrative a Universităţii de Stat din Moldova.
2001-prezent – lector universitar la Departamentul Drept Public, Universitatea de Stat din Moldova.

Publicaţii:
1. Articole în reviste ştiinţifice
1.1. în reviste din străinătate recunoscute:
1. Nichita R. Право на образование вРеспублике Молдова. În: Актуальные задачи управления качеством и конкурентоспособностью продукции в современных условиях. Казанский кооперативный институт, 2015. p.118-120.

1.2. în reviste din Registrul Național al revistelor de profil:
2. Nichita R. Locul dreptului la învățătură în sistemul drepturilor fundamentale ale omului. În: Revista Moldovenească de drept internațional și relații internaționale nr. 2 (36), 2015. Publicație periodică științifică-teoretică și informațional-practică fondată de Asociația de Drept Internațional din Republica Moldova (Categoria B), Chișinău 2015. p.77-81.
3. Nichita R. Organizația Națiunilor Unite și dreptul la învățătură. În: Revista Moldovenească de drept internațional și relații internaționale nr. 2 (vol. 11), 2016. Publicație periodică științifică-teoretică și informațional-practică fondată de Asociația de Drept Internațional din Republica Moldova (categoria B) Chișinău 2016. p.260-264.

2. Articole în culegeri științifice
4. Nichita R. Mecanisme internaționale de garantare a dreptului la învățătură. În: Culegeri de lucrări a conferinței științifice internaționale „Perspectivele și problemele integrării în Spațiul European al Cercetării și Educație", din 05 iunie 2015 în cadrul Universității de Stat „B. P. Hașdeu" din Cahul, secțiunea Drept. Cahul: US Cahul, 2015. Tipografia „Centrografic". p. 211-215.

3. Materiale/ teze la forurile ştiinţifice

3.1. conferinţe internaţionale peste hotare:

5. Nichita R. Principiile dreptului la învăţătură. În lucrările prezentate la Simpozionul Internaţional „Universul Ştiinţelor”, ediţia a VI-a din 06 septembrie 2015, Iaşi: Asociaţia Cultural-Ştiinţifică „Vasile Pogor”. p.287-291.

3.2. conferinţe internaţionale în republică:

6. Nichita R. Cârnat T. Dreptul la învăţătură – pilonul progresului şi reformării învăţământului. În: Culegerea comunicărilor participanţilor la Conferinţa ştiinţifică internaţională „Interacţiunea dreptului intern cu dreptul internaţional: provocări şi soluţii”. Palatul Republicii, 14 noiembrie 2014, dedicată celei de-a 70-a aniversare a dlui profesor univ. Nicolae Osmochescu, Chişinău: FEP Tipografia Centrală, 2015. p. 69-74.

7. Nichita R. Dreptul la învăţătură şi dreptul la identitate. În: Materials of international conference, 25-26 march, 2016, Chişinău: USEM, 2016. p.145-149.

8. Nichita R. Realizarea dreptului la învăţătură – premisă obligatorie în asigurarea serviciilor de educaţie. În: Materialele Conferinţei internaţionale ştiinţifice dedicate celei de-a 20-a aniversare a Facultăţii Relaţii Internaţionale, Ştiinţe Politice şi Administrative din 13 noiembrie 2015. Chişinău: CEP USM, 2015, p. 316-322.

3.3. conferinţe cu participare internaţională:

9. Nichita R. Dreptul la învăţătură – garant al dezvoltării fiinţei umane. În: Materialele Conferinţei ştiinţifice naţionale cu participare internaţională „Integrare prin cercetare şi inovare”, Rezumate ale comunicărilor, 10-11 noiembrie 2015, Chişinău: CEP USM, 2015. p. 125-127.

10. Nichita R. Dimensiunea socială a dreptului la învăţătură. În: Materiale ale mesei rotunde cu participare internaţională, consacrată zilei internaţionale a drepturilor omului „Rolul instituţiilor democratice în asigurarea protecţiei drepturilor omului” din 11 decembrie 2015, Chişinău: Garamond-Studio. p. 256-267.

11. Nichita R. Locul şi rolul dreptului la învăţătură în dezvoltarea societăţii. În: Materialele Conferinţei ştiinţifice naţionale cu participare internaţională „Turismul şi dezvoltarea societăţii” ediţia a 2-a. USEM, 2015, Chişinău: Tipografia Adrilanga. p. 142-147.

12. Nichita R. Dreptul la învăţătură şi libertatea învăţământului religios. În: Materiale Conferinţei ştiinţifico-practice cu participare internaţională „Teoria şi practica administrării publice” din 06.04.2016. Academia de Administrare Publică. Chişinău: AAP, 2016. p. 288-291.

Limbi străine cunoscute:

Rusa – fluent
Franceza – mediu
Engleza – Fluent

Date de contact:

Adresa profesională: mun. Chişinău, MD2009, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 65, bloc 2, birou 28
Tel: (373) 69344787
E-mail: r.nichita2012@yandex.com